

УНИВЕРЗИТЕТ СИНГИДУМУ

ДЕПАРТМАН ЗА ПОСЛЕДИПЛОМСКЕ СТУДИЈЕ

ДОКТОРСКЕ СТУДИЈЕ

Студијски програм: ФИНАНСИЈЕ И БАНКАРСТВО

Докторска дисертација

Рачуноводствене импликације залиха недовршене
производње

Ментор:

проф. др Горанка Кнежевић

Кандидат:

Александра Митровић

Број индекса: 2012/450065

Београд, 2016. године

УНИВЕРЗИТЕТ СИНГИДУНУМ

*Департман за последипломске студије
Београд*

Кандидат: Александра Митровић

Тема: Рачуноводствене импликације залиха недовршене производње

Ментор:

проф. др Горанка Кнежевић
ванредни професор Универзитета Сингидунум

Чланови комисије:

проф. др Зоран Петровић
редовни професор Универзитета Сингидунум

проф. др Радојко Лукић
редовни професор Економског факултета Универзитета у Београду

САДРЖАЈ:

СПИСАК СЛИКА	7
СПИСАК ТАБЕЛА	9
СПИСАК ГРАФИКОНА	13
УВОД	16

<i>ПРВИ ДЕО</i>	25
-----------------------	----

УЛОГА И ЗНАЧАЈ ПРОФЕСИОНАЛНЕ И ИНТЕРНЕ РЕГУЛАТИВЕ КОД РАЧУНОВОДСТВЕНОГ ТРЕТМАНА ЗАЛИХА НЕДОВРШЕНЕ ПРОИЗВОДЊЕ.....	25
1.1 Појмовно одређење залиха недовршене производње.....	26
1.2 Законска рачуноводствена регулатива о залихама недовршене производње	29
1.3 Професионална рачуноводствена регулатива о залихама недовршене производње.....	35
1.3.1 Условљеност и примена Међународних рачуноводствених стандарда на залихе недовршене производње.....	37
1.3.1.1 Потреба примене Међународног рачуноводственог стандарда 2 (МРС 2)-Залихе	37
1.3.1.2 Примена осталих релевантних Међународних рачуноводствених стандарда	38
1.4 Интерна рачуноводствена регулатива о залихама недовршене производње	41
1.5 Избор рачуноводствених политика које утичу на залихе недовршене производње	41

<i>ДРУГИ ДЕО</i>	45
------------------------	----

УЛОГА, МЕСТО И ЗНАЧАЈ ОБРАЧУНА ТРОШКОВА У ФУНКЦИЈИ РАЧУНОВОДСТВЕНОГ ТРЕТМАНА ЗАЛИХА НЕДОВРШЕНЕ ПРОИЗВОДЊЕ.....	45
2.1 Обрачун трошкова-развој и промене	46
2.2 Организационе претпоставке и циљеви обрачуна трошкова.....	48
2.2.1 Трошкови и учинци као елементи обрачуна трошкова.....	50
2.3 Основе вредновања недовршене производње као везе између финансијског рачуноводства и обрачуна трошкова	51
2.4 Стратегијска и краткорочна анализа трошкова.....	52
2.4.1 Релевантне одреднице анализе трошкова.....	52
2.4.1.1 Понашање трошкова	53
2.4.1.2 Узрочници трошкова	55

2.4.2 Планирање, контрола и пословно одлучивање	55
2.4.2.1 Амортизација и трошкови	58
2.4.2.2 Концепт маргиналних трошкова и концепт укупних трошкова	59
2.4.2.3 Друге релевантне информације: опортунитетни трошкови	61
2.4.2.4 Анализа преломне тачке	62
2.5 Примена метода вредновања/обрачуна трошкова производње на основу којих се утврђује цена коштања залиха недовршене производње	63
2.5.1 Примена метода обрачуна по потпуним или делимичним трошковима	63
2.5.2 Примена метода обрачуна по стварним трошковима у појединачној и серијској или масовној производњи	65
2.5.3 Примена метода обрачуна по планским трошковима у појединачној и серијској или масовној производњи	68
2.5.4 Упоредна анализа система процесних трошкова и система трошкова по радном налогу	70
2.5.5 Специфичности савремених метода обрачуна трошкова	75
2.5.6 Критичне тачке развоја модела обрачуна трошкова предузећа код којих се јављају залихе недовршене производње	78

ТРЕЋИ ДЕО	83
------------------------	-----------

РАЧУНОВОДСТВЕНИ ПРОБЛЕМИ ПОПИСА ЗАЛИХА НЕДОВРШЕНЕ ПРОИЗВОДЊЕ, ВРЕДНОВАЊЕ, КАО И ПРЕВАРНЕ РАДЊЕ У ВЕЗИ СА ЗАЛИХАМА	83
--	-----------

3.1 Цена коштања vs. Нето продајна цена	84
3.1.1 Специфичности трошкова који се могу урачунати у вредност залиха недовршене производње према МСФИ/МРС	85
3.1.2 Специфичности трошкова који се не могу урачунати у вредност залиха недовршене производње	88
3.2 Критичка оцена могућих неправилности код залиха недовршене производње	89
3.2.1 Усклађивање књиговодственог са стварним стањем недовршене производње	89
3.2.1.1 Попис залиха недовршене производње у производним предузећима	89
3.2.1.2 Специфичности пописа залиха недовршене производње у пољопривреди	90
3.2.1.3 Специфичности пописа залиха недовршене производње у грађевинарству	91
3.2.2 Вредновање залиха недовршене производње приликом производње	91
3.2.3 Вредновање залиха недовршене производње по основу њиховог излаза	94
3.2.4 Вредновање постојећих залиха недовршене производње на датум биланса	96
3.2.5 Критичка оцена могућих преварних радњи или неправилности у вези са залихама у предузећима	98

ЧЕТВРТИ ДЕО	106
БИЛАНСИРАЊЕ ЗАЛИХА И РЕЗУЛТАТ	106
4.1 Циљеви обрачуна трошкова и билансирање резултата предузећа	107
4.2 Краткорочни обрачун успеха	108
4.2.1 Праћење обрачуна резултата по ужим организационим деловима – сегментно извештавање	109
4.3 Утицај висине залиха на периодични резултат	110
4.3.1 Билансирање залиха и резултата са законског аспекта	111
4.3.2 Порески аспект обрачуна трошкова	112
4.3.2.1 Утицај пореских прописа на билансирање залиха	113
4.4 Обелодањивање информација о залихама	113
4.4.1 Признавање залиха као расход	114
4.5 Утицај залиха недовршене производње на вредност имовинских позиција исказаних у билансу стања, односно на финансијски положај	114
4.5.1 Специфичности утицаја залиха недовршене производње на вредност имовинских позиција исказаних у билансу стања, односно на финансијски положај	115
4.6 Утицај залиха недовршене производње на вредност позиција успеха исказаних у билансу успеха, односно на успешност пословања	117
4.6.1 Специфичности утицаја залиха недовршене производње на вредност позиција успеха исказаних у билансу успеха, односно на успешност пословања	118
4.6.2 Питање неправилности код свођења залиха на нето продајну цену	122
ПЕТИ ДЕО	125
ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ, ОЦЕНА, СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ РАЧУНОВОДСТВЕНОГ ТРЕТМАНА ЗАЛИХА НЕДОВРШЕНЕ ПРОИЗВОДЊЕ	125
5.1 Концептуални оквир истраживања	126
5.2 Методологија истраживања	127
5.2.1 Карактеристике испитаника и предузећа у истраживачком узорку	128
5.2.2 Дескриптивна статистика	158
5.2.3 Провера поузданости мерне скале	166
5.3 Развој хипотеза истраживања	166
5.4 Резултати и дискусија резултата истраживања	172
5.4 Анализа вредновања залиха недовршене производње и утицај на финансијски положај и успешност пословања у оквиру прерађивачке делатности	197

5.4.1	Опис делатности група истраживања на основу области прерађивачке индустрије којој припадају	198
5.4.2	Анализа финансијских извештаја са оценом финансијског и имовинског положаја анкетираних предузећа	199
5.4.2.1	Утврђивање тенденција развоја финансијског положаја	201
5.4.2.2	Утврђивање тенденција развоја имовинског положаја	207
5.4.3	Анализа финансијских извештаја са оценом успешности пословања анкетираних предузећа	239
5.4.3.1	Анализа структуре трошкова	240
5.4.3.2	Анализа структуре прихода	249
5.4.3.3	Анализа структуре резултата	258
5.5	Научни и стручни допринос	269
5.6	Ограничења и смернице даљег истраживања	277
ЗАКЉУЧАК		281
Прилог		289
УПИТНИК О ВРЕДНОВАЊУ ЗАЛИХА НЕДОВРШЕНЕ ПРОИЗВОДЊЕ И УТИЦАЈУ НА ФИНАНСИЈСКИ ПОЛОЖАЈ И УСПЕШНОСТ ПОСЛОВАЊА		289
Литература		296

СПИСАК СЛИКА

Слика 1: Кружни ток новца кроз кретање обртних средстава	27
Слика 2: Производни процес у функцији рачуноводства	27
Слика 3: Начин утврђивања и провере тачности вредности готових производа и недовршене производње	27
Слика 4: Део статистичког анекса који показује структуру залиха	31
Слика 5: Део биланса стања који показује структуру залиха	32
Слика 6: Део биланса успеха који показује структуру расхода из редовног пословања	34
Слика 7: Повезаност финансијског и погонског књиговодства	49
Слика 8: Повезаност рачуноводства трошкова и финансијског и управљачког рачуноводства	53
Слика 9: Укупни стварни трошкови предузећа у једном обрачунском периоду	65
Слика 10: Књиговодствено обухватање преузимања залиха у погонском књиговодству	68
Слика 11: Илустрација начина коришћења метода приликом утврђивања броја произведених еквивалентних јединица	93
Слика 12: Графички приказ утврђивања резултата пословања	110
Слика 13: Залихе као део активе биланса стања	115
Слика 14: Утицај залиха на позиције стања (биланса стања)	116
Слика 15: Подела латентних резерви	119
Слика 16: Утицај вредности залиха недовршене производње на резултат предузећа	168
Слика 17: Кретање рација опште ликвидности посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године	184
Слика 18: Кретање рација редуциране ликвидности посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године	185
Слика 19: Кретање нето обртних средстава посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године	185
Слика 20: Структура просечних залиха посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године	186
Слика 21: Структура просечних обртних средстава посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године	186
Слика 22: Структура просечних укупних средстава посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године	187
Слика 23: Кретање коефицијента обрта пословне имовине посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године	188
Слика 24: Кретање коефицијента обрта обртне имовине посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године	188
Слика 25: Кретање коефицијента обрта залиха посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године	189
Слика 26: Кретање трајања „везивања” залиха у данима посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године	189
Слика 27: Кретање коефицијента залиха недовршене производње посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године	190

Слика 28: Кретање трајања „везивања” залиха недовршене производње у данима посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године.....	190
Слике 29: Структура просечних износа врста које чине укупне приходе посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године.....	191
Слика 30: Структура просечних износа врста које чине укупне расходе посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године.....	191
Слика 31: Просечан резултат посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године.....	192
Слика 32: Учешће сталних и обртних средстава у структури укупних средстава предузећа према групама од 2010. до 2013. године.....	210
Слика 33: Учешће залиха у структури укупних средстава предузећа према групама од 2010. до 2013. године.....	212
Слика 34: Учешће залиха у структури обртних средстава предузећа према групама од 2010. до 2013. године.....	215
Слика 35: Учешће залиха недовршене производње у структури залиха предузећа према групама од 2010. до 2013. године.....	218
Слика 36: Учешће залиха недовршене производње у структури обртних средстава предузећа према групама од 2010. до 2013. године.....	221
Слика 37: Учешће залиха недовршене производње у структури укупне активе предузећа према групама од 2010. до 2013. године.....	223
Слика 38: Структура просечних укупних средстава група истраживања од 2010. до 2013. године.....	224
Слика 39: Учешће просечних залиха у структури просечних укупних средстава група истраживања од 2010. до 2013. године.....	225
Слика 40: Учешће просечних залиха у структури просечних обртних средстава група истраживања од 2010. до 2013. године.....	225
Слика 41: Учешће просечних залиха недовршене производње у структури просечних залиха група истраживања од 2010. до 2013. године.....	226
Слика 42: Учешће просечних залиха недовршене производње у структури просечних обртних средстава група истраживања од 2010. до 2013. године.....	227
Слика 43: Учешће просечних залиха недовршене производње у структури просечних укупних средстава група истраживања од 2010. до 2013. године.....	227
Слика 44: Кретање укупних расхода према групама од 2010. до 2013. године.....	242
Слика 45: Кретање пословних расхода према врстама пословних расхода предузећа према групама од 2010. до 2013. године.....	248
Слика 46: Кретање укупних прихода према групама од 2010. до 2013. године.....	252
Слика 47: Кретање пословних прихода према врстама пословних прихода предузећа према групама од 2010. до 2013. године.....	257
Слика 48: Структура просечних укупних средстава група истраживања од 2010. до 2013. године.....	265
Слика 49: Структура просечних обртних средстава група истраживања од 2010. до 2013. године.....	266
Слика 50: Структура просечних залиха група истраживања од 2010. до 2013. године.....	267
Слика 51: Структура просечног резултата група истраживања од 2010. до 2013. године.....	268

СПИСАК ТАБЕЛА

Табела 1: Законска рачуноводствена регулатива о залихама недовршене производње	29
Табела 2: Професионална рачуноводствена регулатива о залихама недовршене производње...	35
Табела 3: Искоришћеност капацитета на примеру хипотетичког предузећа за фебруар 2015. године.....	60
Табела 4: Промене фиксних и варијабилних трошкова у зависности од промене обима активности	62
Табела 5: Утицај на добитак у зависности од коришћења система обрачуна трошкова	65
Табела 6: Пример модела додатне калкулације	67
Табела 7: Пример дивизионе калкулације	68
Табела 8: Инструменти за доношење одлуке	71
Табела 9: Приказ кретања позиција Повећања и Смањења вредности залиха учинака, Недовршене производње и Готових производа предузећа	72
Табела 10: Приказ кретања позиција Повећања и Смањења вредности залиха учинака, Недовршене производње и Готових производа предузећа	73
Табела 11: Приказ кретања позиција Повећања и Смањења вредности залиха учинака, Недовршене производње и Готових производа предузећа	74
Табела 12: Приказ кретања позиција Повећања и Смањења вредности залиха учинака, Недовршене производње и Готових производа предузећа	75
Табела 13: Предлог активности приликом развоја система обрачуна трошкова у предузећу	79
Табела 14: Утицај коришћења ФИФО и ЛИФО метода на Цену коштања производа и Крајње стање залиха	95
Табела 15: Структура узорка према полу, годинама старости и нивоу образовања испитаника	129
Табела 16: Структура узорка према сектору у коме су запослени испитаници.....	131
Табела 17: Структура предузећа из области прерађивачке делатности према конкретној врсти делатности и према величини предузећа	132
Табела 18: Структура узорка према пословно–правној самосталности предузећа	134
Табела 19: Структура узорка према томе да ли је управљање залихама независна функција или није	135
Табела 20: Структура узорка према диверсификованости производног програма	135
Табела 21: Структура узорка према софтверу који се користи за рачуноводствено евидентирање залиха	136
Табела 22: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли су у предузећу организовани обрачун трошкова (рачуноводство трошкова) и контни план класе 9	137
Табела 23: Структура узорка према примењеном систему обрачуна трошкова.....	137
Табела 24: Структура узорка према одговору испитаника да ли је у предузећу развијено извештавање по сегментима пословања или центрима одговорности	138
Табела 25: Структура узорка према одговору испитаника да ли се у предузећу утврђују трошкови по фазама производног циклуса	139
Табела 26: Структура узорка према одговору испитаника да ли се у предузећу приликом формирања структуре цене коштања залиха поштује MPC 2	139

Табела 27: Структура узорка према одговору испитаника да ли структуру цене коштања у предузећу чине наведени трошкови.....	140
Табела 28: Структура узорка према одговору испитаника да ли постоји јасна подела (раздвајање) трошкова на фиксне и варијабилне.....	141
Табела 29: Структура узорка према одговору испитаника да ли је формирана извештајна база свих врста трошкова који настају у предузећу	142
Табела 30: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли се у предузећу врши утврђивање фактора који утичу на рационализацију поступака и активности у циљу снижења трошкова.....	142
Табела 31: Структура узорка према врстама трошкова на које се највише утиче приликом рационализације поступака и њихове могућности смањења.....	144
Табела 32: Структура узорка према одговору на питање да ли попис недовршене производње у предузећу захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње	145
Табела 33: Структура узорка према методи уз помоћ које се обавља вредновање излазне вредности недовршене производње	146
Табела 34: Структура узорка према начину вредновања залиха недовршене производње на датум биланса.....	146
Табела 35: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли у предузећу постоји интерни општи акт којим се регулишу питања залиха недовршене производње (као посебан акт или део неког другог акта)	147
Табела 36: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли су у оквиру напомена уз финансијске извештаје у предузећу посебно сагледане рачуноводствене политике које се односе на недовршену производњу	148
Табела 37: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли је у предузећу општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања директних трошкова израде.....	149
Табела 38: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли је у предузећу општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања општих трошкова производње.....	149
Табела 39: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли је у предузећу општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе	150
Табела 40: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли се у предузећу врши планирање и рационализација у смислу смањене цене коштања залиха недовршене производње	151
Табела 41: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли је у предузећу развијено праћење резултата пословања по сегментима пословања	152
Табела 42: Структура узорка према показатељима успешности пословања који се прате.....	153
Табела 43: Структура узорка према одговору испитаника на питање у којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа	154
Табела 44: Структура узорка према одговору испитаника на питање у којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа	154
Табела 45: Структура узорка према одговору испитаника на одређене тврдње 1.....	156
Табела 46: Структура узорка према одговору испитаника на одређене тврдње 2.....	157

Табела 47: Преглед дескриптивне статистике првог дела упитника - „Општа питања”	158
Табела 48: Дескриптивна статистика првог дела упитника - „Општа питања”	159
Табела 49: Преглед дескриптивне статистике другог дела упитника - „Обрачун трошкова” ...	160
Табела 50: Дескриптивна статистика другог дела упитника - „Обрачун трошкова” 1	160
Табела 51: Дескриптивна статистика другог дела упитника - „Обрачун трошкова” 2	161
Табела 52: Преглед дескриптивне статистике трећег дела упитника - „Залихе недовршене производње”	161
Табела 53: Дескриптивна статистика трећег дела упитника - „Залихе недовршене производње” 1	163
Табела 54: Дескриптивна статистика трећег дела упитника - „Залихе недовршене производње” 2	163
Табела 55: Преглед дескриптивне статистике четвртог дела упитника - „Утицај на финансијски положај и успешност”	164
Табела 56: Дескриптивна статистика четвртог дела упитника - „Утицај на финансијски положај и успешност” 1	165
Табела 57: Дескриптивна статистика четвртог дела упитника - „Утицај на финансијски положај и успешност” 2	165
Табела 58: Дескриптивна статистика четвртог дела упитника - „Утицај на финансијски положај и успешност” 3	166
Табела 59: Провера поузданости мерне скале.....	166
Табела 60: Преглед резултата корелационе анализе	173
Табела 61: Вредности Kruskal-Wallis теста	174
Табела 62: Преглед резултата Kruskal-Wallis теста	174
Табела 63: Преглед резултата Kruskal-Wallis теста са израчунатим медијанама	174
Табела 64: Унакрсно табелирање	175
Табела 65: Преглед резултата теста	176
Табела 66: Показатељи величине утицаја.....	176
Табела 67: Унакрсно табелирање	177
Табела 68: Преглед резултата теста	177
Табела 69: Показатељи величине утицаја.....	178
Табела 70: Преглед резултата корелационе анализе	179
Табела 71: Преглед резултата корелационе анализе	179
Табела 72: Преглед резултата корелационе анализе	180
Табела 73: Преглед резултата коефицијента детерминације	181
Табела 74: Преглед резултата статистичке значајности регресионог модела.....	181
Табела 75: Вишеструка линеарна регресија-Модел 1 и Модел 2	182
Табела 76: Основне информације посматраних предузећа из сектора пољопривреде	183
Табела 77: Примена стандарда посматраних предузећа из сектора пољопривреде	184
Табела 78: Унакрсно табелирање	194
Табела 79: Преглед резултата теста	194
Табела 80: Показатељи величине утицаја.....	195

Табела 81: Унакрсно табелирање	196
Табела 82: Преглед резултата теста	196
Табела 83: Показатељи величине утицаја.....	197
Табела 84: Структура група на основу области делатности у оквиру прерађивачке индустрије	199
Табела 85: Подела рацио бројева на основне групе.....	201
Табела 86: Начин обрачуна коришћених показатеља ликвидности.....	201
Табела 87: Поредак износа редуцираних рација ликвидности анализираних група према годинама	202
Табела 88: Поредак износа општих рација ликвидности анализираних група према годинама	204
Табела 89: Начин обрачуна нето обртних средстава	205
Табела 90: Поредак износа нето обртних средстава анализираних група према годинама.....	207
Табела 91: Структура активе.....	208
Табела 92: Поредак износа сталних и обртних средстава анализираних група према годинама	209
Табела 93: Поредак износа залиха и укупних средстава анализираних група према годинама.....	211
Табела 94: Поредак износа залиха и обртних средстава анализираних група према годинама.....	214
Табела 95: Поредак износа залиха недовршене производње и залиха анализираних група према годинама	217
Табела 96: Поредак износа залиха недовршене производње и обртних средстава анализираних група према годинама.....	220
Табела 97: Поредак износа залиха недовршене производње и укупних средстава анализираних група према годинама.....	222
Табела 98: Начин обрачуна коришћених рација активности.....	228
Табела 99: Поредак износа коефицијента обрта пословне имовине анализираних група према годинама	229
Табела 100: Поредак износа коефицијента обрта обртне имовине анализираних група према годинама	231
Табела 101: Поредак износа коефицијента обрта залиха анализираних група према годинама	233
Табела 102: Просечно трајање „везивања” залиха у данима анализираних група према годинама	234
Табела 103: Поредак износа коефицијента обрта залиха недовршене производње анализираних група према годинама.....	236
Табела 104: Просечно трајање „везивања” залиха недовршене производње у данима анализираних група према годинама	237
Табела 105: Структура укупних расхода са аспекта расподеле.....	240
Табела 106: Поредак износа расхода према врстама анализираних група према годинама.....	241
Табела 107: Структура пословних расхода	243
Табела 108: Поредак износа пословних расхода анализираних група према годинама	244
Табела 109: Поредак остварених износа врста расхода који чине пословне расходе анализираних група према годинама	247

Табела 110: Структура укупних прихода с обзиром на изворе стицања	250
Табела 111: Поредак износа прихода према врстама анализираних група према годинама	251
Табела 112: Структура пословних прихода	253
Табела 113: Поредак остварених износа пословних прихода анализираних група према годинама	255
Табела 114: Поредак износа врста прихода који чине пословне приходе анализираних група према годинама	256
Табела 115: Структура финансијског резултата	259
Табела 116: Преглед резултата корелационе анализе	268

СПИСАК ГРАФИКОНА

Графикон 1: Заступљеност метода у САД-у 1	96
Графикон 2: Заступљеност метода у САД-у 2	96
Графикон 3: Структура узорка према полу испитаника	129
Графикон 4: Структура узорка према годинама старости испитаника	130
Графикон 5: Структура узорка према нивоу образовања испитаника	130
Графикон 6: Структура узорка према сектору у коме су запослени испитаници	131
Графикон 7: Структура предузећа из области прерађивачке делатности према величини предузећа	134
Графикон 8: Структура узорка према пословно-правној самосталности предузећа	134
Графикон 9: Структура узорка према томе да ли је управљање залихама независна функција или није	135
Графикон 10: Структура узорка према диверсификованости производног програма	136
Графикон 11: Структура узорка према софтверу који се користи за рачуноводствено евидентирање залиха	136
Графикон 12: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли су у предузећу организовани обрачун трошкова (рачуноводство трошкова) и контни план класе 9	137
Графикон 13: Структура узорка према систему обрачуна трошкова	138
Графикон 14: Структура узорка према одговору испитаника да ли је у предузећу развијено извештавање по сегментима пословања или центрима одговорности	138
Графикон 15: Структура узорка према одговору испитаника да ли се у предузећу утврђују трошкови по фазама производног циклуса	139
Графикон 16: Структура узорка према одговору испитаника да ли се у предузећу приликом формирања структуре цене коштања залиха поштује МРС 2	140
Графикон 17: Структура узорка према одговору испитаника да ли структуру цене коштања у предузећу чине наведени трошкови	141
Графикон 18: Структура узорка према одговору испитаника да ли постоји јасна подела (раздвајање) трошкова на фиксне и варијабилне	141
Графикон 19: Структура узорка према одговору испитаника да ли је формирана извештајна база свих врста трошкова који настају у предузећу	142

Графикон 20: Структура узорка према одговору испитаника на питање ли се у предузећу врши утврђивање фактора који утичу на рационализацију поступака и активности у циљу снижења трошкова.....	143
Графикон 21: Структура узорка према врстама трошкова на које се највише утиче приликом рационализације поступака и њихове могућности смањења.....	144
Графикон 22: Структура узорка према одговору на питање да ли попис недовршене производње у предузећу захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње.	145
Графикон 23: Структура узорка према методи уз помоћ које се обавља вредновање излазне вредности недовршене производње	146
Графикон 24: Структура узорка према начину вредновања залиха недовршене производње на датум биланса.....	147
Графикон 25: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли у предузећу постоји интерни општи акт којим се регулишу питања залиха недовршене производње (као посебан акт или део неког другог акта).....	147
Графикон 26: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли су у оквиру напомена уз финансијске извештаје у предузећу посебно сагледане рачуноводствене политике које се односе на недовршену производњу	148
Графикон 27: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли је у предузећу општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања директних трошкова израде.....	149
Графикон 28: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли је у предузећу општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања општих трошкова производње.....	150
Графикон 29: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли је у предузећу општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе	151
Графикон 30: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли се у предузећу врши планирање и рационализација у смислу смањене цене коштања залиха недовршене производње	152
Графикон 31: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли је у предузећу развијено праћење резултата пословања по сегментима пословања	152
Графикон 32: Структура узорка према показатељима успешности пословања који се прате ..	153
Графикон 33: Структура узорка према одговору испитаника на питање у којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа	154
Графикон 34: Структура узорка према одговору испитаника на питање у којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа	155
Графикон 35: Структура узорка према одговору испитаника на тврдњу која гласи: Скривени губици се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу да имају утицај, на финансијски положај и успешност пословања предузећа.....	155
Графикон 36: Структура узорка према одговору испитаника на тврдњу која гласи: Скривени добници се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу да имају утицај, на финансијски положај и успешност пословања предузећа.....	156

Графикон 37: Структура узорка према одговору испитаника на тврдњу која гласи: Недовршена производња се отписује испод своје цене коштања, односно своди на ниво продајне цене ако је продајна цена нижа у односу на цену коштања.....	157
Графикон 38: Структура узорка према одговору испитаника на тврдњу која гласи: Крајњим и почетним вредностима залиха односно повећањем или смањењем залиха у току године се утиче на повећање или смањење прихода и самим тим на финансијски резултат предузећа... 158	158
Графикон 39: Редуцирани рацио ликвидности	202
Графикон 40: Општи рацио ликвидности.....	203
Графикон 41: Просечна рација ликвидности према врстама и групама истраживања од 2010. до 2013. године.....	205
Графикон 42: Нето обртна средства (у хиљ.дин.).....	206
Графикон 43: Стална и обртна средства (у хиљ.дин.).....	208
Графикон 44: Залихе и укупна средства (у хиљ.дин.).....	211
Графикон 45: Залихе и обртна имовина (у хиљ.дин.).....	213
Графикон 46: Залихе недовршене производње и залихе (у хиљ.дин.).....	216
Графикон 47: Залихе недовршене производње и обртна имовина (у хиљ.дин.).....	219
Графикон 48: Залихе недовршене производње и укупна актива (у хиљ.дин.).....	222
Графикон 49: Коефицијент обрта пословне имовине.....	229
Графикон 50: Коефицијент обрта обртне имовине.....	230
Графикон 51: Коефицијент обрта залиха у аутомобилској индустрији Јапана, САД-а и Индије	232
Графикон 52: Коефицијент обрта залиха.....	232
Графикон 53: Коефицијент обрта залиха недовршене производње.....	235
Графикон 54: Кретање одређених рација активности група истраживања од 2011. до 2013. године.....	237
Графикон 55: Кретање просечног трајања „везивања” залиха и залиха недовршене производње према групама истраживања.....	238
Графикон 56: Кретање расхода према категоријама расхода (у хиљ.дин.).....	241
Графикон 57: Кретање пословних расхода (у хиљ.дин.).....	244
Графикон 58: Кретање врста расхода који чине пословне расходе (у хиљ.дин.).....	245
Графикон 59: Кретање прихода према категоријама прихода (у хиљ.дин.).....	250
Графикон 60: Кретање пословних прихода (у хиљ.дин.).....	254
Графикон 61: Кретање врста прихода који чине пословне приходе (у хиљ.дин.).....	255
Графикон 62: Кретање пословних прихода и пословних расхода (у хиљ.дин.).....	260
Графикон 63: Кретање пословног резултата (у хиљ.дин.).....	260
Графикон 64: Кретање структуре резултата од 2010. до 2013. године према врстама резултата (у хиљ.дин.).....	261
Графикон 65: Кретање структуре резултата од 2010. до 2013. године према годинама и врстама резултата (у хиљ.дин.).....	262
Графикон 66: Кретање нето добитка/губитка од 2010. до 2013. године (у хиљ.дин.).....	263
Графикон 67: Кретање нето добитка и нето губитка од 2010. до 2013. године (у хиљ.дин.).....	263

УВОД

Да ли ће рачуноводствени систем бити способан да изврши циљеве који се пред њега постављају зависи од ефикасности функционисања његових појединих делова, њиховој међусобној повезаности и усклађености (Stanković, Mitrić & Knežević, 2012). Тако се може говорити о рачуноводственим информацијама које су значајне за ефикасно управљање предузећем, јер помажу различитим корисницима у задовољењу њихових захтева, притом, не смемо занемарити чињеницу да иста информација нема исти значај за све кориснике, односно заинтересоване различите интересне групе. Тако, када узмемо у обзир финансијске извештаје, и екстерне кориснике, којима су исти, пре свега намењени, можемо говорити о квалитету и значају ових извештаја и разумљивости за различите интересне групе.

С обзиром на комплексност пословне праксе и тога да савршено финансијско извештавање не постоји, према *Малинићу* (2011), немогуће је развити правила која ће бити једнако применљива и успешна у свим делатностима предузећа, те се у том смислу велика пажња треба посветити расуђивању и примени етичког понашања. Тако, разматрајући залихе, не можемо изоставити чињеницу да не постоји подручје у рачуноводству које има дубљу етичку димензију. Тако се може догодити да предузећа чији се финансијски резултат смањује не приказују право стање у финансијским извештајима, што се означава као "cook the books". У том случају, погрешно могу бити рачуноводствено евидентиране залихе, услед различитих видова грешака, превара или манипулација, што пак даље има утицај на одређене позиције стања и успеха предузећа, и у крајњој линији на финансијски резултат.

Многобројни проблеми рачуноводствене природе још увек немају специфицирана целовита решења, те су подобни и изазовни за истраживање. Говорећи о залихама недовршене производње, можемо рећи да се оне најчешће јављају као последица технолошког поступка или пак обрачунског периода за који се састављају извештаји. За одвијање процеса производње, непостојање залиха недовршене производње успорило би процес производње, чинећи да свака наредна фаза процеса производње мора чекати довршавање претходних фаза. Постојање залиха недовршене производње зависи од специфичности индустрије и делатности предузећа, па се самим тим разликује и њихов рачуноводствени третман. Рачуноводствени третман залиха недовршене производње представља специфично поље због саме природе залиха недовршене производње и самим тим предуслов повећаног интересовања предузећа и екстерних корисника управо за ово поље. Специфичности улоге, места и значаја рачуноводственог третмана залиха недовршене производње допринеле су настанку идеје о њиховом истраживању. Залихе недовршене производње и њихов рачуноводствени третман је питање које задире како у обрачун трошкова, тако и у финансијско рачуноводство и обрачун резултата, па ова дисертација обухвата све специфичности третмана залиха недовршене производње, и на основу уочених законитости у том третману даје препоруке за унапређење рачуноводственог третмана залиха недовршене производње у одговарајућим изучаваним аспектима.

У докторској дисертацији је, у складу са претходно реченим, посебна пажња посвећена рачуноводственом третману залиха недовршене производње и утицају на финансијски положај и успешност пословања, као и обухватање одређених аспеката обрачуна трошкова везаних за залихе недовршене производње.

Актуелност проблема

У оквиру исте гране производње и истих делатности и величине предузећа, постоје различита решења обрачуна трошкова, што се показује кроз организацију њиховог обрачуна трошкова, развијеност истог и укључивања одговарајућих трошкова у цену коштања. Пошто постоји онолико решења обрачуна трошкова, колико и производних предузећа, а управо због најразличитијих решења, смисао докторске дисертације није да прикаже мноштво решења различитих предузећа, већ да коришћењем заједничких правила прикаже развијеност, односно неразвијеност обрачуна трошкова у предузећима прерађивачке делатности и укаже на критичне делове обрачуна трошкова (степен довршености учинка и цена коштања), а који су пак повезани са проблематиком залиха недокршене производње. Друга димензија утицаја залиха недокршене производње огледа се у финансијском рачуноводству и обрачуна резултата предузећа као целине, где се залихе недокршене производње билансирају у складу са међународном професионалном регулативом, конкретно у складу са МРС 2-Залихе. У оквиру ове димензије изучена је примена МРС 2-Залихе у предузећима у Републици Србији, као и потенцијалне опасности од одступања у примени овог стандарда за билансирање залиха и стварања основа за креативно рачуноводство и управљање добитком (earnings management). Такође, може се истаћи да је примена МРС 2 у делу вредновања залиха недокршене производње, значајно сложенија у односу на примену стандарда приликом вредновања осталих врста залиха са класе 1-Залихе.

Постоји више проблема приликом дефинисања и сврставања области које припадају прерађивачкој индустрији, у оквиру које послују предузећа која су предмет истраживања овог рада. Можемо рећи да прерађивачка индустрија обухвата радње којима се врши претварање сировина у нове производе. Тако се може догодити да дефиниција тога шта се подразумева под новим производом буде врло субјективна, јер разграничавање између прерађивачке индустрије и других није прецизно (Републички завод за статистику, Класификација делатности). За сврхе истраживања извршеног у докторској дисертацији, поћи ћемо од претпоставке да прерађивачка индустрија обухвата шифре делатности почевши од области 10 па све до области 33, како је дефинисано и Класификацијом делатности Републичког завода за статистику, као и Уредбом о класификацији делатности („Службени гласник” РС бр. 54/2010). Не постоје строго дефинисане границе поделе предузећа на предузећа прерађивачке индустрије¹, а притом, уочавамо да је највећи број предузећа у Републици Србији, управо сврстан у ову категорију предузећа. Ако посматрамо Београдску берзу и индекс BELEX 15, за који је карактеристично да представља један од водећих индикатора кретања финансијског тржишта, увидећемо следеће: индексну корпу чини 15 акција предузећа, од којих 6 припада области прерађивачке индустрије (Imlek, Galenika Fitofarmacija, Soja Protein, Messer Tehnogas, Alfa Plam, и Goša Montaža) (Београдска берза, Састав индексне корпе на датум последње ревизије 30.06.2015. године).

¹ Детаљније: Републички завод за статистику, Класификација делатности, 16-87.
<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Klasifikacija%20delatnosti/Klasifikacija.pdf>, приступ
05.02.2015. године

Предмет истраживања

Предмет проучавања докторске дисертације представља проблематика рачуноводственог третмана залиха недовршене производње и њихов утицај на финансијски положај и успешност пословања у предузећима, као и обухватање одређених аспеката обрачуна трошкова везаних за залихе недовршене производње.

Разматрање постојећих сазнања о рачуноводственом третману залиха недовршене производње и утицају на финансијски положај и успешност пословања, као и на релевантне аспекте обрачуна трошкова у предузећима извршено је кроз анализу теоријских концепата у овој области и емпиријских истраживања ове теме у иностраној и домаћој литератури. Кроз самостално истраживање изучена су оба поменута аспекта рачуноводственог третмана залиха недовршене производње у предузећима у Републици Србији. Пошто се већ истакло као проблем прибавити поуздане податке и њихова упоредивост, јасно се и наметнула потреба за новим истраживањима и релевантним закључцима у овој области.

Основни мотиви који су подстакли избор теме докторске дисертације, односно истраживање рачуноводственог третмана залиха недовршене производње су представљени кроз две димензије. Први мотив је изражен кроз адекватно управљање трошковима и у том смислу указивање на критичне делове обрачуна трошкова предузећа са аспекта обрачуна цене коштања залиха недовршене производње и степена довршености учинка. Други мотив је да се проучи утицај залиха недовршене производње на обрачун резултата предузећа као целине и појаву латентних резерви или скривених губитака чиме се директно утиче на финансијски положај и резултат.

Циљеви истраживања

Залихе недовршене производње представљају велики рачуноводствени изазов, тако да је *основни циљ* ове дисертације продубити постојећа теоријска и практична сазнања о рачуноводственом третману залиха недовршене производње, са посебним освртом на специфичност у прерађивачкој индустрији и пољопривреди, како са аспекта интерног обрачуна (обрачуна трошкова), тако и са аспекта финансијско рачуноводствених изазова који залихе имају на обрачун резултата и исказивање финансијског положаја предузећа. У том смислу, кроз детаљније сагледавање рачуноводственог третмана залиха недовршене производње, којима у претходним истраживањима није посвећена довољна пажња, као неопходан циљ истиче се препознавање и анализа проблематике њиховог утицаја на финансијски положај и успешност пословања.

Научни циљ истраживања је научна дескрипција рачуноводственог третмана залиха недовршене производње и утицај на финансијски положај и успешност пословања у предузећима у Републици Србији. *Друштвени циљ* истраживања представља пружање адекватних информација организацијама о рачуноводственом третману залиха недовршене производње и утицају на финансијски положај и успешност пословања.

Хипотезе истраживања

У оквиру израде докторске дисертације, анализиране се и у зависности од добијених резултата прихваћене или одбачене следеће хипотезе:

Основна хипотеза рада на којој се базира ова дисертација:

Рачуноводствени третман залиха недовршене производње има импликације на успешност и финансијски положај предузећа као целине.

Основна хипотеза је могла бити представљена преко следеће потпуне хипотезе: Вредновање залиха материјала, недовршене производње и готових производа има значајан утицај на финансијски положај и успешност пословања предузећа; али су за сврхе ове дисертације, у складу са предметом који се односи конкретно на рачуноводствени третман залиха недовршене производње, коришћене и оцењене следеће посебне хипотезе које се односе на ово поље, а које су пак оцењене и преко одређених појединачних хипотеза:

X1: *Вредновање залиха недовршене производње има значајан утицај на финансијски положај и успешност пословања предузећа.*

X1(a): Виши или нижи износ залиха недовршене производње у билансу стања даје могућност менаџменту предузећа да утиче на финансијски положај.

X1(б): Предузећа са вишим/нижим залихама недовршене производње имају већу склоност да прецењују/потцењују резултат или успешност пословања.

X2: *Постоји више могућих фактора уз помоћ којих се може сагледати утицај залиха недовршене производње на резултат предузећа.*

X2(a): Развијеност контног плана класе 9, заједно са рачуноводственим стандардима обрачуна цене коштања залиха недовршене производње умањују могућност утицаја менаџмента на резултат, за разлику од неразвијеног система.

X2(б): Развијеност или неразвијеност обрачуна процента степена довршености учинака представља фактор утицаја на финансијски резултат предузећа као целине.

X2(в): Развијеност обрачуна цене коштања учинака након неког степена довршености представља фактор могућег утицаја на резултат.

X2(г): Комбинацијом претходних фактора може да се утиче на повећање или смањење вредности недовршене производње и тиме утиче на резултат предузећа.

X2(д): Примена фер вредности за залихе у пољопривреди има утицај на финансијски положај и резултат пословања пољопривредних предузећа.

X3: *Системи обрачуна трошкова примењени у предузећима у Републици Србији дају могућност менаџменту да утиче на висину цене коштања залиха недовршене производње и обрачун степена довршености учинака.*

X3(a): Систем обрачуна трошкова који се користи у предузећу утиче на то да попис недовршене производње захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње.

X3(б): Систем обрачуна трошкова који се користи у предузећу, утиче на висину цене коштања залиха недовршене производње.

Методe истраживања

Истраживања у вези са вредновањем залиха недовршене производње и утицају на финансијски положај и успешност пословања базирају се на следећим методама:

Desk research metoda, кроз проучавање релевантне иностране академске и стручне литературе и примере праксе различитих земаља у вредновању залиха недовршене производње и утицају на финансијски положај и успешност пословања, пружа основу за коришћење свих осталих метода.

Историјска метода је коришћена са сврхом историјског осврта у смислу начина вредновања залиха недовршене производње коришћених у претходном историјском периоду, како би данашњи начин рачуноводственог третмана залиха недовршене производње и свих битних питања за ово поље пружили основу за сагледавање тенденција развоја у будућности, на основу претходних искустава.

Посебан акценат у докторској дисертацији је на *компаративној анализи* рачуноводственог третмана залиха недовршене производње у различитим делатностима, која је коришћена у свим оним деловима у којима је било потребно направити компарацију различитих рачуноводствених третмана залиха, што доприноси практичној и потпуној анализи.

Студије случаја (Case studies) је коришћена ослањајући се на доступне случајеве из пословне праксе у Републици Србији, посебно у пољопривреди, где није могуће због малог узорка и постојања микро предузећа извести валидне статистички значајне закључке. Осим поменутог, кроз критичко преиспитивање рачуноводственог третмана залиха недовршене производње и утицаја на финансијски положај и успешност пословања у великим и средњим предузећима прерађивачке индустрије, могу се извести и статистички валидни закључци о утицају на финансијски положај од стране менаџмента, као и утицај на резултат пословања. У том смислу, посебна пажња у докторској дисертацији је посвећена *анкети и структурираним интервјуима* са запосленима у средњим и великим предузећима прерађивачке индустрије.

Статистичке методе су коришћене у докторској дисертацији са циљем квантификације резултата емпијског истраживања, спроведеног коришћењем узорка од 110 испитаника запослених у средњим и великим предузећима (110 предузећа). Тако је истражен утицај интерног обрачуна трошкова на залихе недовршене производње, као и испитивање утицаја примене МРС 2 и осталих релевантних стандарда на залихе недовршене производње и преко њих на резултат и финансијски положај предузећа као целине. Подаци добијени у истраживању су анализирани коришћењем софтвера за статистичку обраду података у друштвеним наукама SPSS 19.0. У циљу обраде података, извршена је оцена узорка дистрибуције у погледу нормалности дистрибуције, помоћу нумеричких и графичких метода за оцену нормалности, уз помоћ којих је утврђено да посматране варијабле одступају од нормалне расподеле за поређење резултата, и на основу тога донета одлука о коришћењу конкретних непараметарских тестова за тестирање хипотеза.

Метода генерализације, потребан број посматраних, изабраних и анализираних особина сврстава под општеважећи закон, али је свака јединственост предузећа дефинисана *методом специјализације*, као правило које је део опште законитости која важи у истраживаној области.

Структура докторске дисертације

Садржај докторске дисертације је структуриран тако да се анализа тематике врши у складу са дефинисаним предметом, циљевима и хипотезама истраживања. Структура докторске дисертације се, поред увода и закључка, састоји од пет логично повезаних целина.

Први део носи назив „Улога и значај професионалне и интерне регулативе код рачуноводственог третмана залиха недовршене производње”. Сагледавајући различите врсте залиха, може се уочити да залихе недовршене производње данас представљају нужност, јер се јављају као последица производног процеса и обрачунског периода. У овом делу рада је извршена анализа законске, професионалне и интерне рачуноводствене регулативе о залихама недовршене производње, са циљем што потпунијег приказа и објашњења свих оних законских прописа, стандарда и рачуноводствених политика који утичу на ово поље. Тако су у делу законске регулативе поред Закона о рачуноводству, сагледана и питања пописа, контног оквира, образаца и садржине позиција у обрасцима финансијских извештаја у деловима где се појављују залихе недовршене производње.

У оквиру најважнијих делова рачуноводствене регулативе који се односе на област залиха недовршене производње, анализирани се Међународни рачуноводствени стандарди (МРС), Међународни стандарди финансијског извештавања (МСФИ) и тумачења која прате стандарде, као и Међународни стандарди ревизије (МСР) и дат приказ Концептуалног оквира за финансијско извештавање и Кодекса етике за професионалне рачуновође. Међународним рачуноводственим стандардима, се између осталог, дефинише и признавање и вредновање, те се тако последично утиче на финансијски положај и успешност пословања предузећа као целине. Признавање и вредновање залиха недовршене производње обавља се применом МРС 2-Залихе, МРС 8-Рачуноводствене политике, промена рачуноводствених процена и грешке, МРС 11-Уговори о изградњи, МРС 41-Пољопривреда и другим релевантним МРС.

Говорећи о интерној регулативи и самим тим и о дефинисању интерних аката везаних за рачуноводство, предузећа морају да уважавају суштински процес производње који има утицај на степен довршености залиха недовршене производње и начин обухватања трошкова који чине цену коштања. Што се тиче производних предузећа, односно конкретно предузећа прерађивачке индустрије, треба да у свој интерни акт укључе и приказ трошкова који се могу урачунати у цену коштања производа и услуга, а оних који не могу бити урачунати, применом МРС 2 и осталих стандарда који се тичу претходно наведене проблематике. У оквиру овог дела сагледани су примери исказивања битних рачуноводствених политика на предузећима која послују на територији Републике Србије, и том приликом уочен низ непотпуних делова рачуноводствених политика приказаних у напоменама уз финансијске извештаје, и самим тим су дате препоруке за потпуним, дефинисаним према специфичностима пословања предузећа и информативним политикама у оквиру напомена.

Други део под називом „Улога, место и значај обрачуна трошкова у функцији рачуноводственог третмана залиха недовршене производње” представља неопходну основу за проучавање и даље анализе обрачуна трошкова у докторској дисертацији, у функцији рачуноводственог третмана залиха недовршене производње. Говорећи о значају проблематике рачуноводственог третмана залиха недовршене производње, сагледан је делокруг послова финансијског књиговодства и обрачуна трошкова и учинака који се односе на ово поље. Кроз преиспитивање организационог финансијског и погонског књиговодства, приказани су могући начини организовања, и то кроз јединствено књиговодство, као и заједничко књиговодство предузећа. У оквиру овог дела говори се о трошковима и учинцима као значајним елементима обрачуна трошкова, и на тај начин је створена основа наредних приказа вредновања залиха недовршене производње као везе између финансијског рачуноводства и обрачуна трошкова.

У складу са потребама детаљније обраде стратегијске и краткорочне анализе трошкова, у овом делу, имајући у виду значај трошкова, предмет даље анализе, извршен је кроз објашњење саме анализе структуре трошкова. Говорећи о рационализацији трошкова којој се придаје посебна пажња у предузећима, истакнута су многа поља у којима се може спровести иста, која се у великој мери, између осталог, односе и на недовршену производњу. Тако долазимо до значаја утврђивања трошкова, којима се придаје све већа пажња приликом доношења различитих пословних одлука у предузећима, за чије намене се могу користити концепт маргиналних трошкова или концепт укупних трошкова. Приликом доношења одлука, истиче се да би менаџери требали да у процес доношења одлука укључе информације попут искоришћености капацитета постројења, која представља критични сигнал потенцијалних релевантних опортунитетних трошкова. Поред претходно наведеног, у овом делу сагледана је CVP анализа (анализа односа између трошкова, обима и профита), кроз разматрање коришћења обрасца понашања трошкова за тумачење и очекиване промене пословног прихода који су резултат промена у профиту, трошковима, или обиму активности, и један посебно битан део примене ове анализе, а то је одређивање тачке рентабилности.

У наставку овог дела акценат је на примени метода вредновања трошкова производње на основу којих се утврђује цена коштања залиха недовршене производње. У том контексту, битно је направити разлику између обрачуна по потпуним или делимичним (врајабилним) трошковима. Посебне критичне тачке приликом преиспитивања метода обрачуна трошкова, засноване су на примени метода по стварној цени коштања и метода по планској цени коштања. На овај начин указано је на проблематику примене модела обрачуна трошкова по стварним трошковима у појединачној или серијској производњи и масовној производњи, на супрот моделу обрачуна по планским трошковима у приказаним врстама производње. Сагледавање критичних тачака обухватања трошкова, у складу са претходно наведеним, омогућило је упоредну анализу система трошкова по радном налогу и система процесних трошкова.

Поред претходно наведених традиционалних система обрачуна трошкова (који се значајно користе у Републици Србији), у овом делу је сагледана и специфичност одређених савремених система обрачуна трошкова, и то у смислу основних примена и њиховог значаја у производним предузећима. Начин обухватања трошкова у погонском књиговодству и приказана процедура самог обрачуна трошкова, служе као основа и самим тим и приказ критичних тачака приликом развијања модела обрачуна трошкова.

Трећи део докторске дисертације носи назив „**Рачуноводствени проблеми пописа залиха недовршене производње, вредновање, као и преварне радње у вези са залихама**”. Кроз овај део приказан је третман цене коштања и нето продајне цене у различитим системима производње, кроз компаративну анализу, и самим тим указано на значај цене коштања за потребе билансирања залиха недовршене производње. Посебна пажња у овом делу усмерена је на приказ и детаљно објашњење трошкова који се могу урачунати у вредност залиха недовршене производње и оних који не могу бити урачунати.

Неоходност критичке оцене могућих неправилности у вези са залихама недовршене производње приказана је кроз неколико критичних тачака које се односе на усклађивање књиговодственог са стварним стањем залиха недовршене производње, затим вредновање залиха недовршене производње приликом производње, вредновање излаза залиха недовршене производње и вредновање постојећих залиха недовршене производње на датум биланса. Усклађивање књиговодственог са стварним стањем залиха недовршене производње, приказано је анализом кроз примере производних

предузећа, затим пољопривреде и грађевинарства. Примарно вредновање залиха може се вршити приликом њихове набавке, док се у некој од фаза производње, са прекидом или обуставом производње, залихе, такође могу вредновати. Тако је указано, да се у случају производње, залихе вреднују по цени коштања, а да је приликом састављања обрачунских калкулација, неопходно саставити обрачун производње, који треба да покаже висину трошкова по структури цене коштања, што је и први задатак обрачуна трошкова у овом делу. Говорећи о вредновању излаза залиха у складу са стандардима који регулишу ово поље, преиспитане се две методе излаза за залихе, односно набавне вредности/цене коштања залиха, и то, примена ФИФО методе („први улаз–први излаз”) или методе пондерисаног просечног трошка. Према постојећим прописима у САД-у, допуштена је употреба ЛИФО методе („последњи улаз–први излаз”), која је на територији Републике Србије забрањена, јер може имати значајне ефекте на залихе и резултат предузећа. У случају вредновања постојећих залиха недовршене производње на датум биланса, говори се о томе да се недовршена производња не отписује испод своје цене коштања, у случају очекивања да ће готови производи за чију производњу ће залихе бити и потрошене, бити реализовани по цени која ће бити виша од цене коштања залиха недовршене производње или најмање једнака њима. У супротном, објашњено је свођење цене коштања залиха недовршене производње на нето продајну цену. У овом делу указано је и на могуће преварне радње у вези са залихама које могу настати у предузећима, као и на препоруке у вези са благовременим спречавањем или ублажавањем негативног утицаја који могу имати на пословање предузећа.

У четвртном делу под називом „Билансирање залиха и резултат” анализирани су дефинисање и приказ билансирања залиха у смислу утицаја на резултат, јер се посебна улога циљева обрачуна трошкова за предузеће, може сагледати у билансирању резултата. У складу са тим, у овом делу приказани су циљеви који се односе на званично билансирање резултата за предузеће као целину, затим за одређени краткорочни обрачун резултата и за уже организационе делове предузећа. Говори се и о пореским прописима, који су значајни за управљање и о делу пореског аспекта обрачуна трошкова и утицаја пореских прописа на билансирање залиха.

Скривени губици се често јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу имати утицај на финансијски положај предузећа, односно деформишу га. Приликом вредновања залиха недовршене производње, у овом делу нарочита пажња је посвећена детаљнијем критичком преиспитивању више питања. Значајно је питање утицаја залиха недовршене производње на финансијски резултат, кроз могућност процене залиха по вишој вредности од стварне/продајне и на тај начин исказан и виши резултат и обрнуто, процене залиха по нижој вредности и исказан нижи резултат. Процена залиха недовршене производње по вишој вредности, и сам утицај на резултат пословања, значи да долази до стварања скривених губитака. Неретко се у пракси догађа да се вредност залиха недовршене производње потцени, односно искаже по нижој вредности и на тај начин утиче на финансијски резултат, односно и нето добитак је потцењен. Тај део потцењеног нето добитка се преноси у следећи период, односно настаје скривени добитак-латентне резерве. Проблемима разлога прецењивања или пак потцењивања вредности залиха је посвећене посебна пажња у овом делу. Може се истаћи да се прецењивање и потцењивање вредности залиха недовршене производње, односно исказивање скривених губитака и латентних резерви, открију приликом реализације блиско повезаних трансакција, као и приликом вршења пописа, те су ове неправилности краткорочног карактера. Још се говори о проблему свођења цене коштања недовршене производње на нето продајну цену.

Пети део носи назив „Емпиријско истраживање, оцена, стање и перспективе рачуноводственог третмана залиха недовршене производње”. Сходно спроведеном емпиријском истраживању, на почетку овог дела рада, дефинисан је концептуални оквир истраживања дефинисањем кључних аспеката или варијабли истраживања. У истраживању су учествовали испитаници који су запослени у средњим и великим предузећима прерађивачке индустрије у Републици Србији, и то 110 испитаника. Имајући у виду ограничења приликом спровођења истраживања, подаци добијени у овом истраживању анализирани су коришћењем софтвера за статистичку обраду података у друштвеним наукама SPSS 19.0. На основу добијених резултата изведени су одређени закључци о развијености обрачуна трошкова и његовог утицаја на вредност трошкова укључених у цену коштања залиха недовршене производње и начина на који се вреднују залихе недовршене производње и врши примена МСФИ/МРС у овој области.

У наставку је извршен приказ одговора испитаника, коришћењем дескриптивне статистике и то по деловима упитника који се односе на обрачун трошкова и његову везу са залихама недовршене производње у тим предузећима, као и приказ одговора испитаника око примене МСФИ/МРС код вредновања залиха и утицаја на резултат. У циљу даље обраде података, извршена је оцена узорка дистрибуције у погледу нормалности дистрибуције, помоћу *нумеричких и графичких метода за оцелу* и утврђено да посматране варијабле одступају од нормалне расподеле за поређење резултата. Због одступања посматраних варијабли од нормалне расподеле, у наставку су, за сврхе тестирања хипотеза, коришћене непараметарске технике. У наставку су приказане претпоставке за развој истраживачког модела и настанак самих хипотеза у смислу ранијих истраживања, идентификоване нове везе и потенцијалне хипотезе које је потребно детаљније испитати у будућности. Након приказа развоја хипотеза, приступило се коришћењу непараметарских тестова за тестирање постављених хипотеза, и то: *Kruskal-Wallis теста, Хи-квадрат теста независности, Спнармановог коефицијента корелације и вишеструке регресије*. Овај део рада се закључује тако што идентификује нове везе и потенцијалне хипотезе, које је потребно детаљније испитати у будућности, везано за залихе недовршене производње.

У другом делу истраживања, спроведена је анализа уз помоћ секундарних података прикупљених на основу званичних финансијских извештаја посматраних предузећа у којима су запослени испитаници, а преко сајта Агенције за привредне регистре. Кроз допуну емпиријског истраживања уз помоћ секундарних података из званичних финансијских извештаја, детаљније је истражена суштина рачуноводственог третмана и билансни ефекти залиха недовршене производње и могућих утицаја на финансијски положај и успешност пословања. Дакле, овде се одговори испитаника из одређених предузећа који се односе на вредновање залиха, евентуалне манипулације и одступање од професионалне регулативе, преиспитују тако што се анализирају финансијски извештаји конкретних предузећа. На овај начин се доводе одговори испитаника у везу са конкретним финансијским показатељима утицаја залиха на финансијски положај и резултат. Након разматрања закључака истраживања, приказана су и ограничења истраживања, управо из разлога указа на проблеме приликом спровођења истраживања и могућих препорука и смерница за унапређење у будућности.

ПРВИ ДЕО

**УЛОГА И ЗНАЧАЈ ПРОФЕСИОНАЛНЕ И ИНТЕРНЕ РЕГУЛАТИВЕ
КОД РАЧУНОВОДСТВЕНОГ ТРЕТМАНА ЗАЛИХА НЕДОВРШЕНЕ
ПРОИЗВОДЊЕ**

1.1 Појмовно одређење залиха недовршене производње

Производња представља углавном сложен процес, који пак условљава доношење одлука у континуитету, што захтева посебну пажњу менаџера у сегменту управљања залихама. Успешна реализација процеса производње, неодвојива је од ефикасног управљања трошковима, а да би се обезбедио континуитет производње, неопходно је располагати одговарајућим нивоом залиха, које постају неминовност пословања, због немогућности усклађивања истовремене набавке и утрошка целокупне количине материјала. Тако уочавамо важност сектора набавке, који у предузећу израђује план набавке и реализује саму набавку, по усвојеној процедури, која има за циљ стабилно снабдевања под најповољнијим условима (Кнежевић и Фабрис, 2010: 63). Посматрајући на овај начин производњу, управљање трошковима и залихе као неминовност пословања предузећа, у наставку ће детаљније бити објашњено због чега залихе представљају „критичан фактор” успеха предузећа (Kljenak, Vojteški, Lukić & Kvrđić, 2013).

Залихе (*inventory*-у САД-у и другим енглеским говорним подручјима на свету, и у многим европским компанијама; *stock* у законима и стандардима Велике Британије и Ирске) (Aleksander & Nobes, 2011: 196) омогућавају предузећима подршку услуга клијентима, логистичке или производне активности у ситуацијама где набавка или производња нису у стању у одређеном тренутку да задовоље тражњу (Wild, 2002). Говорећи о залихама, морамо поменути основне врсте залиха, а које су најчешће изражене кроз:

1. Сировине-Залихе материјала, које се састоје од залиха која ће се користити у производњи готових производи;
2. Недовршена производња-Залихе недовршене производње, које представљају залихе материјала који је ушао у процес производње, али, на коме производња још увек није завршена;
3. Готови производи-Залихе готових производа, који обухватају и завршене производе који још увек нису продати;

Ако пак, говоримо о средствима у сфери производње, која су и предмет овог рада, можемо рећи да су то она средства која остају у процесу производње било као недовршена производња, било као полупроизводи намењени даљој преради у предузећу.

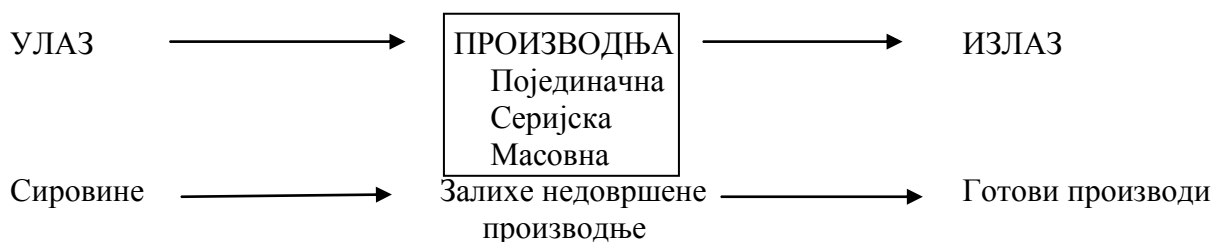
Залихе, као један од појавних облика средстава, поред осталих облика, обухватају и **залихе недовршене производње** (*Work-in-process*-САД; *Work-in-progress*-Велика Британија). Ове залихе су нужност и јављају се као последица производног процеса, и обрачунског периода, јер су процес производње и тражње на самом тржишту неретко усклађени, па чак и у оквиру једног производног процеса јавља се неусклађеност различитих делова процеса и времена завршетка. Технолошки процес производње утиче на висину залиха недовршене производње, као и сама организација рада, тако што може утицати на скраћење времена производње, а самим тим и на време ангажовања залиха недовршене производње.

Сагледавајући кружни ток новца, кроз кретање обртних средстава у предузећу, почећемо од новца, преко материјала који је потребан за отпочињање процеса производње, из које пак, могу настати недовршени производи или готови производи (слика 1). Тако, из процеса производње предузећу често остају залихе недовршене производње, односно производње у току, као последица многих фактора.

Слика 1: Кружни ток новца кроз кретање обртних средстава
Извор: Израда аутора

На слици 2 приказан је производни процес, кроз приказ улаза, односно залиха сировина и материјала, које улазе у процес производње (појединачне, серијске и масовне, које ће бити детаљније сагледане у другом делу дисертације), из које могу остати залихе недовршене производње или се на излазу могу јавити готови производи.

Слика 2: Производни процес у функцији рачуноводства
Извор: Прилагођено према: Collier, 2003: 124.

Говорећи о значају залиха недовршене производње и значају рачуноводносног третмана почетних и крајњих вредности залиха, још је *Gordon* (1949: 296) истакао поступак, који омогућава спровођење једног од начина утврђивања и провере тачности вредности готових производа и недовршене производње (слика 3).

Почетно стање недовршене производње		Готови производи
+ Залихе које се налазе у поступку производње		+ Крајње стање недовршене производње
= Укупно на располагању за завршетак	=	= Укупно готових производа и недовршене производње

Слика 3: Начин утврђивања и провере тачности вредности готових производа и недовршене производње

Извор: Израда аутора на основу: Gordon, 1949: 296.

Неопходно је истаћи да категорија залиха и самим тим и постојање залиха недовршене производње зависе од специфичности индустрије и делатности предузећа. Тако, на пример врста залиха која се може наћи у услужним предузећима је различита од оних у производним предузећима, (у којима углавном постоје и сировине и недовршена производња и готови производи), па се самим тим разликује и њихов рачуноводствени третман. У складу са тим, у дисертацији је извршена и критичка анализа различитих делатности у складу са постојањем и износом недовршене производње. Може се рећи да је обим залиха недовршене производње условљен:

- величином производних капацитета (величина производних капацитета је директно повезана са обимом залиха недовршене производње; повећање обима недовршене производње по основу повећања производног капацитета је позитиван сигнал пословања предузећа;),
- временом трајања технолошког процеса (дужина трајања технолошког процеса зависи од врсте производње, а обим недовршене производње је већи што је дуже време трајања технолошког процеса; повећање обима недовршене производње по основу продужења времена трајања технолошког процеса је негативан сигнал у раду предузећа;)
- континуитетом одвијања технолошког процеса (континуитет одвијања технолошког процеса утиче на време трајања технолошког процеса; сваки прекид континуитета технолошког процеса, продужује време трајања процеса производње;) и
- висином трошкова (што су трошкови производње већи, већи је и обим недовршене производње и обрнуто; повећање обима недовршене производње по основу повећања трошкова је негативан сигнал у пословању;) и другим факторима.

Ако сагледамо повећање или смањење салда на конту недовршене производње, можемо рећи да ове промене могу да зависе и од природе производног процеса, као и од реалних могућих поремећаја у предузећу. Тако на пример, код предузећа са продуженим производним процесом, могу да се јаве тенденције јачања средстава у производњи, а онда оштар пад, док код оних предузећа која немају продужени производни процес, овакве тенденције представљају најчешће поремећаје у предузећу. У складу са тим, свака производња треба да има нормирани проценат шкарта, лома и квара, чије одступање може у великој мери утицати на структуру цене коштања, и самим тим и на финансијски резултат, па је јако значајно њихово смањење или елиминација. Елиминисањем застоја и празних ходова у процесу производње, између осталих, елиминише се или се смањују и залихе недовршене производње.

Kaplan (1983) је увидео да се, у времену када је америчка рачуноводствена пракса заостајала за праксом Јапана и западноевропских земаља, једна од области у којој може бити остварено побољшање у делу ефикасности производње налази у управљању залихама. Још је нагласио да традиционалне методе коришћене приликом управљања залихама требају бити допуњене јапанском филозофијом за смањењем залиха на свим местима у производњи, а препоруке се поред залиха материјала и готових производа, односе и на залихе недовршене производње. Залихе недовршене производње могу бити смањене стандардизацијом и осавремењивањем производних линија и правила рада у производњи. Према *Mercado* (2008: 17) износ залиха недовршене производње у неким предузећима може имати значајан износ, а због свих фактора који утичу на настанак и вредновање ове категорије залиха, неопходно је ефикасним планирањем утицати на смањење залиха недовршене производње.

1.2 Законска рачуноводствена регулатива о залихама недовршене производње

Законску рачуноводствену регулативу чине закони и подзаконски прописи донесени на основу закона. Законска регулатива у Републици Србији која утиче на залихе недовршене производње привредних субјеката приказана је у наставку, у табели 1.

Табела 1: Законска рачуноводствена регулатива о залихама недовршене производње

Законска регулатива из области рачуноводства:	Извор:
Закон о рачуноводству	„Службени гласник РС” бр. 62/2013
Правилник о начину и роковима вршења пописа и усклађивања књиговодственог стања са стварним стањем	„Службени гласник РС” бр. 106/2006
Правилник о начину и роковима вршења пописа и усклађивања књиговодственог стања са стварним стањем	„Службени гласник РС” бр. 118/2013, 137/2014
Правилник о контном оквиру и садржини рачуна у контном оквиру за привредна друштва задруге и предузетнике	„Службени гласник РС” бр. 95/2014
Правилник о обрасцима и садржини позиција у обрасцима финансијских извештаја за привредна друштва, задруге, друга правна лица и предузетнике	„Службени гласник РС”, бр. 114/2006, 5/2007 - исправка. и 119/2008
Правилник о обрасцима и садржини позиција у обрасцима финансијских извештаја за привредна друштва, задруге и предузетнике	„Службени гласник РС” бр. 95/2014, 144/2014
Правилник о облику и садржини Статистичког извештаја за привредна друштва, задруге и предузетнике	„Службени гласник РС” бр. 127/2014
Решење о утврђивању превода Концептуалног оквира за финансијско извештавање и основних текстова Међународних рачуноводствених стандарда (МРС), односно Међународних стандарда финансијског извештавања (МСФИ) број: 401-00-896/2014-16 од 13.03.2014. године	Министарство финансија, http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/Resenje%20-%20konceptualni%20okvir.pdf , приступ 10.10.2014. године
Решење о утврђивању превода Међународног стандарда финансијског извештавања за мала и средња правна лица (МСФИ за МСП) број: 401-00-1304/2013-16 од 25.12.2013. године	Министарство финансија, http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/Resenje%20MSP.pdf , приступ 10.10.2014. године
Правилник о начину признавања, вредновања, презентације и обелодањивања позиција у појединачним финансијским извештајима микро и других правних лица	„Службени гласник РС” бр. 118/2013, 95/2014

Напомена: Осенчени Правилници (подзаконски акти) званично нису више у употреби у Републици Србији и приказани су искључиво са циљем упоредне анализе са Правилницима који су у употреби.

Извор: Израда аутора на основу извора приказаних у табели

Законом о рачуноводству, којим се уређује организација рачуноводства привредних друштава и предузетника, прописано је да иста својим општим актом, морају уредити организованост рачуноводства, интерне контролне поступке и рачуноводствене политике. Поред тога, закон одређује и многобројна питања која се у крајњој линији односе на рачуноводствени третман залиха недовршене производње (као на пример обавеза пописа имовине и обавеза). Једно од њих је и та да микро и друга правна лица немају обавезу примене МСФИ, те примењују Правилник који је формулисан за те сврхе („Службени гласник РС” бр. 118/2013, 95/2014).

Поред законских одредби које се односе на залихе недовршене производње, закон прописује и начин примене професионалне рачуноводствене регулативе, пре свега МРС-а, односно МСФИ-а. Законом о рачуноводству, прописана је обавезна примена

МСФИ/МРС за велика правна лица, правна лица која консолидују финансијске извештаје, правна лица која емитују хартије од вредности. Средња правна лица могу, а и не морају непосредно да примењују стандарде (када се одлуче за примену МСФИ то морају радити у континуитету), јер је Законом о рачуноводству предвиђено да се средњим правним лицима остави избор да ли ће примењивати пуне МСФИ/МРС или МСФИ за МСП (мала и средња предузећа).

Производна предузећа, пре састављања финансијских извештаја, су у обавези да, према члану 16. Закона о рачуноводству („Службени гласник РС”, бр. 62/2013) и члану 2. старог Правилника о начину и роковима вршења пописа и усклађивања књиговодственог стања са стварним стањем („Службени гласник РС” бр. 106/2006), као и члану 2 новог **Правилника о начину и роковима вршења пописа и усклађивања књиговодственог стања са стварним стањем** („Службени гласник РС” бр. 118/2013, 137/2014), између осталог, изврше и попис залиха недовршене производње (између новог и старог Правилника практично нема разлика). Самим тим, истим члановима Правилника је предвиђено да ова предузећа изврше усклађивање књиговодственог са стањем на попису на крају пословне године.

Правилником о контном оквиру и садржини рачуна у контном оквиру за привредна друштва, задруге и предузетнике („Службени гласник РС” бр. 95/2014) предвиђени су следећи чланови који се у складу са својом сврхом односе и на рачуноводствени третман залиха недовршене производње:

Чланом 11, на рачунима групе 11-Недовршена производња и услуге, односно на рачунима 110-Недовршена производња и 111-Недовршене услуге, предвиђа се исказивање почетног стања и повећања (преко рачуна 630) или смањења вредности залиха недовршене производње, и недовршених услуга (преко рачуна 631) по цени коштања, или по нето продајној цени, ако је нижа. Књиговодствено обухватање трошкова који настају приликом производње производа и вршења производних услуга, односно залиха недовршене производње, обавља се у оквиру обрачуна трошкова и учинака. У наставку следи списак група и рачуна који се односе на обрачун трошкова и учинака, а повезани су са предметом истраживања. У складу са одредбама чланова 65. и 66. Правилника, производна предузећа у оквиру класе 9 обавезно воде основне рачуне 900-Рачун за преузимање залиха, 902-Рачун за преузимање трошкова, групе рачуна 95-Носиоци трошкова и 96-Готови производи и рачуне 980-Трошкови продатих производа и услуга, 982-Трошкови периода и 983-Отписи, мањкови и вишкови залиха учинака. Остале рачуне предвиђене класом 9, производна предузећа могу водити у складу са својим потребама и начином обрачуна трошкова и учинака.

Пошто је за сврхе предмета овог рада значајан претходни **Правилник о обрасцима и садржини позиција у обрасцима финансијских извештаја за привредна друштва, задруге, друга правна лица и предузетнике** („Службени гласник РС”, бр. 114/2006, 5/2007 - исправка. и 119/2008), који је био у примени за састављање финансијских извештаја закључно са 2013. пословном годином, у наставку је поред објашњења, детаљније приказан садржај биланса стања, биланса успеха, напомена уз финансијске извештаје и статистичког анекса на основу овог Правилника, као и измене и допуне овог Правилника новим Правилником који је данас у примени („Службени гласник РС” бр. 95/2014, 144/2014).

Чланови 4 и 5 претходно наведеног Правилника су се односили на садржину позиција у билансу стања и билансу успеха. Чланом 31, било је предвиђено да напомене уз финансијске извештаје садрже илустрације и одређене информације које нису приказане у финансијским извештајима, све уз поштовање захтева МРС, односно МСФИ у вези са обелодањивањем. Поред претходно наведених информација, у напоменама су биле обухваћене и информације о сагласности са прописима и МРС наше замље, затим, информације о променама почетног стања на основу настале

грешке, као и промена рачуноводствених политика, информације о коришћеним основама за вредновање позиција у припреми финансијског извештаја и информације о изабраним и коришћеним рачуноводственим политикама.

Чланом 36 истог Правилника који се односио на садржину позиција у обрасцу статистичког анекса, а табелом 3 истог извештаја, био је предвиђен део који показује структуру залиха, сталних средстава намењених продаји и датим авансима. На слици 4 приказан је део статистичког анекса који је био предвиђен за претхоно наведену структуру залиха

(АОП013+АОП014=АОП616+АОП617+АОП618+АОП619+АОП620+АОП621).

III Структура залиха, сталних средстава намењених продаји и датих аванса

(износи у 000 динара)

Група рачуна, рачун	ОПИС	Озн.за АОП	Текућа година	Претходна година
1	2	3	4	5
10	1. Залихе материјала	616		
11	2. Недовршена производња	617		
12	3. Готови производи	618		
13	4. Роба	619		
14	5. Стална средства намењена продаји	620		
15	6. Дати аванси	621		
	7. СВЕГА (616+617+618+619+620+621=013+014)	622		

Слика 4: Део статистичког анекса који показује структуру залиха

Извор: „Службени гласник РС” бр. 114/2006, 5/2007-испр. и 119/2008

Имајући у виду то да је за финансијске извештаје који се састављају за 2014. годину прописан нови **Правилник о садржини и форми образаца финансијских извештаја за привредна друштва, задруге и предузетнике** („Службени гласник РС” бр. 95/2014, 144/2014), у наставку ће бити приказани делови нових образаца финансијских извештаја у оним деловима који се односе на предмет дисертације. Поред објашњења свих финансијских извештаја, у наставку је детаљније приказан садржај нових образаца биланса стања, биланса успеха, статистичког анекса, извештаја о осталом резултату и напомена уз финансијске извештаје. На почетку, приказан је део новог обрасца биланса стања, који, поред знатно детаљнијег приказа позиција средстава и извора средстава, детаљније приказује и структуру залиха, тако што, у односу на претходни образац биланса стања, укључује и приказ позиција које чине залихе. У делу залиха који је детаљније приказан по свим позицијама, уочава се и обавеза приказивања позиције Недовршене производње и недовршених услуга (АОП 0046) (слика 5). Нови образац биланса стања у делу који укључује структуру залиха представља помак у односу на ранију праксу и раније коришћени образац, којим је било прописано исказивање само збирне вредности залиха. *Стевановић* (2009б) је истакао да је стари образац биланса стања, још у време његове примене, могао бити усклађен са обе могуће шеме биланса из IV директиве Савета ЕУ, према којима се билансна група Залихе исказује рашчлањено по позицијама Основни и потрошни материјал, Недовршена производња, Готови производи и трговачка роба и Плаћени аванси, што је делимично учињено новим образцем биланса стања.

Група рачуна, рачун	ПОЗИЦИЈА	АОП	Напомена број	Износ		
				Текућа година	Претходна година	
					Крајње стање 20__.	Почетно стање 01.01.20__.
1	2	3	4	5	6	7
	Г. ОБРТНА ИМОВИНА (0044 + 0051 + 0059 + 0060 + 0061 + 0062 + 0068 + 0069 + 0070)	0043				
Класа 1	I. ЗАЛИХЕ (0045 + 0046 + 0047 + 0048 + 0049 + 0050)	0044				
10	1. Материјал, резервни делови, алат и ситан инвентар	0045				
11	2. Недовршена производња и недовршене услуге	0046				
12	3. Готови производи	0047				
13	4. Роба	0048				
14	5. Стална средства намењена продаји	0049				
15	6. Плаћени аванси за залихе и услуге	0050				

Слика 5: Део биланса стања који показује структуру залиха
Извор: „Службени гласник РС” бр. 95/2014, 144/2014

У новом обрасцу биланса успеха, према новом Правилнику о садржини и форми образаца финансијских извештаја за привредна друштва, задруге и предузетнике, уочава се, такође, детаљнији приказ позиција успеха. Тако се у делу који се односи на повећање или смањење вредности залиха учинака (630 и 631), уочава промена назива позиција. Нови образац, позицију 630 у званичном обрасцу биланса успеха приказује као Повећање вредности залиха недовршених и готових производа и недовршених услуга (АОП 1021), док позицију 631 приказује под називом Смањење вредности залиха недовршених и готових производа и недовршених услуга (АОП 1022) (слика 6). Поред ове промене, у новом обрасцу биланса успеха, уочава се детаљнији приказ трошкова према природним врстама трошкова (група рачуна од 51-55). Такође, у односу на претходно коришћени образац биланса успеха, у новом је промењено место приказа повећања или пак смањења вредности залиха, у делу приказа Пословних расхода, за разлику од претходног обрасца у коме су претходно приказане позиције биле приказане у оквиру Пословних прихода. *Малинић* (2015: 40-43), осврћући се на актуелно решење и образац биланса успеха, у коме је повећање или смањење вредности залиха сврстено у категорији Пословних расхода, истиче да је померање корекције вредности залиха са приходне на расходну страну деформисало биланс успеха, те озбиљно довело у питање његову исказну моћ. Прво, премештањем корекције вредности залиха на расходну страну укупни расходи су сведени на ниво који одговара примени методе трошкова продатих учинака, јер се у овом случају одступа од основног циља билансирања применом методе укупних трошкова, што је сучељавање укупно насталих расхода једног периода са укупном вредношћу учинака произведених у истом периоду. Друго, за финансијске аналитичаре је највећи проблем нарушавање упоредивости информација. Најзад, овим поступком је дошло до неупоредивости са релевантном рачуноводственом регулативом, јер поменуто решење

за усклађивање наше билансне шеме не постоји ни у МСФИ/МРС, нити у Директиви 2013/34/ЕУ². Као што је истакао *Малинић* (2011), и потврдио (2015), рачуноводствена професија је променама начина обухватања појединих билансних позиција у билансним шемама угрозила упоредивост као квалитет информација за инвеститоре и друге интересне групе.

Малинић (2015) се такође критички осврнуо на наше финансијске извештаје који нису у складу са релевантном рачуноводственом међународном регулативом (Директива 2013/34/ЕУ и МСФИ/МРС), праксом других земаља, као ни са билансном теоријом, тако да резимира да је теоријска и практична неодрживост решења више него очигледна. Посебно треба истаћи замерку која је релевантна за предмет дисертације, када је реч о билансирању прихода од активирања учинака од робе на страни расхода, а то је да тиме што се приходи неоправдано умањују као израз оствареног нивоа активности предузећа, има утицаја на материјалну исправност биланса. Наиме, залихе учинака нису реализоване, док активирани учинци и роба јесу. Залихе учинака ће бити продате у будућем периоду, док активирани сопствени учинци и роба више нису на залихама и никада поново неће бити.

По методи укупних трошкова исказују се укупне активности производње и продаје, док метода трошкова продатих учинака исказује активности функције продаје. По методи укупних трошкова пословни расходи су развијени по врстама трошкова, што пружа више информација него метода трошкова продатих производа, која исказује пословне расходе само једном позицијом – Трошкови продатих производа. Такође, примена методе укупних трошкова не узрокује премештање прихода и расхода између обрачунских периода, јер укључује кориговање по основу промене залиха. Метода трошкова продатих учинака, због исказивања активности функције продаје тј. реализације, кроз сучељавање прихода и расхода продатих учинака, притом не водећи рачуна да ли су произведени у периоду о ком се извештава или у претходном периоду, може довести до тога да се у текућем периоду оствари већи или мањи обим продаје од производње у истом периоду, тако што се продају залихе произведене у претходном периоду (већи обим продаје од производње) или остављајући део производње текућег периода у залихама (мањи обим продаје од производње) (видети Петровић, 2011: 231-233 и Кнежевић, Станишић и Миздраковић, 2013: 30-37)

Имајући у виду све претходно наведено, увођење нове билансне шеме је довело до тога да након премештања корекције вредности залиха на расходну страну, ова страна више не одражава укупно уложене напоре у једном периоду, већ оне који су уложени и другим периодима, а такође се онемогућава ефикасна анализа структуре трошкова. С обзиром на то да се цена коштања залиха недовршене производње утврђује на основу степена довршености учинака, као и да се недовршена производња преноси из једног периода у други, с једне стране, као и да се повећање или смањење вредности залиха недовршене производње сада уноси на расходну страну, са друге стране, сагледава се да долази до мешања резултата посматраног периода са другим периодима. За разлику од старе билансне шеме која је садржавала исључиво врсте трошкова у оквиру пословних расхода, у чему је била и њена већа информативност у односу на методу трошкова продатих учинака која исказује пословне расходе преко позиције Трошкови продатих производа, дошло је до промене у структури пословних расхода, јер је унета ставка повећање или смањење вредности залиха недовршене производње. Са аспекта практичности у планирању биланса успеха, обично се полази од претпоставке да ће укупно произведени производи бити и продати, дакле приказује се укупно пословање, што чини и метода укупних трошкова у обрачуну остварења, док метода трошкова

² За детаљније информације о Директиви 2013/34/ЕУ, погледати: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32013L0034>

продатих учинака у остварењу исказује само приходе и расходе продатих учинака, што доводи до разликовања планиране и остварене укупне активности.

Претходно наведено отвара многа истраживачка питања могућих предности и недостатака промена састава и приказа позиција пословних прихода и пословних расхода, те у том смислу нових анализа у смислу компарације раније и садашње законске регулативе и рачуноводствених импликација залиха недовршене производње у једном и другом случају.

Група рачуна, рачун	ПОЗИЦИЈА	АОП	Напомена број	И з н о с	
				Текућа година	Претходна година
1	2	3	4	5	6
	РАСХОДИ ИЗ РЕДОВНОГ ПОСЛОВАЊА				
50 до 55, 62 и 63	Б. ПОСЛОВНИ РАСХОДИ (1019 - 1020 - 1021 + 1022 + 1023 + 1024 + 1025 + 1026 + 1027 + 1028 + 1029) ≥ 0	1018			
50	I. НАБАВНА ВРЕДНОСТ ПРОДАТЕ РОБЕ	1019			
62	II. ПРИХОДИ ОД АКТИВИРАЊА УЧИНАКА И РОБЕ	1020			
630	III. ПОВЕЋАЊЕ ВРЕДНОСТИ ЗАЛИХА НЕДОВРШЕНИХ И ГОТОВИХ ПРОИЗВОДА И НЕДОВРШЕНИХ УСЛУГА	1021			
631	IV. СМАЊЕЊЕ ВРЕДНОСТИ ЗАЛИХА НЕДОВРШЕНИХ И ГОТОВИХ ПРОИЗВОДА И НЕДОВРШЕНИХ УСЛУГА	1022			
51 осим 513	V. ТРОШКОВИ МАТЕРИЈАЛА	1023			
513	VI. ТРОШКОВИ ГОРИВА И ЕНЕРГИЈЕ	1024			
52	VII. ТРОШКОВИ ЗАРАДА, НАКНАДА ЗАРАДА И ОСТАЛИ ЛИЧНИ РАСХОДИ	1025			
53	VIII. ТРОШКОВИ ПРОИЗВОДНИХ УСЛУГА	1026			
540	IX. ТРОШКОВИ АМОРТИЗАЦИЈЕ	1027			
541 до 549	X. ТРОШКОВИ ДУГОРОЧНИХ РЕЗЕРВИСАЊА	1028			
55	XI. НЕМАТЕРИЈАЛНИ ТРОШКОВИ	1029			

Слика 6: Део биланса успеха који показује структуру расхода из редовног пословања
Извор: „Службени гласник РС” бр. 95/2014, 144/2014

Извештај о осталом резултату је нови извештај који је прописан Правилником о садржини и форми образаца финансијских извештаја за привредна друштва, задруге и предузетнике (Чланом 7, је поред састављања биланса успеха, за укупан резултат предузећа, предвиђено састављање и извештаја о осталом резултату). Према истом Правилнику, извештај о осталом резултату укључује компоненте осталог свеобухватног добитка или губитка у складу са многим МРС и МСФИ, односно МСФИ за МСП.

Када говоримо о новом обрасцу статистичког анекса у односу на претходни, може се уочити да део који је претходно приказан на слици 4, а који се односио на структуру залиха, сада не постоји као део званичног извештаја, већ је део III претходног изгледа обрасца, сада део обрасца биланса стања, који је детаљније приказан у новом обрасцу (слика 5). Такође, у новом обрасцу статистичког анекса, који се према Правилнику о садржини и форми образаца финансијских извештаја за привредна друштва, задруге и предузетнике и **Правилнику о облику и садржини Статистичког извештаја за привредна друштва, задруге и предузетнике** („Службени гласник РС” бр. 127/2014), који детаљно одређује облик и садржај овог обрасца, сада назива статистички извештај, детаљније је приказана структура трошкова и расхода у односу на претходни.

Пошто форма и садржај напомена уз финансијске извештаје нису званично прописани, у односу на претходни Правилник, може се говорити о допуњеном члану који се односи на садржај напомена уз финансијске извештаје, а који, поред претходно наведених садржаја према члану 31 претходног Правилника, у новом Правилнику, такође у члану 31 садржи и информације о деловима који нису стекли услов за признавање у извештајима из става 1 (опште информације о правном лицу), а значајне су за правно лице у смислу утврђивања финансијског положаја и успешности.

1.3 Професионална рачуноводствена регулатива о залихама недовршене производње

Примена професионалне рачуноводствене регулативе налаже да се у случају супротности професионалне са законском регулативом примењују одредбе из законске регулативе. У складу са законским прописима, а ради изучавања професионалне рачуноводствене регулативе која се односи на предмет истраживања овог рада, у наставку је приказана табела 2 у којој је приказана регулатива која се односи на ово поље.

Табела 2: Професионална рачуноводствена регулатива о залихама недовршене производње

Професионална рачуноводствена регулатива:	Извор:
Концептуални оквир за финансијско извештавање	Донет од стране Одбора за међународне рачуноводствене стандарде (IASB) у септембру 2010. Министарство финансија, http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/Konceptualni%20okvir.pdf приступ 10.10.2014. године и IFRS Foundation, http://www.ifrs.org/Current-Projects/IASB-Projects/Conceptual-Framework/EDMar10/Pages/Exposure-draft-and-comment-letters.aspx , приступ 10.10.2014. године
Међународни рачуноводствени стандарди (МРС)	Одбор за међународне рачуноводствене стандарде (IASB) у сарадњи са Комитетом за тумачење међународног финансијског извештавања (IFRIC) донео је Међународне рачуноводствене стандарде (МРС). Министарство финансија http://www.mfin.gov.rs/pages/article.php?id=10262 , приступ 10.10.2014. године и IFRS Foundation, http://www.ifrs.org/IFRSs/Pages/IAS.aspx приступ дана 10.10.2014. године
Међународни стандарди финансијског извештавања (МСФИ)	Одбор за међународне рачуноводствене стандарде (IASB) у сарадњи са Комитетом за тумачење међународног финансијског извештавања (IFRIC) донео је Међународне стандарде

	финансијског извештавања (МСФИ), Министарство финансија, http://www.mfin.gov.rs/pages/article.php?id=10266 , приступ 10.10.2014. године и IFRS Foundation, http://www.ifrs.org/IFRSs/Pages/IFRICs.aspx , приступ 10.10.2014. године
Тумачења која прате стандарде	Одбор за међународне рачуноводствене стандарде (IASB) у сарадњи са Комитетом за тумачење међународног финансијског извештавања (IFRIC или раније Стални комитет за тумачења - SIC) донео је (MPC) и (МСФИ) са тумачењима, Министарство финансија, http://www.mfin.gov.rs/pages/article.php?id=10264 http://www.mfin.gov.rs/pages/article.php?id=10268 , приступ 10.10.2014. године и IFRS Foundation, http://www.ifrs.org/IFRSs/Pages/SICs.aspx , приступ 10.10.2014. године
Међународни стандард финансијског извештавања (МСФИ) за мале и средње ентитете (MCP)	Одбор за међународне рачуноводствене стандарде (IASB) донео је Међународне стандарде финансијског извештавања (МСФИ) за мале и средње ентитете (MCP), Министарство финансија, http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/MSFI%20ZA%20MSP.pdf , приступ 05.04.2015. године и IFRS Foundation, http://www.ifrs.org/IFRS-for-SMEs/Pages/IFRS-for-SMEs-and-related-material.aspx , приступ 05.04.2015. године
Међународни стандарди ревизије (MCP)	Донети од стране Одбора за међународне стандарде ревизије и уверавања (IAASB) International Federation of Accountants, http://www.ifac.org/auditing-assurance/clarity-center/clarified-standards , приступ 10.10.2014. године
Кодекс етике за професионалне рачуновође	IFAC-ов Етички кодекс за професионалне рачуновође, превод Савез рачуновођа и ревизора Србије, 2003, Београд.

Извор: Израда аутора на основу извора приказаних у табели

Члан 4.9 **Концептуалног оквира за финансијско извештавање**, у коме се говори о имовини, а који се односи и на производњу и самим тим и недовршену производњу, истиче, предвиђа да ентитет најчешће уз помоћ своје имовине обавља производњу или пак вршење услуга зато што су за те производе или услуге купци вољни да плате и тако утичу на токове готовине ентитета.

Признавање и вредновање залиха недовршене производње у складу са **Међународним рачуноводственим стандардима** обавља се поштовајући MPC 2, MPC 8, MPC 11, MPC 41 и друге релеванте MPC.

Међународни стандарди финансијског извештавања (МСФИ) кроз основни циљ своје примене, а то је обезбеђење квалитета финансијских извештаја и упоредивости са извештајима из претходног обрачунског периода или са финансијским извештајима неког другог привредног субјекта, утичу и на део који се односи на залихе недовршене производње, у смислу њиховог квалитета и приказивања у финансијским извештајима. (МСФИ 1-Прва примена Међународних стандарда финансијског извештавања у елементима који се односе на Рачуноводствене политике, МСФИ 8-Сегменти пословања у целинама које се односе на сегменте пословања и други).

Тумачења која прате стандарде су исте важности као и стандарди.

Међународни стандарди финансијског извештавања (МСФИ) за мале и средње ентитете (MCP) садрже основе финансијског извештавања за мала и средња предузећа, и између осталог и више одељака који се односе на залихе недовршене производње (примери: Одељак 13-Залихе, Одељак 23-Приход, Одељак 34-Специјализоване активности (у оквиру којег се говори о пољопривреди) и други одељци.)

Међународни стандарди ревизије (МСР) садрже основне принципе и суштинске поступке, који се, између осталог, односе и на залихе недовршене производње. С обзиром на то да ревизија залиха и недовршене производње представља један од најкомплекснијих послова ревизије, због многобројних чиниоца којима је поступак ревизије условљен (величина, делатност предузећа, структура производног програма, контни план, метода обрачуна трошкова и друго), као и због чињенице да су бројни Међународни стандарди ревизије који утичу на ово поље.

Етика је важна тема рачуноводствене професије, јер су многобројне области, између осталих и област залиха, неминовно у процесу доношења одлука и и окружења са све више одговорности уз одређене смернице за рад у овим областима (Yang & Wu, 2009). Говорећи о **Кодексу етике за професионалне рачуновође**, може се рећи да је њиме створена основа за понашање рачуновођа у пракси, поштовањем рачуноводствених начела, рачуноводствених стандарда (међународних и националних), као и поштовање законске регулативе. Дакле, овај Кодекс обавезује све професионалне рачуновође да, између осталог, и у примени и вредновању залиха недовршене производње, морају поштовати законску регулативу, професионалну регулативу и друго. Постојање Кодекса етике за професионалне рачуновође и различитих етичких кодекса у предузећима не чине предузеће етичким или неетичким, па како истиче *Малинић* (2011), као кључна ствар намеће се имплементација етичких норми које подржавају одговарајући систем вредности у предузећима.

1.3.1 Условљеност и примена Међународних рачуноводствених стандарда на залихе недовршене производње

Међународним рачуноводственим стандардима се дефинише признавање и вредновање, затим, приказивање и обелодањивање у вези са финансијским извештајима или одређеним позицијама финансијских извештаја на које се односе. Као такво, признавање показује да ли се нека од ставки може наћи и финансијским извештајима и у ком временском периоду, док вредновање подразумева одређивање висине позиције финансијских извештаја. Признавање, пак, подразумева презентовање позиција, а обелодањивање објављивање кроз давање писаних образложења.

Признавање и вредновање залиха недовршене производње обавља се у применом МРС 2, МРС 8, МРС 11, МРС 41 и другим релевантним МРС. Правна лица и предузетници који примењују МСФИ за МСП вредновање залиха недовршене производње и услуга врше у складу са Одељком 13, Одељком 23 (параграф 23.17-23.27), Одељком 34 (параграф 34.1-34.10) и другим релевантним одредбама МСФИ за МСП (Новина у Правилнику 2014. у односу на Правилник из 2013. године, „Службени гласник” бр. 118/2013).

1.3.1.1 Потреба примене Међународног рачуноводственог стандарда 2 (МРС 2)-Залихе

Увођење и примена стандарда у области рачуноводства, унапредили су, пре свега, организационе поставке обављања послова из ове области, као и остварене резултате на основу њихове примене. Имајући у виду да је МРС 2, стандард који дефинише сва она питања у вези са вредновањем залиха и самим тим и залиха недовршене производње, предмет овог рада у многим тачкама биће поткрепљен основама и смерницама управо овог стандарда.

Из процеса производње према МРС 2-Залихе, као излаз подразумевају се залихе недовршене производње и залихе готових производа. Самим тим, недовршена производња представља залихе које још нису спремне за продају и производња на њима није завршена, а неизвршене услуге су оне на којима је започет, а није завршен

процес пружања услуга. МРС 2 се као такав, посебно бави утврђивањем набавне вредности/цене коштања залиха и последичним признавањем као расхода, сагледавајући све могуће отписе вредности до нето оствариве вредности. Такође, значајан обухват тиче се метода набавне вредности/цене коштања, приликом приписивања трошкова залихама. Ако даље узмемо у разматрање одмеравање залиха, можемо истаћи да се поштовајући параграф 9 МРС-а 2, залихе одмеравају по вредности која је нижа, односно по цени коштања или нето остваривој вредности.³ Стандард МРС 2 не дозвољава да се залихе недовршене производње накнадно вреднују по њиховој фер вредности, што у одређеним околностима може довести до нереалног исказивања/вредновања залиха.

Ако сагледамо рачуноводствено обухватање залиха, а притом уважимо смернице и упутства које прописује МРС 2, можемо увидети да се посебно мора обратити пажња на следећа питања:

- износ трошкова који треба признати као средство, односно признавање имовине до њихове продаје, признавање прихода;
- у вези са робом, значајна је набавна вредност робе која се након продаје признаје као трошак набавке;
- у вези са залихама недовршене производње и готових производа, значајна је цена коштања која се након продаје признаје као трошак;
- утврђивање нето продајне вредности и разлике која постоји ако је цена коштања односно набавна цена већа од нето продајне цене;
- у случају оштећења залиха, рачуноводствено обухватање расхода и мањкова залиха.

Стандардом је предвиђено да предузећа примењују исти метод вредновања за залихе са сличном или истом наменом. У складу са МРС 2, вредновање (мерење) залиха недовршене производње (као дела залиха), врши се у разним фазама, тако да се на основу тог вредновања може утврдити финансијски резултат одређеног периода пословања. Те фазе су:

- Вредновање залиха недовршене производње приликом производње;
- Вредновање залиха недовршене производње по основу излаза, односно утврђивања цене коштања;
- Вредновање постојећих залиха недовршене производње на датум биланса;

Све напред наведене фазе биће предмет даљег разматрања, са циљем разумевања и приказа, пре свега, примене вредновања залиха недовршене производње у производним предузећима, са допуном кроз приказ специфичности у овом делу за различите делатности предузећа, како би се сагледале разлике.

1.3.1.2 Примена осталих релевантних Међународних рачуноводствених стандарда

Остали релевантни Међународни рачуноводствени стандарди који ће бити објашњени са циљем примене приликом вредновања залиха недовршене производње су:

- МРС 11-Уговори о изградњи,
- МРС 41-Пољопривреда и
- МРС 8-Рачуноводствене политике, промена рачуноводствених процена и грешке,
- као и више одељака МСФИ за МСП који се тичу вредновања залиха недовршене производње и услуга.

³ За детаљне информације о стандарду МРС 2, погледати: Министарство финансија, МРС 2, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IAS/IAS%202.pdf>

Сви изведени радови у грађевинарству по основу којих су настали трошкови у одређеном обрачунском периоду, а по основу којих није утврђен приход и није извршено фактурисање, представљају залихе недовршене производње у овој области, која је посебно регулисана МРС, применом МРС 11. Када говоримо о **МРС 11-Уговори о изградњи**, најчешће се примена овог стандарда односи на грађевинска предузећа, али то не значи, да овај стандард не примењују и предузећа која у свом делокругу послова, између осталог, имају и одређени вид изградње, а односи се и на услуге са дугим роком извршења. Према овом стандарду, залихе (недовршене производње) се на датум биланса вреднују по цени коштања, која не може бити виша од продајне цене залиха. МРС 11, кроз део који се односи на врсте и висину трошкова који чине цену коштања, исказује другачије захтеве у односу на МРС 2. Разлике у вредновању залиха према МРС 2 и МРС 11 биће сагледане приликом детаљнијег објашњења приказа трошкова који се могу и оних који се не могу укључити у цену коштања. МРС 11, такође, сагледавајући признавање расхода и прихода, говори о фази у извршењу уговора до које се стигло, и која се често назива метод процента извршења.⁴ Битно је истаћи да IFRIC Тумачење 15-Споразуми за изградњу некретнина, одређује да ли ће бити примењен МРС 11 или МРС 18 (МРС 11 се примењује ако купац има право да посебно одреди елементе пројекта некретнине пре почетка изградње и промене у току изградње, а МРС 18 у случају када купац може одабрати већ завршен или делимични измењен пројекат некретнине).⁵

Сагледавајући стандард **МРС 41-Пољопривреда**, који се односи на рачуноводствено обухватање биолошких средстава, пољопривредних производа у моменту убирања, и одређеним државним давањима, може се рећи да рачуноводствени третман залиха недовршене производње према овом стандарду може бити сагледан кроз недовршену биљну производњу и недовршену животињску производњу. У складу са тим, параграфи 12 и 13 овог стандарда дефинишу да се биолошка средства и пољопривредни производи убрани од биолошких средстава признају по фер вредности, умањеној за трошкове продаје. На овај начин се формира цена коштања на тај одређени датум. Даље, ако је ситуација у предузећу таква, да се пољопривредни производи даље прерађују, вредност по којој су претходно вредновани представља њихову набавну вредност и даље вредновање врши се применом МРС 2.⁶

Када говоримо о **МРС 8-Рачуноводствене политике, промена рачуноводствених процена и грешке**, морамо сагледати рачуноводствене политике предузећа, као правила која предузеће примењује при састављању и презентацији финансијских извештаја. Према Параграфу 7 МРС-а 8, када се неки од Међународних стандарда или Тумачења конкретно примењује на одређену трансакцију, рачуноводствена политика која се примењују на ту ставку се утврђују применом Међународних стандарда или Тумачења. Претходна примена доводи до тога да финансијски извештаји представљају релевантне информације, те се у том смислу не препоручује постизање стања, успеха или токова готовине које представља резултат намерних одступања, неисправљених или безначајних/нематеријалних одступања од Међународних стандарда или Тумачења. Самим тим, промена рачуноводствене политике може настати ако је та промена прописана неким Међународним стандардом или Тумачењима, или ако та промена доводи до тога да финансијски извештаји пружају поуздане и релевантније

⁴ Детаљније о стандарду МРС 11, Министарство финансија, МРС 11, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IAS/IAS%2011.pdf>

⁵ И према Стандарду МРС 18, када није сасвим могуће сигурно утврдити степен довршености услуга, приход се може признати једино до висине признатних расхода који могу бити надокнађени.

⁶ Детаљније о стандарду МРС 41, Министарство финансија, МРС 41, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IAS/IAS%2041.pdf>

информација о ефектима трансакција на финансијску позицију, финансијске перформансе или токове готовине ентитета.⁷

Правна лица и предузетници који примењују **МСФИ за МСП** вредновање залиха недовршене производње и услуга врше у складу са Одељком 13, Одељком 23 (параграф 23.17-23.27), Одељком 34 (параграф 34.1-34.10) и другим релевантним одредбама МСФИ за МСП. **Одељак 13** МСФИ за МСП дефинише да се, као и у случају МРС 2-Залихе, овај одељак не примењује у случају радова у складу са уговорима о изградњи, укључујући и са њима директно повезане уговоре о пружању услуга, финансијских инструмената и биолошких средстава повезаних са пољопривредном активношћу и пољопривредних производа у тренутку убирања. Оно што разликује Одељак 13 МСФИ за МСП који се односи на залихе, од МРС 2 који се такође односи на залихе, је ниво детаљности, односно МРС 2 пружа детаљнија објашњења књиговодствених процедура у вези са залихама. Оно што је битно истаћи, а односи се на залихе недовршене производње и њихово вредновање према Одељку 13 МСФИ за МСП, је да је овим одељком дефинисано вредновање залиха недовршене производње приликом производње, затим приликом њиховог излаза, и на датум биланса. Овај одељак у делу вредновања излаза залиха недовршене производње, у параграфу 13.18 наглашава да ЛИФО метода није дозвољена за коришћење. У случају вредновања приликом производње, залихе се вреднују по цени коштања. Залихе (недовршене производње) се на датум биланса према одељку 13 претходно наведеног стандарда процењују по цени коштања или по нето продајној цени, ако је она нижа. **Одељак 23** МСФИ за МСП дефинише исте случајеве које дефинише и МРС 11-Уговори о изградњи у случају правних лица која примењују МРС. Одељак 23 МСФИ за МСП посебно дефинише метод процента довршености (Параграфи 23.21 – 23.27). **Одељак 34** МСФИ за МСП дефинише исте случајеве које дефинише и МРС 41-Пољопривреда у случају правних лица која примењују МРС. Приликом одмеравања односно модела фер вредности, параграфи 34.4 и 34.5 дефинишу одмеравање биолошких средстава повезаних са пољопривредном активношћу и пољопривредних производа у тренутку убирања на исти начин као и параграф 12 и 13 МРС 41. Тако се може још истаћи да су Одељак 23 и 34 МСФИ за МСП по нивоу детаљности знатно једноставнији у односу на компатибилне МРС за велика правна лица и средња правна лица која су се одлучила за њихови примену. Поред тога и други одељци МСФИ за МСП на одговарајући начин регулишу одређена правила приликом вредновања залиха недовршене производње, састављања финансијских извештаја, рачуноводствених политика и других питања приликом истраживања предмета рада (Одељак 3-Презентација финансијских извештаја, Одељак 4-Извештај о финансијској позицији, Одељак 5-Извештај о укупном резултату и биланс успеха, Одељак 8-Напомене уз финансијске извештаје, Одељак 9-Консолидовани и засебни финансијски извештаји, Одељак 10-Рачуноводствене политике, процене и грешке, Одељак 11-Основни финансијски инструменти, Одељак 12-Питања везана за остале финансијске инструменте и други).⁸

Још је, као закључак овог дела битно истаћи, да је битно посматрати могући простор и последице које адекватна примена или непримена професионалне и законске регулативе може имати, па у том смислу *Малинић* (2011) истиче да и вредновање залиха може утицати на премештање резултата предузећа између различитих обрачунских периода, а, самим тим, и на текућу и будућу профитабилност и финансијску позицију предузећа.

⁷ Детаљније о стандарду МРС 8, Министарство финансија, МРС 8, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IAS/IAS%208.pdf>

⁸ Детаљније о МСФИ за МСП, Министарство финансија, МСФИ за МСП <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/MSFI%20ZA%20MSP.pdf>

1.4 Интерна рачуноводствена регулатива о залихама недовршене производње

Интерна регулатива кроз дефинисане интерне опште акте које састављају предузећа (могу, али и не морају), мора бити у складу са законском и професионалном регулативом. Интерна регулатива може бити донета у виду једног правилника, или пак у виду више правилника: као на пример: Правилник о рачуноводству, Правилник о попису имовине и обавеза, рачуноводствене политике и друго.

Говорећи о интерним актима предузећа, морамо се осврнути на пословну праксу предузећа која послују на територији Републике Србије и говорити о критичним тачкама истих у погледу садржине интерних аката.

У складу са важношћу за адекватно утврђивање цене коштања коју имају трошкови који се могу укључити у цену коштања производа и услуга, и оних који не могу бити укључени, производна предузећа би требала да у свој интерни акт укључе и приказ трошкова који се могу урачунати у цену коштања производа и услуга, а и оних који не могу бити урачунати, у складу са МРС 2 и осталим релевантним МРС. Такође, потребно је истаћи још једну критичну тачку у оквиру исказивања у оквиру општих аката предузећа, а то је правилни обухват трошкова производа и трошкова периода. У складу са тим интерним актима би требало дефинисати:

- 1) Начин одобравања директних трошкова израде;
- 2) Начин одобравања општих трошкова производње;
- 3) Начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе.

Говорећи о попису имовине и обавеза, значајно је истаћи да исти треба бити дефинисан интерним актима предузећа. Самим тим, процедура и извршење пописа залиха, конкретно залиха недовршене производње би требало да укључе и попис степена довршености учинака, како би и цена коштања учинака након неког степена довршености била адекватно утврђена.

Значајно је још указати на то да је за процену вредности умањења залиха недовршене производње (које се преноси на терет расхода периода), потребно утврдити адекватне рачуноводствене политике које такође треба дефинисати интерним актима предузећа, јер се њима омогућава механизам контроле незавршених радних налога, као и утврђивање критеријума који су неопходни да би се извршило умањење.

Постоји још низ тачака и вези са питањима о залихама недовршене производње која треба укључити у неки од правилника. Та питања кроз адекватно укључивање у неки од правилника, доприносе дефинисаној процедури и самим тим и побољшању обављања специфичних послова по питању рачуноводственог третмана залиха недовршене производње, односно свих оних критичких тачака у вези са тим. Сва та критична питања биће елаборирана кроз даља разматрања у докторској дисертацији, а нарочито у трећем делу.

У наставку ће бити указано на рачуноводствене политике предузећа које утичу на рачуноводствени третман залиха недовршене производње и сагледавањем начина дефинисања истих кроз примере производних предузећа која послују на територији Републике Србије, указано на критичне тачке које треба детаљније сагледати.

1.5 Избор рачуноводствених политика које утичу на залихе недовршене производње

Примењене рачуноводствене политике објављују се у напоменама уз финансијске извештаје. Приликом дефинисања рачуноводствених политика за залихе, неопходно је дефинисати начела обухватања залиха, у складу са уважавањем услова под којима

послују предузећа. На овај начин, уважавањем свих услова и усвајањем одговарајућих начела, утиче се на реално приказивање финансијског положаја и успешности пословања. О рачуноводственим политикама се говори онда када у предузећима има могућности избора између већег броја поступака за вредновање ставки у билансима. У наставку ће бити приказани примери значајних рачуноводствених политика, појединих великих и средњих предузећа која послују у оквиру прерађивачке делатности, а које се односе на залихе. Тако је као први пример значајних рачуноводствених политика представљено велико предузеће ██████████ које послује у оквиру делатности 1081-Производња шећера, и рачуноводствене политике овог предузећа које се односе на залихе, а приказане су у напоменама уз финансијске извештаје за 2013. годину:

Оно што одликује део напомена овог предузећа који се односе на залихе је, на почетку, врло применљив принцип и у случају делова напомена других производних предузећа, а то је да се залихе исказују по цени коштања или по нето продајној вредности у зависности од тога која је нижа. Дефинисана је такође и нето продајна вредност и исказан део напомена који је често исказан и у напоменама других предузећа, а односи се на структуру цене коштања недовршене производње и готових производа. Избором метода обрачуна излаза и уношењем у напоменама, предузеће је исказало да користи методу просечне пондерисане цене. Потреба свођења залиха на нето продајну вредности доводи до настанка осталих расхода преко којих се врши исправка вредности залиха. Дефинисан је и случај постојања оштећених залихе робе и залиха неодговарајућег квалитета, које се у потпуности отписују.

Извор: Агенција за привредне регистре, <http://www.apr.gov.rs/>, приступ 22.05.2015. године

Други пример значајних рачуноводствених политика, преко детаљније сагледаних залиха недовршене производње, представља пример средњег предузећа ██████████, које је регистровано за обављање делатности 1032-Производња сокова од воћа и поврћа, и рачуноводствене политике овог предузећа које се односе на залихе недовршене производње и готових производа, а приказане су у напоменама уз финансијске извештаје за 2013. годину:

И у случају напомена овог предузећа примењен је принцип да се залихе исказују по цени коштања или по нето продајној вредности и то коришћењем оне која је нижа. Оно што је детаљније приказано у случају овог предузећа, јесте структура трошкова производње залиха, који обухватају директне трошкове материјала и радне снаге и индиректне трошкове који настају приликом утрошка материјала и то индиректне фиксне режијске трошкове и индиректне променљиве режијске трошкове. Такође, дефинисан је распоред режијских трошкова на носиоце применом кључа који се утврђује према учешћу индиректних трошкова у укупној вредности директног материјала. Често су у напоменама приказани и трошкови који су искључени из цене коштања и признати као расходи периода у којем су и настали, што је учињено и у случају овог предузећа. Примењен и исказан у напоменама метод обрачуна излаза залиха овог предузећа је ФИФО метод.

Извор: Агенција за привредне регистре, <http://www.apr.gov.rs/>, приступ 22.05.2015. године

Следећи пример значајних рачуноводствених политика, преко детаљније сагледаних залиха недовршене производње, представља пример средњег предузећа ██████████, које је регистровано за обављање делатности 2222-Производња амбалаже од пластике, и рачуноводствене политике овог предузећа које се односе на

залихе недовршене производње и готових производа, а приказане су у напоменама уз финансијске извештаје за 2013. годину:

Приказујући вредновање залиха недовршене производње и готових производа, и у случају напомена овог предузећа, примењен је принцип исказивања залиха по цени коштања или по нето продајној вредности употребљавајући нижу вредност. У случају садржаја напомена овог предузећа приказана је структура цене коштања, као и шта чини вредност расхода периода, као и у случају структуре и нивоа детаљности првог приказаног примера предузећа. Дефинисана је такође и нето продајна цена под нормалним условима пословања, шта чини умањење ове цене и случај да се ако је нижа од њихове цене коштања, врши делимичан отпис до нето продајне вредности. Потреба свођења залиха на нето продајну вредности доводи до настанка осталих расхода преко којих се врши исправка вредности залиха. Дефинисан је и случај постојања оштећених залихе робе и залиха неодговарајућег квалитета, које се у потпуности отписују.

Извор: Агенција за привредне регистре, <http://www.apr.gov.rs/>, приступ 03.02.2015. године

Наредни пример значајних рачуноводствених политика, преко сагледаних залиха недовршене производње, представља пример великог предузећа ██████████, које је регистровано за обављање делатности 2910-Производња моторних возила и рачуноводствене политике овог предузећа које се односе на залихе недовршене производње и готових производа, а приказане су у напоменама уз финансијске извештаје за 2013. годину:

Као део напомена овог предузећа примењен је принцип исказивања залиха по цени коштања или по нето продајној вредности користећи нижу вредност. Оно што одликује напомене овог предузећа јесте приказ принципа који се примењују приликом довођења производа на постојећу локацију и у постојеће стање кроз нормални степен искоришћености капацитета за готове производе и недовршену производњу, трошкова директног материјала, трошкова зарада и пропорционално додељених осталих трошкова производње, али не укључујући трошкове камата. Дефинисана је и нето продајна вредност, а као део ових напомена уочава се и анализа структуре старости залиха, тако што се исправка вредности застарелих залиха и залиха са спорим обртом врши у складу са њом, а инсистирајући на року застарелости, као и на очекиваној потрошњи или очекиваној продаји на тржишту.

Извор: Агенција за привредне регистре, <http://www.apr.gov.rs/>, приступ 03.02.2015. године

Оно што је још потребно истаћи, а односи се на претходно приказане рачуноводствене политике одређених предузећа која послују у оквиру прерађивачке индустрије, јесте да је приказан искључиво њихов део који се односи на залихе, без приказа дела који се односи на залихе материјала и робе. На основу претходних приказа битних делова рачуноводствених политика за рачуноводствени третман залиха недовршене производње, а приказаних у напоменама уз финансијске извештаје, може се уочити да не постоји дефинисано стандардизовано правило приказа и детаљнијих објашњења рачуноводствених политика које се односе на недовршену производњу. Самим тим, исказане напомене уз финансијске извештаје изабраних предузећа имају неинформативну улогу у погледу многих битних питања у вези са залихама. У зависности од врсте делатности и постојања/непостојања залиха недовршене производње, приказана предузећа исказују битне рачуноводствене политике које се односе на залихе недовршене производње. На основу исказаних делова напомена уз финансијске извештаје изабраних предузећа, може се уочити да су они делови

напомена који се односе на залихе идентично или са малим прилагођавањима примењени код већине предузећа, на начин пресликавања делова стандарда МРС 2 који се односи на ово поље. Такође, може се закључити да напомене уз финансијске извештаје на основу изабраних предузећа не служе корисницима да из истих могу уочити све специфичности билансирања залиха недовршене производње и осталих залиха. На основу претходно приказаних примера делова рачуноводствених политика, а када говоримо о залихама и рачуноводственим политикама, препоручује се откриће методе вредновања залиха и свих оних специфичних и самим тим и критичних момената приликом билансирања залиха недовршене производње и осталих залиха. На тај начин би напомене уз финансијске извештаје предузећа у погледу залиха, исказане у складу са специфичним пословима и делатношћу предузећа, а поштовајући регулативу, биле довољно информативне у смислу свих информација везаних за ово поље.

Према *Reilly и Brown* (2012: 310), примењене рачуноводствене политике исказане у напоменама уз финансијске извештаје су од велике важности за откривање додатних објашњења о начинима и ефектима вредновања имовине, обавеза и капитала, али су најчешће недовољно искоришћено средство у пословној пракси корисника финансијских извештаја предузећа. У пракси, управо због немогућности информисања о свим битним питањима за пословање предузећа, напомене уз финансијске извештаје можда нису најбоље информативно средство, али њихово неуважавање и некоришћење за потребе информисаности не нуди могућност квалитетног информисања. Тако се истиче важност да се приликом праћења промена рачуноводствених политика предузећа, уваже напомене уз финансијске извештаје. Како истиче *Малинић* (2009а), иако су напомене погодне за многе додатне информације о предузећу, менаџмент предузећа се понекад нада да их корисник финансијских извештаја неће читати и узети у обзир приликом доношења одлука, али да, иако су у напоменама понуђене оскудне и недовољне информације, кориснике финансијских извештаја то треба додатно да алармира на повећану опрезност.

ДРУГИ ДЕО

**УЛОГА, МЕСТО И ЗНАЧАЈ ОБРАЧУНА ТРОШКОВА У
ФУНКЦИЈИ РАЧУНОВОДСТВЕНОГ ТРЕТМАНА ЗАЛИХА
НЕДОВРШЕНЕ ПРОИЗВОДЊЕ**

2.1 Обрачун трошкова-развој и промене

Разматрања развоја обрачуна трошкова доводе до потребе сагледавања развоја финансијског и управљачког рачуноводноства у оним деловима у којима су повезани са обрачуном трошкова. Говорећи о развоју, према *Vaassen-у* (2002), у Енглеској и Холандији, се крајем XII века појављују први писани документи о нечему што се тада звало принципи дизајна рачуноводносног система. Кроз документе који су се бавили принципима систематског бележења свих акција у једном предузећу долазило се до рачуна који су показивали успешност пословања. Корак напред донело је увођење система интерне контроле, па се у рачуноводноственим и административним организацијама, крајем XIX века појављује професија ревизора. Према *Zimmerman-у* (2011: 13), већина данашњих техника управљачког рачуноводноства, а самим тим и обрачуна трошкова, развијена је у периоду од 1825. до 1925. године са растом великих организација. Према истом аутору, у периоду од 1925. до 1975. године, развој управљачког рачуноводноства је био под великим утицајем екстерних фактора који утичу на пословање предузећа, а примера ради, то се односи на порез на добитак и професионалну регулативу. Од 1975. године, под утицајем аутоматизације, информационог технологија (Information Technology-IT) и глобалне конкуренције дошло се до оног нивоа развоја техника управљачког рачуноводноства и обрачуна трошкова, који је утицао на менаџере у смислу преиспитивања до тада коришћених традиционалних техника управљачког рачуноводноства и обрачуна трошкова.

Ако говоримо о развоју обрачуна трошкова, поред претходно наведених битних момената у развоју финансијског и управљачког рачуноводноства, битни су и моменти наведени у наставку. Многи аутори и организације су дефинисали развојне фазе обрачуна трошкова и управљачког рачуноводноства, али ћемо приказати неке са циљем још детаљнијег приказа развоја. Према *Johnson-у и Kaplan-у* (1987), у 19. веку се у предузећима појављују захтеви за информацијама о трошковима и обрачуном трошкова. Говорећи и даље о развоју обрачуна трошкова према *Kaplan-у* (1984а), може се уочити да су информације потребне за планирање и контролу настале у првој половини 19. века у фабрикама текстила и пруга, а затим нешто касније у предузећима за производњу дувана и металним индустријама. Почетком 19. века се јавља развој алокације општих трошкова на производе. Преломна тачка је коришћена у 1903. години. У 1923. години се истичу различите врсте трошкова за различите намене, користећи статистичке методе за процену понашања трошкова и идеја вођења података финансијског рачуноводноства одвојено од обрачуна трошкова. Према *Horngren-у* (1989), примарни фокус обрачуна трошкова у 1950. години био је на вредновању залиха и детерминацији прихода, а врло мало пажње било је посвећено доношењу одлука од стране менаџмента. Према *Horngren-у* (1989), током 1950-их, фокус истраживања обрачуна трошкова био је углавном на залагању за бољу праксу, као што су метода обрачуна варијабилних трошкова, рачуноводноство одговорности и релевантних трошкова за одређене одлуке. Исти аутор, желећи да докаже развој и коришћење техника обрачуна трошкова, истиче коришћење ових тема и у уџбеницима о обрачуну трошкова коришћених у то време, кроз 73% материјала у уџбеницима објављеним између 1945. и 1950. године који говоре о вредновању залиха, и само 6% материјала који покрива доношење одлука од стране менаџера, што је промењено у уџбеницима објављеним између 1960. и 1970. године, када је 46% материјала који покривају вредновање залиха, а 33% оних који покривају одлучивање менаџера.

Оно што *Kaplan* (1984а) истиче као нови изазов за обрачун трошкова данас, јесте да традиционални модели обрачуна трошкова за масовну производњу са стандардизованим производима треба да буду допуњени новим оперативним концептима као што су Just-in-Time систем, производња без дефеката (zero defects),

производња без залиха (*zero inventory*), флексибилни производни системи, рачунарски подржано пројектовање и производња, компјутерски интегрисана производња и друго. *Hornngren* (1989), такође сматра у свом чланку из 1989. године, да ће проучавање производње и операција управљања довести до ширења разумевања из области рачуноводства и његове улоге у предузећима. Према *Cooper-у* (1989), промене у производном окружењу не захтевају нужно сложеније системе трошкова. У једном предузећу, коришћени систем трошкова је захтевао утврђену вредност залиха недовршене производње, на свакој тачки залиха, захтевајући стотине хиљада мерења годишње, али је увођење ЈИТ система смањило ниво залиха толико да та мерења и обрачуни вредности залиха недовршене производње нису били више значајни. Генерално, *Kennedy и Affleck-Graves* (2001) сматрају да се од промена и побољшања у рачуноводству трошкова очекује да доведу до повећања продаје и смањења трошкова, што подразумева побољшање перформанси у смислу раста и профитабилности предузећа.

У савремено доба менаџери контролишу организацију кроз планирање, руковођење и константну евалуацију и праћење активности (*Stanković, Knežević & Mitrić, 2013*). Тако се у оквиру службе рачуноводства у данашње време обављају послови финансијског књиговодства, обрачуна трошкова и учинака (погонског књиговодства односно аналитике трошкова), развоја, примене модификација и документовања записа у рачуноводственом систему, чинећи га употребљивим за компјутерску технологију, припремања података за компјутерско вођење књиговодства и персоналне документације и управљање овим активностима и припремања периодичних прегледа за сопствене потребе ради препознавања, развоја и изнајавења оптималних решења за могуће финансијске проблеме (*Knežević & Stanković, 2013*). Обрачун трошкова је један од кључних аспеката рачуноводствене професије, јер је основно средство уз помоћ којег рачуноводствена функција извештава менаџмент предузећа информацијама о учинку предузећа. С тим у вези, правилно организован обрачун трошкова може да пружи информације у вези са ценом коштања, кретањем трошкова, трошкова и профитних центара, уских грла у одређеним операцијама, капацитету производње и запослених радника, а може допринети у одређеном степену и у формулисању стратегије предузећа. Кроз сагледавање основних функција обрачуна трошкова, и то кроз праћење трошкова по врстама, затим трошкова по местима трошкова где су настали и трошкова по носиоцима трошкова, као и на крају обрачунског периода или на крају пословне године, утврђивањем висине трошкова производње, односно исказивањем цене коштања целокупне завршене и незавршене производње, као и сваког појединачног учинка и на тај начин утврђивање резултата пословања, може се уочити важност правилно организованог обрачуна трошкова у предузећу. *Johnson и Kaplan* (1987) образлажу да развој обрачуна трошкова настаје као рационалан одговор на пословне могућности укључујући нове технологије и тржишта. Штавише, они наглашавају побољшање ефикасности као средство објашњења рачуноводствене промене и развоја.

Обрачун трошкова представља део управљачког рачуноводства и тако представља скуп начела, метода и поступака утврђивања података о трошковима, и њихово коришћење за сврхе информисања за потребе билансирања залиха у финансијском књиговодству, и многе друге сврхе о којима ће бити више речи у наставку. Ако говоримо о развоју обрачуна трошкова, почевши од седамдесетих година у Републици Србији обрачун трошкова и учинака је постајао све мање коришћен, али се са протеклом времена и схватањем обрачуна трошкова као инструмента који има посебан значај за управљање економијом предузећа, у данашње време све више користи. Управо су развој и афирмација рачуноводства довели да већег интересовања за обрачун трошкова и учинака, те његове употребе. За разлику од финансијског рачуноводства, које се,

између осталог, бави и обухватањем трошкова по природним врстама за предузеће као целину, обрачун трошкова и учинака је у стању да задовољи информативне захтеве у вези са калкулацијом цене коштања. Самим тим, обрачун трошкова и учинака обухватањем трошкова по врстама, местима и носиоцима трошкова ствара услове за реално билансирање и исказивање залиха и резултата. У складу са претходно изложеним, да би билансирање и исказивање залиха и резултата у званичним билансима припремљеним од стране финансијског књиговодства били реални, неопходно је да се организује адекватан обрачун трошкова.

2.2 Организационе претпоставке и циљеви обрачуна трошкова

Говорећи о обрачуну трошкова и учинака, можемо користити и више других назива под којима је познат и коришћен у литератури, и то као: рачуноводство трошкова, погонски обрачун, погонско књиговодство, интерни обрачун и као саставни део управљачког рачуноводства. Обрачун трошкова не подлеже законској и професионалној регулативи, осим у делу информација које пружа финансијском књиговодству. Због претходно наведеног, његова организација и садржина у великој мери су подређени интерним потребама управљања предузећем на различитим нивоима управљачке структуре.

Ако пак у разматрање укључимо и врсте контних оквира и методе обрачуна резултата, на основу модела по билансном контном оквиру и обрачуну резултата по методи укупних трошкова, можемо рећи да су засновани на одвојеним књиговодствима, и то:

1. финансијском књиговодству које има свој циклус и равнотежу у главној књизи и
2. књиговодству класе 9 – Обрачун трошкова и учинака, које има свој циклус и равнотежу у главној књизи.

Када говоримо о организационом финансијском и погонском књиговодству, можемо истаћи, да они могу сачињавати јединствено књиговодство предузећа, у којем поједине класе и групације рачуна служе потребама једног и другог књиговодства, а могу бити и организовани у оквиру заједничког књиговодства у коме су класе и групације рачуна строго подвојене.

Први организациони облик се заснива на процесном (калкулацијском) контном оквиру и методи обрачуна резултата предузећа по трошковима продатих учинака. Говорећи о овом организационом облику са методом обрачуна резултата предузећа по трошковима продатих учинака која није у примени у Републици Србији за потребе званичног финансијског извештавања, може се рећи да примена ове методе карактерише супротстављање прихода од продатих учинака са трошковима садржаним у њима. Коришћење ове методе је допуштено у оквиру погонског књиговодства. Недостатак методе трошкова продатих учинака се огледа управо у томе што претпоставља развијен погонски обрачун.

Други организациони облик је заједничко књиговодство у коме су класе и групације рачуна строго подвојене на оне које сачињавају финансијско књиговодство (са билансима), који имају своју равнотежу у главној књизи и рачуна погонског књиговодства, који такође имају своју равнотежу у главној књизи. Други модел заснован је на билансном контном оквиру и обрачуну резултата предузећа по методи укупних трошкова. С обзиром да је метода укупних трошкова, коју карактерише супротстављање приходима од продаје, увећаним за повећање, односно умањеним за смањење, вредности крајњих залиха полупроизвода и готових производа у односу на почетне, расхода рашчлањених по врстама са укупних трошковима (Годоровић, 2008), примењена у Републици Србији за потребе званичног финансијског извештавања,

може се даље говорити о значају ове методе у домену залиха недовршене производње. Ову методу у домену повезаности за залихама недовршене производње, карактерише то да у току године не долази до промена на рачуну Залиха недовршене производње у финансијском књиговодству, а у погонском књиговодству користи обрачун завршене и незавршене производње и стање крајњих залиха.

Малинић (2015: 40-43) наглашава да се у рачуноводној пракси САД-а и Велике Британије предност даје методи продатих учинака, независно од тога што је у Великој Британији прописан и биланс успеха применом методе укупних трошкова са корекцијом залиха на приходној страни, док је у земљама континенталне Европе заступљенија примена методе укупних трошкова, која се обавезно примењује у Француској, док је у Немачкој остављена могућност примене обе методе, с тим да је у обе земље присутна пракса кориговања прихода за промену вредности залиха учинака. Земље бивше СФРЈ примат дају примени методе укупних трошкова са изузетком Словеније која оставља слободу извора између методе продатих учинака и методе укупних трошкова.

У контексту повезаности финансијског и погонског књиговодства, можемо рећи да је главна сврха погонског обрачуна обезбеђење података и израда калкулације цене коштања учинака по трошковима производње и укупним (просечним) трошковима. Та повезаност или условљеност графички се може представити као на слици 7.

Слика 7: Повезаност финансијског и погонског књиговодства

Извор: Израда аутора

Претходно илустрована повезаност и међусобна условљеност оба књиговодства постоји и када се посматра јединствено или заједничко књиговодство, односно билансирање успеха предузећа по методи укупних трошкова или трошкова продатих учинака. Финансијско књиговодство снабдева погонско књиговодство о насталим врстама трошкова у периоду за који се врши обрачун. Погонско књиговодство пак снабдева финансијско књиговодство о вредностима залиха учинака (недовршених и готових производа) на крају обрачуноског периода, без чега не би било могуће састављање биланса стања и успеха у финансијском књиговодству.

Узимајући у обзир претходно наведене одреднице обрачуна трошкова и учинака, може се уочити да обрачун трошкова и учинака обезбеђује информације за билансирање залиха недовршене производње и готових производа, затим податке у вези са планирањем и контролом и у вези са политиком цена, пословним одлучивањем и мотивацијом запослених и друге податке. Сви ови закључци биће детаљније приказани у наставку, где су критички сагледани циљеви обрачуна трошкова и билансирање резултата предузећа.

Каплан и Коопер истичу да (1998), предузећа користе систем обрачуна трошкова како би се утицало на задовољење основних функција:

- Вредновање залиха и мерење трошкова продате робе за финансијско извештавање;

- Процену трошкова активности, производа, услуга; и
- Пружање повратних информација менаџерима о ефикасности процеса.

Према *Shim u Sudit* (1995), предузећа обрачуном трошкова утичу на одређивање цена производа. Тако се као следеће важно подручје коришћења пуне (просечне) цене коштања учинака истиче оцена рентабилитета или вођење политике продајних цена учинака у дугом року. Ако у дужем периоду продајна цена не може да покрије пуну цену коштања (цену коштања производње увећану за припадајуће трошкове управе и продаје), такви учинци треба да буду елиминисани из програма производње. У кратком року, а нарочито приликом постојања слободних (неискоришћених) капацитета производње, меродавна је цена коштања по варијабилним трошковима за оцену рентабилитета или продајну цену учинака. Фиксни трошкови су дати за практични капацитет и они се не мењају са обимом учинака, тако да нису релевантни за политику цена у кратком року. Тако можемо говорити о маргиналним, диференцијалним и варијабилним трошковима за учинке који се производе или намеравају да производе, а који су меродавни.

Fleischman u Tyson (1993) су истакли да је обрачун трошкова, како у прошлости, тако и у данас, а биће и у будућности добар показатељ оцене ефикасности производног процеса и доношења одлука. Подручје у којима су неопходни подаци о трошковима које обезбеђује погонски обрачун јесте и подручје појединачних пословних одлука. За ове сврхе релевантни су само диференцијални (додатни) трошкови или трошкови и приходи или трошкови, приходи и инвестиције.

Otley u Berry (1994) као централну област приликом остварења циљева организације и личних циљева менаџмента, истичу менаџмент и контролу и организационе активности, поступке и процесе. Тако се као следећи циљ погонског књиговодства истиче обезбеђивање података за периодично планирање и контролу трошкова, како на нивоу предузећа, тако и пословних функција, ужих организационих делова. За ову сврху у погонском књиговодству формирају се места трошкова, центри прихода, профитни и инвестициони центри. Контрола је срачуната на поправљање ефикасности пословања на местима где за то постоји потреба, али и на стимулативно награђивање одговорних лица и извршилаца која су допринела побољшању резултата пословања.

Све наведено као циљ погонског књиговодства заправо изражава, његов допринос управљачким циљевима предузећа, а имајући у виду да је књиговодство подсистем управљачког система предузећа.

2.2.1 Трошкови и учинци као елементи обрачуна трошкова

Говорећи о трошковима, као вредности утрошених средстава (фактора, елемената) производње срачунатих на добијање неког производа или остварења неке услуге, може се уочити да имају велики значај за пословање предузећа у многим сегментима. Њима се као инструментима утврђивања оптималног степена коришћења постојећих капацитета и структуре производње придаје велики значај. Наглашавајући значај трошкова, можемо истаћи да утврђивање трошкова представља значајну активност, пре свега за утврђивање економских резултата пословања, затим за утврђивање оптималне структуре и интензитета производње, цене коштања, односно нето продајних цена и друго.

Производи и услуге као резултат рада, тј. производње или пак пружања услуга, представљају учинке. Учинци се најчешће појављују као готови производи или услуге, али пак могу бити и део производа или скуп више производа, или сама фаза производње (недовршена производња). Учинак се може обрачунавати и исказивати за предузеће као целину, затим, за уже организационе делове, као и за места трошкова. Ако пак говоримо о вредновању учинака, можемо рећи да се реализовани коначни

учинци вреднују по продајној цени, док се нереализовани коначни учинци и коначни учинци активирани за сопствене потребе, вреднују по цени коштања. Појам учинка се у књиговодственој терминологији поклапа са појмом носилаца трошкова, јер сваки учесник носи своје трошкове производње, директно или индиректно. Када су у питању места трошкова, њихове учинке представљају недовршена производња, полупроизводи, делови сопствене производње, готови производи и интерне и екстерне услуге вредноване по одговарајућој цени коштања. Они се везују за носиоце трошкова ако су у питању производи и услуге намењене екстерном тржишту, а на крају читавог процеса и представљају и носиоце прихода и резултата производа (добитка или губитка). Према *Станишићу* (1992: 26) учинци се налазе у различитим степенима довршености па би свака друга процена осим процене учинака на бази трошкова, била непоуздана. Управо у овом делу се уочава значај адекватне процене довршености учинака и адекватно утврђене цене коштања на бази трошкова.

Основни захтев економије је да вредности учинака (аутпута) буду веће од трошкова (инпута) за њихово стварање, па тако између трошкова и учинака постоји корелација. Ако пак желимо да истакнемо разлике између учинака и прихода, то можемо да учинимо на следећи начин. Према *Стевановићу* (1995: 29) „Учинак је истовремено и ужа и шира категорија од оствареног прихода у обрачунском периоду, изузев у производњи и продаји услуга или у производњи и продаји производа без залиха недовршене производње, полупроизвода и готових производа; Учинак је од оствареног прихода мањи за вредност смањења залиха недовршене производње, полупроизвода и готових производа у току обрачунског периода или већи за вредност пораста претходно наведених залиха у току периода за који се обрачун врши.”

2.3 Основе вредновања недовршене производње као везе између финансијског рачуноводства и обрачуна трошкова

Уколико се обрачун трошкова и учинака сагледава кроз информације које пружа предузећу, можемо рећи да, пре свега, обезбеђује податке:

- о цени коштања учинака за потребе билансирања залиха недовршене производње и готових производа;
- о цени коштања учинака за потребе формирања продајних цена производа и услуга;

као и информације:

- за потребе информационе подршке руководству правног лица у доношењу појединачних пословних одлука;
- за потребе планирања и контроле.

У складу са претходно реченим, трошкови производње по врстама трошкова се књиже у финансијском књиговодству на рачунима класе 5. Природне врсте трошкова су значајне за утврђивање цене коштања, јер се за обрачун трошкова производње узимају у обзир трошкови који се исказују као пословни расходи на рачунима група 51, 52, 53, 54 и 55, као и расходи финансирања са рачуна групе 56 који се могу директно приписати производњи. Обрачун трошкова почетком сваке године преузима од финансијског књиговодства све трошкове по врстама, и то преузимањем:

- почетног стања залиха недовршене производње и готових производа на рачунима 110 и 111 и
- трошкова са рачуна класе 5.

За потребе утврђивања цене коштања, трошкове који се укључују у цену коштања, а књиже на класи 5 у оквиру финансијског књиговодства, потребно је расподелити на

места и носиоце трошкова у оквиру класе 9. Идентификација места трошкова се врши на основу одлуке привредног друштва, која у књиговодственом смислу одговара групи 93-Рачуни главних производних места трошкова. На тај начин, директне трошкове производње, претходно признате на терет рачуна групе 93, у следећој фази неопходно је пренети на носиоце трошкова одговарајуће рачуне групе 95-Носиоци трошкова (950-957) (Трнинић, 2013). Тако се на основу претходних података из почетног стања и преузетих трошкова, утврђује цена коштања недовршене производње и недовршених услуга. Даље се у виду повећања или смањења стања залиха цене учинака враћа финансијском књиговодству, а на основу података из обрачуна трошкова (салда рачуна 950-Носиоци трошкова). Утврђивањем да су повећане залихе недовршене производње на рачуну 950 у односу на почетно стање, разлика се књижи задужењем рачуна 110-Недовршена производња, а у корист рачуна 630-Повећање вредности залиха недовршених и готових производа и недовршених услуга. Ако се пак утврди смањење залиха недовршене производње на рачунима 950 у односу на почетно стање, књижи се смањење вредности залиха на рачуну 110, одобрењем тог рачуна, а задужењем рачуна 631-Смањење вредности залиха недовршених и готових производа и недовршених услуга.

2.4 Стратегијска и краткорочна анализа трошкова

У наставку ће, у складу са потребама детаљније анализе трошкова, бити указано на стратегијски и краткорочни контекст анализе трошкова, све из разлога што међусобно повезано стратегијско (дугорочно) и краткорочно (оперативно) управљање трошковима представља целину адекватног управљања и анализе трошкова.

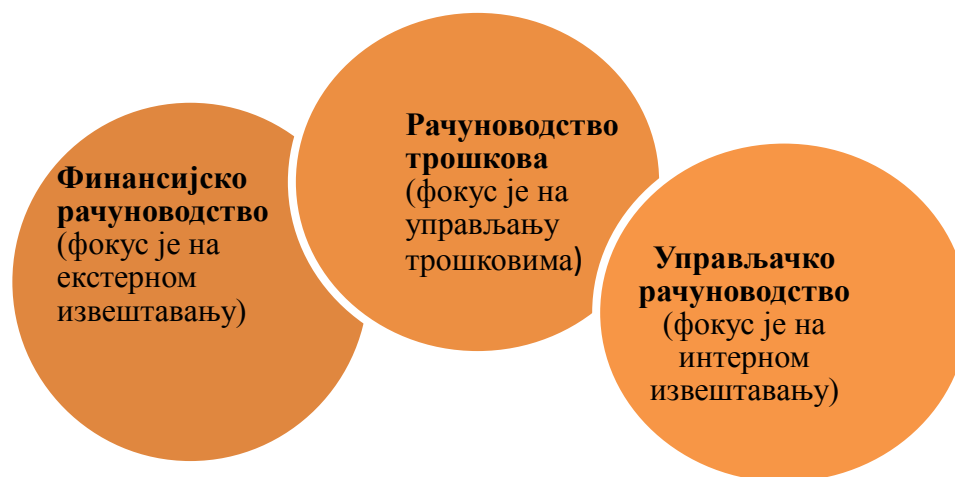
2.4.1 Релевантне одреднице анализе трошкова

Са развојем трошкова, развијане су и различите теорије трошкова. Према *Schmalenbach*-у (1963: 6), трошкови представљају оне вредности којима се изражава потрошња добара која је настала производњом нових производа. Развојем теорија о трошковима, јавља се и дефиниција трошкова *Melerowicz*-а (1973), по коме су трошкови у вредности изражена, погонски неопходна нормална потрошња добара или услуга за производњу производа. И у нашој литератури различити аутори су истакли различите дефиниције трошкова. Трошкови представљају веома сложену категорију, тако да је дефинисање њиховог појма и суштине врло сложено, због чега и аутори постављају дефиниције трошкова у складу са својим прилазима. *Марковски* (1991), трошкове дефинише као новчано изражена трошења средстава и рада који су саставни делови цене коштања учинка. Трошкови представљају основу анализе кроз утврђивање реаговања трошкова на све промене у производњи, које се у крајњој линији одражавају на резултат (*Коларић и Секулић*, 1989: 124). Тако се ниједна одлука у пословању не сме донети без претходне анализе трошкова, јер свака промена у пословању, од припреме и планирања производње, обављања саме производње и продаје на тржишту изазива одговарајуће трошкове.

У англосаксонској литератури се за анализу и управљање трошковима користи израз "*cost control*" или "*controlling*" или "*analyzing cost*". У складу са претходно наведеним, менаџмент трошкова (*Cost management*) подразумева планирање трошкова, затим контролу трошкова и пословно одлучивање на основу података о трошковима. Менаџмент трошкова тако има значану улогу у остварењу циљева предузећа уз обезбеђење оптимизације трошкова (*Стјепановић*, 2011). У планирању може бити

важна основа анализе трошкова као претпоставке за калкулацију очекиваних трошкова производње.

Ако говоримо о самим трошковима, поред финансијског рачуноводства, које се бави евиденцијом примарних трошкова за предузеће као целину, и управљачко рачуноводство и рачуноводство трошкова се, свако у свом делокругу послова, баве управљањем трошковима. Слика 8 показује повезаност свих претходно наведених врста рачуноводства.

Слика 8: Повезаност рачуноводства трошкова и финансијског и управљачког рачуноводства

Извор: Marshall, McManus & Viele, 2014: 475.

У наставку, биће указано на понашање трошкова, односно на анализу структуре трошкова у смислу објашњења рационализације трошкова. Такође, указаћемо и на узрочнике трошкова. Сви ови појмови су од посебног значаја за обраду тематике трошкова и сагледавање утицаја на резултат, што представља и предмет дисертације.

2.4.1.1 Понашање трошкова

Трошкови неминовно настају и условљени су стварањем одређених учинака, а предузећа при томе ово трошење усмеравају тако да се из продајних цена учинака надокнаде уложена средства по основу трошкова и остваре добит.

Почевши од самог значаја трошкова, предмет даље анализе трошкова, биће извршен кроз објашњење саме анализе структуре и могућности смањења трошкова. Битна одредница у анализи понашања трошкова је њихов састав из количинске и ценовне компоненте. Са њима у вези, смањење трошкова је најлакши и најсигурнији начин да се повећа краткорочни добитак, али може бити главни покретач дугорочног раста, ако се изврши на правилан начин. Разлог томе је што је смањење трошкова у потпуности под контролом предузећа, где треба одредити простор за смањење трошкова и имплементирати наведено смањење. Са мање неизвесности у односу на повећање прихода, где се мора водити рачуна о ценама, конкурентима, законским регулативама, смањење трошкова је најједноставнији пут до повећања профитабилности и побољшана новчаног тока (Bragg, 2010). Тако се истиче да се поступак рационализације трошкова спроводи кроз две фазе: на почетку, утврђивање фактора који утичу на рационализацију поступака и активности, затим кроз доношење и реализацију пословних одлука којима ће се деловати на факторе рационализације у

циљу снижења трошкова. Према Лукићу (2014а), далеко боља могућност је смањење трошкова, у односу на повећање продајне цене.

Као подручја у оквиру којих се може утицати на рационализацију и смањење трошкова, истичу се и многа поља која у великој мери, између осталог, утичу и на настанак и на рачуноводствени третман залиха недовршене производње, односно трошкова који настају у вези са њима. Трошкови материјала, трошкови зарада, општи трошкови производње су само неки од примера у којима се, евентуално, може вршити рационализација, све уз очување квалитета производа, односно недовршене производње. Ако, као циљ посматрамо рационализацију трошкова материјала који улазе у састав недовршене производње, можемо истаћи да су фактори који одређују трошак материјала одређени, првенствено количином и набавном ценом материјала. Количина материјала је дефинисана нормативом материјала, и ако је норматив постављен исправно, свако одступање од норматива је негативно, док је набавна цена резултат многобројних фактора политике набавке. Нормативи основне делатности представљају основицу за планирање одређених група трошкова, које пак чине саставни део трошкова производње. Тако, норматив треба да дефинише сложеност посла, потребну количину и врсту основног и помоћног материјала, средства рада које треба применити, потребно време, односно норму сати израде и припреме за одређену фазу рада или производ и планирани учинак по јединици времена.

Такође, за управљање трошковима са циљем рационализације, у контексту понашања трошкова, битна је евиденција трошкова по динамици, на фиксне и варијабилне трошкове. Ова калкулација трошкова извршена је са гледишта понашања укупног износа трошкова у периоду у односу на кретање обима активности места трошкова или предузећа у целини. Варијабилни (пропорционални) трошкови у укупном износу расту и падају са растом или падом обима производње, док су фиксни трошкови они који се не мењају са променама обима производње у кратком року. Фиксни трошкови спремности капацитета за производњу представљају трошкове периода, јер су условљени протеклом времена, а не променама у обиму производње и продаје. Будући да су ови трошкови фиксни за период, то повећање обима коришћења капацитета доводи до дегресије трошкова по јединици производа, а у случају смањеног обима активности (производње) доводи до прогресије трошкова по јединици учинка. У кратком периоду капацитет је непроменљив те су и трошкови условљени капацитетом, непроменљиви. У дугом року може се мењати изграђени капацитет, па су стога и сви трошкови у дугом року променљиви. Мешовити или хетерогени трошак садржи фиксну и варијабилну компоненту, због чега се висина овог трошка или групе трошкова мења са променама производње. Постоје знатне тешкоће у подели хетерогених трошкова на фиксну и варијабилну компоненту, али се то може најбоље урадити израдом флексибилног (варијабилног) плана трошкова за различите степене запослености капацитета, на пример, 51-60%; 61-70%; 71-80%; 81-90% коришћења практичног капацитета (оног кога би предузеће стварно могло да достигне као највиши степен искоришћења).

Постоји велики број алата који су на располагању за смањење трошкова, а неки од најкориснијих, који се углавном заснивају на различитим врстама финансијске и оперативне анализе, али такође укључују и једноставне концепте као идеје су: *5S анализа*-представља организацију радног места како би се елиминисао отпад (Bragg, 2010: 12), и уз перспективу смањења трошкова, промовише ефикасност на радном месту; *Benchmarking анализа* која је корисна за одлучивање где започети активности смањења трошкова, кроз пружање информација о нивоу трошкова других предузећа, предузећа у ранијем периоду и друго, и анализом тих трошкова насупрот актуелних резултата и уочавањем одступања; *Анализа преломне тачке* (тачке рентабилности) за предузеће (или неке од његових јединица или производа), која се употребљава за

анализу пословања предузећа како би се увидело где настаје проблем и како је могуће утицати на смањење трошкова у оним областима у којима је овом анализом указано; *Контролни образац* (CheckSheets) који представља структурирани образац који се користи за прикупљање и анализу података.⁹

2.4.1.2 Узрочници трошкова

Узрочници трошкова су значајни за утврђивање цене коштања, као и за планирање и адекватно пословно одлучивање. Тако ће, узрочници трошкова у предузећу изражени кроз: *организационо-погонску спремност предузећа и његових организационих делова*, затим, *производни учинци* и најзад, *носиоци трошкова као коначни учинци предузећа*, бити предмет даљег разматрања. Ако сагледамо организационо-погонску спремност предузећа и његових организационих делова у смислу узрочника трошкова, може се рећи да иста представља капацитет појединог места трошкова за пружање услуга и узрокује настанак примарних и секундарних трошкова. Тако, висина ових трошкова зависи само од нивоа организационо-погонске спремности предузећа, а никако од обима извршених учинака, па самим тим ни од степена искоришћености капацитета. Због таквог понашања у обрачуну трошкова, то су општи фиксни трошкови. Ако сагледамо производне учинке као изазиваче трошкова, може се рећи да су непосредни изазивачи трошкова неког организационог дела производне услуге (учинци). Тако настају примарни и секундарни трошкови, чији је износ сразмеран њиховим изазивачима, односно количини учинака. Због таквог понашања ови трошкови имају карактер варијабилних трошкова, односно у обрачуну трошкова, то су општи варијабилни трошкови. Ако посматрамо носиоце трошкова као изазиваче трошкова, може се рећи да трошкови материјала за израду, представљају трошкове носилаца трошкова, и припадају појединачним варијабилним трошковима, јер се могу директно везати за носиоце трошкова. У појединачне варијабилне трошкове, спадају и тзв. посебни појединачни трошкови, који се најчешће јављају код индивидуалне производње приликом припреме и отпочињања производње једне поруџбине. Ови трошкови се разликују од појединачних варијабилних трошкова, тако што имају и карактер фиксних трошкова (Петровић, 1999: 13).

Ако пак желимо да анализирамо рачун залиха недовршене производње са аспекта стања и појављивања у билансу, а са сврхом анализе трошкова који настају њиховим појављивањем и коришћењем, можемо истаћи следеће: Рачун недовршене производње се користи за акумулирање свих производних трошкова, укључујући сировине, директан рад, а производње до оног тренутка до којег је производ и произведен. На крају обрачунског периода, овај рачун има своје стање, које представља збир трошкова насталих за производе на којима је започета производња, али није завршена крајем периода. Стање на рачуну Недовршена производња ће бити релативно мало (или чак нула) у оним предузећима у којима су производни процеси кратког трајања, док код предузећа која имају дуготрајне производне процесе постоји, али је стање на овом рачуну обично ниско у односу на стања на рачунима Залихе материјала и Готови производи (Marshall, McManus & Viele, 2014: 513).

2.4.2 Планирање, контрола и пословно одлучивање

У складу са сврхама коришћења управљачких информација, за потребе планирања, кроз постављање циљева за организацију и израду планова за постављање ових

⁹ За више алата за смањење трошкова видети: Bragg, S. M. (2010). *Cost reduction analysis : tools and strategies*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, 12-20. (ISBN 978-0-470-58726-3).

циљева, затим одлучивање засновано на информацијама и контролу оствареног пословања и упоређивање са планираним, као и предузимање неопходних акција где је то потребно, истиче се значај адекватних одлука у контексту управљања трошковима у предузећима.

Само рачуноводствено планирање је део интегралног процеса планирања (Кнежевић, Станковић и Вукчевић Зец, 2014). Због тога, када говоримо о информацијама за које обезбеђује приликом планирања и контроле, можемо рећи да је погонски обрачун знатно моћније средство у односу на финансијско рачуноводство.

Свака нереалност у процесу планирања може се лоше одразити на реализацију плана, а тиме утицати и на пословање читавог предузећа, због чега планирање треба вршити студиозно и реално. Предузећима је за успешност пословања и очување финансијског положаја потребно планирање, како би се одлучивањем у правцу деловања постигли жељени резултати. Планирањем се дефинише одговорност највишег нивоа менаџмента у смислу спровођења стратегије, затим, до нижих нивоа менаџмента, у смислу контроле или имплементације одређених активности. Између планирања и контроле постоји висока корелативна веза, јер одговорност за спровођење контроле почива на сваком менаџеру задуженом за реализацију планова, независно од хијерархијског нивоа на коме се налази (Lakićević, Knežević, Stanković & Dmitrović, 2012). Даље, нема адекватне контроле без брижљивог планирања пословно-финансијског система, за шта је неопходан транспарентан информациони систем. Праћењем и адекватним планирањем се може сагледати да ли је планирано остварено, и у ком обиму. Повезаност планирања, управљања и контролинга, треба са једне стране, схватити тако што контролинг треба да осигура да остварени резултати одговарају планираним резултатима. Са друге стране планирањем се као најважнијом функцијом управљања предвиђа у смислу што бољег управљања предузећем, односно доношењем одлука.

Корпоративна контролна функција је довољне комплексности да контролор може помоћи у свим фазама процеса управљања рачуноводственим пословима, те тако, и у обрачуну трошкова и минимизирању, односно рационализацији трошкова у предузећу. Ако детаљније истражимо процес производње, све са циљем детаљнијих објашњења импликација залиха недовршене производње, кроз процес планирања, можемо указати на значај који има *план производње* као основни план, од кога зависи и резултат остварен производњом. Овај план, мора да укључи и многобројне претходне анализе тржишта, капацитета производње, набавке материјала, радне снаге и остале факторе који у великој мери утичу на процес производње. При томе, посебну пажњу треба посветити остварењу оптималне производње, без уских грла у производњи. У оквиру овог плана, као један од битнијих подпланова, може се истаћи састављање плана трошкова производње, који, такође, треба бити састављен полазећи од реалних вредности и применом објективних мерила. Производња кроз адекватно израђен план производње и план трошкова производње, који помажу остварењу и коришћењу капацитета, представља основу за контролу и доношење пословних одлука у делу утицаја на финансијски резултат и могућности утицаја на цену коштања. За адекватно праћење оствареног резултата за предузеће као целину, поред праћења плана производње, требало би уважити и упоређење почетних и крајњих залиха недовршене производње, затим упоређење квалитета производње, упоређење резултата пословања са уложеним ефективним часовима рада, упоређење резултата у односу на планске и стварне трошкове, и упоређење резултата са уложеним средствима.

Још треба указати на важност *планова директних и опитних трошкова* у смислу сагледавања одступања у овим категоријама трошкова и предузимање корективних акција ради што прецизнијег формирања цене коштања. Контрола трошкова се може вршити на глобалном нивоу за предузеће кроз праћење одступања у статичком и флексибилном буџету, или пак детаљније кроз различита подручја одговорности и

ниво појединачних производа. Тако се налаже контрола, правећи разлику између контроле варијабилних и фиксних трошкова, а у оквиру варијабилних, још и контрола разлика између директних и индиректних трошкова. Контрола директних трошкова се односи на идентификовање подручја и производа у којима настају одступања, као и на могуће одступање по основу ефикасности коришћења инпута у производњи. Када говоримо о контроли општих трошкова, и самом тренду повећања износа општих трошкова у структури трошкова предузећа, можемо рећи да је она врло значајна и да јој треба поклонити посебну пажњу, нарочито што поред испуњења основног циља планирања кроз анализу остварених у односу на планиране величине, нуди и могућност утврђивања места односно подручја и активности у којима је могуће остварити одређене уштеде у трошковима.

Говорећи још и о плану пословног резултата са циљем сагледавања и предузимања корективних акција у случају када постоје негативна одступања од плана, односно у случају позитивних одступања, кроз откривање додатних могућности побољшања пословних остварења, приказани су битни планови у контексту билансирања залиха недовршене производње и њихове повезаности са финансијским положајем и успешношћу пословања предузећа, али не и направљен коначан списак врста планова који могу бити коришћени. Кроз утицај који план производње може имати на адекватно утврђену цену коштања, затим сагледавање планова директних и општих трошкова у контексту што прецизнијег формирања цене коштања, као и план пословног резултата у контексту сагледавања промена који претходно наведени планови и активности могу имати, још једном се потврђује важност планирања за предузеће.

Bragg (2005: 103-104) истиче да било која врста залиха недовршене производње којом је снабдевено одређено место треба да буду у буџету и треба бити контролисана, и то, кроз количину залиха коју треба дефинисати за сваку појединачну ставку, на основу плана производње; или ограничења залиха која треба поставити у складу са стандардним стопама. У првом случају, контрола се мора остварити кроз контролу извршења плана производње. У другом случају, морају се утврдити максималне и минималне количине и применити за сваку појединачну ставку. Са планираним трошковима залиха недовршене производње израженим кроз план директних трошкова материјала, директних трошкова зарада и производних трошкова, количине планираних готових производа отпремљених из производње, рачуновођа може развити планирано време трошења залиха недовршене производње и буџетирати. Према претходно наведеном аутору контрола залиха недовршене производње је често запостављена у многим предузећима, па је тако време које протекне од тренутка уласка материјала у предузеће до тренутка када се јави готов производ често много дуже него што је потребно за ефикасну производњу. *Bragg* (2005: 103-104) је истакао да је опсежна студија индустрије аутомобилских гума открила вишеструко повећање времена од уласка материјала до производње готовог производа међу пет водећих произвођача, где једно предузеће карактерише шест пута дуже време од другог. Ова студија је анализом времена, такође, указала на то да смањење може бити имплементирано у свим анализираним предузећима без утицаја на ефикасност производње. У том контексту се истиче да је буџетирање залиха недовршене производње у данашње време значајна област којом је обухваћен програм активности за смањење залиха, обично кроз програм који укључује ЈИТ(Just-in-Time) концепт у процес производње, за разлику од указа *Lieberman u Demeester*, који су раније говорели о ЈИТ систему, указали да постоји узрочна веза између залиха недовршене производње и продуктивности производње, у својој студији објављеној 1999. године када су указали да смањење залиха недовршене производње у Nissan Auto групи значајно утиче на смањење продуктивности.

Адекватно постављен обрачун трошкова нуди могућности помоћи приликом доношења пословних одлука (Стевановић, 2010). Тако се може уочити да у смислу самог процеса доношења одлука, менаџер укључује три узастопне активности. У првој, менаџер идентификује и прикупља релевантне информације о могућим одлукама, затим следе предвиђања на основу релевантних информација, и на крају следи стратегијска анализа питања која су битна за доношење одлука (Blocher, Stout & Cokins, 2010: 431). У складу са *Kaplan и Cooper* (1998), који као једну од основних функција обрачуна трошкова истичу да се обрачуном трошкова пружају повратне информације менаџерима о ефикасности процеса, истиче се и задовољење потребе менаџера у смислу разумевање и побољшања економичности својих операција. Менаџерима служе тачне и правремене информације о трошковима како би доносили одлуке и постигли побољшања у различитим сегментима пословања.

Са развојем планирања, контроле и анализе пословања, утврђивање трошкова добија на значају приликом доношења различитих пословних одлука у предузећима, а притом као детерминанте финансијског резултата предузећа, трошкови имају значајну улогу и у политици цена (Govindarajan & Anthony, 1983). Тако се, тачним информацијама о трошковима појединих производа, о њиховој условљености и учешћу у укупној маси трошкова, утиче на политику цене, односно производну цену коштања и продајну цену. Када говоримо о доношењу пословних одлука на основу активности менаџмента, морамо указати на то да поред дугорочних пословних одлука, ништа мање нису важне и краткорочне пословне одлуке. Говорећи о критичним тачкама вредновања залиха у контексту пословног одлучивања менаџера, још су студијом *Bruns-a* (1965), истражени одговори на два питања, и то: прво, да ли се одлуке менаџмента на основу рачуноводствених извештаја користећи један од метода вредновања залиха разликују у односу на одлуке менаџера које ће бити донете ако се користи нека друга метода? Друго, претпостављајући потврдан одговор на прво постављено питање, поставља се као питање, који су ефекти специфичне коришћене методе вредновања залиха?

У наставку ће, са циљем објашњења анализе трошкова у смислу пословног одлучивања, бити објашњени трошкови и амортизација, затим обрачун по маргиналним и пуним трошковима, друге релевантне информације - опортунитетни трошкови и анализа преломне тачке, све са циљем могућих остваривих веза у контексту билансирања залиха недовршене производње и специфичних момената обрачуна трошкова у вези са тим пољем.

2.4.2.1 Амортизација и трошкови

Сагледавајући процес амортизације као постепено обезвређивање коришћених средстава за производњу, као резултат њиховог физичког трошења, односно смањивања њихових производних способности, амортизација сагледава трошак који је процењен на бази очекивања да ће имовина током времена смањивати своју употребну вредност коришћењем, уништавањем или застаревањем.

Заједнички погрешна перцепција је да амортизација постројења и опреме представља релевантни трошак. Чињеница је да амортизација представља алокацију износа амортизације на трошкове у току корисног века трајања средства за који се обрачунава, а корисни век трајања подразумева временски период за који се очекује да ће се имовина која се амортизује и користи или пак број производа (или сличних јединица) за које се очекује да ће их предузеће створити употребом те врсте имовине. Стога, амортизација је неповратна и ирелевантна. Постоји изузетак од овог правила: када се уваже порески ефекти у доношењу одлука. У овом контексту, амортизација има позитивну вредност у томе, као расход, смањује опорезиви приход и порески расход. Ако се сматра порезом, амортизација има улогу у мери у којој смањује пореску

обавезу. Доносилац одлуке често мора да размотри утицај локалних, државних, а понекад међународних пореских разлика о конкретној ситуацији о којој доноси одлуку. Када говоримо о рачуноводственој амортизацији, са аспекта законских прописа и професионалне регулативе, можемо уочити да је уређена следећим прописима: Законом о рачуноводству („Службени гласник РС” бр. 62/2013), Међународним рачуноводственим стандардима и Међународним стандардима финансијског извештавања, Међународним стандардима финансијског извештавања за мале и средње ентитете, Правилником о начину признавања, вредновања, презентације и обелодањивања позиција у појединачним финансијским извештајима микро и других правних лица („Службени гласник РС” бр. 118/2013 и 95/2014).

Када пак говоримо о пореској амортизацији, поред претходно наведених прописа, битно је истаћи да је утврђено пет амортизационих група (5, 10, 15, 20 и 30%), а које су садржане у правилнику („Службени гласник РС” бр. 116/04, 99/10).

Ако говоримо конкретно о фиксним трошковима и амортизацији, можемо рећи да неке врсте трошкова условљене политиком предузећа могу бити фиксне или варијабилне за период. Тако на пример, временска пропорционална амортизација је фиксни трошак, а функционална амортизација је варијабилан трошак. Трошак рекламе везан за висину прихода је варијабилан трошак, а одређен као квота, буџет за период, представља фиксни трошак.

2.4.2.2 Концепт маргиналних трошкова и концепт укупних трошкова

Сагледавајући и даље трошкове и њихов значај, као и значај утврђивања цене коштања, може се даље говорити о доношењу различитих пословних одлука, за чије сврхе се може користити концепт маргиналних трошкова или концепт укупних трошкова. Приликом обраде ове проблематике истиче се значај сагледавања концепта укупних трошкова и самим тим коришћење укупних трошкова или пак концепта маргиналних трошкова, када се искључују фиксни трошкови из одлуке, приликом формирања цене коштања залиха недовршене производње.

Концепт маргиналних трошкова се користи у ситуацијама када предузеће има неискоришћене капацитете. С обзиром на то да маргинални трошак представља трошак једне додатне јединице, обрачун по маргиналним трошковима полази од приступа који врши обрачун трошкова тако што искључује фиксне трошкове из разматрања приликом доношења одлука. Поред бројних предности које се овом обрачуну дају у пракси, он има и неке замерке, од којих су неке: претпоставка да се варијабилни трошкови мењају пропорционално у односу на обим активности (може се догодити да се понашају супротно промени обима активности или пак да не прате пропорционалне промене обима активности); фиксни трошкови остају непромењени у односу на обим активности (остају фиксни само до одређене тачке, након тога фиксни трошкови ће се променити), подела на тачан износ фиксних и варијабилних трошкова (за предузеће, или пак за један производ или групу производа, а врло је тешко на овај начин утврдити износ фиксних трошкова); поред квантитативне анализе, односно обрачуна по маргиналним трошковима, потребно је сагледати и низ квалитативних фактора који пак могу бити различите важности у односу на пословну одлуку која се разматра (прилагођено према, Gowthorpe, 2008). Уколико продајна цена учинака у дужем периоду не може да покрије пуну цену коштања производа (цена коштања производње + припадајући непроизводни трошкови) треба их елиминисати из употребе.

У краћем временском периоду, посебно уколико постоје слободни (неискоришћени) капацитети производње за будуће производе предузећа, критеријум за одлучивање је цена коштања по варијабилним трошковима, односно допринос покрићу по јединици производа (контрибуциона маржа).

У наставку, биће приказан хипотетички пример предузећа које производи картонску амбалажу и начин утврђивања искоришћености капацитета (опреме).

Табела 3: Искоришћеност капацитета на примеру хипотетичког предузећа за фебруар 2015. године

Редни број	Врста машине	Недеље				Остварени сати Укупно	Недеље				Могући сати Укупно	% Искоришћења
		I	II	III	IV		I	II	III	IV		
Погон за израду												
1.	Комбинована машина (Сензорка) са рушцама	31:00:00	24:00:00	22:00:00	31:00:00	108:00:00	85:00:00	85:00:00	85:00:00	85:00:00	340:00:00	31,77
2.	Рол-штанца са погоном	23:00:00	24:50:00	21:10:00	71:00:00	140:00:00	85:00:00	85:00:00	85:00:00	85:00:00	340:00:00	41,18
3.	Машина за биговање	24:00:00	34:00:00	24:00:00	53:00:00	135:00:00	125:00:00	125:00:00	125:00:00	125:00:00	500:00:00	27,00
4.	Машина за шлицовање	45:00:00	13:00:00	14:00:00	48:00:00	120:00:00	125:00:00	125:00:00	125:00:00	125:00:00	500:00:00	24,00
5.	Машина за лепљење	13:00:00	12:00:00	13:00:00	7:00:00	45:00:00	125:00:00	125:00:00	125:00:00	125:00:00	500:00:00	9,00
	УКУПНО ПОГОН					548:00:00					2180:00:00	25,14
Погон за штампу												
1.	Машина за флексо штампу	45:00:00	50:00:00	23:00:00	46:00:00	164:00:00	43:08:00	43:08:00	43:08:00	43:08:00	172:32:00	95,08
2.	Машина за флексо штампу у две боје	25:00:00	24:00:00	28:00:00	46:00:00	123:00:00	43:08:00	43:08:00	43:08:00	43:08:00	172:32:00	71,30
	УКУПНО ПОГОН					287:00:00					345:04:00	83,02
	УКУПНО ПРЕДУЗЕЋЕ					832:00:00					2525:04:00	32,95

Извор: Израда аутора

Концепт укупних трошкова разматра све трошкове предузећа (и фиксне и варијабилне) и полази од приступа да је у одабиру алтернативе битно да предузеће покрије све трошкове и самим тим што више допринесе остварењу добитка. И за концепт укупних трошкова важе бројне предности, али и неке од претходно наведених недостатака који поседује и концепт маргиналних трошкова, јер овај концепт, говори о доприносу укупних трошкова предузећа. У кратком року за потребе одлучивања, меродавна је цена коштања по варијабилним трошковима за оцену рентабилитета или продајну цену учинака. Фиксни трошкови су дати за уграђени капацитет и они се не мењају са обимом учинака, па нису релевантни за политику цена у кратком року.

Већина предузећа користи и фиксне трошкове како би обрачунала цену коштања залиха и тако су и варијабилни и фиксни трошкови укључени у цену коштања. Истраживање које су спровели *Govindarajan u Anthony* (1983) открило је да је преко 80% анкетираних предузећа користило концепт укупних трошкова и пуну цену. Каснијим истраживањима *Shim u Sudit* (1995) утврђени су слични резултати, потврђујући наставак распрострањености ове праксе. Истраживања показују да многа предузећа користе укупне трошкове за формирање цене коштања, на супрот што принцип релевантних трошкова значи да цене производа треба да буду независне од тога како предузеће врши алокацију фиксних трошкова производње на производе (*Balakrishnan & Sivaramakrishnan*, 2002).

Када говоримо о концепту укупних и маргиналних (варијабилних) трошкова приликом вредновања залиха и трошкова продатих производа, може се рећи да је суштина концепта укупних производних трошкова, обрачун цене коштања залиха према којем се сви варијабилни и фиксни производни трошкови укључују у цену коштања залиха, док концепт обрачуна варијабилних трошкова представља метод утврђивања цене коштања према коме се сви варијабилни производни трошкови, диспонирају на залихе незавршене производње, полупроизвода и готових производа, а цена коштања обухвата само варијабилне трошкове. Пошто концепт укупних трошкова преноси фиксне производне трошкове садржане у залихама у наредни период, у случају раста залиха,

нето приход ће бити виши него при примени система обрачуна варијабилних трошкова, због тога што трошкови „леже” у залихама. У систему обрачуна варијабилних трошкова, ако залихе расту, нето резултат у билансу успеха ће бити нижи у односу на исти у систему обрачуна укупних производних трошкова, јер само мањи део трошкова остаје у залихама у односу на трошкове продатих производа. Иако је општеприхваћени и погодује стандардима финансијског извештавања, концепт обрачуна укупних производних трошкова има недостатке по питању могућих манипулација са резултатом пословања, у случају повећања залиха, као и у случају производње производа који носе високе износе фиксних производних трошкова и друго. У случају интерног извештавања, предузећа користе концепт обрачуна варијабилних трошкова из разлога умањења опорунистичких одлука менаџера, умањења негативних подстицаја за повећањем залиха, и друго. Студија *Cook, Huston u Kinney* (2012) указује на могућности да производна предузећа могу да манипулишу износом резултата (добитка) кроз манипулације са структуром производних трошкова и уз помоћ методе вредновања залиха. Због волумена утицаја, предузећа која у структури трошкова имају већи удео фиксних општих производних трошкова, на добитак могу утицати са релативно малим променама залиха (Gupta, Pevzner & Seethamraju, 2010). Емпиријски резултати претходних студија сугеришу да вероватноћа и величина промена залиха зависе од структуре трошкова производње предузећа и коришћене методе вредновања залиха. Приказани концепти маргиналних и укупних трошкова биће још једном елаборирани у наставку у делу примене обрачуна трошкова по потпуним или пак делимичним трошковима.

2.4.2.3 Друге релевантне информације: опортунитетни трошкови

Опортунитетни трошак је економски концепт који је превише често запостављен у рачуноводственој анализи, а представља изгубљену добит, кроз стопу приноса која је могла бити остварена да имовина није била уложена или уложена у неку другу алтернативу (Marshall, McManus & Viele, 2014: 637). Такође, према званичној терминологији Овлашеног института управљачких рачуновођа (*Chartered Institute of Management Accountants-CIMA*), опортунитетни трошак представља, изгубљену потенцијалну корист која би се добила од најбољег одбаченог правца активности. Тако се, на основу претходно наведеног може извући закључак да износ опортунитетних трошкова може бити важан приликом доношења одлука у предузећу.

Менаџери би у процес доношења одлука требало да укључе информације попут искоришћености капацитета постројења. Информација о искоришћењу капацитета је критични сигнал потенцијалних релевантних опортунитетних трошкова, изгубљене користи када једна одабрана опција онемогућава одабир могућих опција. Када постројење ради пуним капацитетом, опортунитетни трошкови су важна ставка, јер одлука да се, на пример, произведе посебна поруцбина или дода нова линија производа може изазвати смањење, кашњење, или губитак продаје производа и услуга које предузеће тренутно нуди. Насупрот, предузеће са вишком капацитета ће можда моћи да спроведе претходно поменуто одлуке, односно опортунитетни трошак је релевантан. Када су опортунитетни трошкови релевантни, менаџер мора да размотри вредност изгубљене продаје, као и допринос од продаје новог производа. Тако се намеће основни закључак концепта опортунитетних трошкова, да је он релевантан за пословно одлучивање само када су капацитети предузећа ограничени, односно када употреба неискоришћених капацитета за једну одлуку онемогућава употребу за друге одлуке. Други важан фактор је временска вредност новца, који је релевантан приликом одлучивања између алтернативе са токовима готовине за временски период од преко две или више година. Такође, разлике у квалитету, функционалности, правовремене

доставе, поузданости, и сервиса после продаје могу снажно утицати на коначну одлуку менаџера, тако да и ове квалитативне факторе треба размотрити поред анализе релевантних трошкова (Blocher, Stout & Cokins, 2010: 434).

2.4.2.4 Анализа преломне тачке

У делу многобројних могућности коришћења приликом доношења одлука у вези са утврђивањем цена за производе или услуге, управљањем трошковима, увођењем нових производа или услуга, вршењем замене опреме, одлучивањем о набавци или куповини одређеног производа, одређивањем најбољег микса производа, извођењем стратегијске шта-ако анализе и друго, као и у примени и у свим деловима планирања, доношења пословних одлука и контроле, сматрали смо битним приказати анализу односа између трошкова, обима и профита (CVP анализа (*Cost-Volume-Profit - CVP*)).¹⁰ CVP анализа подразумева коришћење обрасца понашања трошкова за тумачење и очекиване промене пословног прихода који су резултат промена у профиту, трошковима, или обиму активности. Један посебно битан део примене CVP анализе је одређивање тачке рентабилности (преломне тачке) за предузеће (или неке од његових јединица или производа), пошто представља користан инструмент планирања и анализе одлука, те у том смислу и помоћни инструмент приликом анализе многих одлука у вези са залихама недовршене производње и самих одлука које произилазе из одређених делова обрачуна трошкова и финансијског рачуноводства у вези са тим.

Говорећи о анализи преломне тачке, може се рећи да као таква представља технику утврђивања очекиваних вредности финансијског резултата при различитим нивоима пословне активности (Stanišić & Knežević, 2014). За анализу преломне тачке, битно је указати на понашање укупних и јединичних фиксних и варијабилних трошкова. Укупни фиксни трошкови остају константни у зависности од промене обима активности, док се укупни варијабилни трошкови директно мењају у складу са променом обима активности. У случају фиксних трошкова по јединици, догађа се обрнута промена у зависности од промене обима активности, док варијабилни трошкови по јединици остају непромењени у зависности од промене обима активности (табела 4).

Табела 4: Промене фиксних и варијабилних трошкова у зависности од промене обима активности

	Укупни	По јединици
Фиксни трошкови	Остају константи	Обрнуте промене
Варијабилни трошкови	Директне промене	Остају константни

Извор: Marshall, McManus, & Viele, 2014: 464.

Приликом мерења варијабилних трошкова, менаџмент мора бити опрезан како би укључио све релевантне варијабилне трошкове, не само трошкове производње, већ и продаје и трошкове дистрибуције. Такође, за потребе дугорочне анализе тачке рентабилности, све актуелна и будућа очекивања фиксних трошкова у вези са производњом, дистрибуцијом и продајом производа су релевантна (Blocher, Stout & Cokins, 2010: 345).

Анализа преломне тачке се обично изражава као износ прихода који мора бити реализован када предузеће не остварује ни добитак ни губитак, односно када је финансијски резултат једнак нули. Према Marshall, McManus и Viele (2014: 475), анализа преломне тачке је корисна техника менаџерима, којима је често лакше да

¹⁰ у даљем тексту CVP анализа

размишљају у смислу прихода, а не варијабилних и фиксних трошкова. Поред тога, обим продаје (или прихода) је информација која се свакодневно може утврдити у рачуноводственом систему.

2.5 Примена метода вредновања/обрачуна трошкова производње на основу којих се утврђује цена коштања залиха недовршене производње

Истраживање *Cohen и Kaimenaki* (2011) указује на то да карактеристике одређених метода обрачуна трошкова имају статистички значајан позитиван утицај на информације о димензијама квалитета трошкова. Самим тим, дискусија о важности и самом поступку примене одређених метода обрачуна трошкова производње, добија на важности, нарочито у случају утврђивања цене коштања залиха недовршене производње. Са тим у вези, у наставку ће бити приказане основе, недостаци и критички ставови истраживача традиционалних метода обрачуна трошкова, у контексту развоја савремених метода, њихових предности и употребе у предузећима различитих делатности.

Марјановић је 2010. године истраживао стање и перспективе система обрачуна трошкова, на узорку од 167 привредних друштава, са списка 300 најуспешнијих предузећа, при чему је стопа повраћаја попуњених упитника износила 38,3%, при чему су се испитаници изјаснили да бар у неком облику примењују систем обрачуна по стварним трошковима, док је свега 34,6% навело да спроводи обрачун по стандардним трошковима, а на питање да ли уопште примењују обрачун по варијабилним трошковима 92,3% испитаника није дало одговор. С обзиром да су и најчешће коришћени у пракси у Републици Србији, у наставку ће биће разматрани системи обрачуна по стварним трошковима и по планским трошковима.

Када посматрамо индивидуалну, масовну или серијску производњу потребно је детаљније рамотри методе обрачуна трошкова које су примењене у истим, и на основу њих утврђена цена коштања. У наставку ће у складу са наведеним врстама производње бити критички преиспитана примена метода вредновања трошкова производње на основу којих се утврђује цена коштања залиха недовршене производње и то метода по стварној цени коштања и метода по планској цени коштања, као и указано на савремене методе обрачуна трошкова у смислу примене у производним предузећима различитих делатности. Такође, биће сагледане критичне тачке приликом развоја модела обрачуна трошкова у предузећима у којима се јављају залихе недовршене производње, на основу сагледавања потреба пословне праксе производних предузећа која послују на територији Републике Србије.

2.5.1 Примена метода обрачуна по потпуним или делимичним трошковима

Сагледавајући значај метода начина обухвата трошкове производње на основу којих се утврђује цена коштања (*Drury & Tayles, 1994*), у наставку ће бити указано на методе обрачуна трошкова у зависности од тога да ли су обухваћени укупни трошкови или пак само варијабилни трошкови. С тим у вези, у зависности од групе трошкова које обухвата, цена коштања може бити:¹¹

¹¹ О цени коштања производње и пуној цени коштања говорио је још *Перовић, Д.* (1946). *Основи теорије трошкова и индустријске калкулације*. Београд: Међународна књијарница, 151. (COBISS.SR-ID 41714439), а цена коштања по варијабилним трошковима по многим истраживачима пружа најбољи допринос краткорочном пословном одлучивању о односу прихода, трошкова, обима и резултата.

- цена коштања производње, која укључује само трошкове функционалног подручја производње,
- комерцијална (пуна) цена коштања, која укључује укупне трошкове свих функционалних подручја и
- цена коштања по варијабилним трошковима.

С обзиром да билансни третман предузећа одређује класификацију трошкова на трошкове производа и трошкове периода, а трошкови производа су укалкулисани у производну цену коштања учинака, који се директно могу везати, док су трошкови периода преостали износ трошкова који настану у току обрачунског периода, да би се могло приступити вредновању залиха недовршене производње и готових производа, трошкове треба приписати производима. Залихе недовршене производње и готових производа се преносе у следећи обрачунски период као део трошкова производње (обрачун по потпуним трошковима), или су пак општи фиксни трошкови производње искључени из залиха недовршене производње и готових производа, односно не чине део трошкова производње (обрачун по делимичним, варијабилним трошковима). На овај начин, преношењем трошкова производа у наредни обрачунски период, они не утичу на пословни резултат у текућем периоду. Водећи рачуна да је вредносно кориговање прихода или расхода разликом између почетних и крајњих залиха учинака дозвољено само до висине трошкова производа садржаних у датом количинском порасту или паду залиха, мора се обратити пажња и на то да ли је продајна вредност конкретних залиха нижа или виша од трошкова производа, и да се залихе билансирају по нижој вредности. Ако се жели резимирати претходно, може се рећи да правилна алокација трошкова на трошкове производа и трошкове периода омогућава, са једне стране, повезивање финансијског рачуноводства са погонским књиговодством у потпуности, док са друге стране, обезбеђује адекватан обрачун интерног пословног резултата у погонском књиговодству.

Према *Schildbach*-у (1997), који је истраживао обрачун трошкова у Немачкој, зачетник обрачуна трошкова у Немачкој био је Eugen Schmalenbach. Расправљао је о основним идејама, коришћењу потпуних или делимичних трошкова за доношење олука и контролу, релација са обрачуном трошкова по активностима и друго. Тако, када говоримо о немачком обрачуну трошкова, а на основу речи *Schildbach*-а (1997), не постоји савршен обрачун трошкова који би био примењиван у свим ситуацијама и свим предузећима, али постоје многе интересантне идеје обрачуна трошкова које могу бити примењене у пракси. Тако и немачки обрачун трошкова настаје као производ теоријских концепата и основа и практичног искуства, што је управо врло употребљив спој теорије и праксе и сагледавања практичних потреба предузећа. У Немачкој, као и у већини других земаља, владао је скептицизам у вези са новим, савременијим система обрачуна трошкова.

Истраживање *Pong и Mitchell* (2006) показује утицај избора између обрачуна по потпуним или по делимичним (варијабилним) трошкова као основе за вредновање залиха и утицај на профитабилност британских производних предузећа у периоду од 1988-2002. године. Резултати показују да су залихе и даље значајне у смислу утицаја на резултат и да највероватније постоји мањи број предузећа код којих на промене профиталности током периода значајно доприноси вредновање залиха. Један од разлога који је наведен у овом истраживању, а који оправдава савремена емпиријска истраживање ова теме, је да употреба обрачуна по потпуним трошковима, значи да се повећањем залиха може утицати на повећање пријављеног профита, у односу на алтернативу обрачуна трошкова по варијабилним трошковима. Претходно наведено је довело до критика система обрачуна заснованог на укупним трошковима са разлозима да може мотивисати директоре да намерно повећање залиха користе за постизање ефекта повећања финансијског резултата (Kaplan, 1984а,б; Johnson & Kaplan, 1987). У

табели 5 је приказан утицај повећања или смањења залиха на добитак у зависности од коришћеног система обрачуна по потпуним или пак по варијабилним трошковима (Pong & Mitchell, 2006).

Табела 5: Утицај на добитак у зависности од коришћења система обрачуна трошкова

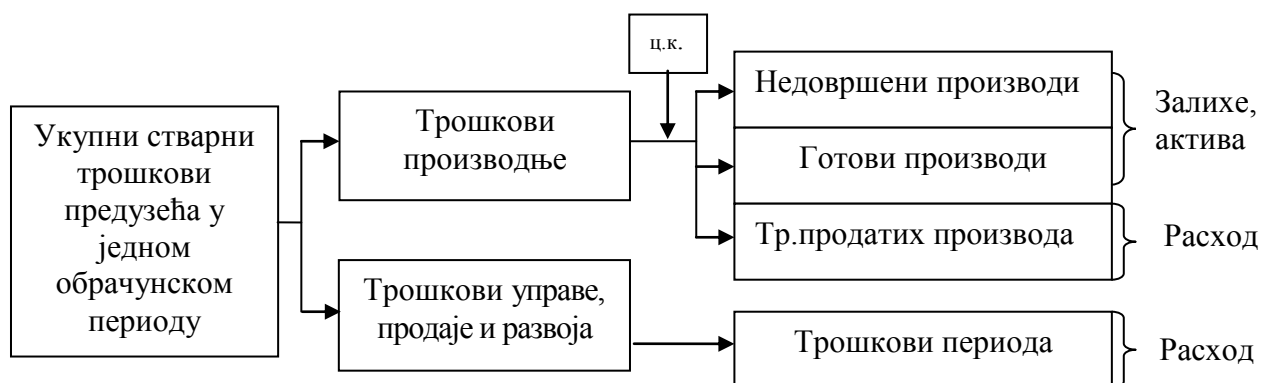
Промена залиха	Систем обрачуна по потпуним трошковима	Систем обрачуна по варијабилним трошковима
Повећање залиха	Виши добитак	Нижи добитак
Смањење залиха	Нижи добитак	Виши добитак

Извор: Прилагођено према: Pong & Mitchell, 2006: 134.

У билансу стања ће у случају примене система обрачуна по варијабилним трошковима увек резултирати нижим исказаним вредностима залиха. Тако се јасно стиче утисак да систем обрачуна по варијабилним трошковима није подложен утицају кретања нивоа залиха, јер су фиксни трошкови трошкови искључени, без обзира на кретање залиха. Приказано је да избор између система обрачуна трошкова по потпуним или варијабилним трошковима има потенцијал за генерисање различитих периодичних резултата и стога, различите обрасце профитабилност током времена. Како наводе *Dugdale, Jones u Green* (2006) постоје јаки аргументи за и против сваког метода у смислу утицаја на периодични резултат, али је приметно да се заснивају на различитим тумачењима истих рачуноводствених принципа.

2.5.2 Примена метода обрачуна по стварним трошковима у појединачној и серијској или масовној производњи

Систем обрачуна по стварним трошковима у цену коштања производње укључује све стварно настале трошкове функционалног подручја производње, док у комерцијалну цену коштања укључује и трошкове управе и продаје (Тодоровић, 2008: 120). Будући да је сврха обрачуна трошкова у овом раду да објасни механизам обухватања и калкулисања трошкова за потребе билансирања залиха учинака, нагласак је на цени коштања производње. Она је по прописима и стандардима меродавна за билансирање залиха, док се трошкови управе, продаје и развоја третирају расходом периода у коме су настали и не укључују у цену коштања за вредновање залиха. Цена коштања производње је инструмент поделе трошкова подручја производње на залихе недовршених и готових производа, и трошкове продатих производа. Графички приказано то изгледа овако:

Слика 9: Укупни стварни трошкови предузећа у једном обрачунском периоду

Извор: Израда аутора

Обрачуну учинака по стварним трошковима замера се што у цену коштања укључује и трошкове које нису узроковали производи, већ су резултат субјективних слабости које се манифестују прекомерном потрошњом материјала, енергије, рада, или су резултат флукуација трошкова због промена у обиму коришћења капацитета или обима производње. Због дејства фиксних и мешовитих трошкова при повећању степена коришћења капацитета јавља се дегресија трошкова по јединици производа, а у случају смањења обима производње јавља се прогресија трошкова (повећање цене коштања) по јединици производа. Стварни утрошци по јединици учинака су променљиви из периода у период и отуда идентификовања међупериодично упоредиве стварне цене коштања. Тако се долази до закључка да концепт стварне цене коштања учинака предузећа не одговара потребама билансирања залиха недовршене производње и готових производа. Такође, у систему обрачуна по стварним трошковима, трошкови могу бити одложени за будућност у виду нагомиланих залиха, и тако може доћи до побољшаног пословног резултата текућег периода. Обрачуну по стварним трошковима замера се да књиговодство и обрачуне доводи у неажурност, јер калкулација готових производа може да се сачини тек у следећем за претходни обрачунски период, дакле, са закашњењем од 15 до 20 дана, а за то време се завршени и испоручени производи у аналитичком књиговодству не могу књижити по вредности, јер нема јединичне цене коштања. На тај начин неажурно је и погонско и финансијско књиговодство, а подаци о оствареним резултатима нису благовремени ни правовремени за предузимање адекватних акција.

У наставку ће бити указано на критичне тачке у разликама у обухватању трошкова производње у зависности од типа производње - појединачна, серијска или масовна производња.

Говорећи о практичној примени у предузећима у Републици Србији, може се истаћи да је овај систем обрачуна трошкова још увек коришћен у великој мери, и то најчешће, у појединачној и серијској производњи која се врши на основу посебних наредбина.

Приликом појединачне производње, производној функцији се упућује радни налог, који за рачуноводство представља инструмент, конто за обухватање насталих трошкова по сваком радном налогу, те се цена коштања утврђује на основу додатне калкулације (Јаблан Стефановић, 2008). У серијској производњи се трошкови прате по групама, односно серијама производа применом додатне и дивизионе калкулације. Према *Лукићу* (2014б: 21), поред цене коштања производа, калкулација служи и за утврђивање других показатеља, као што су: укупна и тржишна вредност производње, финансијски резултат и друго.

Трошкови у радном налогу обухватају се према структури појединачне или збирне калкулације на бази додатака трошкова, тзв. додатна калкулација. Додатна калкулација се састоји у томе што се директним трошковима сваке појединачне серије по радним налозима додају општи трошкови на бази неког кључа за расподелу. Структура додатне калкулације може бити из више елемената, као на пример модел:

Табела 6: Пример модела додатне калкулације¹²

Модел са два елемента	<ul style="list-style-type: none"> • Трошкови материјала за израду, и • Трошкови прераде или конверзије.
Модел са три елемента	<ul style="list-style-type: none"> • Трошкови материјала за израду, • Трошкови зарада израде, и • Општи трошкови производње.
Модел са пет елемената	<ul style="list-style-type: none"> • Трошкови материјала за израду, • Трошкови зарада израде, • Општи варијабилни трошкови производње, • Општи фиксни трошкови производње,и • Остали трошкови (Посебни појединачни трошкови).

Оно што одликује праћење обрачуна по радним налозима у смислу постојања недовршене производње, подразумева и то да недовршена производња представља контролни рачун који садржи аналитички приказ трошкова производње по сваком послу. Такође, обрачун завршених производа се обавља након завршене производње, како би одговорно лице које контролише и прати производњу могло документовати шта чини завршену производњу. Претходно наведено значи да се након завршетка посла, радни налог преузима из аналитичке евиденције недовршене производње, а евидентирани трошкови производње на радном налогу се сабирају и на тај начин се утврђују трошкови производње готових производа.

Процесну (масовну) производњу сусрећемо у производњи хране, пића, хемикалија, рафинерије нафте, текстила, грађевинског материјала, струје, гаса и другим производњама. Пошто су предмет интересовања у дисертацији предузећа прерађивачке индустрије, у којима је, између осталих видова, организована и процесна производња, сврха даљих објашњења биће детаљнији приказ метода обрачуна трошкова по стварним трошковима за овај тип производње.

С обзиром на континуелност процеса производње, може се у појединим фазама јавити недовршена производња на почетку или на крају обрачунског периода што усложњава технику обрачуна, јер тражи израчунавање учешћа трошкова датог степена довршености производа до висине трошкова потпуно довршене јединице производа и њихово претварање у еквивалентни број завршених јединица производа.

Метода дивизионе калкулације која се користи при обрачуна за масовну односно процесну производњу, се примењује тако што се износ трошкова јединичних производа израчунава дељењем укупних трошкова са укупним бројем произведених јединица. Структура дивизионе калкулације може бити једностепена или двостепена, као у примеру:

¹² Напомена: примери модела са два или три елемента представљају модификацију примера модела према Ђорђевић, Б. (1966). *Погонско књиговодство*. Београд: Удружење књиговођа Србије, 192-235. и 303-313., (COBISS.SR.ID 96640519), док пример модела са пет елемената представља модификацију примера модела према Туšek, В. (2010). *Računovodstveno praćenje zaliha nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda. Računovodstvo i financije*, 11/2010., HZRFD, Zagreb, 44-52. (ISSN 0350-4506).

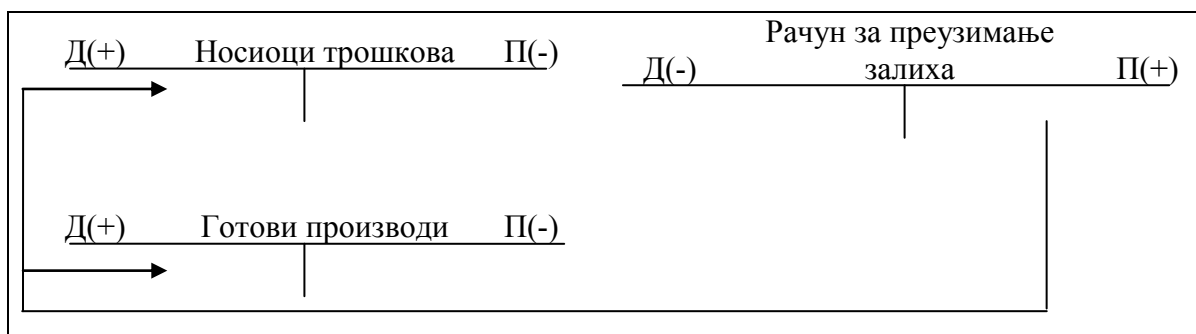
Табела 7: Пример дивизионе калкулације¹³

1. Укупни трошкови производње
2. Укупни трошкови управе и продаје
3. Укупни стварни трошкови (1+2)
4. Количина произведених производа
5. Производна цена коштања јединице производа (1:4)
6. Пуна цена коштања јединице производа – једностепено (3:4)
7. Количина продатих производа
8. Трошкови управе и продаје по јединици производа (2:7)
9. Пуна цена коштања јединице производа – двостепено (5+8)

Иначе, обухватање трошкова у погонском књиговодству слично је појединачној производњи, али се од ње разликује по томе што нема радних налога и што се трошкови једне фазе преносе у другу фазу са преносом учинака, све до последње фазе из које се, после израде калкулације, прекњижавају на рачун Готових производа.

2.5.3 Примена метода обрачуна по планским трошковима у појединачној и серијској или масовној производњи

Уколико привредна друштва која се баве производњом имају почетно стање на рачунима Недовршена производња и Готови производи у финансијском књиговодству, дужна су да га пренесу у погонско књиговодство. Књиговодствено обухватање преузимање залиха у погонском књиговодству изгледа овако:

Слика 10: Књиговодствено обухватање преузимања залиха у погонском књиговодству
Извор: Израда аутора

Да би се елиминисао утицај у промени степена коришћења капацитета и субјективних слабости у потрошњи фактора производње, планирају се или стандардизују степен коришћења капацитета на нивоу практичног капацитета, као и сви други елементи потрошње фактора производње и њихових цена. Тако се добијају планирани трошкови материјала за израду, планирани трошкови прераде (услуга) појединих места трошкова, као и производа у чијој производњи учествују. Овакав систем назива се систем обрачуна по стандардним (планским) трошковима. Његова сврха је контрола трошкова по местима трошкова, која се заснива на разлици између стварних трошкова по којима су места трошкова задужена и планских вредности услуга која су она учинила носиоцима трошкова за које су одобрена. Ове разлике називају се одступањима у

¹³ Напомена: примери модела дивизионе калкулације представља модификацију примера модела према Кисић, Д. (2000). *Управљачко рачуноводство*. Београд: Савез рачуновођа и ревизора Србије, 181. (ISBN 86-475-0060-1).

трошковима, која могу бити прекорачења (негативна) или снижења (позитивна), мерена у односу на планске трошкове.

С обзиром да подаци о оствареним резултатима нису благовремени ни правовремени за предузимање адекватних акција, да би се избегла ова неажурност књиговодства и остварила извесна глобална контрола трошкова на нивоу предузећа, раде се планске калкулације готових производа за потребе евиденције готових производа, а врло често, када укључују и пуне трошкове и жељени добитак, служе и за преговарање о цени по поруцбинама купаца или контролу рентабилности предвиђене производње производа. Ове планске калкулације, срачунате, пре свега, на ажурност, такође се могу заснивати на стандардима потрошње појединих елемената трошкова који улазе у калкулацију, одабраном степену коришћења капацитета и очекиваним ценама. Понекад се оне морају урадити у кратком времену, тако да ове калкулације имају мањи степен тачности, од оних чији су сви елементи урађени на бази чврстих и проверених стандарда. Овде се ради о предвиђеним или очекиваним трошковима производње производа, чији су неки елементи трошкова утврђени на бази норматива потрошње, очекиваним ценама и очекиваном обиму коришћења капацитета, а неки опет на бази искуства предузећа.

Сачињене планске калкулације производа служе за обрачун завршених производа, којим се задужују готови производи, а одобравају носиоци трошкова, било да се користи само један рачун или тај рачун развијен по радним налозима. Пошто се носиоци трошкова задужују за стварне трошкове производње, а одобравају за планске трошкове завршених и незавршених производа, то се на овим рачунима појављују разлике, као прекорачења и снижења трошкова. Ова одступања у трошковима преносе се на крају сваког обрачунског периода са рачуна носилаца на рачун Одступања у трошковима готових производа (недовршене производње) (Нешић и сар, 2011: 92). Сразмерно продаји производа ова одступања се преносе на рачун Трошкова продатих производа, на коме се комплетирају стварни трошкови по стварној цени коштања. Рачун одступања у трошковима је корективан рачун који заједно са основним рачуном показује износ стварних трошкова. Преко рачуна Одступања у трошковима носилаца трошкова, исказује се разлика између цена по којима се воде залихе недовршених учинака и цена коштања тих залиха. На овом месту се јасно може уочити разлика између цене коштања утврђене на овакав начин и цене коштања утврђене по систему обрачуна по стварним трошковима и то да обрачун планских трошкова обезбеђује обрачун и исправније билансирање одложених трошкова у залихама, него обрачун по стварним трошковима. Такође, предност овог система обрачуна трошкова је и то што признавањем и завршене производње која је предата у складиште, обезбеђује да се снижење или пак повећање цене коштања, односно остварени финансијски резултат, у целини искаже у обрачунском периоду.

Говорећи о практичној примени система обрачуна по планским трошковима у Републици Србији, може се рећи, да је још увек често заступљен, и то, најчешће тако што се обрачун залиха по планским ценама углавном примењује код масовне производње код које постоји широк асортиман производа, али се обрачун залиха недовршене производње по планским ценама може примењивати и код појединачне и серијске производње. Коришћење планских цена приликом обрачуна производње се врши када најчешће приликом испоруке завршених производа нису познати сви стварни трошкови, те се на крају тог периода врши свођење планских на стварне трошкове. У вези са свођењем планских на ниво стварних трошкова, а у вези са залихама недовршене производње, потребно је извршити још једну додатну радњу, а то је утврђивање сразмерног износа одступања планских цена које се односе на недовршену производњу.

2.5.4 Упоредна анализа система процесних трошкова и система трошкова по радном налогу

У зависности од природе делатности, затим, природе технолошког развоја производње, специфичности послова и других фактора, предузећа могу да примене систем процесних трошкова и/или систем трошкова по радном налогу. У наставку су приказане основе ових система трошкова, главних разлика и самим тим и предности и недостатака у смислу рачуноводствених импликација залиха недовршене производње и фактора који утичу на доношење одлуке у вези са применом конкретног система трошкова, као и приказани примери предузећа из области прерађивачке индустрије, у вези са овим питањем.

Када се говори о рачуноводству процесних трошкова, може се уочити да је фокус процесне производње на процесима који су исти или веома слични по природи. Многобројна предузећа у свету користе систем процесних трошкова, а са циљем сагледавања стања у примени система процесних трошкова у предузећима прерађивачке индустрије, поменућемо само нека од њих. Према *Weygandt, Kimmel и Kieso* (2012: 94-123), примери предузећа која користе систем процесних трошкова су Coca-Cola и Pepsi Co, а баве се производњом флашираних напитака, затим Dow Chemical и DuPont која се баве производњом хемикалија, затим Kellogg и General Mills која се баве производњом цералија, и многа друга предузећа.

Код система процесних трошкова, трошкови се прате кроз низ повезаних производних процеса или одељења и самим тим се и овај систем користи код производње велике количине једнообразних или релативно хомогених производа. Трошкови који се обухватају и систему процесних трошкова су: трошкови материјала, трошкови зарада и општи трошкови производње. Међутим, расподела претходно наведених трошкова на рачун Производња у току, различита је за систем процесних трошкова у масовној производњи и у систему радних налога у појединачној и серијској производњи. Све сировине које се издају производњи представљају трошкове материјала. У систему процесних трошкова, користе се требовања, али знатно мање него у систему по радном налогу, пошто се у систему процесних трошкова материјали користе за процесе, и у питању је већа количина потребног материјала, у односу на специфичне појединачне послове и потребе требовања код система по радном налогу. Приликом трошења у процесу производње и производње у току, материјали који се користе подлежу евиденцији приликом отпочиња сваког следећег процеса на следећи начин:

Производња у току-процес 1, Производња у току-процес 2 итд. – Дугује

Залихе материјала – Потражује;

Када говоримо о подели система обухватања трошкова на систем процесних трошкова и систем трошкова по радном налогу, можемо рећи да се разлика у обухвату појављује у делу алокације општих трошкова производње са главних места трошкова на производе. Тако се као *главне разлике* између система процесних трошкова и система трошкова по радном налогу истиче то да је број коришћених рачуна Производње у току у систему процесних трошкова већи, јер се води за сваки процес или производно одељење, док код система трошкова по радном налогу постоји само један рачун Производње у току. Затим, праћење трошкова се у систему трошкова по радном налогу одвија терећењем појединих радних налога, а збирно се исказују у листи трошкова радних налога, док се у систему процесних трошкова, трошкови сумирају у извештају о трошковима производње за свако одељење или процес. Извештај о трошковима производње садржи све трошкове подељене на процесе који се користе за израду производа. Ако сагледамо временски период у којем се исказују укупни трошкови, увидећемо да систем трошкова по радном налогу омогућава да се трошкови утврђују по завршетку посла, на радном налогу, док систем процесних трошкова врши

утврђивање укупних трошкова на крају једног временског периода (месец или година). Коначно, разлика између система се огледа и у обрачуна појединачних трошкова. Такође, код система трошкова по радном налогу, јединични трошкови представљају укупне трошкове по радном налогу подељене бројем произведених јединица/производа, док у систему процесних трошкова, јединични трошкови представљају укупне производне трошкове за тај период подељене бројем произведених јединица/производа у току тог периода.

Применом система трошкова по радном налогу обезбеђују се детаљне информације везане за трошкове производа и детаљно утврђивање трошкова по радном месту, који су корисни за контролу трошкова приликом утврђивања цене коштања. Међутим, недостатак овог система је обухват свих трошкова, и самим тим трошкови су високи. Применом процесних трошкова нема сврхе утврђивати трошкове сваког производа појединачно, јер је у питању масовна производња, већ су довољни просечни трошкови производа.

Према *Toomey* (2000: 21), контрола рачуна недовршене производње може се успоставити коришћењем или система трошкова по радном налогу или система процесних трошкова, а који систем ће бити коришћен зависи од природе процеса производње. Предузећа често користе комбинацију система процесних трошкова и трошкова по радном налогу, због неких посебних, индивидуалних карактеристика производа. Адекватан пример би била аутомобилска индустрија, где сваки аутомобил у датом производном погону пролази кроз исту монтажну линију, али се разни материјали, нпр. пресвлаке за седишта, боја, стакла и друго, могу користити код разних врста аутомобила. Тако се применом система трошкова по радном налогу обезбеђују детаљне информације везане за трошкове производа, а како сваки посао има своје карактеристике, може се обезбедити утврђивање трошкова по радном налогу/месту. Међутим, трошкови увођења система трошкова по радном налогу често су високи због рачуноводствених трошкова који су њиме обухваћени. С обзиром на претходно наведено, приликом доношења одлуке о коришћењу система процесних трошкова или система трошкова по радном налогу, предузеће мора да одмери трошкове увођења система у односу на користи од пружених информација (табела 8).

Табела 8: Инструменти за доношење одлуке

<i>Одлука</i>	Коју методу књиговодственог обухватања трошкова треба користити? (Да ли користити систем процесних трошкова и систем трошкова по радном налогу приликом обухватања трошкова?)
<i>Информације потребне за доношење одлуке</i>	Врста произведеног производа;
<i>Инструмент за доношење одлуке</i>	Трошкови/цена рачуноводственог система; користи од додатних информација;
<i>Како вредновати резултате</i>	Користи од пружања додатних информација требало би да премашују трошкове/цену рачуноводственог система који је потребан за пружање информација;

Извор: Прилагођено према: Weygandt, Kimmel & Kieso, 2012: 111.

У наставку ће бити приказани примери коришћења система процесних трошкова и/или система трошкова по радном налогу предузећа из одабраних група у које су предузећа прерађивачке индустрије сврстана за потребе истраживачког рада, а на основу области прерађивачке индустрије којој припадају.

Група 1-Пример представља предузеће ██████████, а које послује примењујући систем трошкова по радном налогу. Ово предузеће је основано 1955. године, а пошто производи више врста алкохолних и безалкохолних пића, на основу радних налога се утврђују трошкови производње. За производна предузећа калкулација цене коштања производње, односно утврђивање трошкова производње је сложени поступак, јер конкретно, делатност производње алкохолних пића, на пример, вина, захтева да произвођач меша вино и грозђе (сировине) и почиње процес ферментације (производња у току), пре него што се вино (готов производ) произведе. На основу претходно наведене карактеристике, пошто се конкретно предузеће бави делатношћу 1101-Дестилација, пречишћавање и мешање пића, и управо због специфичне делатности и временског периода производње више врста пића, у знатној мери су присутне залихе недовршене производње. Ако погледамо кретање прихода од продаје предузећа од 2010. до 2012. године, уочавамо да је из године у годину повећаван износ прихода од продаје, а да је у 2013. години смањен износ прихода од продаје у односу на претходне две године пословања. У оквиру ове делатности, значајно је уочити и износ исказане позиције Недовршене производње (статистички анекс) и смањење ове позиције у 2011. у односу на 2010. годину, али уочен тренд раста од 2011. до 2013. године, односно недовршена производња на крају 2013. године је 1,4 пута већа у односу на недовршену производњу на крају 2011. године, и промене позиција Повећања или Смањења вредности залиха учинака (табела 9).

Табела 9: Приказ кретања позиција Повећања и Смањења вредности залиха учинака, Недовршене производње и Готових производа предузећа ██████████ у 000

ДИН.

Назив позиције	2013. година	2012. година	2011. година	2010. година
Повећање вредности залиха учинака (АОП 204)	255.308	23.690	2.820	601
	АОП 204 ₂₀₁₃ = (АОП 617 ₂₀₁₃ +АОП 618 ₂₀₁₃)-(АОП 617 ₂₀₁₂ +АОП 618 ₂₀₁₂)	АОП 204 ₂₀₁₂ =(АОП 617 ₂₀₁₂ +АОП61 8 ₂₀₁₂)-(АОП 617 ₂₀₁₁ +АОП 618 ₂₀₁₁)	АОП 204 ₂₀₁₁ =(АОП 617 ₂₀₁₁ +АОП 618 ₂₀₁₁)-(АОП 617 ₂₀₁₀ +АОП 618 ₂₀₁₀)	АОП 204 ₂₀₁₀ =(АОП 617 ₂₀₁₀ +АОП 618 ₂₀₁₀)-(АОП 617 ₂₀₀₉ +АОП 618 ₂₀₀₉)
Смањење вредности залиха учинака (АОП 205)	0	21.895	99.708	81.679
		АОП 205 ₂₀₁₂ =(АОП 617 ₂₀₁₂ +АОП61 8 ₂₀₁₂)-(АОП 617 ₂₀₁₁ +АОП 618 ₂₀₁₁)	АОП 205 ₂₀₁₁ =(АОП 617 ₂₀₁₁ +АОП 618 ₂₀₁₁)-(АОП 617 ₂₀₁₀ +АОП 618 ₂₀₁₀)	АОП 205 ₂₀₁₀ =(АОП 617 ₂₀₁₀ +АОП 618 ₂₀₁₀)-(АОП 617 ₂₀₀₉ +АОП 618 ₂₀₀₉)
Недовршена производња (АОП 617)	913.599	682.843	659.153	758.662
Готови производи (АОП 618)	112.752	88.200	110.095	107.474

Извор: Прилагођено према ознакама Агенције за привредне регистре

Група 2-Пример представља предузеће ██████████ (основано 1853. године), а које послује у оквиру области 25-Производња металних производа, осим машина и уређаја, односно шифра делатности у оквиру које послује је 2540-Производња оружја и муниције, тачније војног и цивилног програма оружја и муниције. Специфична делатност и производња много врста готових производа (оружја и муниције) у овом предузећу, значе и примену система трошкова по радном налогу, због серијске производње која је примењена. Ако погледамо кретање прихода од продаје предузећа од 2010. до 2013. године, уочавамо да је из године у годину

повећаван износ прихода од продаје, односно приходи од продаје на крају 2013. године су 2,2 пута већи у односу на приходе од продаје на крају 2010. године. Значајно је уочити и износ исказане позиције Недовршене производње (статистички анекс) и тренд раста из године у годину, односно недовршена производња на крају 2013. године је 1,6 пута већа у односу на недовршену производњу на крају 2010. године, као и кретање позиција Повећање и Смањење вредности залиха учинака (табела 10).

Табела 10: Приказ кретања позиција Повећања и Смањења вредности залиха учинака, Недовршене производње и Готових производа предузећа ██████████ у 000 ДИН.

Назив позиције	2013. година	2012. година	2011. година	2010. година
Повећање вредности залиха учинака (АОП 204)	459.898	736.618	776.755	257.990
	АОП 204 ₂₀₁₃ = (АОП 617 ₂₀₁₃ +АОП 618 ₂₀₁₃)-(АОП 617 ₂₀₁₂ +АОП 618 ₂₀₁₂)	АОП 204 ₂₀₁₂ =(АОП 617 ₂₀₁₂ +АОП 618 ₂₀₁₂)-(АОП 617 ₂₀₁₁ +АОП 618 ₂₀₁₁)	АОП 204 ₂₀₁₁ =(АОП 617 ₂₀₁₁ +АОП 618 ₂₀₁₁)-(АОП 617 ₂₀₁₀ +АОП 618 ₂₀₁₀)	АОП 204 ₂₀₁₀ =(АОП 617 ₂₀₁₀ +АОП 618 ₂₀₁₀)-(АОП 617 ₂₀₀₉ +АОП 618 ₂₀₀₉)
Смањење вредности залиха учинака (АОП 205)	0	0	0	0
Недовршена производња (АОП 617)	4.913.932	4.706.558	4.017.883	3.082.727
Готови производи (АОП 618)	1.071.637	819.114	771.171	929.572

Извор: Прилагођено према ознакама Агенције за привредне регистре

Група 3-Пример представља предузеће ██████████, а које послује примењујући систем процесних трошкова, с обзиром на масовну (процесну) производњу коју примењује. Предузеће је основано 2004. године на територији Републике Србије и бави се делатношћу 2932-Производња осталих делова и додатне опреме за моторна возила. Оно што је карактеристично за ово предузеће за процес производње, јесу аутоматизовани, савремени уређаји, користећи низ методологија (Lean-производња, 5S систем и Kaizen) са сталним унапређењима. Ако погледамо кретање прихода од продаје предузећа од 2010. до 2013. године, уочавамо да је из године у годину повећаван износ прихода од продаје, односно приходи од продаје на крају 2013. године су 2,6 пута већи у односу на приходе од продаје на крају 2010. године. Значајно је уочити и износ исказане позиције Недовршене производње (статистички анекс) и тренд раста из године у годину, односно недовршена производња на крају 2013. године је 120,4 пута већа у односу на недовршену производњу на крају 2010. године, и приказ кретања позиција Повећања или Смањења вредности залиха учинака (табела 11).

Табела 11: Приказ кретања позиција Повећања и Смањења вредности залиха учинака, Недовршене производње и Готових производа предузећа ██████████ у 000

ДИН.

Назив позиције	2013. година	2012. година	2011. година	2010. година
Повећање вредности залиха учинака (АОП 204)	29.863 АОП 204 ₂₀₁₃ = (АОП 617 ₂₀₁₃ +АОП 618 ₂₀₁₃)-(АОП 617 ₂₀₁₂ +АОП 618 ₂₀₁₂)	0	16.232 АОП 204 ₂₀₁₁ =(АОП 617 ₂₀₁₁ +АОП61 8 ₂₀₁₁)-(АОП 617 ₂₀₁₀ +АОП 618 ₂₀₁₀)	0
Смањење вредности залиха учинака (АОП 205)	0	9.743 АОП 205 ₂₀₁₂ =(АОП 617 ₂₀₁₂ +АОП 618 ₂₀₁₂)-(АОП 617 ₂₀₁₁ +АОП 618 ₂₀₁₁)	0	9 АОП 205 ₂₀₁₀ =(АОП 617 ₂₀₁₀ +АОП 618 ₂₀₁₀)-(АОП 617 ₂₀₀₉ +АОП 618 ₂₀₀₉)
Недовршена производња (АОП 617)	15.405	2.982	622	128
Готови производи (АОП 618)	30.496	13.312	25.954	10.216

Извор: Прилагођено према ознакама Агенције за привредне регистре

Група 4-С обзиром да ова група представља контролну групу (преостале различите области прерађивачке индустрије сврстане су у ову групу), као пример, представљено је предузеће ██████████, а које представља пример предузећа које послује примењујући систем трошкова по радном налогу. Ово предузеће је један од често навођених примера успешне приватизације. Предузеће се бави делатношћу 1721-Производњом таласастог папира и картона и амбалаже од папира и картона, и управо због специфичне делатности много врста различитих производа, примењен је систем трошкова по радном налогу. Предузеће је пре приватизације, између осталог, имало и низак степен искоришћености капацитета (око 35%), да би након приватизације, између осталог, унапредило и квалитет процеса производње. Од укупног номиналног производног капацитета који је износио 18.000 тона годишње, просечна искоришћеност производних капацитета у 2002. години износила је око 6.500 тона, колико је износила и производња током деведесетих година (Радуловић, Драгутиновић, 2014). Ако узмемо у обзир кретање прихода од продаје предузећа од 2010. до 2013. године, уочавамо да је из године у годину повећаван износ прихода од продаје, односно приходи од продаје на крају 2013. године су 1,6 пута већи у односу на приходе од продаје на крају 2010. године. Значајно је уочити и износ исказане позиције Недовршене производње (статистички анекс) и смањење ове позиције у 2011. у односу на 2010. годину, а тренд раста од 2011. до 2013. године, односно недовршена производња на крају 2013. године је 5,9 пута већа у односу на недовршену производњу на крају 2011. године, и приказ кретања позиција Повећање или Смањење вредности залиха учинака (табела 12).

Табела 12: Приказ кретања позиција Повећања и Смањења вредности залиха учинака, Недовршене производње и Готових производа предузећа ██████████ у 000 дин.

Назив позиције	2013. година	2012. година	2011. година	2010. година
Повећање вредности залиха учинака (АОП 204)	23.277 АОП 204 ₂₀₁₃ = (АОП 617 ₂₀₁₃ +АОП618 ₂₀₁₃)-(АОП 617 ₂₀₁₂ +АОП 618 ₂₀₁₂)	26.576 АОП 204 ₂₀₁₂ = (АОП 617 ₂₀₁₂ +АОП618 ₂₀₁₂)-(АОП 617 ₂₀₁₁ +АОП 618 ₂₀₁₁)	20.639 АОП 204 ₂₀₁₁ = (АОП 617 ₂₀₁₁ +АОП618 ₂₀₁₁)-(АОП 617 ₂₀₁₀ +АОП 618 ₂₀₁₀)	19.510 АОП 204 ₂₀₁₀ = (АОП 617 ₂₀₁₀ +АОП618 ₂₀₁₀)-(АОП 617 ₂₀₀₉ +АОП 618 ₂₀₀₉)
Смањење вредности залиха учинака (АОП 205)	19.943 АОП 205 ₂₀₁₃ = (АОП 617 ₂₀₁₃ +АОП618 ₂₀₁₃)-(АОП 617 ₂₀₁₂ +АОП 618 ₂₀₁₂)	22.067 АОП 205 ₂₀₁₂ = (АОП 617 ₂₀₁₂ +АОП618 ₂₀₁₂)-(АОП 617 ₂₀₁₁ +АОП 618 ₂₀₁₁)	15.301 АОП 205 ₂₀₁₁ = (АОП 617 ₂₀₁₁ +АОП618 ₂₀₁₁)-(АОП 617 ₂₀₁₀ +АОП 618 ₂₀₁₀)	15.869 АОП 205 ₂₀₁₀ = (АОП 617 ₂₀₁₀ +АОП618 ₂₀₁₀)-(АОП 617 ₂₀₀₉ +АОП 618 ₂₀₀₉)
Недовршена производња (АОП 617)	4.813	2.598	822	1.312
Готови производи (АОП 618)	22.039	21.033	18.340	12.537

Извор: Прилагођено према ознакама Агенције за привредне регистре

2.5.5 Специфичности савремених метода обрачуна трошкова

Претходно приказане критичне тачке традиционалних система обрачуна трошкова довеле су до потребе развоја савременијих решења. С тим у вези, развијене су бројне савремене методе обрачуна трошкова са циљем превазилажења ограничења која су карактеристична за традиционалне системе обрачуна трошкова. Када говоримо о традиционалним системима обрачуна трошкова, у контексту савремених система који се све више користе, управо непостојање законске регулативе и граница управљачког рачуноводства, а самим тим и обрачуна трошкова доводе до различитих решења. Тако, интерне анализе и доношење одлука коришћењем традиционалних система имају све чешће појединачни третман, нарочито стога што у предузећима све више расте износ индиректних и заједничких трошкова у односу на директне трошкове, кроз проширење производа и услуга са много различитости и варијација, и као резултат се јавља сложеност управљања.

Промена структуре трошкова производње, утицала је на развој и примену савремених метода алокације трошкова и на прилагођивање постојећих метода. Ако размотримо традиционалне методе алокације трошкова, које су развијене у време док је производња углавном била радно интензивна, увидећемо да су у структури трошкова производње били доминантни директни трошкови производње. Те су методе биле фокусиране на праћење директних трошкова, а индиректни трошкови производње нису имали значајан удео у структури укупних трошкова производње, те стога нису могли у значајној мери да утичу на цену коштања. Савремени производни сектори у развијеним земљама данас су углавном капитално интензивни захваљујући високом степену аутоматизације. Тако, примена традиционалних метода не може осигурати објективне и поуздане информације, а управо због тога што у структури трошкова производње савремених аутоматизованих производних сектора доминирају индиректни трошкови производње (Perčević, 2006). С обзиром на претходно наведено, коришћењем неке од

савремених метода обрачуна трошкова постиже се тачнија алокација и обрачун цене коштања.

У наставку ће бити приказани неки од савремених система обрачуна трошкова, у смислу њихове основне примене и њиховог значаја у производним предузећима.

Обрачун трошкова по активностима (Activity Based Costing-ABC) представља систем обрачуна трошкова који посебну пажњу посвећује активностима као главним изазивачима трошкова тако што их употребљава за обрачун наведених трошкова и њихово додељивање носиоцима трошкова (трошкови иницирају обављање активности, а активности троше ресурсе и тако узрокују настанак трошкова).

Студијом *Swenson* (1995: 167-180) истражен је утицај обрачуна трошкова по активностима (ABC) у различитим производним предузећима, кроз оцену употребе информација заснованих на ABC систему као подршку у доношењу одлука. Ова студија је заснована на резултатима 10 теренских посета и 50 телефонских разговора са запосленима у 25 производних предузећа које користе ABC систем. Саговорници су уочили значајна побољшања у својим системима управљања трошковима од како спроводе ABC и кроз коришћење информација које обезбеђује ABC систем као подршку стратешким и оперативним одлукама.

Студијом *Kennedy и Affleck-Graves* (2001: 19-45) истражено је да ли ABC систем обрачуна трошкова може имати утицај на вредност предузећа. Конкретно, на узорку предузећа у Великој Британији, показано је да предузећа које су усвојила технике обрачуна трошкова по активностима надмашују предузећа која то нису учинила за око 27% више за период од три године (који почиње 1. јануара), у којима су први пут имплементирани технике ABC система. Даљим анализама утврђено је да ABC систем доприноси вредности предузећа кроз бољу контролу трошкова и коришћење имовине. Према *Cokins* (2013) напредне и зреле организације које су усвојиле ABC систем обрачуна трошкова никада се не би вратиле на традиционални метод обрачуна трошкова (осим ако нови финансијски директор или директор одбаци овај систем као исувише компликован).¹⁴

Ако пак желимо да разграничимо процесни обрачун трошкова и ABC систем, с обзиром на то да се у нашој литератури обрачуна трошкова оба поменути приступа поистовећују и најчешће преводе као систем обрачуна трошкова по основу активности, између њих постоје значајне разлике. Процесни обрачун трошкова, у први план истиче да важни пословни токови-процеси, у великом броју привредних друштава превазилазе одређени сектор, односно одељење, и означавају шири појам од активности. А B C с и с т е м, понављајуће активности везује се за одређени сектор, док процесни обрачун трошкова посматра главне процесе као целину (Марјановић, 2010б).

Истраживањем *Кнежевић и Миздраковић* (2010: 68-81) о заступљености ABC система у предузећима која послују на територији Републике Србије, на основу 121 упитника, показано је да је само нешто мање од 20% испитаника одговорило да су упознати у потпуности са ABC системом, док је 62% испитаника дало негативан одговор, док су преостали испитаници делимично упознати са овим системом. Истим истраживањем је утврђено да 13% од укупног броја испитаних предузећа активно користи ABC систем.

Обрачун циљних трошкова (Target Costing-TC) представља метод за управљање трошковима и то кроз више фаза. Наглашавајући да је овај концепт нарочито погодан за мултипроизводна предузећа и примену у истим, истиче се више фаза на којима се заснива његово функционисање, и то: обрачун трошкова који је условљен дешавањима

¹⁴ Према истом аутору, реченицом, *у земљи спелих једнооки човек је краљ*, истиче се значај прихватања значаја и коришћења ABC методе у односу на традиционалне методе обрачуна трошкова.

на тржишту, обрачун циљних трошкова производа и обрачун циљних трошкова компоненти (производа).

Према *Monden u Hamada* (1991: 16-34), обрачун циљних трошкова представља систем за подршку процеса смањењем трошкова у фази развоја и пројектовања новог модела. Студија *Borgernas u Fridh* (2003), која је обихватила 91 производно предузеће у Шведској (од 250 одабраних предузећа контактираних телефоном), је показала да 16,5% анкетираних производних предузећа у Шведској користи обрачун циљних трошкова и да су то велика предузећа које послују у изузетно конкурентном окружењу. Студијом *Swenson, Ansari, Bell u Kimm* (2003: 12-17) о коришћењу обрачуна циљних трошкова широм САД-а, уз помоћ анкете, телефонских разговора и разматрања секундарних података ранијих истраживања, одабрана су четири предузећа која имају најбољу праксу у примени обрачуна циљних трошкова (The Boeing Company, Caterpillar, DaimlerChrysler, and Continental Teves). Према *Лукић, Ханић и Ханић* (2012: -1830), значај и специфичности примене обрачуна циљних трошкова као инструмента формирања реалне продајне цене, побољшање конкурентности и управљање пословањем малопродајних компанија, су истражени, на основу извештаја и анализе оригиналних практичних примера, углавном малопродајних компанија из земаља са развијеним тржишним привредама, у којима се суштински примењује концепт циљних трошкова.

Каизен обрачун трошкова (Kaizen Costing-KC) представља систем обрачуна трошкова који утиче на пословне циљеве и одржавање изврности, тако што утичући на сам процес производње, разматра могућност смањења трошкова производа.

Према *Monden u Hamada* (1991: 16-34), Каизен обрачун трошкова представља систем за подршку процеса смањењем трошкова постојећих производа у фази производње.¹⁵

Студија случаја *Modaress, Ansari u Lockwood* (2005: 1751-1760) представља Каизен обрачун трошкова који је користила Boeing Commercial Airplane компанија (IRC Division), а с циљем да се опише метод који се користи за имплементирање Каизен обрачуна трошкова, који ће пружати релевантне податке о трошковима за подршку lean производним одлукама, који би били корисни за практичну примену.

Студијом *García, Rivera u Iniesta* (2013: 537-545) која је спроведена на предузећима у Мексику (Ciudad Juarez), а у вези са 37 главних задатака повезаних са реализацијом Каизен обрачуна трошкова, који је примењен и који се стално унапређује у овим предузећима, показани су критични фактори успеха овог концепта обрачуна трошкова. Тако постоји више фактора, од којих су најважнији: образовање и обука, процес комуникације, документација и евалуација резултата пројекта, интеграција људских ресурса, посвећеност менаџмента и фокус на купце.

Желећи да претходним приказом неких од савремених система обрачуна трошкова укажемо на основе њиховог функционисања и пре свега примене у одређеним земљама, у наставку ћемо показати и примену и Републици Србији. Истраживањем *Јовановић, Јањић и Јанковић* (2014: 1095-1114), о нивоу развоја и примене савремених система обрачуна трошкова у Републици Србији утврђено је да још увек не кореспондира са достигнутим нивоом развоја и примене у земљама са развијенијом рачуноводственом професијом. Резултати овог истраживања указују да постоји веза између величине предузећа и познавања карактеристика и примене Обрачуна трошкова по активностима (АВС), Обрачуна циљних трошкова (ТС) и Каизен обрачуна трошкова (КС). Чињеница која је утврђена, а отвара даља питања и могућности истраживања је та, да је око 30% испитаника (рачуновођа) по први пут приликом попуњавања упитника сазнало за неки од савремених система обрачуна трошкова (Обрачун

¹⁵ Напомена: Каизен обрачун трошкова се на јапанском назива "genka kaizen".

трошкова кроз ланац вредности (*Value Chain Analysis-VCA*), Обрачун трошкова на бази животног циклуса (*Total-Life Cycle Product Costing-TLCPC*), Обрачун трошкова на бази карактеристика производа (*Feature Costing-FC*) и Обрачун трошкова на бази континуираних уштеда (*Kaizen Costing-KC*).

2.5.6 Критичне тачке развоја модела обрачуна трошкова предузећа код којих се јављају залихе недовршене производње

Следећи приказ направљен је према мишљењу аутора у смислу критичних тачака приликом развоја модела обрачуна трошкова у предузећима у којима се јављају залихе недовршене производње, који представља покушај сумирања потреба пословне праксе производних предузећа која послују на територији Републике Србије. Развијање модела обрачуна трошкова, треба да допринесе остварењу низа краткорочних циљева везаних за управљање процесима кроз ефикасност процеса у фази производње. Самим тим, повећање ефикасности процеса производње доводи до остварења низа краткорочних циљева, а пре свега, смањивања производних трошкова предузећа.

У складу са *Kaplan и Cooper* (1998), менаџери могу да виде развој система обрачуна трошкова кроз више узастопних фаза када, углавном на почетку менаџери уоче да њихов тренутни развој система обрачуна трошкова или непостојање организованог система обрачуна трошкова онемогућава потребе предузећа у погледу ефикасног финансијског извештавања, те се чини неопходни кораци у смислу развоја, када се мора сагледати стање предузећа у смислу прилагођавања специфичним захтевима пословања, управљања, како би се могло дефинисати ефикасно интегрисано управљање трошковима, који ће пак омогућити квалитетније финансијско извештавање.

Тако *Kaplan* (1990) предлаже четири фазе развоја система трошкова. С тим у вези прву фазу одликује лош квалитет података, друга фаза је фокусирана на екстерном извештавању, али које није довољно адекватно и усмерено ка менаџерским потребама. Трећа фаза развоја система задржава постојеће финансијско извештавање, али почиње са развојем управљачке контроле и АВС система, док четврта фаза развоја система обезбеђује развој система трошкова који су интегрисани са оперативним системима контроле. Исти аутор наглашава да ERP системи пружају могућност интеграције и самим тим побољшавају развој система трошкова.

У складу са претходно приказаним начинима развоја система обрачуна трошкова у предузећима, а и стручној и пословној пракси предузећа, развијање модела обрачуна трошкова на примеру производног предузећа, може подразумевати активности приказане у табели 13.

Табела 13: Предлог активности приликом развоја система обрачуна трошкова у предузећу

Редослед активности	Активности приликом развоја система обрачуна трошкова
1.	снимање стања;
2.	преузимање трошкова из класе 5;
3.	избор система трошкова;
4.	избор рачуна места и носилаца трошкова;
5.	избор кључева за расподелу трошкова;
6.	формирање производне цене коштања;
7.	обезбеђивање података финансијском рачуноводству о променама вредности залиха недовршене производње и готових производа;
8.	омогућавање одмеравања трошкова по нижој од следећих вредности - цени коштања или нето остваривој вредности;
9.	обезбеђивање обрачуна интерног финансијског резултата;

Извор: Израда аутора на основу стручне и пословне праксе предузећа у Републици Србији

Развој обрачуна трошкова према *Oliver-у* (2004) може настати као последица многобројних разлога, али се између осталог могу истаћи увођење нове технологије, затим промене у пословним процесима, као и организационе промене. Ако постоји велика промена у организационој структури предузећа, систем обрачуна трошкова би требало преиспитати, како би се осигурало да и даље одражава филозофију управљања, потребу за информацијама, и пословне процесе организације. Пре свега, треба бити извршено снимање стања у предузећу. Снимање стања мора бити пропраћено анализом и дефинисањем корисничких затева за надоградњу (изградњу) модела обрачуна трошкова на примеру производног предузећа. Да би било обављено, снимање стања подразумева утврђивање организационе структуре предузећа и врсте производње, затим идентификовање фактора процеса рада који се троше и захтева у вези са обрачуном трошкова, у смислу шта се од њега очекује. Такође, са посебном пажњом морају бити сагледане специфичности постојања залиха, конкретно залиха недовршене производње. Снимањем стања мора бити уважена законодавна (законска) и професионална регулатива, кроз адекватну интерну регулативу у предузећу, односно адекватну организацију рачуноводства.

Након одређивања контног плана класе 9 за производно предузеће, као основе вођења обрачуна трошкова¹⁶, треба идентификовати и организовати документацију¹⁷ која ће се користити у обрачуна трошкова и учинака. Највећи број докумената углавном већ постоји, али у складу са нивоом организационог устројства интерног обрачуна и захтевима у вези са тим, треба предвидети и одговарајућу додатну документацију. Посебан проблем у дефинисању захтева за изградњом модела обрачуна трошкова, представља документација која је дефинисана, специфицирана, у која ће бити обухваћена развијеним моделом обрачуна трошкова. Документација се на почетку формулише кроз ходограм документације у вези са обрачуном трошкова, а сами извори документације за потребе обрачуна трошкова се налазе у аналитичком књиговодству материјала, аналитичком књиговодству залиха, књиговодству материјалне имовине (некретнине, постројења и опрема), обрачуна зарада запослених и финансијском

¹⁶ Погледати: Тодоровић, М. (2008). Конципирање аналитичког контног плана рачуноводства трошкова у складу са МРС/МСФИ и Законом о рачуноводству и ревизији. *Економски хоризонти*, 10(1-2), 131-158. (ISSN 1450-863X).

¹⁷ За детаљнија објашњења погледати: *Документација у интерном обрачуна*. Јаблан Стефановић, Р. (2006). *Интерни обрачун*. Београд: Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду, 126-203. (ISBN 86-403-0735-0).

књиговодству. Зато се морају сагледати обележја и подаци које треба снимити, број примерака, радна места и службе кроз које документ треба да прође на свом путу од извора до књижења, односно одлагања. Када говоримо о аналитичком књиговодству залиха, битно је идентификовати сва документа у вези са залихама недовршене производње и готових производа, као крајњег циља модела обрачуна трошкова. За сваки пријем недовршене производње из производње у складиште, треба да се сачини **пријемница**, која садржи: врсту и количину примљене недовршене производње, цену коштања, вредност примљене недовршене производње по цени коштања. Пријемницу сачињава складиште недовршене производње (најчешће организовано у оквиру складишта готових производа) у три примерка, који се достављају: један примерак производњи, један примерак рачуноводству, и један примерак складишту недовршене производње. Повраћај недовршене производње складишта у производњу може бити извршен из више разлога, а један од њих може бити ради дораде или прераде. У овом случају складиште недовршене производње сачињава **повратницу** која садржи: назив враћене недовршене производње, количину, цену коштања, и вредност обрачунату по цени коштања. Повратница се сачињава у три примерка, који се достављају: један примерак производњи, један примерак рачуноводству, и један примерак складишту недовршене производње.¹⁸

Након снимања стања, преузимају се примарни трошкови из финансијског књиговодства, односно класе 5. Одлука о систему обрачуна трошкова који ће бити примењен треба бити донета у складу са потребама предузећа у смислу примене у складу са специфичним захтевима које конкретни обрачун трошкова може испунити.

Отварање рачуна места трошкова захтева поштовање одређених критеријума коју су битни за даљи распоред и коришћење места трошкова и везивање на носиоце трошкова, односно коначни обрачун носилаца трошкова. Када говоримо о местима трошкова, неопходно је, пре формулисања самих места трошкова у предузећу, познавати организациону структуру и технологију процеса рада. За избор места трошкова треба утврдити критеријум, а након тога идентификовати примарне трошкове који се везују за места трошкова, начин њиховог везивања и обрачунски третман алокације примарних трошкова по местима трошкова. Након тога треба одредити сва места трошкова која примају услугу, а на основу кључа за распоред трошкова, односно документације која прати одређене пословне трансакције. Након тога следи утврђивање укупних трошкова, који се користе за утврђивање цене коштања по јединици. У овом делу доста простора треба посветити утврђивању цене интерних учинака, јер је то веома комплексно питање, а и питање које утиче на доношење многобројних одлука, јер према *Drury и Tayles* (1994), цена коштања представља широко рапространено средство које се користи приликом доношења различитих одлука. Додатном применом технике симулације могу да се уоче утицаји различитих кључева за алокацију на висину цене коштања по производним артиклима, што је посебно важно због прецизности цене коштања коју погонско књиговодство шаље финансијској и комерцијалној служби. За разлику од традиционалних модела, још се рачуноводственом симулацијом производње намењене менаџменту бавио *Son* (1993: 417-427), а која по његовом мишљењу, активно у реалном времену, прати трошкове и предвиђа трошкове животног циклуса.

Формирана производна цена коштања служи приликом одмеравања трошкова по нижој од следећих вредности - цени коштања или нето остваривој вредности и омогућава

¹⁸ Пријемница и повратница нису једина документа која се могу јавити у вези са залихама недовршене производње. За детаљније приказе и могућа документа погледати: Mamić-Sačar, I. & Žager, K. (2008). *Računovodstveni informacijski sustavi*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižica Zagreb, 191-202. (ISBN 978-953-277-003-2).

реално обезбеђивање података финансијском рачуноводству о променама вредности залиха и обезбеђивање обрачуна интерног финансијског резултата.

Коначно, као што истиче *Oliver* (2004), систем обрачуна трошкова треба да буде имплементиран са циљем остварења циљева предузећа, те приликом развоја или одабира треба проценити потребе у смислу очекивања од система обрачуна трошкова, па онда проценити да ли постојећи или предложени систем може да испрати пословне потребе. Тако се, праћење финансијских перформанси предложеног модела, врши, поред праћења апсолутних резултата пословања и кроз неке од показатеља рачуна анализе (традиционалих и савремених), од којих се, због уже проблематике рада и утицаја залиха недовршене производње на резултат, издвајају индикатори који ће бити детаљно објашњени у оквиру поглавља 5.

Оно што је битно истаћи, да сваки предлог увођења модела система обрачуна трошкова подразумева поступно увођење обрачуна трошкова, кроз најчешће увођење система обрачуна по стварним трошковима, или система обрачуна по планским трошковима (потпуним или делимичним), па онда неког од савремених система обрачуна трошкова. Циљ развијања модела обрачуна трошкова је помоћ у обрачуна носилаца трошкова, односно, обрачуна цене коштања по јединици коначних учинака у предузећу. Након увођења обрачуна трошкова неопходно је, у континуитету, анализирати функционисање обрачуна трошкова и спроводити по потреби корективне мере. Као што истичу *Apak, Erol, Elagöz u Atmaca* (2012), да би индустријска предузећа била успешна, требало би да буде дефинисан ефикасан систем обрачуна трошкова, јер систем обрачуна трошкова омогућава повећање профита предузећа. За постизање овог циља, савремена предузећа треба да буде спремна на детерминисање и стално унапређење система обрачуна трошкова. Такође, у контакту са корисницима података и информација које пружа обрачун трошкова, треба пратити њихове захтеве и предлоге за побољшање. Кључну улогу у том процесу требало би да имају лица из одељења за контролинг.

Када је реч о специфичним циљевима извештавања у предузећу на основу информација обрачуна трошкова, може се говорити о формирању извештајне базе свих врста трошкова који настају у предузећу и њиховој класификацији на фиксне и варијабилне (или са претежним карактером), што је неопходно за прављење пројекција у процесу управљања асортиманом и планирању краткорочних пословних резултата.

Говорећи о интерној регулативи, у смислу основних правилника који дефинишу организационе поставке и начине обављања специфичних послова обрачуна трошкова у производним предузећима, препорука је да се обухвате сва она питања која се тичу свих претходно наведених корака који се могу јавити приликом обављања делокруга послова обрачуна трошкова. У случају правилног обухватања трошкова производа и трошкова периода општим актом – рачуноводственим политикама, треба обухватити: начин одобравања директних трошкова израде, општих трошкова производње и начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе. Постоји још низ питања у вези са обрачуном трошкова које треба обухватити општим актом, од којих су, највећим делом, она питања која имају рачуноводствену импликацију у вези са залихама недовршене производње, обухваћена претходним приказима и биће обухваћена трећим делом у оквиру дисертације. На овај начин свеобухватна рачуноводствена политика би пружила подршку формирању реалне цене коштања, која је битна за формирање продајне цене и одређивање оптималног производно-продајног микса.

Такође, у овом делу, приликом обављања свих послова у вези са развојем, као и вези са применом обрачуна трошкова и учинака у предузећу, истичемо значај који имају информационе технологије. Тако, информационе технологије имају посебну улогу у пословању предузећа, јер је благовремена обрада података, на основу које менаџери

доносе одлуке, један од најбитнијих фактора успешног пословања. Информациони систем у предузећу треба да обезбеди све неопходне информације за одлучивање. Организатор рачуноводствене функције, у складу са тим, треба да сагледава, усмерава и побољшава информационе захтеве менаџмента и на тај начин повећава информациону снагу рачуноводног информационог система и олакшава доношење пословно-финансијских одлука различитим профилима менаџера (Кнежевић, Станковић и Тепавац, 2012). Утицај информационих технологија и информационих система се може посматрати у практично свим пословним процесима у предузећима, па тако можемо говорити о утицају у производњи и праћењу и контроли залиха. Управо је стално побољшање у информационој инфраструктури у производним предузећима довело до побољшања квалитета производа, веће флексибилности, повећања поузданости, смањења трошкова, повећања брзине и других предности (Gunasekaran & McGaughey, 2002). Овде истичемо и значај савремених информационих технологија у смислу њихове примене на креирање, имплементацију и коришћење система обрачуна трошкова у предузећима, нарочито у оним у којима се јављају залихе недовршене производње.

ТРЕЋИ ДЕО

**РАЧУНОВОДСТВЕНИ ПРОБЛЕМИ ПОПИСА ЗАЛИХА
НЕДОВРШЕНЕ ПРОИЗВОДЊЕ, ВРЕДНОВАЊЕ, КАО И ПРЕВАРНЕ
РАДЊЕ У ВЕЗИ СА ЗАЛИХАМА**

3.1 Цена коштања vs. Нето продајна цена

Цена коштања је кроз историју имала различита схватања. Према *Васиљевићу* (1958: 422) цена коштања обухвата износ средстава које предузеће троши у процесу производње, или је предвиђено да може да утроши. Цена коштања, као збир трошкова насталих као резултат стварања одређеног учинка (производа или услуге), представља један од значајнијих појмова у обрачуну трошкова. Цена коштања представља укупну вредност свих трошкова производње по јединици производа. Можемо говорити о производној цени коштања (у коју су укључени трошкови производње) и продајној цени коштања (у коју су укључени трошкови производње и продаје). Питање интерних цена у сложеним организационим структурама нерешиво је без одговарајућих података о трошковима. Такође, без прецизних информација обрачуна трошкова, производна предузећа не могу утврдити цене својих производа, затим доносити одлуке или пак саставити тачне финансијске извештаје (Hermanson, Edwards, Maher & Ivancevich, 2011: 9). Променама у рачуноводству трошкова може се очекивати побољшање многих елемената, али у већини случајева, говори се о променама у трошковима производње који могу имати кључну улогу у одређивању продајне цене (Guilding, Druri, & Tailor, 2005; Lukas & Rafferty, 2007). У принципу, велика предузећа обрачуном трошкова утичу на одређивање цена производа, јер посебно у великим предузећима, систем обрачуна трошкова може да буде уско повезан са системом политике цена (Shim & Sudit, 1995). Цена је једна од најважнијих одлука од стране менаџмента. Према *Cooper и Kaplan* (1988), лоше информације о цени производа доводе до лоше конкурентске стратегије. Одлуке о цени могу утицати на потражњу производа на тржишту, стратегију цена конкурената, на раст и профитабилност предузећа, односно цена представља фактор који генерише приходе и стога је значајан фактор профитабилности и раста (Laitinen, 2014). Утицај цена на профитабилност и продају је приказан у многим аналитичким студијама (Banker & Hughes, 1994; Balakrishnan & Sivaramakrishnan, 2001; Jasinski, Meredith & Kirwan, 2015), и то цена заснована на варијабилним или пуним трошковима.

Према *Мартићу* (1998), цена се може посматрати и у упоредним рачуноводственим системима одређених земаља. Као пример, правило у САД-у је било да се вредновање залиха врши по принципу ниже цене између цене коштања и тржишне односно репродукционе цене. За разлику од претходног концепта, у **Великој Британији** се такође користио принцип ниже цене, али између цене коштања и нето продајне цене. **Аустралијски стандард** о вредновању залиха је доста сличан британском начину, и говорио је да залихе, такође, треба вредновати према нижој цени између цене коштања и нето продајне цене, за разлику од америчког правила. Признавање и вредновање залиха у **Француској** је слично коришћеној пракси у свету енглеског говорног језика. **Немачка** признаје да се залихе билансирају по набавној вредности или цени коштања, уважавајући принцип историјских трошкова. Овај принцип налагао је да набавна цена или цена коштања представља доњу границу за вредновање свих средстава и да се не користи опција која допушта више вредновање засновано на репродукционим трошковима. Набавна цена се сходно регулативи у Немачкој, састојала из фактурне цене и зависних трошкова набавке, док је цена коштања инкорпорирала све трошкове утрошених добара и коришћених услуга за производњу средстава на који се и односи. Ако желимо да сагледамо начин вредновања залиха у **Холандији**, увидећемо следеће: залихе за које се може претпоставити замена, тј. репродукција, вредноване су по нижој вредности између репродуктивне и продајне, а ако се замена не може сезонски претпоставити, такве залихе су вредноване по продајној вредности. Ако погледамо **случај Јапана**, увидећемо следеће: предузећа су вредновала залихе по набавној или по нижој вредности, али се није дозвољавало процењивање залиха по набавној цени у

случају када постоји знатно смањење тржишне вредности залиха. У пракси у Јапану, дешавало се да предузећа радије вреднују залихе по набавној него по нижој цени, на супрот пракси у Великој Британији и САД-у, па је из угла ових земаља могло деловати да су залихе у билансима јапанских предузећа прецењене. У Јапану, такође није била допуштена употреба репродукционих цена за вредновање залиха.¹⁹

Нето продајна цена показује колико би предузеће добило у случају продаје средстава, односно одражава цену коју би предузеће добило у трансакцији у којој имовина напушта предузеће. Мерење нето продајне цене и исказивање нето продајне вредности може представљати проблем приликом покушаја утврђивања нето продајне цене залиха које још увек нису спремне за продају (на пример, делимично комплетне залихе у производном предузећу).

3.1.1 Специфичности трошкова који се могу урачунати у вредност залиха недовршене производње према МСФИ/МРС

На почетку разматрања о трошковима који се могу укључити у вредност залиха недовршене производње, размотрићемо поделу укупних пословних трошкова на функције или подручја, јер су са гледишта организације погонског обрачуна, вредновања залиха недовршене производње и утврђивања резултата пословања од великог значаја. Према овој класификацији, трошкови се деле на трошкове: производње, продаје (маркетинга), управе и администрације, и истраживања и развоја. Трошкови производње укључују све трошкове настале по основу планирања, организовања, извршавања и контроле производног процеса. У оквиру ове групе трошкова посматрају се тзв. технички сектор, сви главни и помоћни погони или радионице и сектор набавке репродукционог материјала, резервних делова и опреме. Трошкови овог подручја укључују се у цену коштања производње учинака.

У трошкове продаје спадају сви трошкови по основу истраживања и развоја тржишта, прибављања поруџбина, реклама, лагеровања производа, уговарања и испоруке продатих производа или робе. Ови трошкови се са гледишта билансирања сматрају трошковима периода и у целини укључују у биланс успеха периода.

Трошкове управе и администрације чине трошкови општег управљања, финансија, рачуноводства, кадровских и правних послова, обезбеђења и осигурања имовине, трошкови финансирања и други трошкови који се не могу доделити осталим функцијама. Ови трошкови се такође сматрају трошковима периода тако да се директно укључују у биланс успеха. За потребе формирања пуне (просечне) цене коштања, трошкови управе и продаје се додају на трошкове производње. Пуна цена коштања служи само управљачким потребама, али не и потребама билансирања залиха учинака, који се могу вредновати само по цени коштања производње.

Обрачунски третман трошкова истраживања и развоја треба посматрати у контексту примене рачуноводствених стандарда који се примењују. За разлику од пуних МСФИ (Међународних стандарда финансијског извештавања) код којих трошкови истраживања имају обрачунски третман као расходи периода, трошкови развоја могу да се капитализују на начин како је то дефинисано МРС 38-Нематеријална имовина. За МСП (мала и средња предузећа), према МСФИ за МСП, могућност капитализације трошкова развоја је искључена, тако да они представљају расход периода.

У контексту даљих разматрања, битно је указати да структура цене коштања зависи од више фактора, пре свега од врсте залиха. Као што је већ објашњено, разлике су

¹⁹ За детаљније објашњење видети: Мартић, С. (1998). *Упоредни рачуноводствени системи*. Београд: Економски факултет. (ISBN 86-403-0262-6).

обавезане применом МРС 2 и МРС 11, у односу на које ће бити и сагледани трошкови који чине и који не могу чинити цену коштања.

Ако на почетку, сагледамо развој трошкова који се могу урачунати у вредност залиха недовршене производње кроз развој и примену стандарда у Немачкој почевши од 1985. године, увидећемо следеће (Мартић, 1998): Директни трошкови материјала, производње и посебни трошкови производње су морали бити укључени у обрачун цене коштања, али је постојала и опција по којој су се могли укључити и општи трошкови производње, трошкови управе и продаје, трошкови зарада, док се трошкови продаје нису смели зарачунавати. За трошкове камате је важило правило да се не третирају као део трошкова производње, али се могу капитализовати до степена у вези са периодом производње. За опште трошкове производње је важило правило да се могу зарачунати према трошковима директног материјала и директним трошковима производње.

Истраживање *Perčevića* (2006: 647-667) у производном сектору Републике Хрватске, када је утврђена структура трошкова производње производног сектора, показало је да у структури трошкова производње доминирају директни трошкови производње (посебно трошкови директног материјала), а да је удео општих трошкова производње релативно низак. Тако је утврђено да је удео општих трошкова производње углавном нижи од 30%, трошкова директног рада углавном мањи од 20%, а да трошкови директног материјала чине углавном од 50-80% укупних трошкова производње. Исти аутор је дао поређење, са структуром трошкова производње развијених западноевропских земаља и САД-а, у којима доминантан удео имају општи трошкови производње, а директни трошкови имају константну тенденцију смањивања. Такође, истраживањем је утврђено да се у производном сектору Републике Хрватске углавном користе традиционалне методе обрачуна трошкова које су карактеристичне за производне секторе с релативном ниском степеном аутоматизације производних процеса. За алокацију општих трошкова производње на производе, према истом истраживању, више од 80% испитаника користи традиционалне методе алокације, док 5,7% субјеката користи АВС систем.

Сагледавајући детаљније стандард МРС 2 и и део који говори о трошковима који се могу урачунати у цену коштања, на почетку истичемо да набавна вредност/цена коштања залиха обухвата све **трошкове који настају приликом набавке, трошкове конверзије и друге трошкове** настале у процесу довођења залиха на садашњу локацију и у садашње стање (Министарство финансија, МРС 2). Ако даље говоримо о специфичностима самих трошкова који се могу урачунати у вредност залиха недовршене производње, а позивајући се на МРС (конкретно МРС 2), можемо истаћи да се у цену коштања укључују следећи трошкови:

- трошкови директног материјала израде,
- трошкови директних зарада,
- општи трошкови производње и
- остали трошкови у оној мери у којој су настали приликом довођења залиха на њихово садашње место и садашње стање;²⁰
- трошкови финансирања (позајмљивања), према допуштеном алтернативном поступку, што је неопходно предвидети рачуноводственом политиком о мерењу и процењивању залиха.²¹

Трошкови производа према *Стевановићу* (2009а: 92-93) укључују: трошкове производње у висини набавне вредности нормалних утрошака материјала израде, зарада израде, општих варијабилних трошкова сразмерно стварном искоришћењу производних капацитета и општих фиксних трошкова на бази обима производње који

²⁰ Видети МРС 2, параграфе 10-15 у вези са трошковима који се могу урачунати у вредност залиха.

²¹ Видети МРС 2, параграф 17 и МРС 23-Трошкови позајмљивања.

је очекиван у нормалним условима пословања; затим остале производним учинцима условљене трошкове; и евентуално и трошкове позајмљивања који су директно приписиви одређеним учинцима.

У наставку ће бити објашњене појединачно све оне природне врсте трошкова које настају у вези са обухватом трошкова у финансијском књиговодству и примени МСФИ/МРС, и трошкови који се могу урачунати у вредност залиха недовршене производње.

Трошкови материјала се могу укључити у цену коштања произведених производа и услуга под условом да су испуњени и други критеријуми: да то нису трошкови настали у набавци, управи и продаји и да није у питању нерационално трошење. Самим тим, стандарди који се примењују у вези са овом групом трошкова су: МРС 2- Залихе, МРС 23-Трошкови позајмљивања (примењује се уколико се предузеће определило за допуштени алтернативни поступак-за капитализовање трошкова позајмљивања), МСФИ 2-Плаћања базирана на акцијама (уколико је набавка материјала (плаћање или утврђивање висине трансакције) повезана са акцијама предузећа које набавља материјал), МСФИ 3-Пословне комбинације (уколико се материјал стиче приликом обављања неке пословне комбинације) и МРС 21-Учинци промена курса валута страних валута (уколико је набавка материјала фактурисана у иностраној валути).

У групу трошкова материјала, могу се сврстати следеће врсте трошкова:

- Трошкови основног материјала за израду и трошкови помоћног материјала за израду (трошкови који се директно урачунавају у цену коштања, а то су пре свега: утрошак основног и помоћног материјала за израду и за одржавање, укалкулисани кало, растур, квар и лом до висине утврђене општим актом правног лица или узансама о промету);
- Трошкови осталог материјала и Трошкови горива и енергије (трошкови који се могу укључити у цену коштања под условом да су испуњени и други напред наведени критеријуми);

Трошкови зарада, накнада зарада и остали лични расходи могу се укључити у цену коштања, изузев ако није реч о трошковима који су настали у набавци, управи или продаји или је реч о нерационалном трошењу.

У групу трошкова зарада, накнада зарада и осталих личних расхода, могу се сврстати следеће врсте трошкова:²²

- Трошкови зарада и накнада зарада (брuto);
- Трошкови пореза и доприноса на зараде и накнаде зарада на терет послодавца;
- Трошкови накнада по уговору о делу;
- Трошкови накнада по ауторским уговорима;
- Трошкови накнада по уговору о привременим и повременим пословима;
- Трошкови накнада физичким лицима по основу осталих уговора;
- Трошкови накнада директору, односно члановима управног и надзорног одбора;
- Остали лични расходи и накнаде.

Трошкови производних услуга могу се укључити у цену коштања, сем ако се не ради о трошковима насталим у набавци, управи или продаји и оних који кроз обрачун имају могућност да се њиховим укалкулисањем у цену коштања залиха пренесу у наредну годину. У оквиру групе трошкови производних услуга исказују се трошкови услуга на изради учинака, транспортних услуга, услуга одржавања, закупнина, сајмова, рекламе и пропаганде, истраживања и осталих производних услуга.

У оквиру групе **трошкови амортизације и резервисања** МСФИ тангирају МРС 16-

²² Врсте трошкова у складу са Контним планом за привредна друштва, задруге и предузетнике, као део Правилника о контном оквиру и садржини рачуна у контном оквиру за привредна друштва, задруге и предузетнике, „Службени гласник РС”, бр.95/2014

Некретнине, постројења и опрема, МРС 38-Нематеријална улагања и МРС 37-Резервисања, потенцијалне обавезе и потенцијална средства. У оквиру утврђивања трошкова амортизације, процењује се ток и висина појединих износа амортизације у току века коришћења.

Нематеријални трошкови могу се укључити у цену коштања, изузев ако није реч о трошковима насталим у набавци, управи или продаји. Ова група трошкова обухвата трошкове непроизводних услуга, репрезентације, премије осигурања, трошкове платног промета, чланарина, пореза, доприноса и остале нематеријалне трошкове.

У наставку је, у складу са МРС 11-Уговори о изградњи, истакнута специфичност трошкова у области грађевинарства који се могу, урачунати у вредност залиха недовршене производње. Сагледавајући трошкове који улазе у цену коштања применом МРС 11-Уговори о изградњи, може се истаћи да су то специфичне врсте трошкова које се јављају у случају изградње и самим тим њих чине сви они трошкови: који се директно односе на специфицирани уговор о изградњи, индиректно односе на два или више уговора о изградњи и други трошкови који посебно терете наручиоца (Министарство финансија, МРС 11).

Према *Стевановићу* (2009б), приликом сагледавања специфичности залиха недовршених уговора о изградњи, у цену коштања се могу укључити процењени трошкови по основу гаранције и директно приписиви трошкови извесног добијања уговора о изградњи, с тим што се све продаје, могу укључити као смањење цене коштања уговора.

3.1.2 Специфичности трошкова који се не могу урачунати у вредност залиха недовршене производње

У цену коштања производа и услуга не могу се укључити сви трошкови, већ одређени трошкови чине расход периода у коме су настали (Brabec, 2012). У групу трошкова који се не укључују у цену коштања спадају:²³

- трошкови материјала, рада и други производни трошкови који показују неуобичајено високе износе трошења;
- трошкови складиштења, осим у случају да су ти трошкови неопходни производњи пре следеће производне фазе;
- општи трошкови администрације, а ове трошкове чине зараде;
- трошкови продаје, али само у делу комерцијалне службе продаје производа, док се трошкови комерцијалне службе која се бави набавком сировина и материјала сматрају трошковима који се укључују у цену коштања;
- трошкови позајмљивања, осим трошкова позајмљивања за које је према МРС 23, односно рачуноводственом политиком прописано да се укључују у цену коштања.

Тако *Стевановић* (2009а) истиче да и услужне делатности које обављају пословање са залихама недовршених послова и грађевинарство по основу уговора о изградњи укључују у групу трошкова која се могу укључити у цену коштања сличне врсте трошкова, уз поштовање одговарајућих специфичних послова тих делатности. Тако је у наставку указано на специфичности трошкова који не могу укључити у вредност залиха недовршене производње у грађевинарству, у складу са МРС 11-Уговори о изградњи. Према овом стандарду, трошкови који не могу бити укључени у цену коштања обухватају: опште трошкове извођења пројекта и трошкове истраживања и

²³ Видети МРС 2, параграф 16.

развоја чија накнада није дефинисана уговором, трошкове продаје, и амортизацију постројења и опреме који се не користе у вези са датим уговором.²⁴

3.2 Критичка оцена могућих неправилности код залиха недовршене производње

Према чланку и мишљењу *Малинића* (2009б), постоје многе критичне тачке приликом вредновања залиха, које уједно представљају тачке у оквиру којих се могу догодити различите преварне радње. Неке од њих могу бити изражене кроз прецењивање или пак потцењивање вредности залиха услед промена количина, затим услед одлагања отписа услед различитих могућности, затим услед одлуке за одређени метод вредновања залиха, затим услед преварних радњи у вези са садржином цене коштања (ово питање намеће проблем избора система обрачуна трошкова и одвајање трошкова производа од трошкова периода), као и проблем некоришћења ниже цене приликом вредновања залиха у зависности од ниже цене коштања или нето продајне цене.

Примењујући Међународне рачуноводствене стандарде, конкретно МРС 2, предузећа су обавезна да обелодане све промене на залихама, од саме набавке, односно прибављања, затим, вредновања излаза, као и вредновање крајњег стања на дан обрачуна (на дан биланса). У складу са тим, у наставку ће бити објашњени критични моменти приликом вредновања залиха недовршене производње, почевши од самог пописа залиха недовршене производње, преко вредновања залиха недовршене производње приликом производње, затим приликом излаза и на датум биланса. Такође, сумарним прегледом биће приказане критичне оцене могућих преварних радњи или неправилности и вези са залихама у предузећима.

3.2.1 Усклађивање књиговодственог са стварним стањем недовршене производње

Закон о рачуноводству и Правилник о начину и роковима вршења пописа и усклађивања књиговодственог стања са стварним стањем, прописују да се изврши попис и ускладе књиговодствено стање са стањем по попису на крају пословне године.

3.2.1.1 Попис залиха недовршене производње у производним предузећима

Производна предузећа, пре састављања финансијских извештаја, дужна су да, према члану 16. Закона о рачуноводству („Службени гласник РС”, бр. 62/2013) и члану 2. Правилника о начину и роковима вршења пописа и усклађивања књиговодственог стања са стварним стањем („Службени гласник РС” 118/2013, 137/2014), између осталог, изврше и попис залиха недовршене производње и ускладе стање по књигама са стањем по попису. Према *Трнинић* (2013) као циљ пописа истиче се потреба утврђивања количинског и вредносног стања, чијим се поређењем са књиговодственим стањем утврђују евентуална одступања, као и узроци који су проузроковали наведена одступања. Постоје одређени специфични случајеви, приликом чијег настанка се може извршити додатна обавеза вршења пописа. У предузећима се интерним општим актима може предвидети и обављање пописа залиха недовршене производње више пута у току године, како би се правовремено утицало на одређене неправилности које се могу јавити у вези са залихама недовршене производње, а које се најчешће односе на разлике између стварног и књиговодственог стања које нису билансиране, да се оштећене, застареле и неупотребљиве залихе не уносе у посебне пописне листе, неправилно утврђени степен довршености производње и друго.

²⁴ Видети МРС 11, параграф 20.

Пре почетка пописа и уношења стварног стања у пописне листе, потребно је ускладити стање главне књиге и дневника и стање помоћних књига са главном књигом, због великог броја пословних промена у процесу производње у току године и могућности настанка грешака. Такође, пре обављања пописа, одређују се чланови комисије за попис (која и организује попис недовршене производње), период и време за попис, и време предаје извештаја о попису, који мора садржати све детаље везане за попис, а уколико је предузеће обвезник ревизије, те чињенице се уносе и у део који чини сет финансијских извештаја - напомене уз финансијске извештаје, а чини их кратак преглед рачуноводствених политика и друга објашњења. Књиговодствени подаци се не могу дати или показати комисији која обавља попис, већ се могу дати само листе са детаљима приказа и самим тим, касније и уношења имовине која се пописује.

С обзиром да је и Међународним стандардима ревизије према стандарду 501-Ревизорски доказ-посебна разматрања, предвиђено да се користи контрола приликом прикупљања доказа у случају бројања залиха, постојањем материјално значајних вредности залиха у предузећу, препоручује се да ревизор прибави доказ о постојању залиха, тако што ће присуствовати њиховом попису, а у случају спречености присуствовања, накнадним тестирањем и предузетим активностима. Управо се због неприсуства ревизора попису и немогућности да додатним активностима утврди тачност залиха у предузећима са материјално значајном позицијом залиха, и најчешће изражава мишљење са резервом (Алексић и Вујновић-Глигорић, 2013).

Пример Правилника о организацији и спровођењу пописа имовине и обавеза и усклађивању књиговодственог са стварним стањем једног привредног друштва који чланом 21 дефинише начин пописа недовршене производње, одређује да се недовршена производња пописује по радним налозима, односно по производима и врстама услуга, и то по елементима обрачуна зависно од начина обрачунавања вредности производње. Начин обрачунавања је, у складу с прописима, утврђен општим актом о утврђивању цена коштања производње, односно о обрачуну трошкова и учинака. На пописним листама треба да јасно буде истакнут степен завршености производње, са становишта трошкова материјала за израду и општих трошкова производње. Посебне пописне листе служе за исказивање недовршене производње у којој учествују и друга правна лица (по основу остваривања заједничког прихода), као и обустављена или отказана производња, некомплетна производња, производња која се неће наставити у наредној пословној години, квар и лом у производњи.

Поред саме методологије обављања пописа у предузећима, потребно је још приказати и предности коришћења савремених технологија приликом обављања пописа. Према *Петровић, Вићентијевић и Јовић (2015)*, приликом обављања пописа материјалне имовине примена савремене технологије обезбеђује низ предности у односу на обављање пописа на традиционалан начин, кроз ниже трошкове, смањење времена и смањење грешака приликом пописа. У наставку ће бити сагледани специфични моменти приликом дефинисања начина и поступака обављања пописа залиха у пољопривреди и грађевинарству.

3.2.1.2 Специфичности пописа залиха недовршене производње у пољопривреди

Недовршена производња у пољопривреди, која је такође сагледана у раду, односи се на биљну и животињску производњу и подлеже попису на одређени начин. Приликом обављања пописа недовршене биљне производње који се обавља по парцелама, врши се попис свих засејаних биљних култура, а том приликом се као недовршена производња, може исказати само производња код које ће процес производње бити настављен, те у том тренутку представља недовршену производњу.

Када говоримо о обављању пописа недовршене животињске производње, мора се испратити чињеница да се у обзир узима само стока у тову која се евидентира у оквиру класе 9-Обрачун трошкова и учинака, конкретно на рачунима 950-Недовршена производња. Конкретно, попис се врши бројањем према расама стоке, тако што се у сваку пописну листу уноси вредност стоке по ценама по којима се стока води у књиговодству. Тако се у зависности од примењеног метода обрачуна трошкова и врши попис, односно ако се примењује метод обрачуна по стварним трошковима, по тим вредностима се и врши попис. Ако се пак примењује обрачун трошкова по планским ценама, по тим вредностима се врши попис у пописним листама, али се на крају године врши обрачун одступања планских цена од стварне цене коштања.

3.2.1.3 Специфичности пописа залиха недовршене производње у грађевинарству

У складу са одредбама МРС 11-Уговори о изградњи, о коме је већ било речи у делу релевантних Међународних рачуноводствених стандарда, а који су објашњени са циљем примене приликом вредновања залиха недовршене производње, а који се примењује приликом уговора о изградњи, специфичности изградње и самим тим и пописа залиха недовршене производње у грађевинарству су следеће:

У грађевинарству се попис недовршене производње обавља на основу релевантне документације о извршеним улагањима и процени степена довршености. У делу који тангира МРС 11, а који се односи на залихе недовршене производње, могу се исказати трошкови по основу уговора о изградњи у вези са активностима које су предвиђене уговором, а биће реализоване у будућности, под условом да се може извршити њихов повраћај из прихода. Одређена специфичност која се јавља у овим случајевима оправдава укључивање у цену коштања изградње и трошкове управе продаје и финансирања, јер сам процес изградње траје дужи временски период.

Ако пак, сагледамо обавезу вршења пописа, у случају грађевинарства, можемо рећи да постоји када вредност грађевинских радова није покривена приходима по основу фактура, односно привремених ситуација, а гради се за потребе тржишта или за сопствене потребе или се граде објекти у складу са уговором који је закључен са инвеститором и када у оквиру грађевинске делатности постоји и делови односно одржанионо радне јединице које врше производњу грађевинског материјала, и када на дан пописа у процесу производње постоји недовршена производња.

3.2.2 Вредновање залиха недовршене производње приликом производње

Примарно вредновање залиха може се вршити приликом њихове набавке, док се у некој од фаза производње, са прекидом или обуставом производње, залихе, такође могу вредновати. У случају производње, залихе се вреднују по цени коштања.

Приликом састављања обрачунских калкулација, неопходно је саставити обрачун производње, који треба да покаже висину трошкова по структури цене коштања, што је и први задатак обрачуна трошкова у овом делу. У случају појединачне производње након тога, потребно је разграничити трошкове на завршену и незавршену производњу, односно утврђивање радних налога по којима је производња завршена или пак није. Када се у току периода догоди да се производња по једном радном налогу не заврши у току обрачунског периода потребно је разграничити трошкове који се односе на довршене производе и на део који је остао недовршен.

Ако посматрамо случај масовне производње, код које по једном радном налогу и за један производ, производња траје годину дана, ту не можемо лако утврдити како се по радном налогу процес производње одвијао. Стога треба извршити инвентарисање недовршене производње на крају обрачунског периода за који желимо да саставимо

обрачун, кроз количину и вредност, односно вршењем пописа или процене, или пак њиховом комбинацијом. То представља један од врло сложених проблема, јер поред одређене количине незавршених производа по основу радних налога, јављају се и они који су предати процесу производње, а на којима иста није започета, или пак у потпуности завршена, или пак, не и предата следећој фази. Дакле, посебно критична тачка у производним предузећима је развијеност обрачуна процента степена довршености учинака. Следеће критично питање јесте питање развијености обрачуна цене коштања учинака након неког степена довршености. У складу са сложеним проблемом правилног метода за процену вредности недовршене производње, отвара се питање по којим ценама вршити процену недовршене производње. Употребом процене по стварним трошковима, реализација финансијског резултата се неоправдано одлаже за неки наредни период и тако се стварају латентно повећање или пак снижење цене коштања. За разлику од употребе метода по стварним трошковима, коришћење метода по планским трошковима, признавањем и завршене производње која је предата у складиште, обезбеђује да се снижење или пак повећање цене коштања, односно остварени финансијски резултат, у целини искаже у обрачунском периоду. Код процесне производње, код које је могуће мерење утрошка материјала, преношењем трошкова из фазе у фазу, утврђивање стварне цене коштања не представља проблем. За утврђивање трошкова који улазе у вредност залиха готових производа и недовршене производње користе се, већ поменути:

- метод радних налога, код појединачне производње, као и код производње за познатог купца (графичка индустрија, бродоградња, машинска индустрија, индустрија намештаја, филмска индустрија, рачуноводствене услуге и сл.), где се радним налогом наводи директан рад, директан материјал, индиректан трошак, кључ примењен за његову алокацију и износ трошка по јединици;
- метод процеса, при чему се утврђују укупни трошкови једне фазе производње за све производне јединице (користи се при масовној производњи у индустрији цемента, грађевинског материјала, гаса, електричне енергије, житарица и сл.).²⁵

Након анализе ова два система, нужно се намеће централно питање при коришћењу система процесних трошкова, а то је рачуноводство залиха недовршене производње, јер при коришћењу система трошкова по радном налогу делимично довршене јединице већ садрже трошкове који су им додељени, што није случај код система процесних трошкова. Систем процесних трошкова, трошкове додељује процесима или одељењима, па се трошкови производа у сваком одељењу или процесу израчунавају утврђивањем јединичне цене коштања. На крају периода је потребно извршити процену колико процената јединица остаје незавршено, тако што се сваки вид недовршене производње мери у односу на број довршених јединица. Тако, да би се израчунале еквивалентне јединице, мора се помножити број јединица које су делимично довршене са процењеним степеном њиховог довршетка, као у формули:

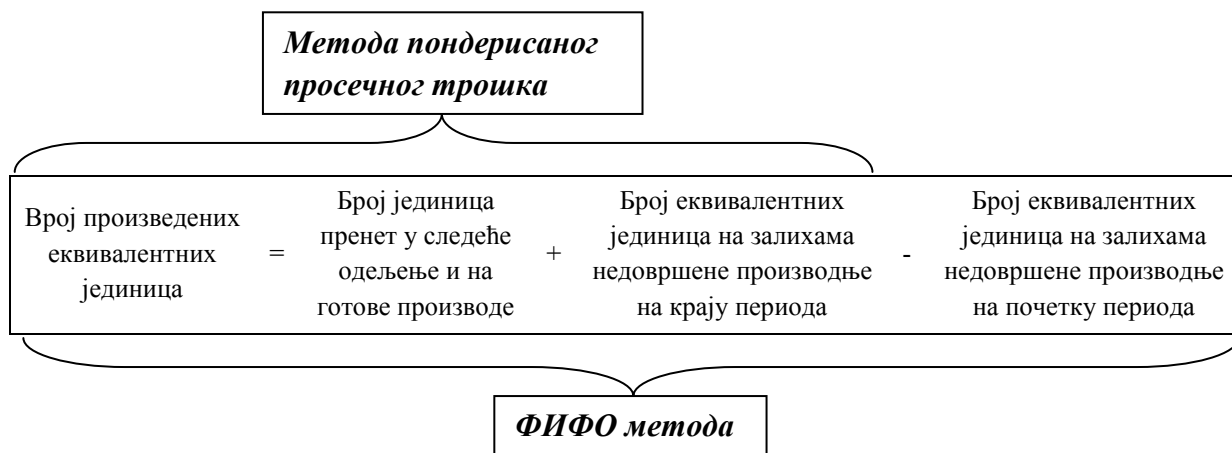
$$\text{Еквивалент јединице} = \text{Број јединица које су} \times \text{Процењени степен завршетка} \\ \text{делимично довршене}$$

Еквивалентне јединице се утврђују одвојено за директан рад, директан материјал и за опште трошкове, због могућности да у сваком тренутку њихов степен довршености

²⁵ Као пример могу се погледати Напомене уз финансијске извештаје многих привредних друштва у Србији која дају коришћење метода радних налога и метода процеса (као део основних рачуноводствених политика), као и пример према Нешић, В., Митровић-Вучетић, С., Петровић, П., Стојановић, Р., Чанак, Ј. и Шкобић, З. (2011). *Рачуноводствене политике*. Београд: Савез рачуновођа и ревизора Србије, 99. (ISBN 978-86-7690-059-6).

буде различит, а могу се утврдити применом методе пондерисаног просечног трошка и ФИФО методе.

Према методу пондерисаног просечног трошка број произведених еквивалентних јединица једнак је збиру броја јединица пренетих у следеће одељење или процес и на готове производе и броја еквивалентних јединица на залихама недовршене производње на крају периода. Коришћењем ФИФО методе број произведених еквивалентних јединица једнак је претходно наведеном збиру као и приликом коришћења методе пондерисаног просечног трошка, али се тај збир умањује за број еквивалентних јединица на залихама недовршене производње на почетку периода. Следећа илустрација показује начине коришћења метода пондерисаног просечног трошка и ФИФО методе приликом утврђивања броја произведених еквивалентних јединица:

Слика 11: Илустрација начина коришћења метода приликом утврђивања броја произведених еквивалентних јединица

Извор: Прилаођено према Weygandt, Kimmel & Kieso, 2012: 94-123.

Желећи да упоредимо методу пондерисаних просечних трошкова и ФИФО методу приликом утврђивања еквивалентних јединица, можемо уочити да се приликом коришћења ФИФО методе еквивалентне јединице односе само на рад који је извршен у текућем периоду и тиме се врши разграничавање претходног и текућег периода, док се применом методе пондерисаних просечних трошкова врши мешање рада и трошкова из претходног и текућег периода. Самим тим, коришћење методе пондерисаних просечних трошкова је погодније за залихе и самим тим и трошкова производње које показују стабилност, док ФИФО метода погодује коришћењу приликом нестабилности и промена цена и трошкова производње, јер је њеним коришћењем омогућена већа прецизност и могућност контроле.

Сагледавајући разлике примењених метода, може се закључити да ФИФО метода за разлику од методе пондерисаног просечног трошка разграничава претходни и текући период и да се еквивалентне јединице односе само на текући период и самим тим је кориснији, јер омогућава унапређења и нуди могућност веће контроле над трошковима и резултатом (Weygandt, Kimmel & Kieso, 2012: 94-123). Након утврђивања еквивалентних јединица, утврђују се укупни трошкови за еквивалентне јединице, да би се утврдили укупни трошкови производње који се распоређују на завршену и незавршену производу и врши њихово распоређивање то том основу (Partington, 1984).

3.2.3 Вредновање залиха недовршене производње по основу њиховог излаза

Потребно је рачуноводственим политикама дефинисати конкретну методу коју предузеће треба доследно и дугорочно да примењује приликом обрачуна трошкова приликом излаза залиха (Tušek, 2010: 44-52). Предузећа треба да користе исту методу вредновања излаза за залихе сличне природе или које предузеће користи у сличне сврхе. Конзистентна примена једне методе обрачуна приликом излаза залиха, нарочито се наглашава у случају промене цена (Waters, 2003: 204).

МРС 2 допушта коришћење следеће методе излаза за залихе, и то, примену ФИФО метода („први улаз–први излаз”) или методе пондерисаног просечног трошка, односно методе специфичне идентификације трошкова у одређеним случајевима. У наставку, указаћемо на методу специфичне идентификације трошкова, ФИФО методу и методу просечног пондерисаног трошка, које су примењују према МРС 2, али и на одређене критике и примену осталих метода.

Специфична идентификација трошкова захтева да предузећа утврђују набавну вредност, односно цену коштања на основу јасне идентификације појединачних трошкова.²⁶ Историјски гледано, специфична идентификација подразумева алокацију тачно одређених трошкова који се могу јасно идентификовати из времена набавке до продаје, на идентификоване ставке залиха. Примери таквих производа су аутомобили, клавир, или скупии антиквитети (Weygandt, Kimmel & Kieso, 2014: 285). Када постоји велики број међусобно заменљивих залиха, специфична идентификација трошкова је није одговарајућа, јер се њоме могу остварити претходно идентификовани утицаји на добитак или губитак.

ФИФО метода претпоставља да се прво набављене или произведене залихе, приликом трошења прве и утроше. Ако детаљније истражимо ФИФО методу, можемо рећи да коришћењем ове методе, пошто се најпре утроши она количина која је и набављена, долази до потцењивања трошкова, али и вредновања залиха по ценама које су приближне текућим. Према *Blocher, Stout и Cokins* (2010), трошкови из сваког периода се коришћењем ФИФО методе третирају одвојено.

Према методи просечног пондерисаног трошка, захтева се излаз вредности залиха на основу пондерисаног просека вредности сличних залиха. Ако детаљније истражимо методу просечног пондерисаног трошка, можемо рећи да се коришћењем ове методе, због вредновања по истим ценама и залиха и утрошка, не остварује неједнакост у погледу исказивања трошкова и залиха.

МРС поред ФИФО методе и методе пондерисаног просечног трошка, дозвољава и коришћење *методе стандардног трошка* за вредновање залиха недовршене производње као технике за мерење трошкова, уз услов да су применом ове методе висина залиха недовршене производње и висина трошкова приближни претходно наведеним методама (приближни стварни и стандардни трошкови). Стандардни трошак представља унапред одређену процену износа трошкова производње, а као релевантни основ за износ стандардних трошкова, користе се студије из прошлости и процењени будући трошкови. Дакле, стандардни трошкови представљају планске трошкове, али не историјску, већ будућу перспективу. Производна предузећа често користе стандардне системе трошкова за унутрашње мерење и контролу перформанси (Stickney & Weil, 2000: 85). Када се примењује метод обрачуна по стандардним трошковима, у предузећу би требало редовно проверавати улазе величине у обрачуна

²⁶ Овај метод се због јасне идентификације појединачних трошкова - *Specific Unit Cost*, назива и *Specific identification method*.- метод специфичне идентификације. Детаљније о овом методу видети: Harrison, W., & Horngren, C. (2008). *Financial accounting*. New Jersey: Pearson Education, Inc., Upper Saddle River, 317. (ISBN-13: 978-0-13-612934-9, ISBN-10: 0-13-612934-X).

по стандардним трошковима, као што су: нормативи материјала за израду, планирани капацитети, нормативи рада, ефикасност и искоришћеност капацитета.²⁷

Ако у сврхе квалитетнијих приказа, уврстимо и ЛИФО методу („последњи улаз–први излаз”), можемо закључити да је према МРС 2, забрањено њено коришћење, али пак постоје заговорници и истраживања која говоре супротно. Студија *Houmes, Dickins и O’Keefe* (2012: 235-242) указује да је резултат који је остварен употребом ЛИФО методе, информативно независан од утицаја на порески аспект, те је битна студија у светлу међународних рачуноводствених стандарда, по којима је тренутно употреба ове методе забрањена. Поред расветљавања тога, резултати студије присутни су кроз конфликтне доказе о релативној важности информационог садржаја ЛИФО методе, и важни у светлу међународних напора рачуноводствених стандарда конвергенције. Од 2005. године укида се примена ЛИФО методе, зато што има ефекте који се огледају у нереалној вредности залиха у билансу стања и утицаја на резултат предузећа. Такође, ЛИФО метода не приказује текуће трошкове крајњих залиха.

ФИФО метода представља пословну праксу трошења најстарије јединице залиха, па су тако трошкови прво набављених залиха први урачунати у одређивању цене, за разлику од ЛИФО методе, код које су урачунати трошкови последње набављених залиха (Weygandt, Kimmel & Kieso, 2014: 286-288). У зависности од тога да ли су трошкови набавке залиха у порасту или у опадању, јавља се и различит утицај коришћења ФИФО и ЛИФО метода на Цену коштања производа и Крајње стање залиха, што је приказано у следећој табели.

Табела 14: Утицај коришћења ФИФО и ЛИФО метода на Цену коштања производа и Крајње стање залиха

	Трошкови набавке залиха у порасту	Трошкови набавке залиха у опадању		
ФИФО метода	Цена коштања производа је најнижа, на основу најстаријих трошкова, самим тим је бруто добит највиша.	Крајње стање залиха је највише на основу најновијих трошкова, који су високи.	Цена коштања производа је највиша, на основу најстаријих трошкова, самим тим је бруто добит најнижа.	Крајње стање залиха је најниже на основу најновијих трошкова, који су ниски.
ЛИФО метода	Цена коштања производа је највиша, на основу најновијих трошкова, који су високи. самим тим је бруто добит најнижа.	Крајње стање залиха је најниже на основу најстаријих трошкова, који су ниски.	Цена коштања производа је најнижа, на основу најновијих трошкова, самим тим је бруто добит највиша.	Крајње стање залиха је највише на основу најстаријих трошкова, који су високи.

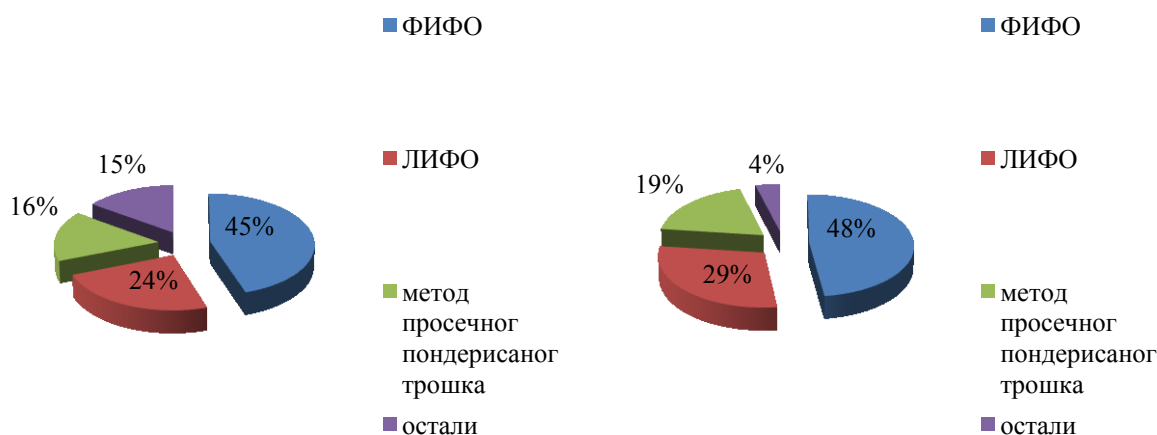
Извор: Прилагођено према: Harrison & Horngren, 2008: 321.

²⁷ Видети МРС 2, параграф 21.

Ако пак даље желимо да укажемо на важност одабира методе обрачуна залиха приликом излаза, морамо указати на чињеницу да вредновање залиха утиче на висину трошкова материјала и самим тим и на висину финансијског резултата. С тим у вези, у наставку ће бити дат приказ утицаја метода на финансијски резултат. Тако, коришћење ФИФО методе, доводи до потцењености трошкова, због тога што се прво утроши она количина залиха која је и прва набављена, а самим тим финансијски резултат је прецењен. У случају коришћења ЛИФО методе, финансијски резултат се исказује реалније, јер се прво троше последње набављене залихе. Ако пак погледамо утицај коришћења методе просечног пондерисаног трошка, увидећемо да коришћење просечне цене не доводи до прецењености или пак потцењености трошкова и самим тим и утицаја на финансијски резултат (Марковски, 1991: 313). Битно је истаћи да се одабрана метода вредновања залиха приликом трошења директно одражава на финансијски резултат предузећа.

Према *Мартићу* (1998: 91), главна разлика између вредновања залиха у САД-у и Великој Британији (коју је узео као пример), јесте у томе што је у САД-у допуштена употреба ЛИФО методе, што доводи до великих разлика између америчког и британског рачуноводства. Британско рачуноводство објашњава разлоге непримене ЛИФО методе због нереалности у вредности крајњих залиха.

На крају, желимо да укажемо на коришћење метода излаза за залихе у САД-у. Према *Weygandt, Kimmel, и Kieso* (2014), на графикаону 1 уочавамо да се у пракси у САД-у највише користи ФИФО метод (45%), након тога следи заступљеност ЛИФО методе (са 24%), па тек онда метод просечног пондерисаног трошка (са 16%) и заступљеност осталих метода (са 15%). Према *Институту за овлашћене јавне рачуновође (American Institute of CPAs-AICPA)* коришћењем узорка од 600 предузећа, указано је да је ФИФО метода најчешће коришћена метода излаза за залихе (графикон 2).

Графикон 1: Заступљеност метода у САД-у 1 Графикон 2: Заступљеност метода у САД-у 2

Извор: Weygandt, Kimmel & Kieso, 2014: 290.

Извор: Harrison & Horngren, 2008: 321.

3.2.4 Вредновање постојећих залиха недовршене производње на датум биланса

Након правилног вредновања залиха недовршене производње на излазу, тј. приликом трошења, поставља се питање њиховог вредновања на датум биланса. Тада је неопходно проверити да ли је нето продајна вредност залиха нижа од цене коштања, јер, у случају ниже продајне цене у односу на цену коштања, залихе недовршене

производње треба вредновати по тој цени (према МРС 2), односно извршити свођење цене коштања залиха недовршене производње на нето продајну цену.

Залихе недовршене производње процењују се по цени коштања или по нето продајној цени ако је она нижа (Brignall, Fitzgerald, Johnston & Silvestro, 1991). Цену коштања залиха недовршене производње чине набавна вредност утрошеног материјала за израду, трошкови прераде и други трошкови неопходни у том процесу.

Говорећи о могућностима када предузеће за процену залиха користи само нето продајну цену или пак само цену коштања, доводе до посматрања ових критичних момената, у смислу опасности да се залихе тако прикажу у вишем износу од стварног, те и утицаја на укупни резултат предузећа. Тако се према *Алексић и Вујновић-Глигорић* (2013), предузећа не одлучују за процену залиха по цени коштања из више разлога, а неки од њих су: компликован обрачун цене коштања залиха због специфичности делатности коју обавља предузеће, затим недовољна стручност запослених и са намером коришћење процене залиха по нето продајној цени, чак и када је она виша од цене коштања залиха.

У току пословања предузећа, може се догодити да се нето продајна вредност залиха на дан биланса смањи испод вредности по којима су исказане. Тада се за износ те разлике врши обезвређење залиха на терет расхода у периоду у којем је утврђено смањење вредности. Укидање обезвређења залиха врши се у корист прихода у периоду у којем је утврђено смањење обезвређења.

Обрачун трошкова и учинака на почетку године, преузима од финансијског књиговодства стање залиха недовршене производње, тако што ово стање преузима на основном рачуну 950 или пак помоћним аналитичким рачунима. На крају године, односно на датум биланса, утврђује се да ли је вредност залиха недовршене производње по носиоцима већа, мања или једнака почетном стању. Дакле, могуће су три ситуације у вези са стањем вредности залиха недовршене производње по носиоцима на дан биланса:

1. вредност залиха недовршене производње по носиоцима трошкова повећана у односу на почетно стање, те је књижење следеће:

Ред. бр.	Опис	Промет	
		Дугује	Потражује
1.	110 - Залихе недовршене производње 630 - Повећање вредности залиха недовршене производње и готових производа	xxx	xxx

2. вредност залиха недовршене производње по носиоцима трошкова смањена у односу на почетно стање, те је књижење следеће:

Ред. бр.	Опис	Промет	
		Дугује	Потражује
2.	631 - Смањење вредности залиха недовршене производње и готових производа 110 - Залихе недовршене производње	xxx	xxx

3. вредност залиха недовршене производње по носиоцима трошкова иста је као и почетно стање, и нема повећања или пак смањења вредности залиха недовршене производње и готових производа.

Као једну од основа, потребно је истаћи да вредновање залиха недовршене производње по планским ценама у току године, не утиче на крајње вредновање ових залиха. Претходни утицај се не одражава на крајње вредновање, јер се на датум биланса, ове залихе недовршене производње вреднују по стварној цени коштања или по нето продајној цени, уколико је нижа.

Када говоримо о недовршеној производњи у пољопривреди и примени стандарда МРС 41-Пољопривреда, може се рећи да се применом овог стандарда дозвољава да се биолошка средства, као и пољопривредни производи убрани од биолошких средстава (смањених за трошкове продаје у тренутну убирања), признају по фер вредности. Примери примене овог стандарда и начина вредновања постоје и у Републици Србији, па се тако са циљем детаљније анализе може приказати пример предузећа ██████████, чија је делатност 0141-Узгој музних крава, а које је разврстано у категорији великог правног лица. На основу прегледа напомена уз финансије извештаје овог предузећа, може се уочити да је, поред осталих, дефинисан и начин вредновања конзумних биолошких средстава и пољопривредних производа у облику недовршене производње, по фер вредности. Такође, може се уочити висок удео залиха недовршене производње који се односи на биљне полупроизоде, узгој музних крава, односно сточарску производњу у току и на биљну производњу у току у структури укупних залиха на основу финансијских извештаја за 2013. годину (67,8%).

Такође, корисно је приказати и пример предузећа, ██████████, 0141-Узгој музних крава, а које је према подацима из финансијских извештаја сврстано у категорији малог правног лица за 2014. годину, док је према ранијим подацима било сврставно у категорији средњих правних лица. Прегледом напомена уз финансије извештаје овог предузећа, може се уочити да је, поред осталих, дефинисан и начин вредновања пољопривредних производа по поштеној вредности. Такође, може се уочити удео залиха недовршене производње који се односе највећим делом на производњу вишегодишњих засада вештачке траве, која је на дан биланса била у току у структури укупних залиха на основу финансијских извештаја за 2013. годину (28,2%).

3.2.5 Критичка оцена могућих преварних радњи или неправилности у вези са залихама у предузећима

Говорећи о критичним тачкама и могућим неправилностима приликом вредновања залиха, намеће се чињеница и разматрање могућих преварних радњи у вези са залихама у предузећима. У односу на врсте преварних радњи груписаних према Удружењу овлашћених испитивача преваре - ACFE (*Association of Certified Fraud Examiners*) (преваре са финансијским извештајима, корупција, преварне радње у вези са имовином предузећа), преварне радње у вези са имовином предузећа су далеко најчешће, јер се јављају у 85,4% случајева у 2014. години, корупција у случају 36,8% и преваре са финансијским извештајима у случају 9,0%. Занимљиво је истаћи да се од 2010. до 2014. године уочава тренд смањења преварних радњи у вези са имовином предузећа, али пак раст корупције и превара са финансијским извештајима. Студија *Beasley* (1996) документује да је посматрајући квалитет финансијског извештавања изражен кроз обавезне финансијске извештаје предузећа, боље управљање менаџера повезано са нижом вероватноћом преваре са финансијским извештајима. Као што истиче *Малинић* (2011), неповољно регулаторно окружење са честим променама и комплексним стандардима, закаслела законска реаговања, затим недовољно квалитетно управљање

менаџера, неадекватност или површност вршења ревизије, погрешна перцепција менаџера вођених високим компензацијама и друго, утичу на узроке неквалитетног финансијског извештавања.

Говорећи даље о преварним радњама према АCFE, у оквиру преварних радњи у вези са имовином предузећа, могу се јавити у преваре у вези са залихама. Оне могу бити изражене кроз видове различитих манипулација или крађа залиха. Крађа залиха се у том слислу може одиграти у следећим тренуцима: приликом набавке средстава и трансфера, затим приликом лажне продаје и достављања, приликом куповине и пријема, као и очигледне крађе. Када говоримо о преварама са финансијским извештајима, можемо истаћи да такође према АCFE, оне могу настати смањењем имовине/прихода или пак повећањем имовине/прихода. Смањење имовине/прихода у смислу преварне радње може настати временским разликама, потцењеним приходима, прецењеним обавезама и трошковима и неправилним вредновањем имовине. Повећање имовине/прихода у смислу преварне радње може настати временским разликама, фиктивним (прецењеним) приходима, потцењеним обавезама и трошковима, неправилним вредновањем имовине и неправилним обелодањивањима. Детекција или откривање претходно наведених врста преваре вршила се у 2014. години уз помоћ: савета/обавештења (42,2%), контроле менаџмента (16%), интерне ревизије (14,1%), случајно (6,8%), провере стања рачуна-докумената (6,6%), прегледа/провере докумената (4,2%), екстерне ревизије (3%), надзора/мониторинга (2,6%), обавештења надлежних органа (2,2%), ИТ контроле (1,1%), признања (0,8%), остало (0,5%) (Association of Certified Fraud Examiners, 2014).

У наставку ће бити објашњене неке од могућих преварних радњи или неправилности у вези са залихама у смислу могућности њиховог настанка и утицаја на одређене позиције финансијских извештаја.²⁸ Могућности настанка различитих врста преварних радњи или неправилности у вези са залихама у предузећима²⁹, налажу и превенцију, односно неке од могућности за откривање и спречавање преварних радњи, које су приказане у наставку:

1. Променом износа трошкова директног материјала израде (кроз „лажне” радне налоге), менаџер може утицати на износ финансијског резултата, јер ће манипулацијом трошкова по јединици производа за сваку ставку у залихама, манипулисати и износом вредновања залиха и финансијског резултата.

Промена финансијског резултата кроз ову врсту преваре је довољно неприметна да је већина рачуновођа и ревизора вероватно неће уочити. Најбољи приступ предузећа је да усвоји политику у вези са онемогућавањем промена трошкова директног материјала израде, као и коришћење опције извештаја за праћење у компјутерском систему, који прати све промене у производним поступцима уз ограничени приступ.

²⁸ Прилагођено према: Bragg, S. M. (2005). *Inventory accounting : a comprehensive guide*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, 51-66. (ISBN 0-471-35642-5).

²⁹ Видети: Петровић, З., Вићентијевић, К., Арежина, Н. и Миздраковић, В. (2013). *Значај форензичког рачуноводства у управљању правним лицима*, V Научни скуп УСПОН 2013. Ваљево, 8-15. (ISBN 978-86-7912-512-5).

2. Иако обично имају релативно мали удео у укупним трошковима производње, променом износа трошкова директних зарада се може манулисати и тако утицати на реалност вредновања залиха и финансијског резултата.

Најбољи начин да се открије ова врста преваре је преиспитивање избора производних поступака рада, како би стручно особље исказало своје мишљење у вези са дужином рада у производњи. Друга техника детекције је укључење опције извештаја за праћење у компјутерском систему, који прати све промене рада у производним поступцима, уз ограничени приступ.

3. Процентом отпада који се јавља у току производње се такође може манипулисати, ако менаџер изазива ову активност за краткорочне убрзање добитка и ово је један од највише коришћених краткорочних приступа преваре.

Промену стандардног процента отпада који се претпоставља да се јавља у току производње је најлакше извести ако је начин производње дизајниран тако да у оквиру производног програма једна промена у нормираном проценту шкарта (отпада) резултира у аутоматској промени на свим рачунима. Ово је једноставно поље за преваре менаџера кроз лични приступ систему, али је подједнако лако да се заштити лозинком, чиме се ускраћује приступ свим запосленима, сем овлашћеним радницима.

4. Дobar рачуноводствени информациони систем ће дати тачну набавну цену по јединици и трошкове производње, који се затим могу пратити уназад кроз рачуноводствени систем преко адекватне рачуноводствене документације. Међутим, овај систем може да се наруши омогућавањем приступа трошковима и извршењем директне промене, а ако су извршене промене изузетно мале, разлике могу бити безначајне у смислу да ревизор неће открити зашто постоји таква мала разлика (Bragg, 2005: 55).

Најбољи начин да се уочи овај проблем је коришћење рачуноводственог система који извештава о свим трансакцијама и променама и забрана приступа подацима о трошковима на високом нивоу свим запосленима који за то нису овлашћени.

5. Једна од најчешће навођених облика преварних радњи у обрачуну трошкова је када менаџер намерно повећава количину додатне вредности залиха, што резултира много већом алокацијом општих трошкова односно, на тај начин се врши распоређивање веће количине општих трошкова.

Ово је опасна пракса са становишта целокупног „здравља” предузећа, јер мора да постоје значајнија додатна улагања у залихе пре него што је приметно повећање добитка. Према Малинићу (2009а), везивање компензација менаџера за перформансе предузећа може довести до преварних радњи различитих видова у финансијским извештајима. Најбољи начин да се избегне ова врста преварних радњи је да се менаџери награђују не само на основу доње линије профитабилности, већ и износа обртног капитала уложеног у пословање, јер ће тако повећање залиха довести до повећања обртног капитала, што ће довести до повећања бонуса менаџера, без подстицаја да изврше ову врсту преварне радње.

6. Када постоји велика количина залиха дужи временски период, она мора бити отписана као расход (Verma, 2015). Један од начина манипулације са залихама јесте игнорисање застарелости залиха и самим тим отписа застарелих залиха. С обзиром на потенцијални отпис сваке године, није изненађење да многи менаџери енергично негирају постојање таквих великих количина неупотребљивих залиха (Bragg, 2010: 222).

Метод за елиминисање трошкова отписа може бити испраћен преко следећих акција. Један од њих је нагло смањење исправке вредности застарелих залиха. Такође, притиском на складиште и рачуноводствено особље може се зауставити или смањити износ стварних отписа у корист резерви. Може се извршити и премештање или прикривање залиха, тако да посматрач неће приметити залихе које су прекривене прашином или прикривене или пак некористићене дужи временски период. Bragg (2005: 56) истиче чињеницу да је једно предузеће чак запослило чистачицу која ће у претходно наведеном смислу „средити залихе”. Коначно, менаџер може онемогућити извештаје које испостављају везу са свим позицијама и деловима залиха који нису недавно коришћени, а које су главни и најтачнији алат за идентификацију застарелих залиха. Комбинација свих претходно наведених активности може озбиљно смањити или елиминисати застарелост отписа. Ревизор такође има важну улогу у откривању ове преварне радње, јер значајан део комплексности ревизорског посла се односи управо на залихе.

7. Једна од области која увек привлачи пажњу преваре менаџера је делокруг, односно, скуп трошкова који се директно алоцирају на расходе и манипулације у смислу укључивања неповезаних трошкова или пак повећање удела трошкова који се расподељују директно на расходе.

Превенција је првенствено у рукама ревизора, који може покренути историјску тренд анализу појединих ставки унутар сваког трошка, као и питање разлога промене у распоређеним износима.

8. Када менаџер жели да повећа вредност залиха, један од могућих приступа је примена другачије алокације општих трошкова, која ће резултатити вишим општим трошковима алоцираним на залихе.

Најчешћи начин отпочињања ова врсте преварних радњи је промена система обрачуна трошкова, како би се применио онај систем који резултира највишим општим трошковима распоређеним на залихе. Због тога што је промена система обрачуна трошкова савршено валидна и не може се ни сматрати преваром (јер нови систем може заправо да третира трошкове боље од старог), нема много шта да се уради поводом ове преваре. Међутим, треба узети у обзир да је ово знак упозорења да уколико менаџер манипулише са системом алокације, он може имати утицај на друге измене у систему обухватања трошкова.

9. Могући приступи за алокацију општих трошкова на залихе су или скуп свих општих трошкова за сваки извештајни период и онда алокација стварних износа заснованих на одређеној методологији расподеле или уношење у компјутерски систем стандардних општих трошкова за сваку ставку, а затим прилагођавање укупног стандардног износа на крају извештајног периода, тако да се подударају са износом стварних укупних трошкова током периода. Први метод онемогућава преварне радње менаџера, али

други је предмет манипулације, уз помоћ обрачунског особља. Ако се користи други метод, износ који се додељује за сваку ставку ће аутоматски остати исти у сваком периоду, осим у случају ако неко лице изврши промену евиденције у компјутерском систему.

За ову преварну радњу је потребна спрега менаџера и рачуноводство особља, те је више људи укључено у ову преварну радњу, па је и већа вероватноћа да се открије. Такође, темељна ревизија, има велике шансе за откривање ове врсте преварне радње кроз пажљиво испитивање годишњих промена на разним рачунима који се користе за обрачун опитних трошкова.

10. Ако предузеће користи традиционални начин расподеле трошкова, онда се сви општи трошкови алоцирају на производе, што значи да ће неки од трошкова бити на терет залиха, а неки ће ићи у трошкове продатих готових производа. Ово је идеална ситуација за превару менаџера, јер се онда могу концентрисати на промене система, тако да колико је могуће, трошкове доделити залихама, чиме се смањују трошкови продатих готових производа.

Најбољи одговор за ову врсту преварне радње је припрема извештаја који јасно показује утицај на добитак који произилазе из промена менаџера, који треба бити прослеђен највишим менаџерима управљања.

11. Залихе се вреднују коришћењем неке од методе вредновања, а која год метода вредновања се користи, постоји другачији утицај на вредновање залиха. Промена метода вредновања залиха може значајно да утиче на трошкове продатих готових производа.

Промена методе вредновање залиха је легитимна и може боље одражавати стварно кретање трошкова. Међутим, таква промена се обесхрабрује под утицајем опште прихваћених рачуноводствених принципа (Generally Accepted Accounting Principles-GAAP), захтева објављивање у финансијским извештајима, што чини утицај промене јавним читаоцима извештаја и захтева потврду ревизора у смислу сагласности са променом методе.

12. Када менаџер има тешкоће приликом продаје производа, алтернатива је да унесе у аранжмане са купцима продају додатне количине производа (недовршене производње), често и уз значајнији попуст, али они не морају да преузме испоруку или да плати све док се не испоручи, што може трајати неколико месеци у будућности. Ревизори ће посебно испитати ове трансакције детаљно и захтевати писану потврду од купаца за ову продају.

Ову трансакцију није тешко открити, јер мора постојати пратећа документација коју ће контролисати ревизор. Такође, то је визуелно јасно, јер складиште ће бити преоптерећено готовим производима (недовршеном производњом) који се одржавају за купце. Најбољи начин да се заустави ова пракса је да се укаже вишем руководству који су се то захтеви обртног капитала знатно проширили, јер је предузеће сада инвестирало у залихе, које су у техничком власништву својих купаца, али за које они не морају да изврше плаћања до оног тренутка након што преузму испоруку.

13. Када предузеће наплаћује на основу стварно насталих трошкова одређеног посла, фактурише се купцу на основу укупног износа трошкова акумулираних у том послу (Bragg, 2005: 61). Повећањем износа трошкова у сваком послу, менаџер може наплатити трошкове обрачунате на послове који још нису настали или никада неће настати. Ако купци не размотре детаљно садржај свог посла и све рачуне, вероватно је да ће ови повећани трошкови бити успешно наплаћени од њих. Овај приступ оставља трајни траг на рачунима обављеног специфичног посла, тако да није тешко открити трансакцију. Међутим, ако су сачувани обрачунати износи релативно мали, онда њихово присуство може да избегне откривање сваког ко само разматра веће трансакције на основу ревизије.

Ово је тешка ситуација за откривање. Најбољи начин је тражити временска разграничења у свим рачунима приликом обављања посла. Такође, купци који обављају преиспитивање трошкова у свом послу, могу да уложе жалбу о томе.

14. Приликом обављања специфичних пројеката са клијентима, посебно владиним ентитетима, упркос правилима под којима се овакви уговори састављају, која обично спречавају малверзације са разним врстама општих трошкова за које се терети купац, настаје повољна ситуација за превару менаџера, јер може довести до намерног кривљења стања рачуноводства трошкова. Овај приступ обично резултира повећањем трошкова, али ризикујући да ће клијенти на крају утврдити шта се догодило и поднети тужбу против предузећа, што резултира не само оштећењем, него и јавним понижењем предузећа.

Најбоља мера превенције је да тим интерних ревизора понавља преглед распореда послова који се терете трошковима, и извештај шаље одбору за ревизију, који укључују неке чланове Управног одбора (који могу да предузму значајне кораке ако открију проблеме) (Bragg, 2005: 62-63).

15. До сада најчешћи тип преварне радње у обрачуну трошкова је једноставна промена у датуму када се производ испоручује, јер менаџери осећају јак притисак да испоруче што више производа током последњих неколико дана у месецу, тако да ће продаја бити на највишем могућем нивоу, и чине велике испоруке у првим данима у следећем месецу из претходног месеца.

Ову преварну радњу је лако открити, ако предузеће користи треће лице као превозника, јер сва транспортна документација ће јасно указати на пошиљке које су се догодиле у наредних месец дана, без обзира на интерну документацију предузећа. Овај проблем је толико уобичајен да представља кључ сваке ревизије. Промену у датуму када се производ испоручује је нешто теже пратити ако предузеће има сопствене камионе и могућности за превоз, јер онда може манипулисати са документацијом, али постоје начини откривања и у овом случају, и то: издати убрзано финансијске извештаје, затим упоређивање евиденције возача са евиденцијама ишпедитерске документације, слање ревизора на место испоруке, који ће испитати датуме наведене на свим документима, затим потврда пошиљке од стране прималаца. Највећи проблем за превару у вези са овим критичним питањем је то да је цела менаџмент група предузећа често свесни проблема и бира да га игнорише, јер сви имају финансијску корист од побољшаних финансијских резултата који ће бити пријављени.

16. Производно особље извештава о укупном броју произведених производа, чији износ се мора поклапати са укупним износом потрошеног материјала по врстама. Овај систем, иако технички елегантан, теже је пратити уназад кроз систем, јер ревизор мора прво да одреди количину произведеног, затим, да пронађе рачуне материјала за сваку произведену ставку, а потом да ручно обрачуна количине материјала које би требало да буду повучене са стања залиха, и најзад да прегледа трансакције да би се уочило да ли су заправо повучене те количине са залиха. Овај процес је веома склон грешкама и представља процес који само искусни ревизор може правилно да изврши. Знајући колико је тешко ући у траг овим информацијама, менаџер може једноставно одложити обраду смањења залиха за крај периода извештавања, тако да се износ залиха не смањује, све до првог дана наредног периода извештавања. Резултат је прецењивање залиха за тај период извештавања, што може бити корисно менаџерима који треба да постигну месечни или квартални добитак у циљу личног остварења бонуса. Након тога, менаџер омогућава смањење залиха, што ће резултирати смањењем добитка у следећем месецу.

Најбољи начин како уочити ову преварну радњу је попис, односно утврђивање стварног стања залиха, што већина предузећа не чини сваког месеца.

17. Ако купци снабдевају предузеће неким материјалима који се користе приликом производње производа за сврхе купаца, онда постоји могућност да приликом пописа буду помешане те количине залиха са сопственим залихама предузећа, што резултира лажним повећањем приликом вредновања залиха (Bragg, 2005: 65). Ово је посебно уобичајено када предузеће одржава своје залихе у коме постоје исти материјали, па постоји и могућност случајних мешања, чак и без преварне намере.

Добар приступ решења овог проблема је осигурати да се трошкови не додељују залихама у власништву купца. Тако, када су примљене залихе, бројањем особље може приметити разлику. Да би се осигурала исправност, треба физички одвојити материјале у другом делу складишта, и уверити се да особље складишта зна шта се налази у том делу складишта. Такође, интерни ревизорски тим може повремено покренети извештај бројањем залиха за одређени складишни простор и проверити да ли су залихама у њему додељени трошкови.

18. Најчешћи предмет преварне радње на који се мисли у вези са преварама са залихама је једноставна крађа залиха. Међутим, ова врста преварне радње се врло ефикасно може спречити.

Следи приказ неколико превентивних мера у случају ове преварне радње: Закључавање и обезбеђење складишта и омогућавање само овлашћеним особама улаз у складиште; Потврда пријема количине на улазу, спречавањем да превозник и особље које преузима залихе раде у дослуху, тако што се захтева да се све примљене ставке могу упоредити са количином набавке у време пријема, и постојање интерне ревизије која проверава ове информације током ненајављене посете; Чување залиха високе вредности у складишту, јер производно особље може однети неке од скупљих залиха, па се тако само залихе мање вредности чувају у производним просторима; Радник у складишту издаје делове за производњу на основу листе која се генерише из рачуна материјала. Ако се производним листама допишу додатни делови, или је радни налог нетачан, може се догодити да се делови уништавају у производњи, или запослени односе делове из предузећа. Брза истрага ће утврдити која опција се дешава (Bragg, 2005: 65-66);

Још једном желимо да укажемо на важност благовременог спречавања и откривања преварних радњи или неправилности у вези са залихама, и професије форензичког рачуновође у том контексту. Скуп знања и вештина које мора поседовати форензички рачуновођа је у сваком смислу мултидисциплинаран, са елементима стручне и моралне поузданости. Говорећи о саветима за сузбијање оваквих видова преварних радњи, може се рећи да постоји више могућих начина. Естерна ревизија има важну превентивну улогу на потенцијалну превару, али су њене могућности ограничене, јер ревизори немају одговорност да планирају и извршавају ревизију ради откривања грешака које нису од материјалног значаја за приказивање финансијских извештаја, без обзира да ли је грешка изазвана ненамерно или се односи на финансијску превару или малверзацију. Ако се догоди да ревизор у току вршења ревизије наиђе на доказе о финансијским преварама и малверзацијама, дужан је да о томе обавести надлежне органе. Ненајављене ревизије су такође ефикасне, али недовољно искоришћено средство у борби против преваре, а њихова најважнија корист је у спречавању превара стварањем перцепције детекције преваре. Унапређење система интерних контрола је од користи, али интерне контроле саме по себи нису довољне да у потпуности спрече финансијске преваре и малверзације. Образовање запослених је темељ спречавања и откривања финансијских превара и малверзација, јер радници морају да буду обучени шта представља превару, како то дотиче све у друштву и како да пријаве сваку сумњиву активност (Митрић, Станковић, и Лакићевић, 2012). Као једну од препорука за праћење могућих манипулација или преварних радњи у вези са залихама, а као сигнал на могуће креативно рачуноводство, *Малинић* (2009б) истиче праћење трендова кретања прихода, трошкова продатих производа и кретање залиха, те у том смислу знак упозорења може представљати значајније повећање вредности залиха у односу на приходе или трошкове продатих производа.

Говорећи о креативном рачуноводству, битно је указати на истраживање *Кнежевић, Миздраковић и Арежина* (2012: 103-110), којим је утврђено да испитаници, иако се свакодневно сусрећу са илегалном применом рачуноводствених метода за остваривање одређених економских циљава, не познају као илегално, а својим истраживањем аутори још потврђују да је најчешћи узрок примене илегалног рачуноводства - захтев менаџмента привредних субјеката за остваривањем економских користи.

ЧЕТВРТИ ДЕО

БИЛАНСИРАЊЕ ЗАЛИХА И РЕЗУЛТАТ

4.1 Циљеви обрачуна трошкова и билансирање резултата предузећа

Посебна улога циљева обрачуна трошкова за предузеће, може се сагледати у билансирању резултата. Узимајући у обзир само финансијско рачуноводство, које се бави обухватањем трошкова по врстама за предузеће као целину, нећемо бити у могућности да прецизно утврдимо релевантне податке за вредновање залиха (између осталих и залиха недовршене производње), и самим тим ни реално билансирање резултата.

На основу истраживања *Friedl, Hammer, Pedell u Uldrich Küpper* (2009: 42) о обрачуна трошкова немачких предузећа, у наставку је дат приказ главних циљева обрачуна трошкова у Немачкој, и то следећим редоследом:

1. Виши ниво ефикасности контроле трошкова,
2. Подршка краткорочним одлукама,
3. Виши ниво прецизности приликом планирања,
4. Побољшана транспарентност индиректних трошкова,
5. Побољшано управљање структуром трошкова,
6. Подршка дугорочним одлукама,
7. Побољшање пословних процеса и
8. Мотивација запослених.

У складу са претходно наведеним, у овом делу наглашени су циљеви који се односе на званично **билансирање резултата за предузеће као целину**, затим **за одређени краткорочни обрачун резултата** и **за уже организационе делове предузећа** (Стевановић, 1995: 51).

За предузеће као целину и званично билансирање резултата од велике је важности конципирање обрачуна трошкова, управо због немогућности искључиво финансијског рачуноводства да обезбеди реално билансирање тј. обрачун периодичног резултата. Важност коришћења обрачуна трошкова, се огледа, пре свега, у различитим могућностима приказивања врста трошкова, а самим тим и места и носиоца трошкова.

Краткорочни обрачун резултата предузећа је значајан из више разлога. Основни разлог нашег усмерења и праћења краткорочног обрачуна резултата је омогућавање благовременог праћења позиција и самим тим ефикасније званично билансирање резултата. Кроз низ изведених разлога, може се указати на важност претходног обрачуна. Један од њих је недовољност званичног праћења и састављања званичних финансијских извештаја (биланса стања и биланса успеха). Тако јасно проистиче значај правовремених планских и контролних одлука праћења резултата, које нарочито не могу бити одлагане за крај пословне године и дан билансирања. Такође, значај праћења доприноса ужих организационих делова, група производа или залиха недовршене производње и њихових доприноса укупном резултату предузећа, говори о нужности краткорочног обрачуна, да би информационе потребе менаџмента, у смислу благовременог планирања и контроле могле бити остварене. У овом делу, може се истаћи једна од значајнијих могућности краткорочног обрачуна резултата, која се огледа у могућности сажимања позиција званичних извештаја и израде сажетих, а по подударности свеобухватних и функционално истих са званичним извештајима. У вези са претходно наведеним, уз помоћ више пута организованих пописа у току године, могу се пратити залихе недовршене производње, праћењем и залиха готових производа и тако пратити вредност укупног учинка. Овакво праћење подразумева посебну важност одвојеног праћења и исказивања производне цене коштања и пуне комерцијалне цене коштања.

Важност краткорочног обрачуна резултата истиче и значај циљева ужих организационих јединица у смислу обрачуна резултата. У зависности од саме организационе структуре предузећа и потреба, нужно је пратити резултат за уже

организационе делове предузећа. Тако се као значајан сегмент усмерења наше пажње, управо у делу краткорочног обрачуна и праћења ужих организационих јединица у смислу обрачуна резултата, истиче праћење по производима и степену довршености учинака.

Као један од битнијих циљева обрачуна трошкова, а у складу са предметом проучавања дисертације, истиче се билансирање залиха резултата у званичним билансима, па ћемо још једном указати на утврђивање цене коштања због важности исте за билансирање резултата предузећа. Тако се истакао циљ одговарајуће политике цена, кроз проналажање цена које ће, уважавајући интерну организацију и обим производње, утицати на висину билансираног резултата. У складу са претходно реченим *Коларић и Секулић* (1989: 32) истичу да је цена коштања калкулативни и плански инструмент пословне политике предузећа и основа за утврђивање и анализу пословног резултата предузећа.

4.2 Краткорочни обрачун успеха

Краткорочни аналитички обрачун успеха, треба да да одговоре у краћем периоду од годишњег (месечно, тромесечно и сл.) на питања о висини насталих прихода, расхода, добитка или губитка по појединим организационим деловима, тржиштима или групама производа. Када говоримо о планирању и контроли, самим тим и доношењу пословних одлука на основу претходних активности менаџмента, морамо указати на то да поред обрачуна успеха за предузеће као целину за пословну годину (на дан биланса) ништа мање није важно утврђивање успеха за краћи временски период. Та потреба се, пре свега, јавља како би се благовремено реаговало на негативне промене које могу настати, бити уочене и можда и делом отклоњене за период који је по правилу краћи од пословне године. Овде је реч о примени принципа сегментираниости који се односи на периоде краће од пословне године.

Када узмемо у обзир стандард МРС 34-Периодично финансијско извештавање³⁰, можемо говорити и о међупериоду извештавања, који је краћи од једне године и о периодичним финансијским извештајима. Свакако, овај стандард је у вези са обрачуном успеха предузећа или његових сегмената за период краћи од године дана. Овим стандардом је дефинисано да периодичним финансијским извештајима предузећа, конкретно напоменама уз финансијске извештаје, није неопходно укључити нематеријалне промене информација о којима је било извештавано, док се у случају свођења залиха на нето продајну вредност и укидања претходно извршених отписа по том основу, између осталог, мора се извршити обелодањивање. Поред осталих обелодањивања у напоменама уз финансијске извештаје по питању периодичних финансијских извештаја, ако се стандардом МРС 8-Сегменти пословања захтева, требало би обелоданити и информације у вези са приходима од екстерних купаца и међусегментне приходе, затим износ добитка или губитка сегмента, износ укупне имовине и обавеза за сваки сегмент који подлеже извештавању, редовно достављени и материјално значајни, приказ дефинисања разврставања на сегменте и за одмеравање добитка или губитка у истим у односу на последње годишње финансијске извештаје, уједначавање добитка или губитка сегмената о којима се извештава са добитком или губитком ентитета пре пореских расхода (пореза на добит) и престанака пословања (Министарство финансија, МРС 34).

³⁰ За детаље приказа стандарда МРС 34-Периодично финансијско извештавање: Министарство финансија, МРС 34, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IAS/IAS%2034.pdf>

4.2.1 Праћење обрачуна резултата по ужим организационим деловима – сегментно извештавање

Као што се за сврхе потребе контроле и правовременог реаговања на узроке негативних последица краткорочног обрачуна успеха, говори о његовој важности, тако се може говорити о важности праћења обрачуна резултата по ужим организационим деловима у предузећу.

Објављивањем МСФИ 8-Сегменти пословања, замењен је МРС 14-Извештавање по сегментима. Основни принцип МСФИ 8 стандарда је тај да предузеће обелодањује информације како би омогућило корисницима да на основу објављених финансијских извештаја закључују о активностима за које су заинтересовани.

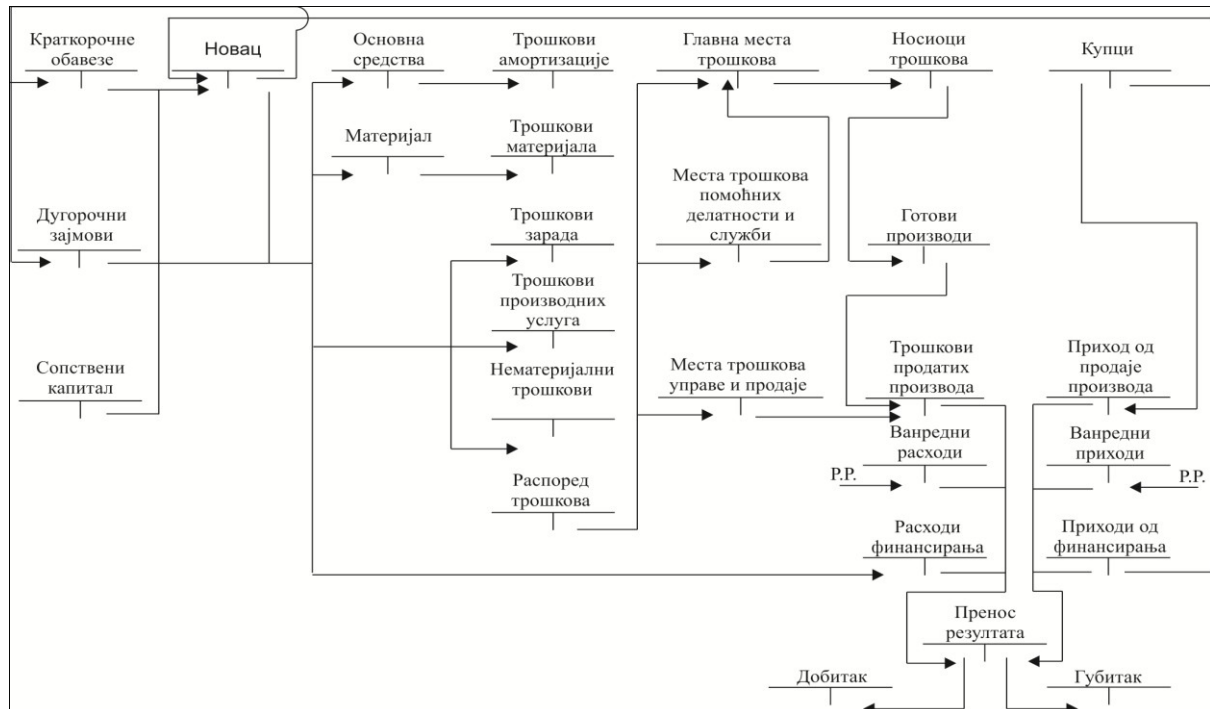
Тако се у предузећима, поред вршења обрачуна резултата за предузеће као целину, препоручује и обрачун по ужим организационим деловима. Ако говоримо о мотивима сегментног извештавања, може се уочити да један од њих представља потребу да се омогући већа транспарентност пословања предузећа, као и већи увид у изворе добитка. У складу са циљем пословања предузећа, а исказаним кроз максимизирање добитка у дугом року, извештавање по сегментима и самим тим праћење и билансирање финансијског резултата по сегментима, представља средство за остварење тог циља. На овај начин, омогућава се реалан увид у пословање сегмената и самим тим и оних који доприносе остварењу добитка, или пак мање доприносе или не доприносе, односно који остварују губитак. На овај начин може се дати препорука за отклањање могућих фактора утицаја на остварени губитак, или пак можда, дати препорука за гашење одређеног сегмента, осим када је он повезан са неким другим или пак угрожава опстанак других сегмената. Рачуноводство одговорности има задатак да извештава о остварењу сваког центра одговорности (који се успостављају да би се креирао систем извештавања по сегментима) и деловању менаџера на остварене финансијске ефекте, не губећи из вида целину предузећа, већ кроз посматрање доприноса свих центара одговорности укупном доприносу предузећа (Малинић, Милићевић и Стевановић, 2013: 555).

Ако говоримо о праћењу резултата по ужим организационим деловима предузећа, а узимајући у обзир конкретна подручја одговорности за добитак или губитак, можемо говорити о *профитним центрима*, који пак представљају релативно самосталне сегменте предузећа на које је пренета одговорност за приходе, трошкове и резултат. У вези са профитним центрима, интерни биланс успеха, који је пројектован у фази планирања и остварен у фази контроле, главни је инструмент полагања рачуна управе профитних центара пред управом предузећа. Тако се долази до закључка да не треба инсистирати на потпуној алокацији заједничких трошкова на профитне центре, зато што то управљачку и рачуноводствену пажњу одвлачи на сувишно питање кључева алокације.

Малинић (2009а) истиче да се квалитет обелодањивања финансијских информација мора пратити, поред одговора на многа питања. и кроз одговоре на питања да ли постоје информације које квалитетно обелодањују успешност сегмената предузећа и са тим у вези и да ли се објављују и неповољне информације предузећа. То отвара важно питање успешности сегмената предузећа и са тим у вези и утицај рачуноводственог третмана залиха недовршене производње и свих критичних тачака у вези са овом врстом залиха на успешност сегмената предузећа.

4.3 Утицај висине залиха на периодични резултат

Вредновање залиха, у контексту утицаја на биланс стања и самим тим на биланс успеха предузећа, представља значајно питање. Вредновање залиха, чији су део и залихе недовршене производње на датум биланса утиче на резултат и самим тим и на многобројне финансијске показатеље. На слици 12 приказан је графички приказ утврђивања резултата пословања.

Слика 12: Графички приказ утврђивања резултата пословања³¹

Извор: Израда аутора

Цена коштања продатих производа се у случају коришћења за потребе састављања и самим тим и утицаја јавља и у случају биланса успеха и биланса стања. У првом случају, када се цена коштања користи за потребе билансирања трошкова продатих производа у билансу успеха, а у другом када се иста користи за билансирање залиха готових производа у билансу стања. *Марковски* (1991) истиче кључну улогу цена као детерминанте финансијског резултата, односно проблематике трошкова, која је пак уско повезана са проблематиком цена у смислу утицаја на финансијски резултат. Тако је, поред начина обрачуна трошкова залиха које се троше или се продају, за утврђивање финансијског резултата, битан обрачун нето продајне цене, којом се потврђује или умањује вредност залиха. Цена коштања не може бити веће од нето продајне цене која се постиже продајом, па се планска цена ради овог упоређивања мора свести на цену коштања. Свођење се врши тако што се утврди коефицијент одступања стварних трошкова од планских цена залиха производа, а затим се тим коефицијентом множи свака појединачна планска цена. Међутим, ако се утврди да су цене неких производа веће од нето продајне цене, за разлику се смањује вредност залиха на терет трошкова (983/960). Дакле, треба сагледати цену коштања и нето продајну цену залиха. Ако је цена коштања залиха која се производе, односно набавна цена залиха које се купују ради продаје, већа од нето продајне цене, у тим залихама се крије губитак, и тада се вредност залиха своди на нето продајну вредност. Према томе,

³¹ Р.Р.-Разни рачуни

поред утврђивања набавне вредности залиха које се купују и цене коштања залиха које се производе, за утврђивање финансијског резултата битно је утврдити и нето продајну вредност, не само код залиха недовршене производње и готових производа, већ и код залиха купљених ради даље продаје. Залихе се не свде на вредност нижу од цене коштања уколико ће производи који се од њих производе бити продати по цени коштања или изнад цене коштања. Међутим, ако се процењује да ће цена коштања бити већа од нето продајне вредности, приступа се свођењу на нето продајну вредност. Процењивање продајне цене врши се на тржишту. Када су у питању залихе које су у довољној мери присутне на тржишту, у сврху процене продајне цене податке треба прикупити на тржишту. Институције или профитне организације које прате нето продајне цене на тржишту, такође могу бити од помоћи, а и предузећа користе сопствене податке о продаји производа чије вредности процењује. Ако се нето продајна вредност утврђује на основу података о продатим производима, као и на основу других поузданих података, и ти подаци показују да су нето продајне цене ниже од цене коштања залиха, разлика се надокнађује на терет расхода (983/960).

Говорећи даље о овој теми, желимо да укажемо на вредност по којој се залихе одмеравају у пољопривреди и самим тим о могућим утицајима на резултат. На почетку, према *Argilés u Slof* (2001), уочено је да постоји јаз између значаја који се придаје рачуноводству и ниском нивоу рачуноводствене праксе у сектору пољопривреде, а као разлози за овај јаз виде се у слабом прилагођавању рачуноводствених правила специфичностима пољопривреде и њиховом тешком и скупом спровођењу. Упркос релативном значају за привреду у многим земљама и расту повезаности са другим секторима, пољопривреди се традиционално не придаје много пажње од стране истраживача који се баве рачуноводством, а са друге стране, генерално се верује да рачуноводство може да побољша управљање пољопривредним предузећима и доведе до остварења бољих учинака. Специфичност пољопривредних активности одређује низ посебности за рачуноводство, и тако још више одређује потребу за финансијским извештајима састављеним поштовајући МСФИ, и посебно дефинисаним стандардом за залихе пољопривредних производа. Тако се, још једном сагледавајући стандард МРС 41-Пољопривреда, може истаћи да се примењује фер вредности и тако формира цена коштања на тај одређени датум. Претходно наведено у случају примене фер вредности у пољопривредним предузећима применом овог стандарда доводи до различитих мишљења, те постоје и заговорници и противници коришћења фер вредности у случају залиха пољопривредних производа, чија мишљења ће детаљније бити приказани у делу који говори о резултатима и дискусијама истраживања предузећа из сектора пољопривреде по питању ове теме.

4.3.1 Билансирање залиха и резултата са законског аспекта

Цена коштања непосредно утиче на вредност учинка и остварени пословни резултат предузећа у целини или ужих организационих делова. Такође, проблем обрачуна цене коштања почетних и крајњих залиха, поставља финансијско књиговодство кроз захтев да се у званичном билансу успеха расходи коригују на више за износ цене коштања почетних залиха и на ниже за цену коштања крајњих залиха. Свакако се као критична тачка истиче претходно наведени проблем у делу кориговања расхода у билансу успеха за износ више или ниже цене коштања почетних и крајњих залиха.

Интерни обрачун, у односу на финансијско књиговодство, омогућава реалније билансирање залиха, јер има могућност на њихов другачији третман у обрачуну и исказивању резултата за потребе интерног информисања. Другим речима, интерни обрачун не подлеже законској обавези да променама стања залиха буде коригована позитивна страна интерног биланса успеха, односно приходи преведени у остварени

учинак у току обрачуноског периода, зато што се у интерном обрачуну примењује метода трошкова продатих учинака.

Што се тиче пореског облика који погађа пословни резултат, према Поповић (2007: 193), у српско пореско право је 1. јануара 1992. године уведен „порез на добит корпорација”, да би 1997, године био преименован у „порез на добит предузећа”, под којим се називом и данас користи, о чему ће детаљније бити писано у оквиру пореских прописа који утичу на билансирање залиха.

Према Тоотеу (2000: 21), приликом управљања залихама и вредновања залиха може бити конфликтних циљева који су повезани и са политиком пореза. Политика која говори о повећању вредности залиха и самим тим о позитивним утицајима на добитак предузећа, представља добар извештај за објављивање у медијима и према акционарима. Оно што произилази из ове политике јесте негативан ефекат предузећа кроз обавезе плаћања виших пореза и самим тим неповољнијег утицаја на новчани ток. Ако још уврстимо и стопу пореза на добит која је регулисана Законом о порезу на добит („Службени гласник РС” бр.25/2001, 80/2002, 80/2002 – др.закон, 43/2003, 84/2004, 18/2010, 101/2011, 119/2012, 47/2013, 108/2013, и 68/2014 – др.закон), у износу од 15% за правна лица, можемо уочити да, иако је стопа примењена у Републици Србији нижа од пореских стопа у Европи, и даље постоји значајно издвајање пореза на добитак које не погодује садашњим отежаним условима пословања предузећа у Републици Србији. Супротна политика која говори о смањењу вредности залиха и самим тим о негативним утицајима на добитак предузећа, не представља тако добар извештај за објављивање у јавности нити према акционарима, али је порески ефекат ове политике повољнији у делу обавезе плаћања нижих пореза и самим тим повољнијег утицаја на новчани ток.

4.3.2 Порески аспект обрачуна трошкова

Независно од чињенице на то да обрачун трошкова не подлеже у великој мери законским прописима, у наставку ће бити објашњени порески биланс и МРС 12–Порез на добит у смислу додирних тачака са обрачуном трошкова и билансирањем резултата. Билансом успеха у складу са МРС утврђује се добитак/губитак пословне године, али овај износ оствареног добитка није опорезива добит. Опорезива добит се утврђује усклађивањем прихода и расхода на начин како то предвиђа Закон о порезу на добит („Службени гласник РС” бр.25/2001, 80/2002, 80/2002 – др.закон, 43/2003, 84/2004, 18/2010, 101/2011, 119/2012, 47/2013, 108/2013, и 68/2014 – др.закон), израдом пореског биланса, тако што се коригује добитак пословне године из биланса успеха и утврђује основица за опорезивање, тј. опорезива добит. Најчешће се приликом израде пореског биланса користи биланс успеха, тако што се финансијски резултат утврђен у билансу успеха коригује на више за износ расхода које пореско законодавство не признаје и на ниже за износ пореских олакшица.

Према Цветановићу (2007: 209), МРС 12–Порез на добит захтева обрачун пореских обавеза по принципу обрачуноског рачуноводства што пак, подразумева временско разграничавање, односно књижење расхода и обавеза у периоду њиховог настанка, без обзира када ће доћи до измирења обавеза или реализације потраживања по основу пореских кредита. Поред текућих пореских обавеза, МРС 12, подразумева и исказивање одложених пореских средстава и обавеза по основу свих привремених разлика између књиговодствене вредности средстава и обавеза исказаних у билансу стања и вредности која се за та средстава признаје у складу са пореским прописима. У складу са тим, обрачун одложених пореских средстава и обавеза врши се применом метода обавезе према билансу стања (*balance sheet liability method*). Према овом методу, упоређује се књиговодствена вредност сваке позиције биланса стања са

вредношћу коју за ту позицију признају порески прописи. Тако, виша књиговодствена вредност позиције у активи биланса стања, има за резултат одложене пореске обавезе, а у супротном исказана пореска средства. Када су у питању позиције пасиве, важи обрнуто.

Одложени порез представља износ који је повратив или платив у будућем периоду, а који је настао као резултат трансакција и догађаја из претходних периода. Такав порез настаје по основу разлике између износа средстава и обавеза који су признати у билансу стања и признавања тих износа од стране пореског органа, и преноса неискоришћених пореских губитака и пореских кредита.

4.3.2.1 Утицај пореских прописа на билансирање залиха

Члан 8 Закона о порезу на добит правних лица налаже да трошкове материјала и набавну вредност робе треба признати коришћењем износа срачунатих коришћењем методе пондерисане просечне цене или ФИФО методе. У складу са тим, као део Пореског биланса обвезника пореза на добит правних лица, у оквиру трећег дела, под редним бројем 15. предвиђен је унос трошкова материјала и набавне вредности продате робе изнад износа предвиђених методом пондерисане просечне цене или ФИФО методе. Самим тим се врши корекција расхода, јер ако је обвезник примењивао неку другу методу и по том основу у билансу успеха исказао ове позиције изнад износа обрачунатог по методи просечне цене или ФИФО методи, на овом месту мора унети разлику између та два износа.

Исти закон говори и о обрачуну опорезиве добити у случају вредности залиха недовршене производње, полупроизвода и готових производа, те се тако приликом обрачуна опорезиве добити могу признати трошкови производње, док се приликом случаја пословања уз дуг производни циклус и сезонског утицаја на обим активности, допушта је да се у вредност напред поменутих залиха, за обрачун опорезиве добити укључи и припадајући део општих трошкова управе и продаје и трошкова финансирања. Вредност залиха недовршене производње, полупроизвода и готових производа обрачуната сагласно овом закону не може бити већа од њихове продајне вредности на дан подношења пореског биланса.

4.4 Обелодањивање информација о залихама

Још једном сагледавајући прописану професионалну регулативу у вези са залихама, све промене на залихама, је према МРС 2-Залихе (Министарство финансија, МРС 2), прописано обелодањити. Кроз набавку, излаз, крајње стање и прописима овог стандарда се врши обелодањивање:

(а) рачуноводствене политике за вредновање залиха, као и коришћеног метода обрачуна излазне вредности залиха;

(б) укупне књиговодствене вредности залиха и по одговарајућим класификацијама предузећа, као и залиха које су евидентирани по фер вредности умањеној за трошкове продаје;

(в) износа залиха признатих као расход, износа свих евентуалних отписа залиха признат као расход током периода, износ било ког укидања отписа залиха и околности или догађаја који су довели до укидања отписа залиха;

(г) књиговодствене вредности залиха заложене као гаранција за измирење обавеза.

Адекватно обелодањивање методе вредновања и свих поступака вредновања залиха недовршене производње су битне основе за стварање објективних и непрецењених и непотцењених вредности залиха недовршене производње.

4.4.1 Признавање залиха као расход

МРС 36-Умањење имовине дефинише све оне битне моменте приликом рачуноводственог обухватања умањења вредности имовине, када књиговодствена вредност превазилази износ који се може надокнадити употребом тог средства³², али се овим стандардом не дефинишу битне одредбе по питању залиха, већ је то учињено стандардом МРС 2- Залихе.

У складу са претходно наведеним, за признавање залиха као расход треба сагледати и применити одредбе стандарда МРС 2-Залихе. Параграфи 34 и 35 МРС 2, прописују признавање расхода када се залихе продају. Приликом продаје залиха долази до сучељавања цене коштања и прихода, тако што се износ по коме су евидентирани пре продаје признаје као расход периода у коме је по основу њихове продаје настао приход. Губитке на залихама треба признати као расход периода у коме су настали. Говорећи о разлозима повећања нето оствариве вредности и у том случају о одређеним поништавањима отписа залиха, треба се признати кроз смањење износа залиха претходно признатих као расход у периоду у којем је поништавање извршено. Алоцирање залиха на друге рачуне приликом њихове примене за сопствене сврхе, такође, прати признавање расхода. Уколико сагледамо признавање залиха које су биле расподељене на рачуне других средстава, можемо рећи да их треба признати као расход током корисног века трајања тог средства (Министарство финансија, МРС 2).

Параграфи 38 и 39 МРС 2, прописују да износ трошкова продаје, односно залиха признатих као расход током периода, чине трошкови првобитно коришћени при вредновању залиха и нераспоређени општи трошкови производње, као и неуобичајено високи трошкови производње залиха, а различите ситуације пословања могу дозволити и укључивање других износа, као што су трошкови дистрибуције. Коришћењем анализе расхода према природи трошкова према формату биланса успеха у ком је садржана, треба обелоданити и трошкове признате као расход за сировине и потрошни материјал, трошкове рада и остале врсте трошкова, укључујући и нето износе промене залиха за тај период (Министарство финансија, МРС 2).

4.5 Утицај залиха недовршене производње на вредност имовинских позиција исказаних у билансу стања, односно на финансијски положај

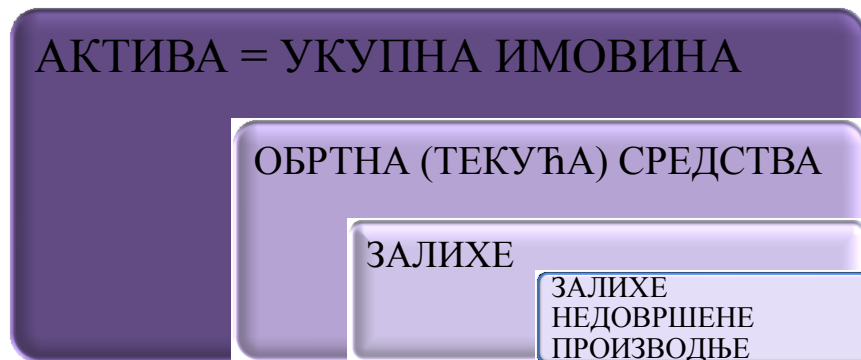
Према *Малинићу* (2011) могући простор и последице професионалне и законске регулативе који је допуњен манипулацијама у смислу намерног кривљења финансијске позиције и успешности предузећа путем прецењивања имовине, признавањем нереализованих прихода и друго, представља велики изазов за рачуноводствену професију. У том контексту, приликом вредновања залиха недовршене производње, треба обратити нарочиту пажњу *на више питања*. Једно од њих је да ли је на адекватан начин односно правилно утврђена цена коштања. Такође, поставља се питање утицаја залиха недовршене производње на одређене позиције стања и успеха, кроз могућност процене ових залиха по вишој вредности од стварне/продајне и на тај начин исказан и виши резултат и обрнуто, процене залиха по нижој вредности и исказан нижи резултат.

³² За детаље приказа стандарда МРС 36-Умањење имовине погледати: Министарство финансија, МРС 36, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IAS/IAS%2036.pdf>

Значајно је поменути и проблем свођења цене коштања на нето оствариву (продајну) вредност.

4.5.1 Специфичности утицаја залиха недовршене производње на вредност имовинских позиција исказаних у билансу стања, односно на финансијски положај

Залихе недовршене производње, као део залиха и самим тим као део обртних средстава предузећа, исказују се на страни активе биланса стања (слика 13). Полазећи од значаја залиха, неопходно је истаћи, да је ова категорија обртних средстава, често коришћена приликом контролисања пословања предузећа, као и приликом доношења различитих пословно-финансијских одлука.

Слика 13: Залихе као део активе биланса стања

Извор: Израда аутора

Залихе недовршене производње које су исказане у билансу стања могу бити последица технолошког поступка или пак обрачунског периода за који се биланс саставља. У случају физичког постојања залиха недовршене производње и у складишту предузећа, посебно се мора обратити пажња на више ризика које носи овај вид залиха, а могу се јавити у виду ризика од застаревања, као и ризик кварења и других ризика. Наравно, у случају различитих индустрија и врста делатности и само постојање и износ ових залиха ће се разликовати, па и њихова могућност застаревања и кварења.

Бројни су ратио бројеви који уз помоћ залиха или неке од позиција залиха показују одређену стопу или коефицијент. У контексту коришћених позиција биланса стања, за потребе израчунавања коефицијента обрта залиха, можемо рећи да је за предузеће од посебног значаја да циклус конверзије залиха у готовину што краће траје. Обрт залиха битно се разликује у зависности од природе посла. Примера ради, компанија (Google) нема обрт залиха због тога што компанија и нема залихе. Већина предузећа која се баве производњом машина за производњу карактерише низак ратио обрта залиха, за разлику од предузећа која експлоатишу природни гас из земље, а која своје залихе држе веома кратко, тако да имају много виши просечан обрт залиха (Кнежевић, Dmitrović, Stanković & Mitrić, 2012: 258-270).

У наставку ћемо указати на могуће утицаје на биланс стања преко утицаја на позицију залиха, чији су део и залихе недовршене производње. Ако употребимо основну рачуноводствену једначину по којој је $\text{Имовине} = \text{Обавезе} + \text{Власнички капитал}$, увидећемо следеће:

Приликом необјективног приказа залиха недовршене производње, односно прецењивањем или пак потцењивањем залиха недовршене производње, остварује се утицај на имовину биланса стања, као и на власнички капитал, док позиција обавеза

остаје без утицаја и промена у овим случајевима. Претходно речено, приказано је на слици 14.

	УТИЦАЈ НА	Имовина	Обавезе	Власнички капитал
Прецењена вредност залиха	→	Прецењена	Нема утицаја	Прецењен
Потцењена вредност залиха	→	Потцењена	Нема утицаја	Потцењен

Слика 14: Утицај залиха на позиције стања (биланса стања)

Извор: CliffsNotes.com, Houghton Mifflin Harcourt

Прецењена вредност залиха ће довести до утицаја на имовину и капитал, тако што ће и ове позиције бити прецењене, док ће потцењена вредност залиха, довести до потцењених вредности имовине и капитала. На овај начин, у случају исказаних виших или пак нижих вредности залиха (недовршене производње), биће остварен утицај даље на финансијски положај предузећа.

Побољшање финансијског положаја предузећа врши се тако што се најпре утврђују отворени и скривени губици у билансу стања, а затим анализира могућност побољшања финансијске равнотеже путем реструктурирања средстава и извора финансирања. На побољшање финансијског положаја, између осталог, утиче и анализа скривених губитака у билансу стања, са циљем да се испита могућност њиховог отписивања, а тиме и побољшања финансијског положаја. Скривени губици се често јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу имати утицај, даље, на финансијски положај предузећа. Предузеће у овом делу може:

- упоредити цену коштања са тржишном ценом-ако је тржишна цена залиха недовршене производње нижа од цене коштања, разлика између ове две цене, помножена количином, представља скривени губитак.
- утврдити старосну структуру залиха недовршене производње-све залихе недовршене производње старије од године дана посебно преиспитати и смислу разлога задржавања у складишту, стварне употребне вредности и др. Разлика између цене коштања и ликвидационе вредности таквих залиха недовршене производње, представља скривени губитак.

Ако пак сагледамо анализу могућности побољшања финансијске равнотеже путем реструктурирања средстава и извора финансирања, а у делу који се односи на залихе недовршене производње, можемо увидети следеће (Родић, Вукелић и Андрић, 2007: 310):

- анализа почиње утврђивањем броја дана везивања главних облика обртних средстава, између осталих и залиха, залиха недовршене производње;
- након утврђивања броја дана везивања, приступа се могућности смањења броја дана везивања главних облика обртних средстава, између осталих и залиха, залиха недовршене производње;
- што веће смањење броја дана везивања залиха недовршене производње, значи и смањење залиха недовршене производње, што ће пак, довести до побољшања дугорочне финансијске равнотеже и до дугорочне ликвидности.

Према *Toomey* (2000: 21), смањење вредности залиха које се уносе у биланс стања као део обртних средстава, имаће утицај на вредност расхода исказаних у билансу успеха, и негативан утицај на добитак, у случају примене метода трошкова продатих учинака.

У случају повећања вредности залиха, такође ће доћи до утицаја на вредност расхода исказаних у билансу успеха, али ће имати позитивних утицаја на добитак.

Претходно приказаним тврдњама, још једном је истакнуто да залихе недовршене производње, које се уносе у биланс стања, поред утицаја на финансијски положај предузећа, утичу и на биланс успеха, односно успешност пословања. Нетачно исказане крајње залихе једне године, ако се не исправе, преносе се на почетне залихе наредне године. Утицај на приходе у првој години преко потцењених или прецењених крајњих вредности залиха у односу на другу годину ће имати супротан ефекат у другој години. Конкретно, прецењене крајње вредности залиха ће довести до прецењеног нето прихода, који ће пак у наредној години преко прецењених почетних вредности залиха довести до потцењених прихода. У наставку ће детаљније бити анализиран утицај залиха на одређене позиције биланса стања и самим тим, утицаја и на одређене позиције биланса успеха.

4.6 Утицај залиха недовршене производње на вредност позиција успеха исказаних у билансу успеха, односно на успешност пословања

Инвеститорима су неопходне информације о финансијском пословању, као и о финансијској позицији предузећа. Финансијско пословање односи се на добитак који је предузеће реализовало користећи расположиве ресурсе и примењујући одређене пословне стратегије. Ова информација корисна је за оцену успешности пословања менаџмента у посматраном периоду, а може се користити и за процену могућности предузећа да генерише зараду из постојећих ресурса.

Биланс успеха зависи од методе по којој је сачињен и од начина укључивања пореза на финансијски резултат. Анализа финансијског резултата, односно анализа приносног положаја, врши се временским и просторним упоређењем. Приликом анализе утицаја прецењених или потцењених залиха недовршене производње на одређене позиције биланса успеха, битно је сагледати детаљније структуру пословних прихода и расхода и осталих категорија прихода и расхода који су исказани у билансу успеха.

Обрачун резултата представљен као процес сучељавања токова рентабилитета на објективан начин приказује способност привредног друштва да зарађује. Говорећи о оригиналном развоју обрачуна резултата из биланса стања, може се увидети да је за тај ниво развоја резултат рачунат тако што се поредила укупна имовина привредног друштва на почетку и на крају периода. Са развојем потребе корисника финансијских извештаја да имају што бољи увид у успешност пословања, обрачун резултата је прерастао у осамостаљени финансијски извештај - биланс успеха. Сам развој обрачуна резултата, од тог момента до данас, пролазио је кроз више концепта обрачуна резултата, а посебно су значајни концепти рачуноводственог и економског резултата³³, промене у рачуноводственом резултату, као и став рачуноводствене регулативе о обрачуну резултата (Кнежевић, Mizdraković & Stanković, 2012). Закон о рачуноводству (2013) који је тренутно у примени у Републици Србији, у оквиру редовног годишњег финансијског извештаја, поред биланса успеха, налаже и израду извештаја о осталом резултату.

Рачуноводствени стандарди који покривају тематику резултата су: у САД - *SFAS No.130*-Извештај о потпуном добитку, а у Великој Британији - *FRS No.3*-Извештавање о финансијским перформансама, док је IASB публикувао MPC/МСФИ, и у смислу

³³ О концепту рачуноводственог и економског резултата детаљније подледати: Стевановић, Н. (2009а). Концепти, улога и конвенционална анализа добитка. *Економика предузећа, спец. бр. Тајне биланса*, Савез економиста Србије, Београд. 90-108. (ISSN 0353-443X).

тематике резултата донео: MPC 1-Приказивање финансијских извештаја и MPC 8-Рачуноводствене политике, промена рачуноводствених процена и грешке, у којима се разматра питање потпуног обрачуна рачуноводственог резултата. Према MPC 8, концепт резултата у рачуноводству чине следеће категорије: добитак/губитак из редовне активности и добитак/губитак из ванредних активности. Ако детаљније размотримо амерички стандард, *SFAS No.130*-Извештај о потпуном резултату, добитак или губитак чине следеће компоненте: резултат из редовне активности (пословни и финансијски приходи и расходи), резултат из дисконтинуираних активности (добици и губици на продаји опреме, постројења, некретнина, залиха, финансијских инструмената и слично), ванредни резултат и кумулативне промене настале на основу промена у рачуноводственим политикама (FASB, 1997:135).

Ако сагледамо анализу структуре резултата у Републици Србији, и то део резултата који се односи на финансијски резултат као резултат пословних активности и финансијски резултат из финансијских и осталих активности, може се рећи да је оцена успешности биланса битна у погледу остварења резултата предузећа, без обзира на висину и карактер делова укупног резултата. Биланс успеха у коме је остварен позитиван резултат из финансијских и осталих активности, а негативан по основу резултата из пословних активности, се сматра неуспешним. Ова констатација је таква, из разлога што је део резултата који је у овом случају позитиван, привремен, односно повремени, и много је теже отклонити узроке губитка који се јављају у случају редовног пословања у односу на финансијску и остале активности, тј. расходе.

4.6.1 Специфичности утицаја залиха недовршене производње на вредност позиција успеха исказаних у билансу успеха, односно на успешност пословања

Говорећи о мерењу и анализи пословног резултата, може се закључити да имају велику важност и представљају циљеве пословања предузећа у одређеном временском периоду. Резултат пословања, односно добитак или профит, један је од највиталнијих теоријских концепата, који је централна тачка како економске, тако и рачуноводствене теорије. Рачуновође су заинтересоване за обрачун који настаје као последица економских активности пословног ентитета. Економисти, са друге стране, резултат третирају као једну ширу категорију, као добитак/губитак појединца, групе или шире друштвене заједнице. Иако је економски приступ резултату, далеко шири и обухватнији, економисти су заинтересовани и за обрачун резултата на нивоу привредног друштва (Knežević, Mizdraković & Stanković, 2012: 619-623). Кроз претходно, може се уочити значај пословног резултата за пословање предузећа и предузимање одређених корективних мера у смислу побољшања одређених послова и активности. У наставку ћемо сагледати значај примењених система обрачуна трошкова кроз њихов утицај, пре свега на позиције биланса успеха, конкретно, и у крајњој линији на резултат пословања.

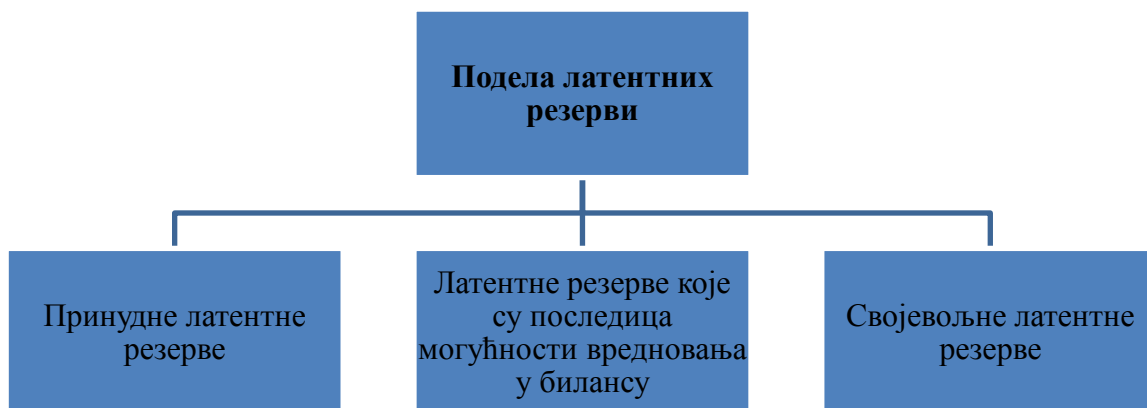
Примењени систем обрачуна трошкова утиче на висину расхода исказаних у билансу успеха, а самим тим и на остварени финансијски резултат. У систему обрачуна стварних укупних трошкова за предузеће, може се јавити билансирање скривених губитака. Ова могућност, уједно и недостатак ове методе се јавља, јер је пуна цена коштања у коју су укључени укупни трошкови, висока, што доводи до опасности да залихе недовршене производње буду прецењене и да се јави скривени губитак. Ова опасност може бити отклоњена тако што се у случају више пуне цене коштања у односу на нето продајну цену, билансирање врши по нижој нето продајној цени, а разлика између пуне цене коштања и нето продајне цене се преноси на расходе. Систем обрачуна укупних трошкова, упркос претходно наведеном недостатку, не сме бити занемарен, односно некорисан, јер се не може избећи код предузећа са дугим

циклом производње и код предузећа која имају сезонску производњу или сезонску продају. Управо због непоклапања циклуса производње и продаје са периодом краткорочног обрачуна периодичног резултата, у случају непримене система обрачуна стварних укупних трошкова, појављивао би се негативан пословни резултат, који објективно не постоји (Родић, Вукелић и Андрић, 2007: 163). Ако пак сагледамо систем обрачуна по стварним производним трошковима, насупрот систему обрачуна стварних укупних трошкова, може се рећи да је производна цена коштања тачнија и нижа од пуне цене коштања, а самим тим, и мања могућност појаве скривених губитака у делу повезаности са залихама недовршене производње.

Према истраживању које је већ поменуто, али је значајно и у омом делу илустровати резултате истог, *Pong и Mitchell* (2006) су показали да су залихе и даље значајне у смислу утицаја на резултат и да највероватније постоји мањи број предузећа чијом променом профиталности током периода значајно доприноси вредновање залиха британских производних предузећа у периоду од 1988-2002. године.

Ако се делови активе прецене, довешће до тога да обрачунати краткорочни финансијски резултат буде већи. *Васиљевић* (1958) је истакао да свако нереално повећање добитка има за последицу скривање губитка. Скривени губици настају прецењивањем залиха, и тако настали у билансу стања, долазе до изражаја у билансу успеха у наредним обрачунским периодима. Ако сагледамо, конкретно процену залиха недовршене производње по вишој вредности, и сам утицај на резултат пословања, увидећемо да долази до стварања скривених губитака. Прецењена вредност залиха недовршене производње повећаће расходе када производ који апсорбује њихову вредност буде реализован. Исказивање залиха по вишој вредности, врши се најчешће из два разлога. Први је да би се исказао виши добитак од стварно оствареног, а други да би се избегло исказивање очекиваног и насталог губитка. Последице оваквих исказивања могу бити различите, али најчешће, смањују исказну моћ финансијских извештаја. Све ове процене залиха недовршене производње по вишој вредности се исказу, односно обелодане у наредном обрачунском периоду.

Процена залиха по нижој вредности утиче на резултат пословања и доводи до стварања скривеног добитка – латентних резерви. Латентне резерве (латински — *latens* — тајни, скривени) су према *Ранковићу* (2005) део реализованог добитка који је помоћу антиципирања расхода остављен на страну, тј. није исказан. Латентне резерве најчешће настају као принудне латентне резерве, затим као латентне резерве које су последица могућности вредновања у билансу и својеволјне латентне резерве (слика 15).

Слика 15: Подела латентних резерви

Извор: Стевановић, 2009б: 120.

Последице потцењивања активе могу бити бројне, а најочигледнија лежи у повезаности између биланса стања и биланса успеха и исказивање нижег периодичног финансијског резултата у билансу успеха. Латентне резерве имају за последицу повећање текућих расхода и смањење периодичног резултата и тако представљају последице смишљених поступака сакривања добитка. С тим у вези, латентне резерве могу настати потцењивањем приликом вредновања недовршене производње и готових производа, нарочито у делу распореда општих трошкова. У активи се латентне резерве, углавном стварају процењивањем залиха по нижим вредностима, с тим што се у случају, када се исте односе на залихе недовршене производње, може рећи да су привремене и краткорочне. Будући да је на овај начин актива потцењена, код обрачуна текућег периодичног финансијског резултата, приликом наредног обрачуна финансијски резултат ће бити за исти износ већи. Дакле, у овом случају, дошло је до трансфера једног дела периодичног финансијског резултата из садашњег у наредни обрачунаски период. Ако говоримо о врстама латентних резерви у случају залиха, може се рећи да у највећем броју случајева оне настају када постоји право избора, јер право опције по којој вредности ће залихе бити билансиране, нуди и могућност настанка ових врста резерви. Када се у цену коштања укључе само варијабилни трошкови или изврши неадекватно алоцирање општих трошкова, такође могу настати латентне резерве потцењивањем вредности залиха недовршене производње и готових производа. Случај потцењивања залиха се објективизира када залихе недовршене производње доспеју на рачун расхода, односно када производ који апсорбује потцењену вредност у претходном обрачунаском периоду буде реализован. Латентне резерве могу настати и код система обрачуна по варијабилним трошковима или система обрачуна по производним трошковима, уз услов да је пуна цена коштања нижа од нето продајне цене.

Према мишљењу и чланку *Стевановића (2009б)*, појава латентних резерви у вези са залихама недовршене производње, поред многих наведених ситуација, може настати и вези са исказаним већим очекиваним трошковима довршетка и продаје код залиха недовршене производње, а у случају пољопривредне производње, такође, у делу трошкова продаје, а и процене тих залиха по нето остваривој вредности или по фер вредности приликом вредновања у билансу. Откривање латентних резерви догађа се стављањем залиха у функцију њихове намене, тј. трошењем у процесу производње или продајом. Са циљем смањења латентних резерви нова шема биланса стања према Правилнику о садржини и форми образаца финансијских извештаја за привредна друштва, задруге и предузетнике из 2014. године прописује, не само збирну позицију залиха, као што је раније био случај, већ детаљно рашчлањавање вредности залиха према врстама.

Детаљно сагледавање латентних резерви и скривених добитака, када је у питању процењивање појединих позиција активе и пасиве, а резултат разлика између стварног и инвентарисаног биланса, доводе до закључка да увек носе ознаку субјективности. Ако појаву латентних резерви или пак скривених губитака посматрамо у контексту утицаја на краткорочни обрачун финансијског резултата, увидећемо следеће (Алексић и Вујновић-Глигорић, 2013):

- **Латентне резерве** премештају исказивање стварног, односно бољег финансијског резултата на будуће обрачунаске периоде;
- **Скривени губици** премештају стварне, односно боље финансијске резултате будућих обрачунаских периода на садашњи обрачунаски период.

Према *Стевановићу и Малинићу (2009)*, данашња пословна пракса предузећа поврћује да финансијски извештаји вођени креативним извештавањем не показују на прави начин економску стварност предузећа. На тај начин се стварају скривени губици и латентне резерве које код највећег броја корисника финансијских извештаја остају

непримећене, и самим тим и финансијски положај и успешност посматраних предузећа. Како истиче *Kane* (2004), када је реч о финансијском извештавању, инвеститори су изгледа све више изненађени поштењем него запрепашћени преварама. *Bragg* (2005: 51) наглашава да је разлог превара, односно погрешно исказаних вредности залиха (прецењивањем или потцењивањем) обично повезан са повећањем профитабилности предузећа или њихових појединих пословних јединица или пак избегавањем пореза. Може се истаћи да се прецењивање и потцењивање вредности залиха недовршене производње, односно исказивање скривених губитака и латентних резерви, открије приликом реализације блиско повезаних трансакција, као и приликом вршења пописа. Због претходно наведених начина откривања, ове неправилности су краткорочног карактера. Приликом исказивања залиха недовршене производње, могу се јавити и случајне грешке, на пример, погрешног пребројавања, погрешног уноса у пословне књиге односно софтвер. Неоткривене грешке у исказаним залихама недовршене производње, могу да утичу на два обрачунска периода, тако што ће позиције које су погрешно приказане у периоду у којем је грешка настала, бити пренете у наредни период. Сваки настанак латентних резерви и скривених губитака значи да у одређеном временском тренутку у будућности мора доћи до њиховог објективизирања.

Могући узроци за стварање латентних резерви или пак скривених губитака могу бити следећи. У случају латентних резерви, *порески ефекат*, односно утицај на порез, приказује се кроз смањење добитка и стварање латентних резерви, како би се на тај начин смањила и пореска основица, који се пак, тек касније објективизира у годинама када се у пословању оствари губитак, који се покрива објективизирањем управо латентних резерви. У данашњим условима пословања није искључена могућност малверзације у делу продаје и на тај начин преношење дела или читавог скривеног добитка одређеним лицима и као такав, још један од начина умањења пореске обавезе. Могућност берзанских шпекулација је такође остварива у делу латентних резерви, кроз њихово стварање, неплаћања дивиденде и самим тим смањене цене акција, које пак нуде могућност куповине акција по нижој цени у односу на реалну. Тако се ствара могућност куповине акција у одређеном тренутку по знатно нижој тржишној цени, а касније, објективизирањем латентних резерви повећање тржишне цене акција и зараду на разлици између ниже куповне и више продајне цене акција (*Васиљевић*, 1958: 228). У случају скривених губитака, *порески ефекат*, као мотив за њихов настанак може се остварити на разне начине. Један од њих може бити скривање губитка због пореза и преношење у наредну пословну годину, када се и објективизира. Такође, берзанске шпекулације и у делу скривеног губитка могу бити разлог малверзације са резултатом, када се неисказивањем скривеног губитка, чак и исказивањем добитка повећава цена акција предузећа. Мотиви за скривање губитка могу се тражити и у субјективности руководства предузећа које тиме прикрива лоше пословање, односно пословне одлуке. Према мишљењу и чланку *Стевановића и Малинића* (2009), мотиви за стварање скривених губитака могу бити изражени и кроз повољније остварење предузећа, јер се тако може утицати на остварење очекивања власника, како у погледу припрема за прибављање додатног капитала, тако и из емисије нових акција или задуживања, у ситуацијама када треба оставити добар утисак на потенцијалне инвеститоре или изворе капитала, затим кроз утицај на цену акција кроз повољније приказивање финансијског положаја и успешности предузећа. Такође, према мишљењу истих аутора, мотиви за стварање скривених губитака могу бити и кроз избегавање или одлагање пореза или пак кроз стварање представе о повољнијем, односно монополском положају предузећа и други разлози. Најзад, желимо да укажемо на могућност откривања скривених губитака који се могу јавити на позицијама залиха недовршене производње. У том смислу, неопходно је за залихе недовршене производње утврдити старосну структуру и

све оне залихе недовршене производње које су старије од годину дана, посебно преиспитати, у смислу разлога дугог задржавања у складишту и њихове стварне употребне вредности.

Мора се истаћи чињеница да стварање латентних резерви има далеко мање негативне последице по инвеститоре у односу на стварање скривених губитака. Како истичу *Стевановић и Малинић* (2009), скривени губици прикривају стварне финансијске ризике, па се мора инсистирати на њиховом обелодањивању, док пословно изводљиве, промишљене и законом и професионалном регулативом дозвољене латентне резерве повећавају сигурност предузећа (у функцији финансирања профитабилних инвестиционих пројеката, вођења стабилне политике дивиденди), али да ипак, штете настају од неконтролисаних латентних резерви. С обзиром на претходно наведено, према *Ранковићу* (2005), према закључцима пословне праксе, латентне резерве смањују исказну моћ и упоредивост биланса. Претходно наведено у случају латентних резерви је додатно олакшано непостојањем законске регулативе која регулише искључиво ово поље, јер се њихово формирање ограничено само професионалном регулативом. Према *Healy и Palepu* (2001), ако је регулатива рачуноводства и ревизије несавршена, и менаџерима је често омогућено да калкулисањем између доношења одлука и рачуноводствених обелодањивања пренесу бољу слику предузећа потенцијалним или постојећим инвеститорима.

Најзад, и стварање латентних резерви и скривених губитака доводи у заблуду многе кориснике финансијских извештаја, те у том смислу, ствара проблем уочавања предузећа која истинито и без кривљења слике исказују свој финансијски положај и успешност пословања и оних предузећа која то не чине.

4.6.2 Питање неправилности код свођења залиха на нето продајну цену

Приликом билансирања залиха, морају се сагледати цена коштања или нето продајна цена, а залихе билансирати по нижој цени. Ако се очекује да готови производи могу бити продати по цени која је једнака или већа од цене коштања, залихе треба билансирати по цени коштања, док у супротном, треба извршити свођење цене коштања на нижу нето продајну цену. Претходно наведено је у складу са начелом опрезности, према којем се имовина не може билансирати по вишој вредности од оне која се може постићи њеном продајом или употребом. Приликом свођења залиха недовршене производње, обично се користи принцип *ставка по ставка*. За разлику од начина свођења ставке по ставку, постоје случајеви када се може извршити груписање сличних или повезаних ставки, као на пример у случају залиха артикала исте производне линије, са сличном наменом или крајњом употребом. Битно је истаћи да се у сваком следећем врши нова процена нето оствариве вредности. Са престанком дејстава различитих фактора који су утицали да се у одређеном периоду залихе недовршене производње свде на ниво нижи од цене коштања или документовањем повећања нето оствариве вредности због промењених економских околности, отписани износ се враћа, те је нова књиговодствена вредност једнака цени коштања, или промењеној нето остваривој вредности, у зависности од тога која је нижа (Министарство финансија, МРС 2).

Више пута је истакнуто да стандард МРС 2 говори о томе да се процењена цена продаје у оквиру редовног пословања, смањена за процењене трошкове довршења и трошкове неопходне за реализацију продаје, назива нето остваривом вредношћу. Приликом процене продајне цене, не треба укључити порез на додатну вредност, акцизе и друге дажбине. Процењени трошкови довршења производње израчунавају се за залихе недовршене производње, који се утврђују применом одговарајућег степена (процента) довршености који се, пак, утврђује приликом пописа на цену коштања. Процењени

неопходни трошкови продаје, који се израчунавају за залихе недовршене производње и готових производа, утврђују се применом одговарајућег процента процењених трошкова продаје на процењену продајну цену.

За процену нето оствариве вредности битни су најпоузданији докази о могућој реализацији залиха у време процене, као и процена сврхе држања залиха. Посебно битно, приликом утврђивања нето продајне цене недовршене производње, је сагледати степен довршености производње (који се примењује на цену коштања недовршене производње), односно степен недовршености недовршене производње.

Посебно дефинисан део стандарда МРС 2 сагледава случај оштећења залиха недовршене производње или њиховог потпуног или делимичног застаревања или пак пад њихових продајних цена или повећање процењених трошкова довршења или продаје. У претходно наведеним случајевима, када цена коштања ових залиха можда неће моћи да се надокнади, пракса која се употребљава представља свођење залиха недовршене производње испод њихове цене коштања до нето оствариве цене.

У складу са МРС 2-Залихе, за процену залиха недовршене производње, требало би утврдити:

- стварну цену коштања свих залиха недовршене производње и
- нето продајну цену на дан биланса за сваку од залиха недовршене производње која се налази у магацину.

У складу са претходним напоменама, нето продајна цена залиха недовршене производње утврђује се на следећи начин:

$$\left[1 - \frac{\text{Трошкови периода (конто 9820)}}{\text{Остварени приходи од продаје (конта групе рачуна 61 и 62 финансијског рачуноводства)}} \right] \times \begin{array}{l} \text{Владајућа} \\ \text{продајна цена} \\ \text{недовршене} \\ \text{производње на} \\ \text{дан биланирања} \end{array} = \begin{array}{l} \text{Нето продајна} \\ \text{цена} \\ \text{недовршене} \\ \text{производње} \end{array}$$

Извор: Прилагођено према: Родић и Филиповић, 2003: 93.

Ако је нето продајна цена недовршене производње нижа од стварне цене коштања за било коју од залиха недовршене производње у магацину утврђује се износ трошкова које треба пренети са залиха недовршене производње на расходе да би вредност залиха недовршене производње била сведена на нето продајну цену, на следећи начин:

$$\begin{array}{l} \text{Количина залиха} \\ \text{недовршене} \\ \text{производње у} \\ \text{магацину на дан} \\ \text{биланса чија је} \\ \text{стварна цена} \\ \text{коштања виша од} \\ \text{нето продајне цене} \end{array} \times \left[\begin{array}{l} \text{Стварна} \\ \text{цена} \\ \text{коштања} \end{array} - \begin{array}{l} \text{Нето} \\ \text{продајна} \\ \text{цена} \end{array} \right] = \begin{array}{l} \text{Износ} \\ \text{трошкова} \\ \text{за пренос} \\ \text{са залиха} \\ \text{недовршене} \\ \text{производње} \\ \text{на расходе} \end{array}$$

Извор: Родић и Филиповић, 2003: 93.

Утврђени износ трошкова за пренос са залиха недовршене производње на расходе, односно књижење усклађивања цене коштања залиха недовршене производње на нето продајну вредност, односно више стварне цене коштања од нето продајне цене, књижи се на следећи начин:

Билансирање залиха и резултат

Ред. бр.	О п и с	Промет	
		Дугује	Потражује
	983 - Отпис залиха недовршене производње 9590 - Одступање у трошковима недовршене производње	xxx	xxx

ПЕТИ ДЕО

**ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ, ОЦЕНА, СТАЊЕ И
ПЕРСПЕКТИВЕ РАЧУНОВОДСТВЕНОГ ТРЕТМАНА ЗАЛИХА
НЕДОВРШЕНЕ ПРОИЗВОДЊЕ**

5.1 Концептуални оквир истраживања

Разматрање постојећих сазнања о вредновању залиха недовршене производње и утицају на финансијски положај и успешност пословања показује да нема довољно напретка у погледу развоја стандардизоване методологије вредновања и мерења утицаја на финансијски положај и успешност пословања. Истиче се и проблем прибављања поузданих података, њихове упоредивости, па се тако јасно намеће потреба за новим истраживањима и релевантним закључцима у овој области.

Специфично поље саме природе залиха недовршене производње, као и чињеница да залихе недовршене производње као део позиције укупних залиха имају посебан положај у предузећу, доводе до повећане заинтересованости за ово поље. Залихе недовршене производње представљају битан фактор за анализу пословања, па се тако сматра значајним да се у деловима вредновања залиха недовршене производње у којима је могуће, прикажу одређене смернице за побољшање одређених организационих делова. Претходно наведено представља основу како би се указало на адекватно управљање трошковима и у том смислу, на критичне делове обрачуна трошкова производних предузећа.

Са циљем да се испита вредновање залиха недовршене производње и утицај на финансијски положај и успешност пословања, извршено је емпиријско истраживање у предузећима прерађивачке индустрије у Републици Србији. Истраживање се заснива на анализи следећих кључних аспеката:

- Да ли је у предузећима организован обрачун трошкова и контни план класе 9 и који систем обрачуна трошкова се користи?
- Да ли се приликом формирања цене коштања залиха поштује МРС 2?
- Да ли се утврђују трошкови по фазама производног циклуса?
- Да ли постоји јасно раздвајање трошкова на фиксне и варијабилне?
- Да ли је формирана извештајна база свих трошкова који настају у предузећу?
- Да ли се врши утврђивање фактора који утичу на рационализацију поступака и активности у циљу снижења трошкова и ако се врши, на које трошкове се највише утиче; Да ли се врши планирање и рационализација у смислу смањене цене коштања залиха недовршене производње?
- Да ли попис недовршене производње захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње?
- На који начин се обавља вредновање залиха недовршене производње на датум биланса, а на који начин вредновање излазне вредности недовршене производње?
- Да ли постоји интерни општи акт којим се регулишу питања залиха недовршене производње?
- Да ли су у оквиру напомена уз финансијске извештаје посебно сагледане рачуноводствене политике које се односе на недовршену производњу?
- Да ли је општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања директних трошкова израде, начин одобравања општих трошкова производње, и начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе?
- Да ли је развијено извештавање по сегментима пословања или центрима одговорности, као и праћење резултата пословања по сегментима пословања?
- Који показатељи успешности пословања се прате?
- У којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс стања предузећа, као и на биланс успеха?

- У ком степену скривени губици и скривени добици који се могу јавити на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње, могу да имају утицај на финансијски положај и успешност пословања предузећа?
- У ком степену се недовршена производња отписује испод своје цене коштања, односно своди на ниво продајне цене, ако је продајна цена нижа у односу на цену коштања?
- У ком степену се крајњим и почетним вредностима залиха односно повећањем или смањењем залиха у току године утиче на повећање или смањење прихода и самим тим на финансијски резултат предузећа?

5.2 Методологија истраживања

У истраживању вредновања залиха недовршене производње и утицају на финансијски положај и успешност пословања учествовали су испитаници који су запослени у средњим и великим предузећима прерађивачке индустрије у Републици Србији. Јединицу посматрања чинило је 110 испитаника који су запослени у предузећима прерађивачке индустрије (1 предузеће=1 испитаник).

Прикупљање података је извршено анкетирањем, у функцији тестирања валидности постављених хипотеза у раду. Одговори су добијени на више начина, и то:

- директним контактом са запосленима, тако што су одређени испитаници одговарали на већ дефинисану анкету са унапред структурираним питањима;
- директним контактом са запосленима, тако што је са одређеним испитаницима поред одговора на већ дефинисану структурирану анкету, извршен и интервју у вези са додатним објашњењима која се односе на предмет истраживања и тако су обезбеђене додатне квалитативне информације;
- тако што су упитници у писаној, електронској форми прослеђени учесницима анкете, који су пак претходно контактирани телефонским путем, а након добијања писмене или усмене сагласности, електронским путем попуњавали унапред припремљен упитник.

Истраживање је спроведено у шестомесечном периоду, који обухвата и део периода који представља период припреме и предаје финансијских извештаја за претходну годину Агенцији за привредне регистре, период припреме и предаје Пореској управи пореског биланса, пореске пријаве за утврђивање пореза на добит предузећа, биланса стања и биланса успеха, период припреме и предаје пословној банци налога за плаћање разлике између плаћених аконтација пореза на добит и коначно обрачунате обавезе по пореском билансу и других обавеза предузећа. Подељено је преко 300 упитника испитаницима који су запослени у средњим и великим предузећима прерађивачке индустрије, а враћено 110 попуњених упитника. Имајући у виду све изложене проблеме приликом спровођења истраживања, подаци добијени у овом истраживању анализирани су коришћењем софтвера за статистичку обраду података у друштвеним наукама SPSS 19.0. На основу добијених резултата, спроведене су даље анализе и изведени одређени закључци.

Истраживањем се гарантовала анонимност информација, а сама сврха резултата истраживања је са намером коришћења искључиво у научне сврхе. Тако се пошло од истраживачког питања, пре свега, о процедурама и системима који се користе приликом вредновања залиха недовршене производње и њиховом утицају на финансијски положај и успешност пословања у предузећима прерађивачке индустрије, ради тога да се дође до мишљења испитаника у вези са одређеним питањима. Имајући у виду да је из сваког анкетираниог предузећа анкетирани један запослени (који је

најчешће запослен у финансијској или рачуноводственој функцији), тако практично и не можемо говорити о погрешним одговорима, већ искључиво о индивидуалним оценама испитаника.

Поступком дизајнирања анкете поштован је метод затворених питања, са већ структурираним, понуђеним одговорима, како су и дефинисана сва питања, изузев питања о години оснивања предузећа и броју запослених.

Анкетни упитник је структуриран у четири целине и толико и група питања:

Први део анкете под називом „*Општа питања*” везан је за основне информације о испитанику, које се тичу пола, година старости, нивоа образовања, и основних информација о предузећу, које се односе на пословно-правну самосталност, годину оснивања, број запослених и сектор у коме је запослен испитаник. Овај део упитника чини 7 питања.

Други део анкете под називом „*Обрачун трошкова*” односи се на информације о примењеном систему обрачуна трошкова у предузећу, одређеним поделама и процедурама у вези са трошковима и ценом коштања залиха. Овај део анкетног упитника је састављен од 10 питања.

Трећи део анкете под називом „*Залихе недовршене производње*” говори о вредновању залиха недовршене производње, као и процедурама и деловима општих аката и финансијских извештаја који се односе на залихе недовршене производње, као и о цени коштања залиха недовршене производње. Ова група питања је састављена од 12 питања.

Четврти део анкете под називом „*Утицај на финансијски положај и успешност пословања*” говори о утицају залиха недовршене производње на финансијски положај и успешност пословања у смислу утицаја на биланс стања и биланс успеха, као и питања која се односе на одређене тврдње у вези са претходним утицајима и ставом испитаника у вези са предузећем у којем су запослени. Овај део упитника чини 5 питања.³⁴

Имајући у виду мултидисциплинарност спроведене теме истраживања, изражене кроз употпуњавање истраживаних питања везаних за одређене организационе аспекте, затим аспекте финансијског рачуноводства и обрачуна трошкова које се односе на рачуноводствене импликације залиха недовршене производње, сагледано је да ли су истраживања на ову тему вршена до сада у Републици Србији. Том приликом утврђено је да је *Марјановић*, 2010. године истраживао стање и перспективе система обрачуна трошкова, затим *Кнежевић и Mizdraković*, такође 2010. године, који су истражили примену методе обрачуна трошкова према активностима у Републици Србији, затим на основу спроведеног истраживања *Тодоровић*, 2013. године, и питања постављена испитаницима која се односе на обрачун трошкова и учинака и производњу, кроз истраживање обрачуна трошкова по активностима базираном на времену, као инструмент интегрисаног управљања lean пословним процесима и истраживањем *Јовановић, Јањић и Јанковић*, 2014. године, о утицају величине предузећа на имплементацију савремених система обрачуна трошкова у Републици Србији.

5.2.1 Карактеристике испитаника и предузећа у истраживачком узорку

Анализа карактеристика испитаника у узорку према полу, годинама старости и нивоу образовања испитаника показала је следећу структуру која је приказана у табели 15. У узорку доминира женски пол са 62,7% (69 испитаница), док су припадници мушког пола заступљени са 37,3% (41 испитаник) (графикон 3). Најбројнији су испитаници

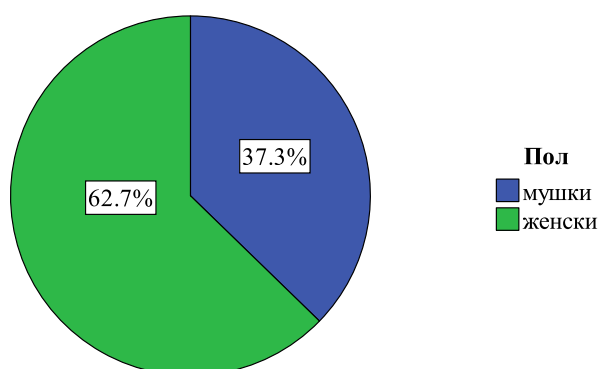
³⁴ Напомена: комплетан упитник се налази у прилогу.

који имају више од 50 година (38,2%), затим испитаници који имају од 31-40 година (33,6%). Испитаници који имају између 41-50 година чине 18,2%, док испитаници који имају мање од 30 година чине 10,0% од укупног броја испитаника (графикон 4). Што се нивоа образовања тиче, највећи број испитаника је завршио факултет-основне студије и то 49 испитаника (45%). Испитаника који су завршили факултет-мастер студије и вишу/високу школу је по 22 (по 20,2%), док је испитаника који су завршили средњу школу 14 (12,8%). Међу анкетираним испитаницима, по један испитаник је завршио докторске студије и магистарске студије (по 0,9%). Код питања које се односи на ниво образовања, недостаје један одговор испитаника (графикон 5).

Табела 15: Структура узорка према полу, годинама старости и нивоу образовања испитаника

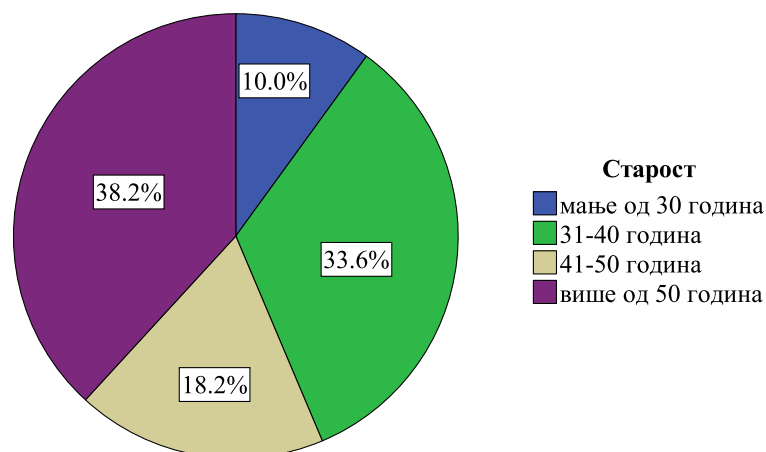
Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни процент	Процент кумулативно
<i>Пол;</i>	Мушки	41	37,3	37,3	37,3
	Женски	69	62,7	62,7	100,0
	Укупно	110	100,0	100,0	
<i>Године старости;</i>	Мање од 30 година	11	10,0	10,0	10,0
	31 – 40 година	37	33,6	33,6	43,6
	41 – 50 година	20	18,2	18,2	61,8
	Више од 50 година	42	38,2	38,2	100,0
	Укупно	110	100,0	100,0	
<i>Ниво образовања;</i>	Средња школа	14	12,7	12,8	12,8
	Виша/Висока школа	22	20,0	20,2	33,0
	Факултет –основне студије	49	44,5	45,0	78,0
	Факултет-мастер студије	22	20,0	20,2	98,2
	Магистарске студије	1	0,9	0,9	99,1
	Докторске студије	1	0,9	0,9	100,0
	Укупно	109	99,1	100,0	
	Недостају подаци	1	0,9		
	Збирно	110	100,0		

Извор: Израда аутора

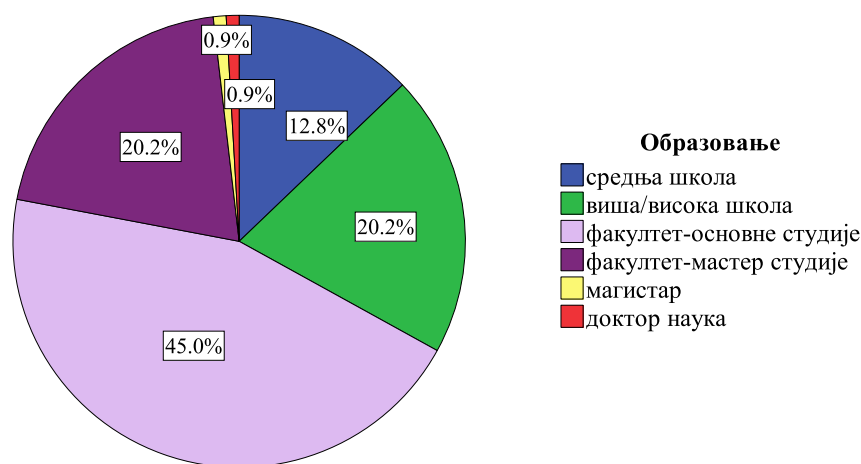

Графикон 3: Структура узорка према полу испитаника

Извор: Израда аутора

Графикон 4: Структура узорка према годинама старости испитаника
Извор: Израда аутора

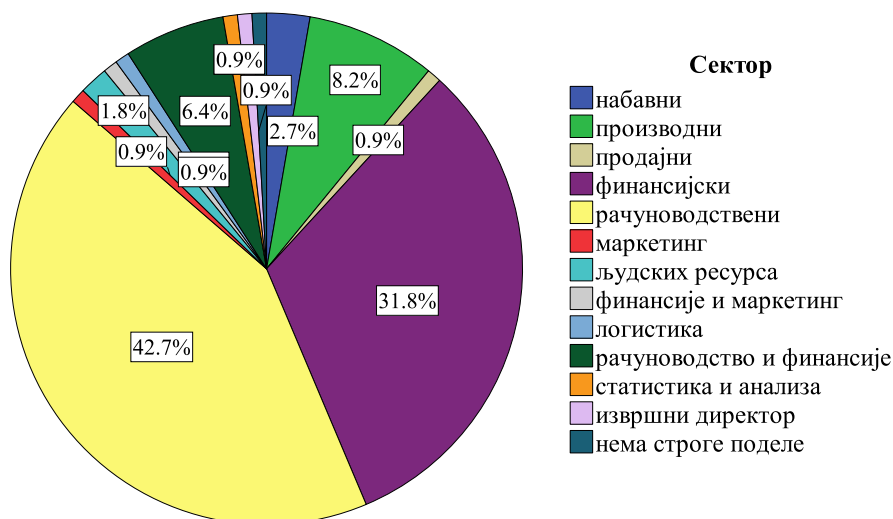
Графикон 5: Структура узорка према нивоу образовања испитаника
Извор: Израда аутора

У табели 16 и на графикону 6 приказана је структура узорка према сектору у коме су испитаници запослени. Највећи број испитаника запослен је у рачуноводственом и финансијском сектору, и то, 47 у рачуноводственој функцији (42,7%), а 35 у финансијској служби (31,8%), док је 7 испитаника запослено у рачуноводствено-финансијској функцији (6,4%). Испитаници који долазе из рачуноводствене и финансијске функције су углавном рапорјеђени на пословима шефова рачуноводства, односно финансија. У производном сектору је запослено 9 испитаника (8,2%). Три испитаника је запослено у набавном сектору (2,7%), а два у сектору људских ресурса (1,8%). По један испитаник (по 2,7%) долази из продајног, маркетинг сектора, финансијског и маркетинг сектора, логистике, статистике и анализе, један испитаник је извршни директор, док у једном предузећу нема строге поделе сектора.

Табела 16: Структура узорка према сектору у коме су запослени испитаници

Категорије	Фреквенција	Процент	Валидни проценат	Процент кумулативно
<i>Сектор;</i> 1. набавни	3	2,7	2,7	2,7
2. производни	9	8,2	8,2	10,9
3. продајни	1	0,9	0,9	11,8
4. финансијски	35	31,8	31,8	43,6
5. рачуноводствени	47	42,7	42,7	86,4
6. маркетинг	1	0,9	0,9	87,3
7. истраживачко-развојни	0	0,0	0,0	87,3
8. људских ресурса	2	1,8	1,8	89,1
9. ИТ	0	0,0	0,0	89,1
10. финансијски и маркетинг	1	0,9	0,9	90,0
11. логистика	1	0,9	0,9	90,9
12. рачуноводство и финансије	7	6,4	6,4	97,3
13. статистика и анализа	1	0,9	0,9	98,2
14. извршни директор	1	0,9	0,9	99,1
15. нема строге поделе	1	0,9	0,9	100,0
Укупно	110	100,0	100,0	

Извор: Израда аутора

Графикон 6: Структура узорка према сектору у коме су запослени испитаници

Извор: Израда аутора

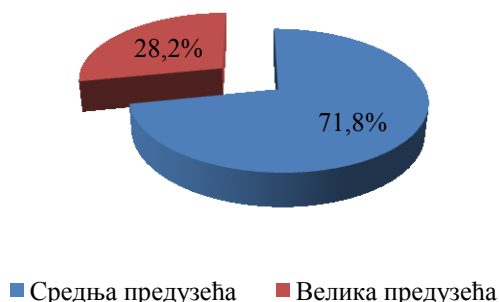
У наставку је приказана структура предузећа у којима су запослени испитаници из области прерађивачке делатности која чине узорак према конкретној врсти делатности и према величини (табела 17). Према величини посматраних предузећа, а на основу одговора испитаника који су запослени у њима, уочава се да структуру узорка чини 31 великих (28,2%) и 79 средњих (71,8%) предузећа (графикон 7). Величина предузећа је одређена према подацима које јавно објављује Агенција за привредне регистре (финансијски извештаји и подаци о разврставању за 2014. годину).

Табела 17: Структура предузећа из области прерађивачке делатности према конкретној врсти делатности и према величини предузећа.

Назив предузећа	Шифра делатности	Величина предузећа	Број предузећа
	1011 - Прерада и конзервисање меса	Средње	2
	1032 - Производња сокова од воћа и поврћа	Средње	1
	1039 - Остала прерада и конзервисање воћа и поврћа	Средње	2
	1041 - Производња уља и масти	Средње	2
	1041 - Производња уља и масти	Велико	1
	1051 - Прерада млека и производња сирева	Средње	4
	1061 - Производња млинских производа	Средње	3
	1071 - Производња хлеба, свежег пецива и колача	Средње	1
	1072 - Производња двопека, кекса, трајног пецива и колача	Средње	1
	1081 - Производња шећера	Велико	1
	1082 - Производња какаоа, чоколаде и кондиторских производ	Средње	2
	1089 - Производња осталих прехрамбених производа	Средње	1
	1089 - Производња осталих прехрамбених производа	Велико	1
	1091 - Производња готове хране за домаће животиње	Средње	2
	1101 - Дестилација, пречишћавање и мешање пића	Велико	1
	1102 - Производња вина од грозђа	Велико	1
	1105 - Производња пива	Средње	1
	1107 - Производња освежавајућих пића, минералне воде и остале флаширане воде	Средње	3
	1200 - Производња дуванских производа	Средње	1
	1392 - Производња готових текстилних производа, осим одеће	Средње	1
	1431 - Производња плетених и кукичаних чарапа	Средње	1
	1520 - Производња обуће	Велико	1
	1520 - Производња обуће	Средње	2
	1712 - Производња папира и картона	Велико	1
	1721 - Производња таласастог папира и картона и амбалаже од папира и картона	Средње	1
	2012 - Производња средстава за припремање боја и пигмената	Средње	1
	2120 - Производња фармацеутских препарата	Велико	2
	2211 - Производња гума за возила, протектирање гума за возила	Велико	1
	2219 - Производња осталих производа од гуме	Средње	1
	2221 - Производња плоча, листова, цеви и профила од пластике	Средње	2
	2222 - Производња амбалаже од пластике	Средње	3
	2229 - Производња осталих производа од пластике	Средње	1
	2313 - Производња шупљег стакла	Велико	1
	2320 - Производња ватросталних производа	Велико	1
	2332 - Производња опеке, црепа и грађевинских производа од печене глине	Средње	4
	2442 - Производња алуминијума	Велико	1
	2511 - Производња металних конструкција и делова конструкција	Средње	5

	2512 - Производња металних врата и прозора	Средње	1
	2530 - Производња парних котлова, осим котлова за централно грејање	Средње	1
	2540 - Производња оружја и муниције	Велико	1
	2540 - Производња оружја и муниције	Средње	1
	2550 - Ковање, пресовање, штанцовање и ваљање метала; металургија праха	Средње	1
	2561 - Обрада и превлачење метала	Средње	1
	2573 - Производња алата	Средње	2
	2599 - Производња осталих металних производа	Средње	1
	2599 - Производња осталих металних производа	Велико	1
	2660 - Производња опреме за зрачење, електромедицинске и електротерапеутске опреме	Средње	1
	2720 - Производња батерија и акумулатора	Велико	1
	2732 - Производња осталих електронских и електричних проводника и каблова	Велико	1
	2733 - Производња опреме за повезивање жица и каблова	Средње	1
	2752 - Производња неелектричних апарата за домаћинство	Средње	1
	2752 - Производња неелектричних апарата за домаћинство	Велико	1
	2812 - Производња хидрауличних погонских уређаја	Средње	1
	2814 - Производња осталих славина и вентила	Средње	1
	2822 - Производња опреме за подизање и преношење	Велико	1
	2822 - Производња опреме за подизање и преношење	Средње	1
	2892 - Производња машина за руднике, каменоломе и грађевинарство	Велико	1
	2910 - Производња моторних возила	Велико	2
	2910 - Производња моторних возила	Средње	1
	2920 - Производња каросерија за моторна возила, приколице и полуприколице	Средње	3
	2931 - Производња електричне и електронске опреме за моторна возила	Велико	1
	2932 - Производња осталих делова и додатне опреме за моторна возила	Средње	9
	2932 - Производња осталих делова и додатне опреме за моторна возила	Велико	3
	3020 - Производња локомотива и шинских возила	Велико	1
	3020 - Производња локомотива и шинских возила	Средње	1
	3030 - Производња ваздушних и свемирских летелица и одговарајуће опреме	Велико	1
	3109 - Производња осталог намештаја	Велико	2
	3109 - Производња осталог намештаја	Средње	2
	3299 - Производња осталих предмета	Средње	1
	3314 - Поправка електричне опреме	Велико	1
Укупно		<i>Велико=31</i>	<i>110</i>
		<i>Средње=79</i>	

Извор: Израда аутора

Графикон 7: Структура предузећа из области прерађивачке делатности према величини предузећа

Извор: Израда аутора

Структура узорка према пословно-правној самосталности предузећа (табела 18 и графикон 8) показује да највећи број предузећа у узорку самостално послује, и то 66 предузећа (60,0%), док у оквиру холдинг групе послује 27 предузећа (24,5%), а у оквиру мултинационалних компанија послује 17 предузећа (15,5%).

Табела 18: Структура узорка према пословно–правној самосталности предузећа

Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни проценат	Процент кумулативно
<i>Пословно-правна самосталност;</i>	Самостално послује	66	60,0	60,0	60,0
	У оквиру холдинг групе	27	24,5	24,5	84,5
	У оквиру мултинационалне компаније	17	15,5	15,5	100,0
	Укупно	110	100,0	100,0	

Извор: Израда аутора

Графикон 8: Структура узорка према пословно-правној самосталности предузећа

Извор: Израда аутора

Управљање залихама у предузећима обухваћеним узорком је, као независна функција у предузећу, организовано у 34 предузећа (30,9%), док је у 76 предузећа (69,1%) организовано у оквиру осталих функција (табела 19 и графикон 9).

Табела 19: Структура узорка према томе да ли је управљање залихама независна функција или није

Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни процент	Процент кумулативно
<i>Да ли је управљање залихама независна функција;</i>	Не	76	69,1	69,1	69,1
	Да	34	30,9	30,9	100,0
	Укупно	110	100,0	100,0	

Извор: Израда аутора

Графикон 9: Структура узорка према томе да ли је управљање залихама независна функција или није

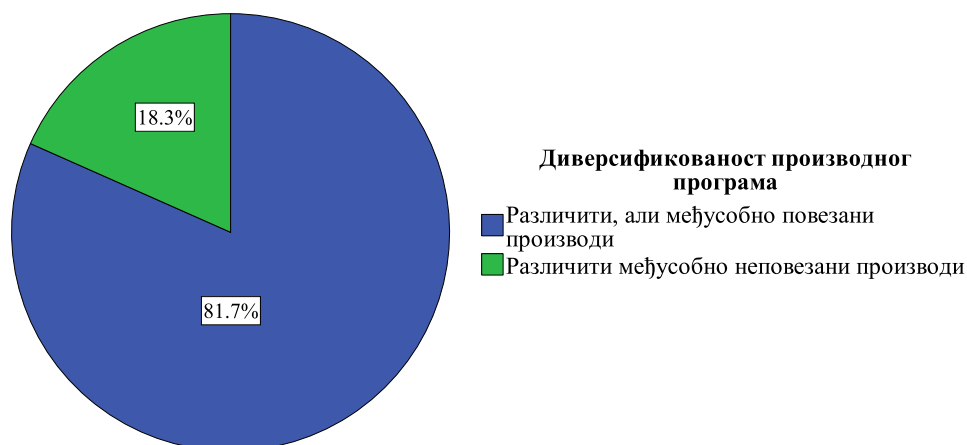
Извор: Израда аутора

Производни програм предузећа је диверсификован на следећи начин: већи број предузећа, и то 89 (81,7%) производи различите, али међусобно повезане производе, док 20 предузећа (18,3%) производи различите међусобно неповезане производе (табела 20 и графикон 10).

Табела 20: Структура узорка према диверсификованости производног програма

Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни процент	Процент кумулативно
<i>Диверсификованост производног програма;</i>	Различити, али међусобно повезани производи	89	80,9	81,7	81,7
	Различити међусобно неповезани производи	20	18,2	18,3	100,0
	Укупно	109	99,1	100,0	
	Недостају подаци	1	0,9		
Збирно		110	110		

Извор: Израда аутора

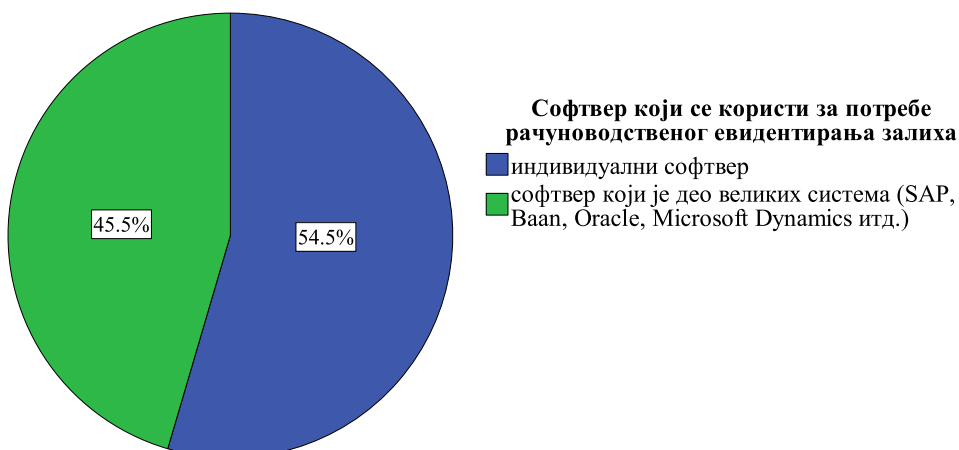
Графикон 10: Структура узорка према диверсификованости производног програма
Извор: Израда аутора

Структура узорка предузећа показује да се за потребе рачуноводственог евидентирања залиха користи углавном индивидуални софтвер и то у 60 предузећа (54,5%), док је софтвер који је део великих система (SAP, Baan, Oracle, Microsoft Dynamics итд.) примењен у 50 предузећа (45,5%) (табела 21 и графикон 11).

Табела 21: Структура узорка према софтверу који се користи за рачуноводствено евидентирање залиха

Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни проценат	Процент кумулативно
<i>Софтвер који се користи за потребе рачуноводственог евидентирања залиха;</i>	Индивидуални	60	54,5	54,5	54,5
	Софтвер који је део великих система	50	45,5	45,5	100,0
	Укупно	110	100,0	100,0	

Извор: Израда аутора

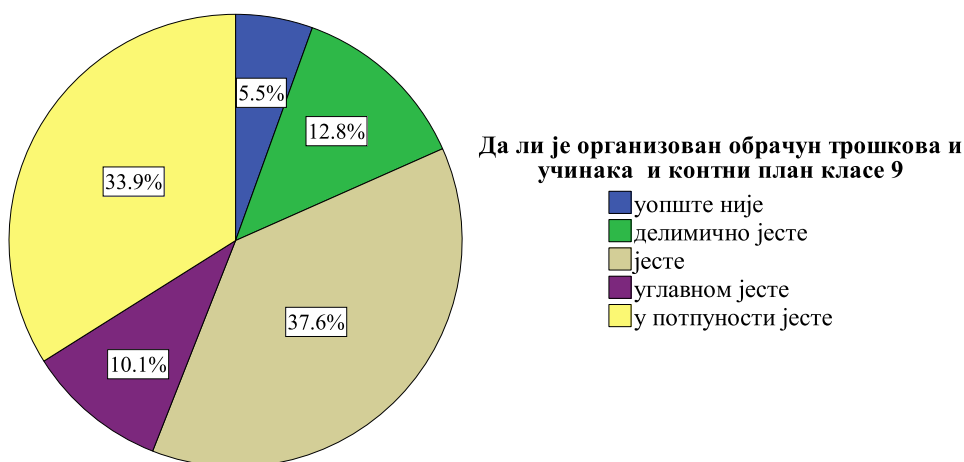
Графикон 11: Структура узорка према софтверу који се користи за рачуноводствено евидентирање залиха
Извор: Израда аутора

Структура узорка предузећа показује да највећи број испитаника (41) за питање да ли су у предузећу организовани обрачун трошкова и учинака и контни план класе 9 сматра да јесу (37,6%), а 37 испитаника (33,9%) сматра да су обрачун трошкова и учинака и контни план класе 9 организовани у потпуности, док 6 испитаника (5,5%) сматра да претходно наведено уопште није организовано (табела 22 и графикон 12).

Табела 22: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли су у предузећу организовани обрачун трошкова (рачуноводство трошкова) и контни план класе 9

Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни проценат	Процент кумулативно
Да ли су у предузећу организовани обрачун трошкова (рачуноводство трошкова) и контни план класе 9;	Уопште нису	6	5,5	5,5	5,5
	Делимично јесу	14	12,7	12,8	18,3
	Јесу	41	37,3	37,6	56,0
	Углавном јесу	11	10,0	10,1	66,1
	У потпуности јесу	37	33,6	33,9	100,0
	Укупно	109	99,1	100,0	
	Недостају подаци	1	0,9		
	Збирно	110	100,0		

Извор: Израда аутора

Графикон 12: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли су у предузећу организовани обрачун трошкова (рачуноводство трошкова) и контни план класе 9

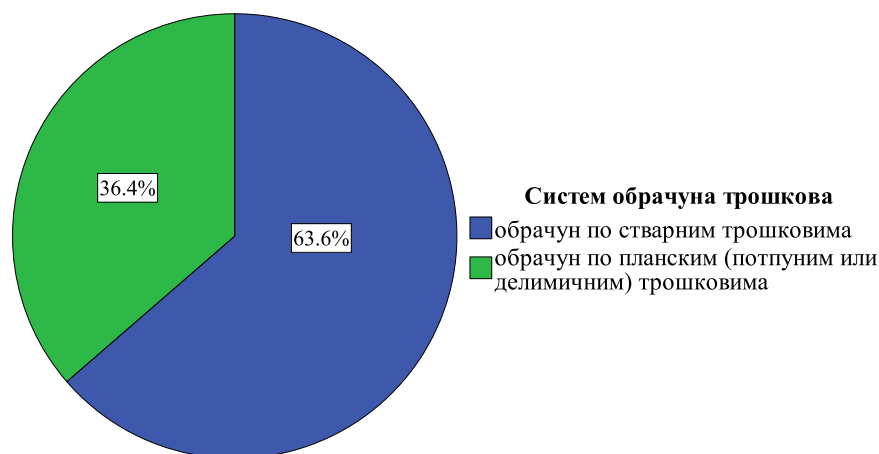
Извор: Израда аутора

Анализа узорка предузећа показује да се за обрачун трошкова и учинака користи углавном обрачун по стварним трошковима, и то у случају 70 предузећа (63,6%), док се обрачун по планским (потпуним или делимичним трошковима) примењује у случају 40 предузећа (36,4%) (табела 23 и графикон 13).

Табела 23: Структура узорка према примењеном систему обрачуна трошкова

Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни проценат	Процент кумулативно
Систем обрачуна трошкова;	Обрачун по стварним трошковима	70	63,6	63,6	63,6
	Обрачун по планским (потпуним или делимичним трошковима)	40	36,4	36,4	100,0
	Укупно	110	100,0	100,0	

Извор: Израда аутора

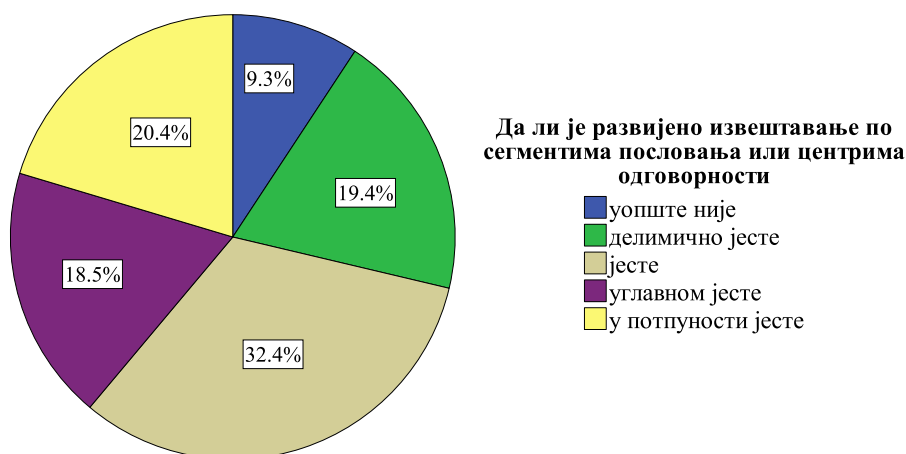
Графикон 13: Структура узорка према систему обрачуна трошкова
Извор: Израда аутора

На питање да ли је у предузећу развијено извештавање по сегментима пословања или центрима одговорности највећи број испитаника је одговорио да јесте, и то 35 испитаника (32,4%), док је 10 испитаника (9,3%) одговорило да у предузећима у којима су запослени није развијено извештавање по сегментима или центрима одговорности (табела 24 и графикон 14).

Табела 24: Структура узорка према одговору испитаника да ли је у предузећу развијено извештавање по сегментима пословања или центрима одговорности

Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни проценат	Процент кумулативно
Да ли је у предузећу развијено извештавање по сегментима пословања или центрима одговорности;	Углавном није	10	9,1	9,3	9,3
	Делимично јесте	21	19,1	19,4	28,7
	Јесте	35	31,8	32,4	61,1
	Углавном јесте	20	18,2	18,5	79,6
	У потпуности јесте	22	20,0	20,4	100,0
	Укупно	108	98,2	100,0	
	Недостају подаци	2	1,8		
	Збирно	110	100,0		

Извор: Израда аутора

Графикон 14: Структура узорка према одговору испитаника да ли је у предузећу развијено извештавање по сегментима пословања или центрима одговорности
Извор: Израда аутора

На основу одговора испитаника утврђено је да се у већини предузећа, односно у 80 (73,4%) утврђују трошкови по фазама производног циклуса, док се у 29 предузећа не врши утврђивање трошкова по фазама производног циклуса (26,6%) (табела 25 и графикон 15).

Табела 25: Структура узорка према одговору испитаника да ли се у предузећу утврђују трошкови по фазама производног циклуса

Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни проценат	Процент кумулативно
<i>Да ли се у предузећу утврђују трошкови по фазама производног циклуса;</i>	Не	29	26,4	26,6	26,6
	Да	80	72,7	73,4	100,0
	Укупно	109	99,1	100,0	
	Недостају подаци	1	0,9		
	Збирно	110	110	100,0	

Извор: Израда аутора

Графикон 15: Структура узорка према одговору испитаника да ли се у предузећу утврђују трошкови по фазама производног циклуса

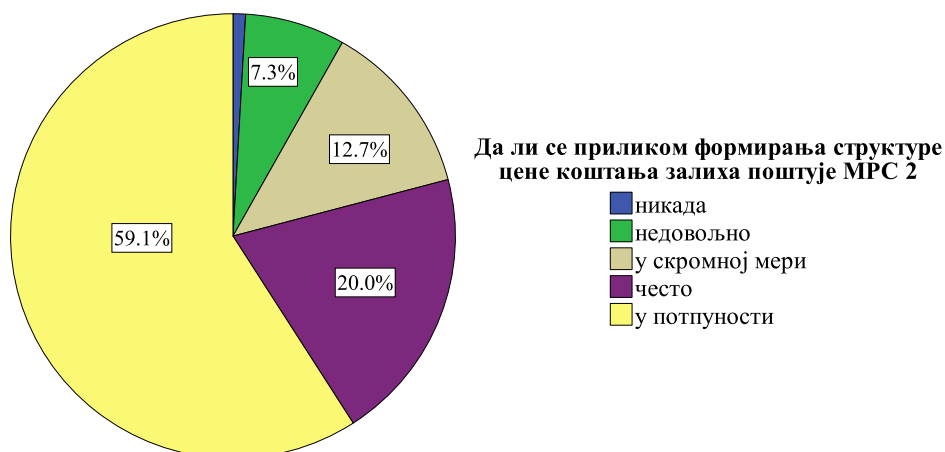
Извор: Израда аутора

Сагледавајући примену МРС приликом формирања структуре цене коштања, а на основу одговора испитаника, можемо закључити да највећи број испитаника приликом формирања цене коштања залиха поштује МРС 2, и то 65 (59,1%) испитаника, док је само један испитаник одговорио да се никада не поштује МРС 2 приликом формирања цене коштања залиха (0,9%) (табела 26 и графикон 16).

Табела 26: Структура узорка према одговору испитаника да ли се у предузећу приликом формирања структуре цене коштања залиха поштује МРС 2

Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни проценат	Процент кумулативно
<i>Да ли се у предузећу приликом формирања структуре цене коштања залиха поштује МРС 2;</i>	Никада	1	0,9	0,9	0,9
	Недовољно	8	7,3	7,3	8,2
	У скромној мери	14	12,7	12,7	20,9
	Често	22	20,0	20,0	40,9
	У потпуности	65	59,1	59,1	100,0
	Укупно	110	100,0	100,0	

Извор: Израда аутора

Графикон 16: Структура узорка према одговору испитаника да ли се у предузећу приликом формирања структуре цене коштања залиха поштује MPC 2

Извор: Израда аутора

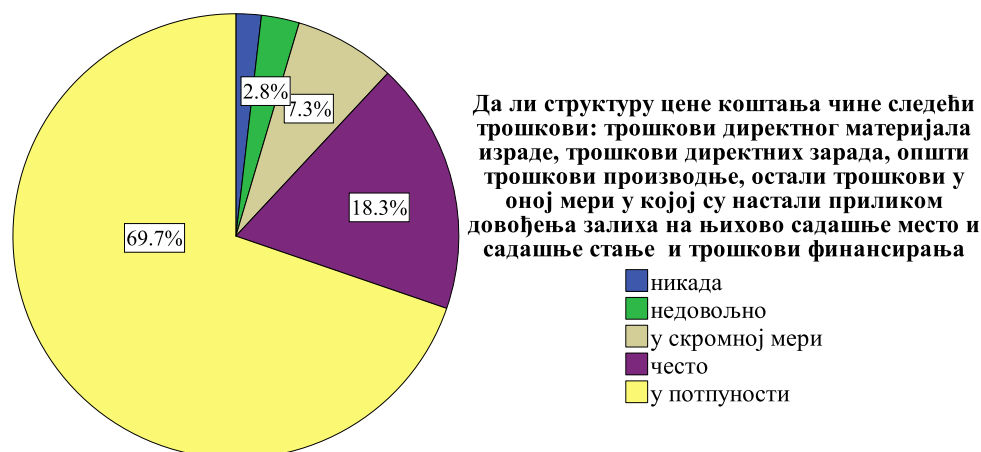
У наставку је, у складу са применом MPC 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха, а на основу одговора испитаника утврђено да већина испитаника, односно 76 испитаника (69,7%) сматра да структуру цене коштања чине: трошкови директног материјала израде, трошкови директних зарада, општи трошкови производње, остали трошкови у оној мери у којој су настали приликом довођења залиха на њихово садашње место и садашње стање и трошкови финансирања (позајмљивања), а што је неопходно предвидети рачуноводственом политиком о мерењу и процењивању залиха. Само 2 испитаника (1,8%) сматра да структуру цене коштања никада не чине претходно наведени трошкови (табела 27 и графикон 17).

Табела 27: Структура узорка према одговору испитаника да ли структуру цене коштања у предузећу чине наведени трошкови

Категорије	Фреквенција	Процент	Валидни проценат	Процент кумулативно
Да ли структуру цене коштања у предузећу чине следећи трошкови: трошкови директног материјала израде, трошкови директних зарада, општи трошкови производње, остали трошкови у оној мери у којој су настали приликом довођења залиха на њихово садашње место и садашње стање и трошкови финансирања (позајмљивања), ³⁵	Никада	2	1,8	1,8
	Недовољно	3	2,7	4,6
	У скромној мери	8	7,3	11,9
	Често	20	18,2	30,3
	У потпуности	76	69,1	100,0
	Укупно	109	99,1	100,0
	Недостају подаци	1	0,9	
Збирно	110	100,0		

Извор: Израда аутора

³⁵ што је неопходно предвидети рачуноводственом политиком о мерењу и процењивању залиха.

Графикон 17: Структура узорка према одговору испитаника да ли структуру цене коштања у предузећу чине наведени трошкови

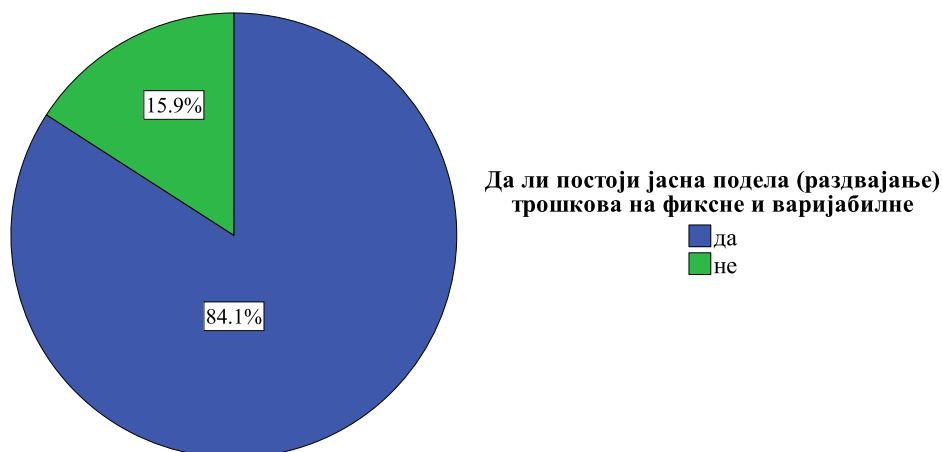
Извор: Израда аутора

Структура одговора испитаника на питање да ли постоји јасна подела (раздвајање) фиксних и варијабилних трошкова показује да је 90 испитаника одговорило потврдно (84,1%), а да је 17 испитаника одговорило да не постоји јасна подела трошкова на фиксне и варијабилне предузећа у којима су запослени (15,9%) (табела 28 и графикон 18).

Табела 28: Структура узорка према одговору испитаника да ли постоји јасна подела (раздвајање) трошкова на фиксне и варијабилне

Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни проценат	Процент кумулативно
Да ли постоји јасна подела (раздвајање) трошкова на фиксне и варијабилне;	Не	17	15,5	15,9	15,9
	Да	90	81,8	84,1	100,0
	Укупно	107	97,3	100,0	
	Недостају подаци	3	2,7		
	Збирно	110	100,0		

Извор: Израда аутора

Графикон 18: Структура узорка према одговору испитаника да ли постоји јасна подела (раздвајање) трошкова на фиксне и варијабилне

Извор: Израда аутора

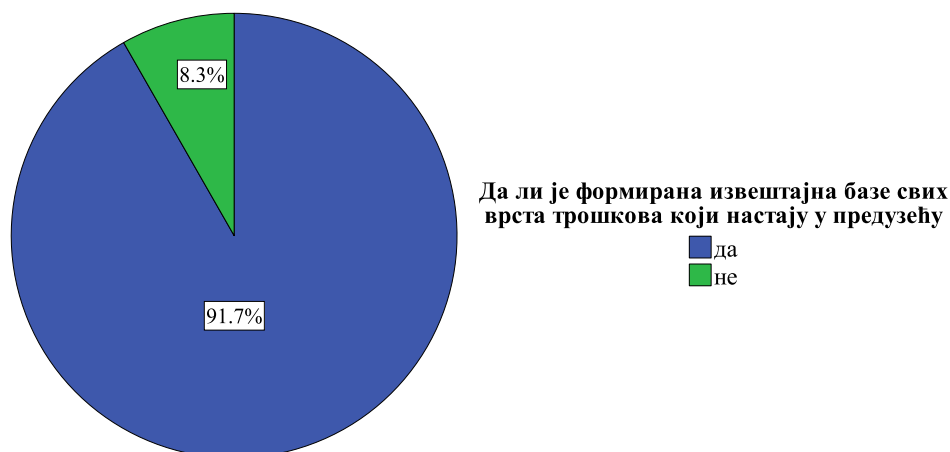
Структура одговора испитаника на питање да ли је у предузећу формирана извештајна базе свих врста трошкова који настају у предузећу показује да је 100 испитаника

одговорило потврдно (91,7%), а да је 9 испитаника одговорило да не постоји формирана извештајна база свих трошкова који настају у предузећима у којима су запослени (8,3%) (табела 29 и графикон 19).

Табела 29: Структура узорка према одговору испитаника да ли је формирана извештајна база свих врста трошкова који настају у предузећу

Категорије	Фреквенција	Процент	Валидни процент	Процент кумулативно
<i>Да ли је формирана извештајна база свих врста трошкова који настају у предузећу;</i>	Не	9	8,2	8,3
	Да	100	90,9	91,7
	Укупно	109	99,1	100,0
	Недостају подаци	1	0,9	
	Збирно	110	100,0	

Извор: Израда аутора

Графикон 19: Структура узорка према одговору испитаника да ли је формирана извештајна база свих врста трошкова који настају у предузећу

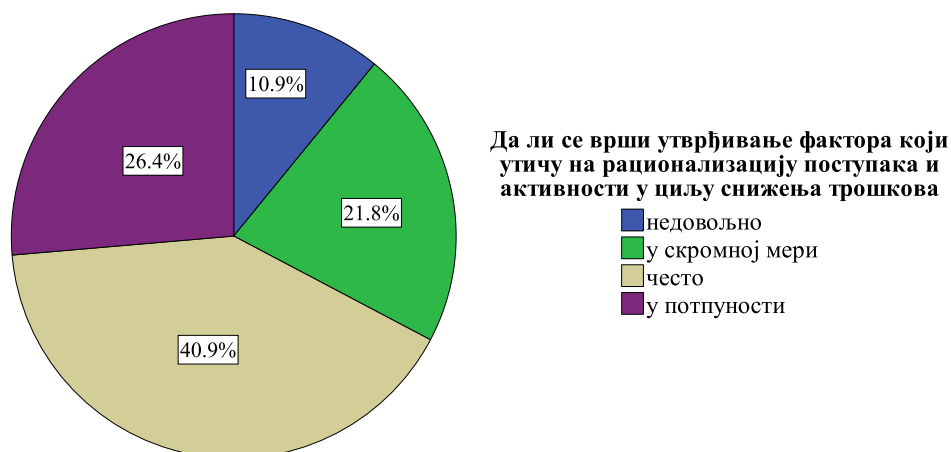
Извор: Израда аутора

На основу одговора испитаника, а на питање, да ли се у предузећу врши утврђивање фактора који утичу на рационализацију поступака и активности у циљу снижења трошкова, најчешћи одговор је да се често врши утврђивање, и то код 45 испитаника (40,9%), док ниједан испитаник не сматра да се у предузећима у којима су запослени не врши утврђивање фактора који утичу на рационализацију поступака и активности у циљу снижења трошкова (табела 30 и графикон 20).

Табела 30: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли се у предузећу врши утврђивање фактора који утичу на рационализацију поступака и активности у циљу снижења трошкова

Категорије	Фреквенција	Процент	Валидни процент	Процент кумулативно
<i>Да ли се у предузећу врши утврђивање фактора који утичу на рационализацију поступака и активности у циљу снижења трошкова;</i>	Никада	0	0	0,0
	Недовољно	12	10,9	10,9
	У скромној мери	24	21,8	21,8
	Често	45	40,9	40,9
	У потпуности	29	26,4	26,4
	Укупно	110	100,0	100,0

Извор: Израда аутора

Графикон 20: Структура узорка према одговору испитаника на питање ли се у предузећу врши утврђивање фактора који утичу на рационализацију поступака и активности у циљу снижења трошкова

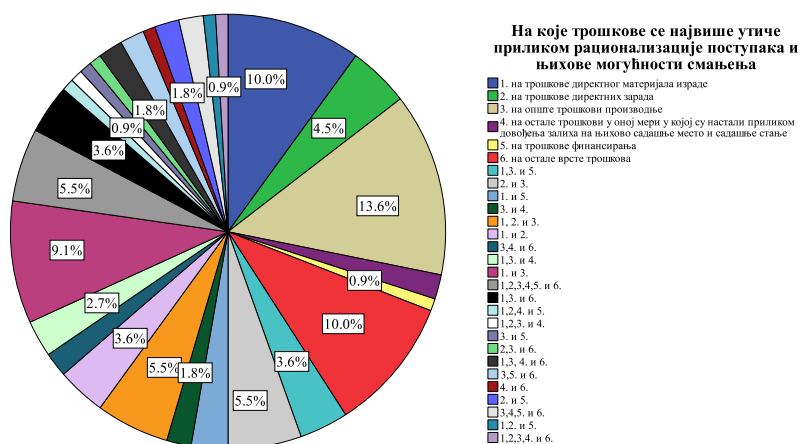
Извор: Израда аутора

Анализа одговора показује да се у односу на врсте трошкова на које се највише утиче приликом рационализације поступака и њихове могућности смањења, највише утиче на опште трошкове производње, и то у 15 предузећа (13,6%), док се на смањење трошкова директног материјала израде и на смањење осталих врста трошкова највише утиче у по 11 предузећа (10,0%). На смањење и трошкова директног материјала израде и општих трошкова производње највише се утиче у 10 предузећа (9,1%). На смањење трошкова директних зарада и општих трошкова производње, затим трошкова директног материјала, зарада израде и општих трошкова производње, као и на смањење свих понуђених врста трошкова утиче се највише у по 6 предузећа (5,5%). На смањење трошкова директних зарада највише се утиче у 5 предузећа (4,5%), на смањење осталих трошкова у оној мери у којој су настали приликом довођења залиха на њихово садашње место и садашње стање се утиче највише у 2 предузећа (1,8%), док се на смањење трошкова финансирања (позајмљивања) утиче у једном предузећу (0,9%). У табели 29 су приказани и вишеструки одговори испитаника у вези са врстама трошкова на које се утиче приликом рационализације поступака и њихове могућности смањења (табела 31 и графикон 21).

Табела 31: Структура узорка према врстама трошкова на које се највише утиче приликом рационализације поступака и њихове могућности смањења

Категорије	Фреквенција	Процент	Валидни процент	Процент кумулативно	
<i>Врсте трошкова на које се највише утиче приликом рационализације поступака и њихове могућности смањења;</i>	1. Трошкови директног материјала израде	11	10,0	10,0	10,0
	2. Трошкови директних зарада	5	4,5	4,5	14,5
	3. Општи трошкови производње	15	13,6	13,6	28,2
	4. Остали трошкови у оној мери у којој су настали приликом довођења залиха на њихово садашње место и садашње стање	2	1,8	1,8	30,0
	5. Трошкови финансирања (позајмљивања);	1	0,9	0,9	30,9
	6. Остале врсте трошкова	11	10,0	10,0	40,9
	1,3. и 5.	4	3,6	3,6	44,5
	2. и 3.	6	5,5	5,5	50,0
	1. и 5.	3	2,7	2,7	52,7
	3. и 4.	2	1,8	1,8	54,5
	1,2. и 3.	6	5,5	5,5	60,0
	1. и 2.	4	3,6	3,6	63,6
	3,4. и 6.	2	1,8	1,8	65,5
	1,3. и 4.	3	2,7	2,7	68,2
	1. и 3.	10	9,1	9,1	77,3
	1,2,3,4,5. и 6.	6	5,5	5,5	82,7
	1,3. и 6.	4	3,6	3,6	86,4
	1,2,4. и 5.	1	0,9	0,9	87,3
	1,2,3. и 4.	1	0,9	0,9	88,2
	3. и 5.	1	0,9	0,9	89,1
	2, 3. и 6.	1	0,9	0,9	90,0
	1,3,4. и 6.	2	1,8	1,8	91,8
	3,5. и 6.	2	1,8	1,8	93,6
	4. и 6.	1	0,9	0,9	94,5
	2. и 5.	2	1,8	1,8	96,4
	3,4,5. и 6.	2	1,8	1,8	98,2
	1,2. и 5.	1	0,9	0,9	99,1
	1,2,3,4. и 6.	1	0,9	0,9	100,0
	Укупно	110	100,0	100,0	

Извор: Израда аутора

Графикон 21: Структура узорка према врстама трошкова на које се највише утиче приликом рационализације поступака и њихове могућности смањења

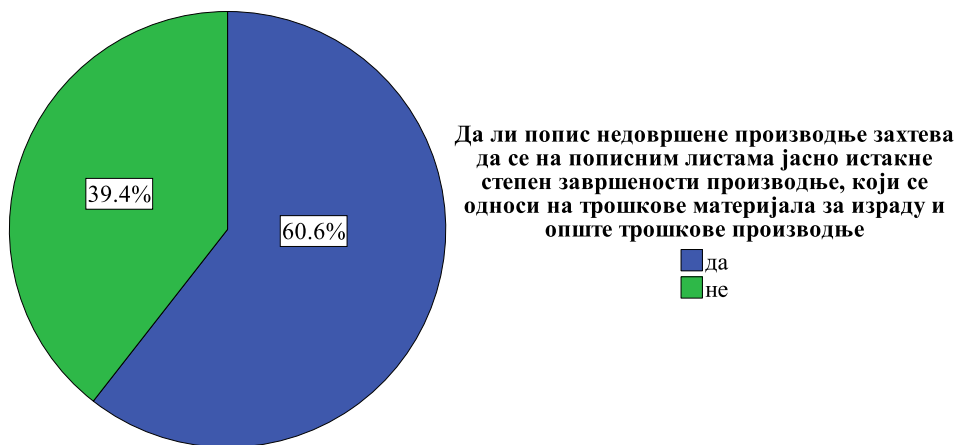
Извор: Израда аутора

У складу са питањем о попису недовршене производње у предузећима, већи број испитаника (66 или 60,6%) је одговорио да се приликом вршења истог у предузећу захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње, док је 43 испитаника (39,4%) одговорило да се приликом вршења пописа не захтева претходно наведено (табела 32 и графикон 22). Ова анализа одговора ствара сумњу истраживача и окружења, по питању организационих питања пописа и адекватно утврђеног степена довршености учинака и самим тим и цене коштања код оних предузећа код којих се не захтева да се на пописним листама истакне степен завршености, те је у случају 39,4% предузећа оправдана сумња на креативно рачуноводство.

Табела 32: Структура узорка према одговору на питање да ли попис недовршене производње у предузећу захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње

Категорије	Фреквенција	Процент	Валидни проценат	Процент кумулативно
<i>Да ли попис недовршене производње у предузећу захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње;</i>	Не	43	39,1	39,4
	Да	66	60,0	60,6
	Укупно	109	99,1	100,0
	Недостају подаци	1	0,9	
	Збирно	110	100,0	

Извор: Израда аутора

Графикон 22: Структура узорка према одговору на питање да ли попис недовршене производње у предузећу захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње.

Извор: Израда аутора

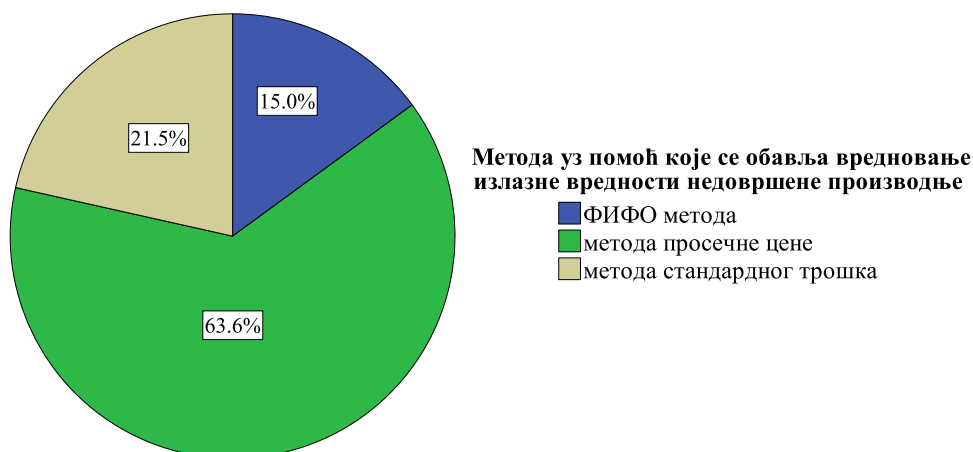
Сагледавајући коришћене методе за вредновање залиха приликом трошења, структура питања које је коришћено за испитивање методе излаза истих која се користи за вредновање залиха недовршене производње приликом излаза, сачињена је према *Toomey* (2000: 19). Тако структура узорка предузећа показује да је метода уз помоћ које се обавља вредновање излазне вредности залиха недовршене производње најчешће

метода просечне цене и то у 68 предузећа (63,6%). Метода стандардног трошка се користи у 23 предузећа (21,5%), док се ФИФО метода користи у 16 предузећа (15,0%). ЛИФО метода се не користи уопште (табела 33 и графикон 23).

Табела 33: Структура узорка према методи уз помоћ које се обавља вредновање излазне вредности недовршене производње

Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни проценат	Процент кумулативно
<i>Метода уз помоћ које се обавља вредновање излазне вредности недовршене производње;</i>	ФИФО метода	16	14,5	15,0	15,0
	ЛИФО метода	0	0,0	0,0	0,0
	Метода просечне цене	68	61,8	63,6	78,5
	Метод стандардног трошка	23	20,9	21,5	100,0
	Укупно	107	97,3	100,0	
	Недостају подаци	3	2,7		
	Збирно	110	100,0		

Извор: Израда аутора

Графикон 23: Структура узорка према методи уз помоћ које се обавља вредновање излазне вредности недовршене производње

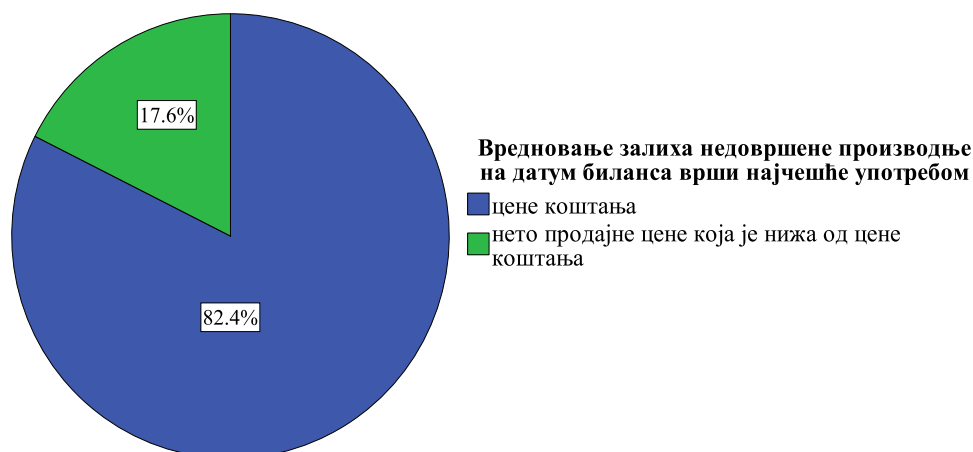
Извор: Израда аутора

Анализом одговора испитаника утврђено је да је најчешће коришћен начин вредновања залиха недовршене производње на датум биланса коришћењем цене коштања и то у 89 предузећа (82,4%), док се нето продајна цена која је нижа од цене коштања користи у 19 предузећа (17,6%) (табела 34 и графикон 24).

Табела 34: Структура узорка према начину вредновања залиха недовршене производње на датум биланса

Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни проценат	Процент кумулативно
<i>Начин вредновања залиха недовршене производње на датум биланса;</i>	Цена коштања	89	80,9	82,4	82,4
	Нето продајна цена која је нижа од цене коштања	19	17,3	17,6	100,0
	Укупно	108	98,2	100,0	
	Недостају подаци	2	1,8		
	Збирно	110	100,0		

Извор: Израда аутора

Графикон 24: Структура узорка према начину вредновања залиха недовршене производње на датум биланса

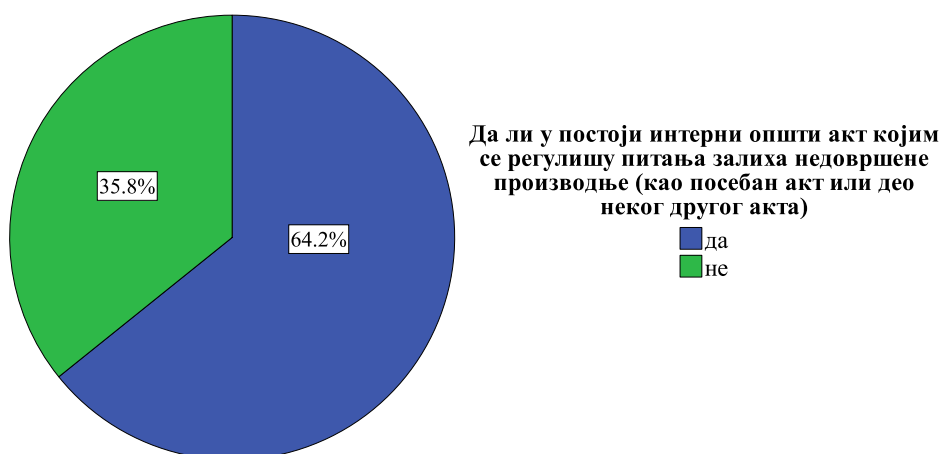
Извор: Израда аутора

Структура одговора испитаника за питање да ли у предузећу постоји интерни општи акт којим се регулишу питања залиха недовршене производње (као посебан акт или део неког другог акта) показује да у највећем броју предузећа постоји интерни акт који регулише питања залиха недовршене производње, и то у 70 предузећа (64,2%), а да у 39 (35,8%) не постоји акт који регулише претходно наведено питање (табела 35 и графикон 25).

Табела 35: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли у предузећу постоји интерни општи акт којим се регулишу питања залиха недовршене производње (као посебан акт или део неког другог акта)

Категорије	Фреквенција	Процент	Валидни проценат	Процент кумулативно
<i>Да ли у предузећу постоји интерни општи акт којим се регулишу питања залиха недовршене производње;</i>	Не	39	35,5	35,8
	Да	70	63,6	64,2
	Укупно	109	99,1	100,0
	Недостају подаци	1	0,9	
	Збирно	110	100,0	

Извор: Израда аутора

Графикон 25: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли у предузећу постоји интерни општи акт којим се регулишу питања залиха недовршене производње (као посебан акт или део неког другог акта)

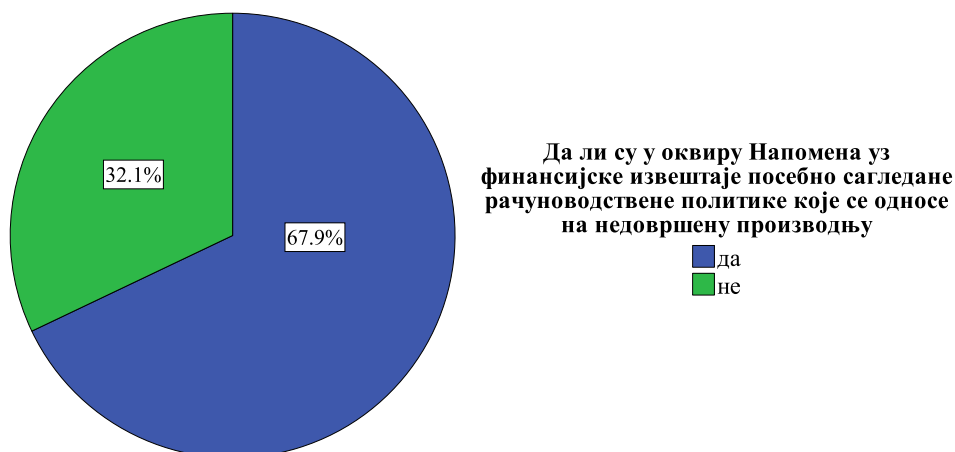
Извор: Израда аутора

На основу одговора испитаника утврђене су у већини предузећа, тачније у 72 предузећа (67,9%) у оквиру напомена уз финансијске извештаје, посебно сагледане рачуноводствене политике које се односе на недовршену производњу, док у случају 34 предузећа (32,1%) нису сагледане претходно наведене политике (табела 36 и графикон 26).

Табела 36: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли су у оквиру напомена уз финансијске извештаје у предузећу посебно сагледане рачуноводствене политике које се односе на недовршену производњу

Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни процент	Процент кумулативно
<i>Да ли су у оквиру напомена уз финансијске извештаје у предузећу посебно сагледане рачуноводствене политике које се односе на недовршену производњу;</i>	Не	34	30,9	32,1	32,1
	Да	72	65,5	67,9	100,0
	Укупно	106	96,4	100,0	
	Недостају подаци	4	3,6		
	Збирно	110	100,0		

Извор: Израда аутора

Графикон 26: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли су у оквиру напомена уз финансијске извештаје у предузећу посебно сагледане рачуноводствене политике које се односе на недовршену производњу

Извор: Израда аутора

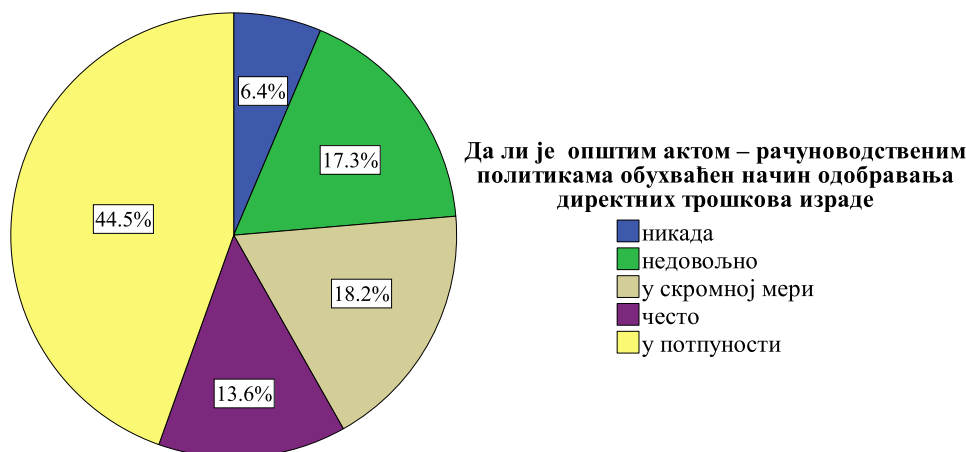
У наставку следи структура одговора испитаника на питања која се односе на обухваћеност рачуноводственим политикама-интерним актима, начина одобравања директних трошкова израде, начина одобравања општих трошкова производње и начина распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе. Приликом формулисања питања и добијања самих одговора на ова питања, мислило се на конкретне начине који су примењени у анкетираним предузећима, без конкретизовања и везивања за одређене постојеће начине, како би се сагледао степен обухваћености битних питања за обрачун трошкова на која се односе.

На основу одговора испитаника на питање које се односи на обухваћеност општим актом – рачуноводственим политикама начина одобравања директних трошкова израде, највећи број предузећа има у потпуности дефинисан начин одобравања директних трошкова израде општим актом, и то 49 предузећа (44,5%), док је 7 испитаника (6,4%) одговорило да никада ово питање није обухваћено општим актима (табела 37 и графикон 27).

Табела 37: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли је у предузећу општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања директних трошкова израде

Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни проценат	Процент кумулативно
<i>Да ли је у предузећу општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања директних трошкова израде;</i>	Никада	7	6,4	6,4	6,4
	Недовољно	19	17,3	17,3	23,6
	У скромној мери	20	18,2	18,2	41,8
	Често	15	13,6	13,6	55,5
	У потпуности	49	44,5	44,5	100,0
	Укупно	110	100,0	100,0	

Извор: Израда аутора

Графикон 27: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли је у предузећу општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања директних трошкова израде

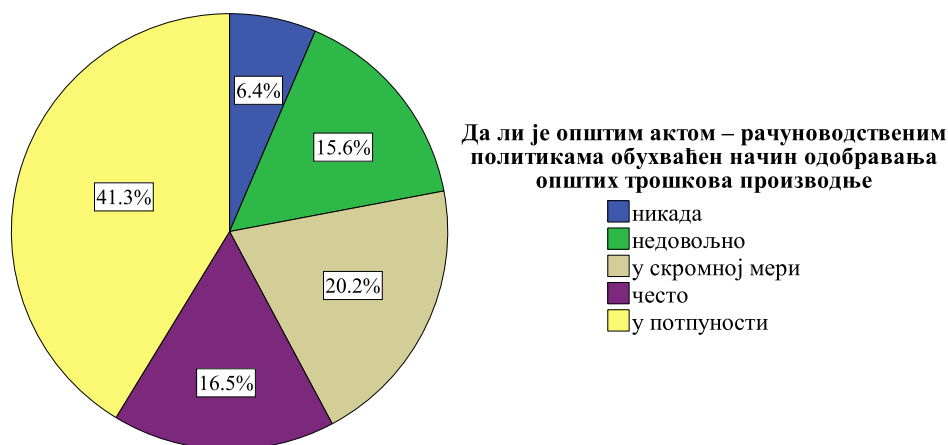
Извор: Израда аутора

Анализом одговора испитаника на питање које се односи на обухваћеност општим актом – рачуноводственим политикама начина одобравања општих трошкова производње, може се закључити да највећи број предузећа има у потпуности дефинисан начин одобравања општих трошкова производње општим актом, и то 45 предузећа (41,3%), док је 7 испитаника (6,4%) одговорило да никада ово питање није обухваћено општим актима (табела 38 и графикон 28).

Табела 38: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли је у предузећу општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања општих трошкова производње

Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни проценат	Процент кумулативно
<i>Да ли је у предузећу општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања општих трошкова производње;</i>	Никада	7	6,4	6,4	6,4
	Недовољно	17	15,5	15,6	22,0
	У скромној мери	22	20,0	20,2	42,2
	Често	18	16,4	16,5	58,7
	У потпуности	45	40,9	41,3	100,0
	Укупно	109	99,1	100,0	
	Недостају подаци	1	0,9		
Збирно	110	100,0			

Извор: Израда аутора

Графикон 28: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли је у предузећу општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања општих трошкова производње

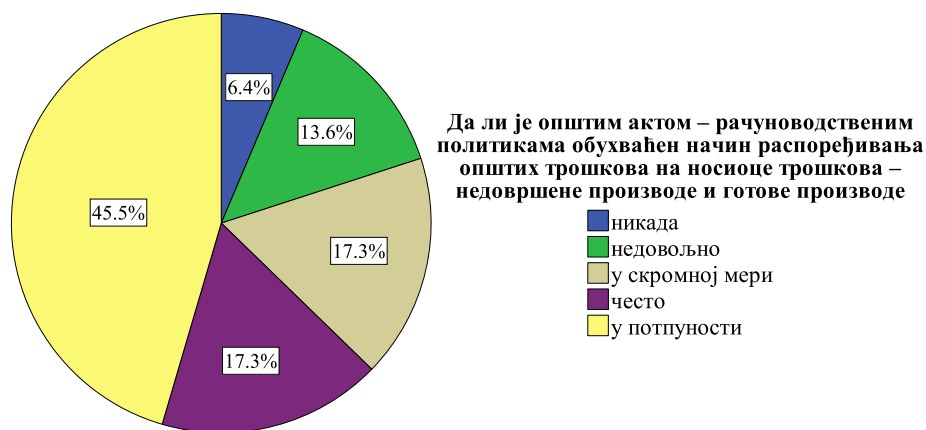
Извор: Израда аутора

На основу одговора испитаника на питање које се односи на обухваћеност општим актом – рачуноводственим политикама начина распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе, највећи број предузећа има у потпуности дефинисан начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе општим актом, и то 50 предузећа (45,5%), док је 7 испитаника (6,4%) одговорило да никада ово питање није обухваћено општим актима (табела 39 и графикон 29).

Табела 39: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли је у предузећу општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе

Категорије	Фреквенција	Процент	Валидни проценат	Процент кумулативно
<i>Да ли је у предузећу општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе;</i>	Никада	7	6,4	6,4
	Недовољно	15	13,6	20,0
	У скромној мери	19	17,3	37,3
	Често	19	17,3	54,5
	У потпуности	50	45,5	100,0
	Укупно	110	100,0	100,0

Извор: Израда аутора

Графикон 29: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли је у предузећу општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе
Извор: Израда аутора

Структура одговора испитаника за питање да ли се у предузећу врши планирање и рационализација у смислу смањене цене коштања залиха недовршене производње показује да се у највећем броју предузећа често врши планирање и рационализација у смислу смањене цене коштања залиха недовршене производње и то у 40 предузећа (36,7%), а да се претходно наведено никада не врши у 7 предузећа (6,4%) (табела 40 и графикон 30).

Табела 40: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли се у предузећу врши планирање и рационализација у смислу смањене цене коштања залиха недовршене производње

Категорије	Фреквенција	Процент	Валидни процент	Процент кумулативно
<i>Да ли се у предузећу врши планирање и рационализација у смислу смањене цене коштања залиха недовршене производње;</i>	Никада	7	6,4	6,4
	Недовољно	14	12,7	19,3
	У скромној мери	21	19,1	38,5
	Често	40	36,4	75,2
	У потпуности	27	24,5	100,0
	Укупно	109	99,1	100,0
	Недостају подаци	1	0,9	
Збирно	110	100,0		

Извор: Израда аутора

Графикон 30: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли се у предузећу врши планирање и рационализација у смислу смањене цене коштања залиха недовршене производње

Извор: Израда аутора

Структура одговора испитаника на питање да ли је у предузећу развијено праћење резултата пословања по сегментима пословања показује да је 85 испитаника одговорило потврдно (78,0%), а да је 24 испитаника одговорило да није развијено праћење резултата пословања (22,0%) (табела 41 и графикон 31).

Табела 41: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли је у предузећу развијено праћење резултата пословања по сегментима пословања

Категорије	Фреквенција	Процент	Валидни проценат	Процент кумулативно
<i>Да ли је у предузећу развијено праћење резултата пословања по сегментима пословања;</i>	Не	24	21,8	22,0
	Да	85	77,3	78,0
	Укупно	109	99,1	100,0
	Недостају подаци	1	0,9	
	Збирно	110	100,0	

Извор: Израда аутора

Графикон 31: Структура узорка према одговору испитаника на питање да ли је у предузећу развијено праћење резултата пословања по сегментима пословања

Извор: Израда аутора

Структура узорка показује да се у односу на показатеље успешности пословања који се прате, најчешће прате искључиво апсолутни резултати пословања, и то у 64 предузећа (58,7%), док се савремени рачуно показатељи користе у 16 предузећа (14,7%), а

традиционални рацио показатељи се користе у 11 предузећа (10,1%). У наставку је приказано учешће и вишеструких одговора испитаника у смислу више коришћених врста показатеља успешности који се прате (табела 42 и графикон 32).

Табела 42: Структура узорка према показатељима успешности пословања који се прате

Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни процент	Процент кумулативно
<i>Показатељи успешности пословања који се прате;</i>	Искључиво апсолутни резултати пословања	64	58,2	58,7	58,7
	Традиционални рацио показатељи	11	10,0	10,1	68,8
	Савремени рацио показатељи	16	14,5	14,7	83,5
	Искључиво апсолутни резултати пословања и традиционални рацио показатељи	7	6,4	6,4	89,9
	Традиционални рацио показатељи и савремени рацио показатељи	3	2,7	2,8	92,7
	Искључиво апсолутни резултати пословања, традиционални рацио показатељи и савремени рацио показатељи	4	3,6	3,7	96,3
	Искључиво апсолутни резултати пословања и савремени рацио показатељи	4	3,6	3,7	100,0
	Укупно	109	99,1	100,0	
	Недостају подаци	1	0,9		
Збирно	110	100,0			

Извор: Израда аутора

Графикон 32: Структура узорка према показатељима успешности пословања који се прате

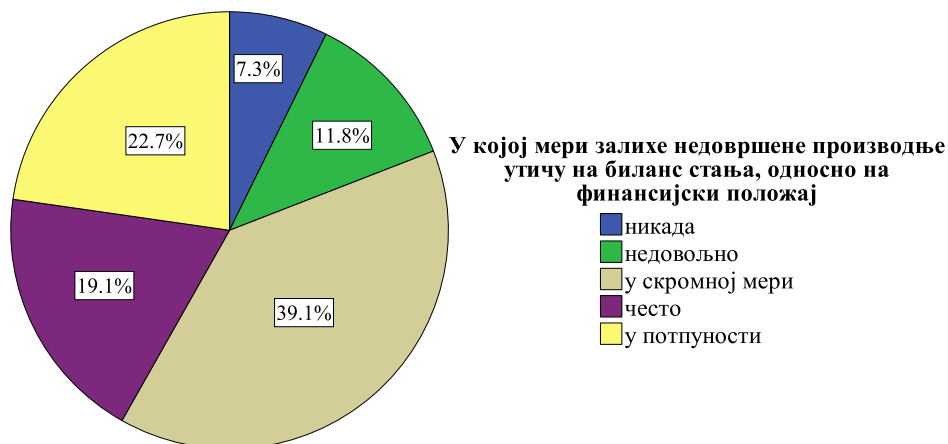
Извор: Израда аутора

Према одговорима испитаника, залихе недовршене производње утичу на биланс стања, односно утичу на финансијски положај предузећа у скромној мери код највећег броја предузећа, и то 43 предузећа (39,1%), док у случају 8 предузећа не утичу никада (7,3%). Може се такође истаћи да у случају 22,7% предузећа, залихе недовршене производње утичу на биланс стања, односно утичу на финансијски положај предузећа у потпуности (табела 43 и графикон 33).

Табела 43: Структура узорка према одговору испитаника на питање у којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа

Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни процент	Процент кумулативно
<i>У којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа;</i>	Никада	8	7,3	7,3	7,3
	Недовољно	13	11,8	11,8	19,1
	У скромној мери	43	39,1	39,1	58,2
	Често	21	19,1	19,1	77,3
	У потпуности	25	22,7	22,7	100,0
	Укупно	110	100,0	100,0	

Извор: Израда аутора

Графикон 33: Структура узорка према одговору испитаника на питање у којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа

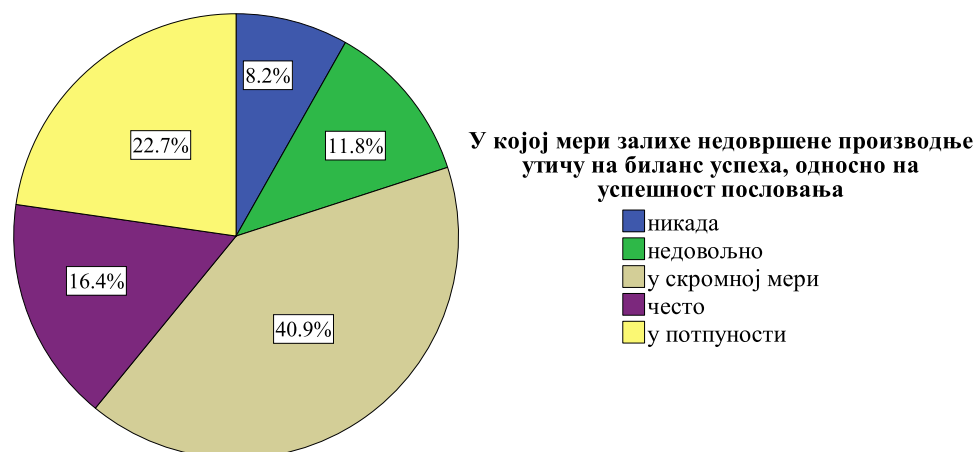
Извор: Израда аутора

Према одговорима испитаника, залихе недовршене производње утичу на биланс успеха, односно утичу на успешност пословања предузећа у скромној мери код највећег броја предузећа, и то 45 предузећа (40,9%), док у случају 9 предузећа не утичу никада (8,2%). Такође се може истаћи да у случају 22,7% предузећа, залихе недовршене производње утичу на биланс успеха, тј. на успешност пословања предузећа у потпуности (табела 44 и графикон 34).

Табела 44: Структура узорка према одговору испитаника на питање у којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа

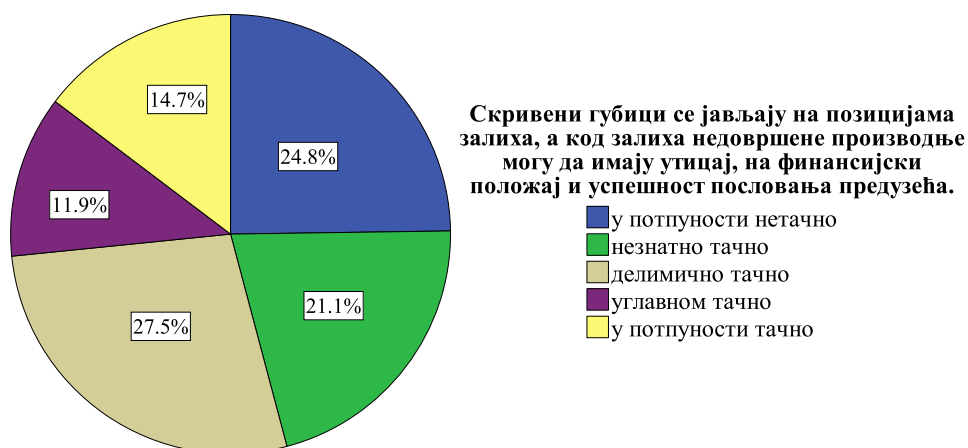
Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни процент	Процент кумулативно
<i>У којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа;</i>	Никада	9	8,2	8,2	8,2
	Недовољно	13	11,8	11,8	20,0
	У скромној мери	45	40,9	40,9	60,9
	Често	18	16,4	16,4	77,3
	У потпуности	25	22,7	22,7	100,0
	Укупно	110	100,0	100,0	

Извор: Израда аутора

Графикон 34: Структура узорка према одговору испитаника на питање у којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа
Извор: Израда аутора

У наставку ће бити објашњени одговори испитаника који се односе на одређене дефинисане тврдње. Прва тврдња гласи: Скривени губици се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу да имају утицај, на финансијски положај и успешност пословања предузећа. У вези са овом тврдњом највећи број сматра да је ово делимично тачна тврдња, 30 испитаника или 27,5%, али и 27 испитаника који сматрају да је ово у потпуности нетачна тврдња, и 23 да је незнатно тачна, док 13 испитаника сматра да је углавном тачна тврдња, а 16 да је у потпуности тачна. Друга тврдња гласи: Скривени добити се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу да имају утицај, на финансијски положај и успешност пословања предузећа. У вези са овом тврдњом највећи број испитаника сматра да је у потпуности нетачна, и то 32 или 29,4% испитаника, 28 испитаника да је делимично тачна и 19 да је незнатно тачна тврдња, док по 15 испитаника сматра да је претходно наведена тврдња углавном или у потпуности тачна (графикони 35 и 36 и табела 45).

Графикон 35: Структура узорка према одговору испитаника на тврдњу која гласи: Скривени губици се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу да имају утицај, на финансијски положај и успешност пословања предузећа
Извор: Израда аутора

Графикон 36: Структура узорка према одговору испитаника на тврдњу која гласи: Скривени добити се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу да имају утицај, на финансијски положај и успешност пословања предузећа

Извор: Израда аутора

Табела 45: Структура узорка према одговору испитаника на одређене тврдње 1

Категорије		Фреквенција	Процент	Валидни процент	Процент кумулативно
<i>Скривени губици се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу да имају утицај, на финансијски положај и успешност пословања предузећа;</i>	У потпуности нетачно	27	24,5	24,8	24,8
	Незнатно тачно	23	20,9	21,1	45,9
	Делимично тачно	30	27,3	27,5	73,4
	Углавном тачно	13	11,8	11,9	85,3
	У потпуности тачно	16	14,5	14,7	100,0
	Укупно	109	99,1	100,0	
	Недостају подаци	1	0,9		
	Збирно	110	100,0		
<i>Скривени добити се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу да имају утицај, на финансијски положај и успешност пословања предузећа;</i>	У потпуности нетачно	32	29,1	29,4	29,4
	Незнатно тачно	19	17,3	17,4	46,8
	Делимично тачно	28	25,5	25,7	72,5
	Углавном тачно	15	13,6	13,8	86,2
	У потпуности тачно	15	13,6	13,8	100,0
	Укупно	109	99,1	100,0	
	Недостају подаци	1	0,9		
	Збирно	110	100,0		

Извор: Израда аутора

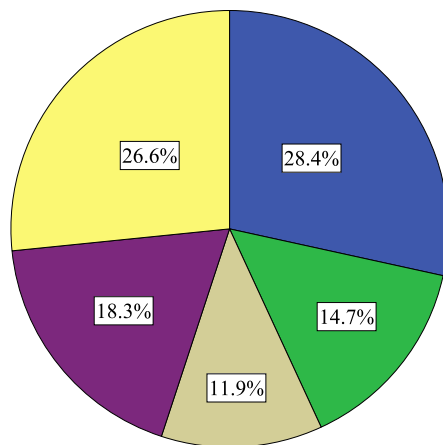
Трећа тврдња гласи: Недовршена производња се отписује испод своје цене коштања, односно своди на ниво продајне цене ако је продајна цена нижа у односу на цену коштања. У вези са овом тврдњом највећи број сматра да је ово за случај пословања њихових предузећа у потпуности нетачна тврдња, али и 29 испитаника који сматрају да је ово у потпуности тачна тврдња за пословање њихових предузећа. 20 испитаника сматра да је тврдња углавном тачна, док 16 испитаника сматра да је тврда мало тачна, а 13 да је делимично тачна. Четврта тврдња гласи: Крајњим и почетним вредностима залиха односно повећањем или смањењем залиха у току године се утиче на повећање или смањење прихода и самим тим на финансијски резултат предузећа. У вези са овом тврдњом највећи број испитаника сматра да је у потпуности тачна, и то 58 или 53,2% испитаника. 16 испитаника сматра да је претходно наведена тврдња у потпуности

нетачна, 14 да је делимично тачна, 11 мало тачна, а 10 испитаника сматра да је тврдња углавном тачна (табела 46 и графикони 37 и 38).

Табела 46: Структура узорка према одговору испитаника на одређене тврдње 2

Категорије	Фреквенција	Процент	Валидни процент	Процент кумулативно	
<i>Недовршена производња се отписује испод своје цене коштања, односно своди на ниво продајне цене ако је продајна цена нижа у односу на цену коштања;</i>	У потпуности нетачно	31	28,2	28,4	28,4
	Незнатно тачно	16	14,5	14,7	43,1
	Делимично тачно	13	11,8	11,9	55,0
	Углавном тачно	20	18,2	18,3	73,4
	У потпуности тачно	29	26,4	26,6	100,0
	Укупно	109	99,1	100,0	
	Недостају подаци	1	0,9		
	Збирно	110	100,0		
<i>Крајњим и почетним вредностима залиха односно повећањем или смањењем залиха у току године се утиче на повећање или смањење прихода и самим тим на финансијски резултат предузећа;</i>	У потпуности нетачно	16	14,5	14,7	14,7
	Незнатно тачно	11	10,0	10,1	24,8
	Делимично тачно	14	12,7	12,8	37,6
	Углавном тачно	10	9,1	9,2	46,8
	У потпуности тачно	58	52,7	53,2	100,0
	Укупно	109	99,1	100,0	
	Недостају подаци	1	0,9		
	Збирно	110	100,0		

Извор: Израда аутора

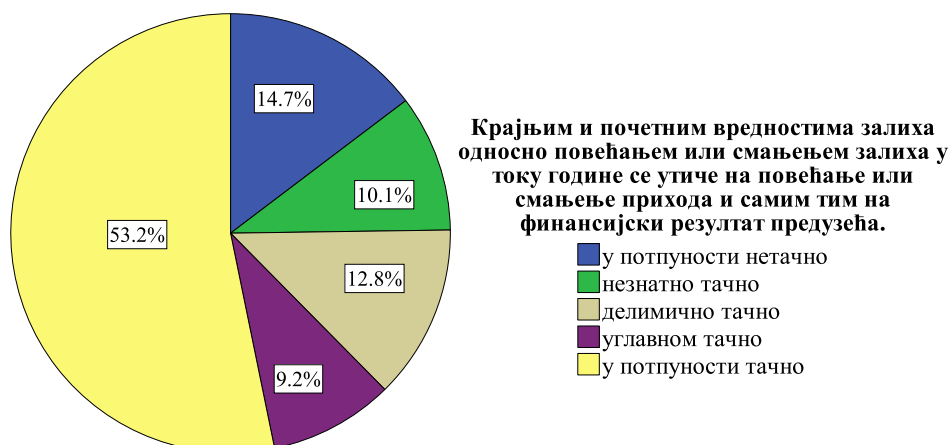

Недовршена производња се отписује испод своје цене коштања, односно своди на ниво продајне цене ако је продајна цена нижа у односу на цену коштања.

- у потпуности нетачно
- незнатно тачно
- делимично тачно
- углавном тачно
- у потпуности тачно

Графикон 37: Структура узорка према одговору испитаника на тврдњу која гласи: Недовршена производња се отписује испод своје цене коштања, односно своди на ниво продајне цене ако је продајна цена нижа у односу на цену коштања

Извор: Израда аутора

Графикон 38: Структура узорка према одговору испитаника на тврдњу која гласи: Крајњим и почетним вредностима залиха односно повећањем или смањењем залиха у току године се утиче на повећање или смањење прихода и самим тим на финансијски резултат предузећа
Извор: Израда аутора

5.2.2 Дескриптивна статистика

У наставку су приказани одговори испитаника, коришћењем дескриптивне статистике и то по деловима упитника, и то кроз: „Општа питања”, „Обрачун трошкова”, „Залихе недовршене производње” и „Утицај на финансијски положај и успешност пословања”, а затим појединачно. Варијабле су приказане уз помоћ фреквенција по деловима упитника и недостајућих података за поједина питања на које није дат одговор испитаника. Након тога приказана је израженост одговора испитаника коришћењем минимума, максимума, аритметичке средине, варијансе и стандардне девијације.

У оквиру првог дела упитника био је један недостајући одговор испитаника који се односи на ниво образовања (табела 47). За овај део упитника, односно узимањем у обзир да су то општа питања, може се рећи да за та питања управо из разлога немогућности коришћења изражености одговора нису даље приказани исходи одговора (изузев за годину оснивања и број запослених – табела 48).

Табела 47: Преглед дескриптивне статистике првог дела упитника - „Општа питања”

Категорије	Фреквенција		Недостају подаци		Збирно	
	Број исказа (N)	Процент	Број исказа (N)	Процент	Број исказа (N)	Процент
Пол;	110	100,0%	0	0,0%	110	100,0%
Старост;	110	100,0%	0	0,0%	110	100,0%
Образовање;	109	99,1%	1	0,9%	110	100,0%
Сектор;	110	100,0%	0	0,0%	110	100,0%
Пословно-правна самосталност;	110	100,0%	0	0,0%	110	100,0%
Година оснивања;	110	100,0%	0	0,0%	110	100,0%
Број запослених;	110	100,0%	0	0,0%	110	100,0%

Извор: Израда аутора

Када говоримо о години оснивања и броју запослених (непрекидне променљиве), најранија година оснивања предузећа из узорка је 1853, док је максимум године

оснивања 2012. година. Минимум броја запослених у анкетираним предузећима је 47³⁶, док је максимум 4500 запослених. У табели 45 су приказане вредности аритметичке средине (\bar{x}), варијансе (s^2) и стандардне девијације (s) године оснивања и броја запослених.

Табела 48: Дескриптивна статистика првог дела упитника - „Општа питања”

Категорије	Минимум	Максимум	Аритметичка средина	Варијанса	Стандардна девијација
Година оснивања;	1853	2012	1977,91	1087,460	32,977
Број запослених;	47	4500	408,98	339271,926	582,471

Извор: Израда аутора

У оквиру другог дела упитника појављује се више недостајућих одговора испитаника, и то следећих: да ли су организовани обрачун трошкова (рачуноводство трошкова) и контни план класе 9, да ли се утврђују трошкови по фазама производног циклуса, да ли структуру цене коштања чине трошкови који су дефинисани стандардом МРС-2 и да ли је формирана извештајна база свих врста трошкова који настају у предузећу - по један недостајући одговор испитаника; да ли је развијено извештавање по сегментима пословања или центрима одговорности - два недостајућа одговора и да ли постоји јасна подела (раздвајање) трошкова на фиксне и варијабилне - три недостајућа одговора испитаника (табела 49).

За овај део упитника, с обзиром на различитост скала приликом дефинисања упитника и самим тим и одговора испитаника, на почетку је за питања у вези са обрачуном трошкова, а са скалом одговора од 1 до 5, направљен преглед изражености одговора. С обзиром на претходно наведене услове, искази у оквиру табеле 50 су приказани према редоследу варијабли. Тако се може уочити да је питање: да ли структуру цене коштања чине следећи трошкови: трошкови директног материјала израде, трошкови директних зарада, општи трошкови производње, остали трошкови и трошкови финансирања (позајмљивања), питање са којим се испитаници највише слажу (Аритметичка средина - 4,51). Насупрот томе, са одговором на питање: да ли је развијено извештавање по сегментима пословања или центрима одговорности, се испитаници најмање слажу (Аритметичка средина - 3,21).

³⁶ у овом случају испуњена су друга два критеријума која се односе на пословне приходе и укупну активу, која ово предузеће, према Закону о рачуноводству, сврставају у категорију средњег правног лица.

Табела 49: Преглед дескриптивне статистике другог дела упитника - „Обрачун трошкова”

Категорије	Фреквенција		Недостају подаци		Збирно	
	Број исказа (N)	Процент	Број исказа (N)	Процент	Број исказа (N)	Процент
Да ли су организовани обрачун трошкова (рачуноводство трошкова) и контни план класе 9;	109	99,1%	1	0,9%	110	100,0%
Систем обрачуна трошкова и учинака;	110	100,0%	0	0,0%	110	100,0%
Да ли је развијено извештавање по сегментима пословања или центрима одговорности;	108	98,2%	2	1,8%	110	100,0%
Да ли се утврђују трошкови по фазама производног циклуса;	109	99,1%	1	0,9%	110	100,0%
Да ли се приликом формирања структуре цене коштања залиха поштује МРС 2;	110	100,0%	0	0,0%	110	100,0%
Да ли структуру цене коштања чине следећи трошкови (према МРС-2); ³⁷	109	99,1%	1	0,9%	110	100,0%
Да ли постоји јасна подела (раздвајање) трошкова на фиксне и варијабилне;	107	97,3%	3	2,7%	110	100,0%
Да ли је формирана извештајна база свих врста трошкова који настају у предузећу;	109	99,1%	1	0,9%	110	100,0%
Да ли се врши утврђивање фактора који утичу на рационализацију поступака и активности у циљу снижења трошкова;	110	100,0%	0	0,0%	110	100,0%
Трошкови на које се утиче приликом рационализације поступака и активности у циљу снижења трошкова;	110	100,0%	0	0,0%	110	100,0%

Извор: Израда аутора

Табела 50: Дескриптивна статистика другог дела упитника - „Обрачун трошкова” 1

Категорије	Минимум	Максимум	Аритметичка средина	Варијанса	Стандардна девијација
Да ли структуру цене коштања чине следећи трошкови (према МРС-2);	1	5	4,51	0,789	0,888
Да ли се приликом формирања структуре цене коштања залиха поштује МРС 2;	1	5	4,29	1,016	1,008
Да ли се врши утврђивање фактора који утичу на рационализацију поступака и активности у циљу снижења трошкова;	2	5	3,83	0,896	0,947
Да ли су организовани обрачун трошкова (рачуноводство трошкова) и контни план класе 9;	1	5	3,54	1,528	1,236
Да ли је развијено извештавање по сегментима пословања или центрима одговорности;	1	5	3,21	1,534	1,238

Извор: Израда аутора

³⁷ што је неопходно предвидети рачуноводственом политиком о мерењу и процењивању залиха.

У оквиру истог дела упитника, а с обзиром на скалу од 1 до 2, највећу израженост одговора има питање: да ли је формирана извештајна база свих врста трошкова који настају у предузећу (Аритметичка средина - 1,92), Са одговором на питање: да ли се утврђују трошкови по фазама производног циклуса, се испитаници најмање слажу (Аритметичка средина - 1,73) (табела 51).

Табела 51: Дескриптивна статистика другог дела упитника - „Обрачун трошкова” 2

Категорије	Минимум	Максимум	Аритметичка средина	Варијанса	Стандардна девијација
Да ли је формирана извештајна база свих врста трошкова који настају у предузећу;	1	2	1,92	0,076	0,277
Да ли постоји јасна подела трошкова на фиксне и варијабилне;	1	2	1,84	0,135	0,367
Да ли се утврђују трошкови по фазама производног циклуса;	1	2	1,73	0,197	0,444

Извор: Израда аутора

У трећем делу упитника појављује се више недостајућих одговора испитаника. Приликом одговора на следећа питања недостаје по један одговор испитаника: каква је диверсификованост производног програма, да ли попис недовршене производње захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, да ли постоји интерни општи акт којим се регулишу питања залиха недовршене производње, да ли је општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања општих трошкова производње и да ли се врши планирање и рационализација у смислу смањења цене коштања залиха недовршене производње. Два одговора недостају у оквиру питања: уз помоћ које методе се обавља вредновање залиха недовршене производње на датум биланса, док три одговора недостаје приликом одговора на питање: уз помоћ које методе се обавља вредновање излазне вредности залиха недовршене производње. Приликом одговора на питање: да ли су у оквиру напомена уз финансијске извештаје посебно сагледане рачуноводствене политике које се односе на недовршену производњу, недостаје четири одговора (табела 52).

Табела 52: Преглед дескриптивне статистике трећег дела упитника - „Залихе недовршене производње”

Категорије	Фреквенција		Недостају подаци		Збирно	
	Број исказа (N)	Процент	Број исказа (N)	Процент	Број исказа (N)	Процент
Да ли је управљање залихама независна функција;	110	100,0%	0	0,0%	110	100,0%
Софтвер који се користи за рачуноводствено евидентирање залиха;	110	100,0%	0	0,0%	110	100,0%
Каква је диверсификованост производног програма;	109	99,1%	1	0,9%	110	100,0%
Да ли попис недовршене производње захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње;	109	99,1%	1	0,9%	110	100,0%
Метода уз помоћ које се врши вредновање излазне вредности залиха недовршене производње;	107	97,3%	3	2,7%	110	100,0%
Метода уз помоћ које се врши вредновање залиха недовршене производње на датум биланса;	108	98,2%	2	1,8%	110	100,0%

Категорије	Фреквенција		Недостају подаци		Збирно	
	Број исказа (N)	Процент	Број исказа (N)	Процент	Број исказа (N)	Процент
Да ли је управљање залихама независна функција;	110	100,0%	0	0,0%	110	100,0%
Софтвер који се користи за рачуноводствено евидентирање залиха;	110	100,0%	0	0,0%	110	100,0%
Каква је диверсификованост производног програма;	109	99,1%	1	0,9%	110	100,0%
Да ли попис недовршене производње захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње;	109	99,1%	1	0,9%	110	100,0%
Метода уз помоћ које се врши вредновање излазне вредности залиха недовршене производње;	107	97,3%	3	2,7%	110	100,0%
Метода уз помоћ које се врши вредновање залиха недовршене производње на датум биланса;	108	98,2%	2	1,8%	110	100,0%
Да ли постоји интерни општи акт којим се регулишу питања залиха недовршене производње;	109	99,1%	1	0,9%	110	100,0%
Да ли су у оквиру напомена уз финансијске извештаје посебно сагледане рачуноводствене политике које се односе на недовршену производњу;	106	96,4%	4	3,6%	110	100,0%
Да ли је општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања директних трошкова израде;	110	100,0%	0	0,0%	110	100,0%
Да ли је општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања општих трошкова производње;	109	99,1%	1	0,9%	110	100,0%
Да ли је општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе;	110	100,0%	0	0,0%	110	100,0%
Да ли се врши планирање и рационализација у смислу смањења цене коштања залиха недовршене производње;	109	99,1%	1	0,9%	110	100,0%

Извор: Израда аутора

Сходно различитим скалама, и у овом делу упитника, на почетку је за питања у вези са залихама недовршене производње, а са скалом одговора од 1 до 5, направљен преглед изражености одговора. С обзиром на претходно наведене услове, искази у оквиру табеле 53 су приказани према редоследу варијабли. Тако уочавамо да је питање: да ли је општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе питање са којим се испитаници највише слажу (Аритметичка средина - 3,82). Насупрот томе, са одговором на питање: да ли се врши планирање и рационализација у смислу смањења цене коштања залиха недовршене производње се испитаници најмање слажу (Аритметичка средина – 3,61).

Табела 53: Дескриптивна статистика трећег дела упитника - „Залихе недовршене производње” 1

Категорије	Минимум	Максимум	Аритметичка средина	Варијанса	Стандардна девијација
Да ли је општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе;	1	5	3,82	1,728	1,315
Да ли је општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања директних трошкова израде;	1	5	3,73	1,833	1,354
Да ли је општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања општих трошкова производње;	1	5	3,71	1,746	1,321
Да ли се врши планирање и рационализација у смислу смањене цене коштања залиха недовршене производње;	1	5	3,61	1,389	1,179

Извор: Израда аутора

Сходно скали од 1 до 2, а у оквиру истог дела упитника, највећу израженост одговора има питање: да ли су у оквиру напомена уз финансијске извештаје посебно сагледане рачуноводствене политике које се односе на недовршену производњу (Аритметичка средина -1,68). Супротно, најмању израженост одговора испитаника, има питање: да ли је управљање залихама независна функција (Аритметичка средина - 1,31). За предмет рада, битно је истаћи да питање пописа недовршене производње у смислу захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње има аритметичку средину у износу од 1,61(табела 54).

Табела 54: Дескриптивна статистика трећег дела упитника - „Залихе недовршене производње” 2

Категорије	Минимум	Максимум	Аритметичка средина	Варијанса	Стандардна девијација
Да ли су у оквиру Напомена уз финансијске извештаје посебно сагледане рачуноводствене политике које се односе на недовршену производњу;	1	2	1,68	0,220	0,469
Да ли постоји интерни општи акт којим се регулишу питања залиха недовршене производње;	1	2	1,64	0,232	0,482
Да ли попис недовршене производње захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње;	1	2	1,61	0,241	0,491
Да ли је управљање залихама независна функција;	1	2	1,31	0,216	0,464

Извор: Израда аутора

У оквиру четвртог дела упитника по један недостајући одговор испитаника је уочен приликом одговора на следећа питања: да ли је развијено праћење резултата пословања по сегментима пословања, који показатељи успешности пословања се прате, и код следећих тврдњи: скривени губици се јављају на позицијама залиха, а код залиха

недовршене производње могу да имају утицај, на финансијски положај и успешност пословања, скривени добици се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу да имају утицај, на финансијски положај и успешност пословања предузећа, недовршена производња се отписује испод своје цене коштања, односно своди на ниво продајне цене ако је продајна цена нижа у односу на цену коштања и крајњим и почетним вредностима залиха односно повећањем или смањењем залиха у току године се утиче на повећање или смањење прихода и самим тим на финансијски резултат предузећа (табела 55).

Табела 55: Преглед дескриптивне статистике четвртог дела упитника - „Утицај на финансијски положај и успешност”

Категорије	Фреквенција		Недостају подаци		Збирно	
	Број исказа (N)	Процент	Број исказа (N)	Процент	Број исказа (N)	Процент
Да ли је развијено праћење резултата пословања по сегментима пословања;	109	99,1%	1	0,9%	110	100,0%
Који показатељи успешности пословања се прате;	109	99,1%	1	0,9%	110	100,0%
У којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа;	110	100,0%	0	0,0%	110	100,0%
У којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа;	110	100,0%	0	0,0%	110	100,0%
Скривени губици се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу да имају утицај, на финансијски положај и успешност пословања;	109	99,1%	1	0,9%	110	100,0%
Скривени добици се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу да имају утицај, на финансијски положај и успешност пословања предузећа;	109	99,1%	1	0,9%	110	100,0%
Недовршена производња се отписује испод своје цене коштања, односно своди на ниво продајне цене ако је продајна цена нижа у односу на цену коштања;	109	99,1%	1	0,9%	110	100,0%
Крајњим и почетним вредностима залиха односно повећањем или смањењем залиха у току године се утиче на повећање или смањење прихода и самим тим на финансијски резултат предузећа;	109	99,1%	1	0,9%	110	100,0%

Извор: Израда аутора

Сходно различитим скалама, и у овом делу упитника, на почетку је за питања у вези са залихама недовршене производње, а са скалом одговора од 1 до 5, направљен преглед изражености одговора. С обзиром на претходно наведене услове, искази у оквиру табеле 56 су приказани према редоследу варијабли. Тако можемо уочити да одговори на питање: у којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа имају аритметичку средину 3,38, а

одговори на питање: у којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа имају аритметичку средину од 3,34 (-0,04).

Табела 56: Дескриптивна статистика четвртог дела упитника - „Утицај на финансијски положај и успешност” 1

Категорије	Минимум	Максимум	Аритметичка средина	Варијанса	Стандардна девијација
У којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа;	1	5	3,38	1,376	1,173
У којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа;	1	5	3,34	1,418	1,191

Извор: Израда аутора

Сходно скали од 1 до 5, а у оквиру истог дела упитника, највећу израженост одговора имају следеће тврдње: крајњим и почетним вредностима залиха односно повећањем или смањењем залиха у току године се утиче на повећање или смањење прихода и самим тим на финансијски резултат предузећа (Аритметичка средина - 3,76). Супротно, најмању израженост одговора испитаника, има исказ: скривени добици се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу да имају утицај, на финансијски положај и успешност пословања (Аритметичка средина - 2,65) (табела 57). Одређене тврдње које се тичу могућих скривених губитака или пак скривених добитака у вези са залихама недовршене производње су формиране у складу са сазнањем о могућем утицају потцењених или пак прецењених залиха недовршене производње на потцењен или прецењен резултат предузећа.

Табела 57: Дескриптивна статистика четвртог дела упитника - „Утицај на финансијски положај и успешност” 2

Категорије	Минимум	Максимум	Аритметичка средина	Варијанса	Стандардна девијација
Крајњим и почетним вредностима залиха односно повећањем или смањењем залиха у току године се утиче на повећање или смањење прихода и самим тим на финансијски резултат предузећа;	1	5	3,76	2,350	1,533
Недовршена производња се отписује испод своје цене коштања, односно своди на ниво продајне цене ако је продајна цена нижа у односу на цену коштања;	1	5	3,00	2,556	1,599
Скривени губици се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу да имају утицај, на финансијски положај и успешност пословања;	1	5	2,71	1,839	1,356
Скривени добици се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу да имају утицај, на финансијски положај и успешност пословања предузећа;	1	5	2,65	1,933	1,390

Извор: Израда аутора

Сходно скали од 1 до 2, а у оквиру истог дела упитника, питање: да ли је развијено праћење резултата пословања по сегментима пословања има аритметичка средину у износу од 1,78 (Табела 58).

Табела 58: Дескриптивна статистика четвртог дела упитника - „Утицај на финансијски положај и успешност” 3

Категорије	Минимум	Максимум	Аритметичка средина	Варијанса	Стандардна девијација
Да ли је развијено праћење резултата пословања по сегментима пословања;	1	2	1,78	0,173	0,416

Извор: Израда аутора

5.2.3 Провера поузданости мерне скале

Пре дискусије о развоју хипотеза и њиховом тестирању, неопходно је указати на поузданост мерне скале и проверити исту приликом провере сродности ставки од којих се састоји мерна скала истраживања. За те сврхе коришћен је *Cronbach's alpha* коефицијент, уз помоћ којег је поузданост мерне скале 0,818 (табела 59), посматрајући 33 ставке упитника, који у целини има 37 ставки. Из провере су избачена 4 отворена питања (непрекидне променљиве), код којих је могућност одговора (варијабилност), самим тим и скале, знатно велика. За 33 коришћене ставке упитника (89,2%) приликом провере поузданости скале, а на основу резултата од 0,818, и с обзиром на то да су прихватљиве вредности овог коефицијента веће од 0,7, може се закључити да постоји висок степен поузданости упитника, односно да постоји сагласност скале, јер мере исту појаву.

Табела 59: Провера поузданости мерне скале

Cronbach's Alpha	Број мерених ставки
0,818	33

Извор: Израда аутора

5.3 Развој хипотеза истраживања

У циљу даље обраде података, извршена је оцена узорка дистрибуције у погледу нормалности дистрибуције, помоћу нумеричких метода за оцелу нормалности: Kolmogorov-Smirnov, Shapiro-Wilk тестова и вредности за асиметрију skewness (скјунис) и за спљоштеност kurtosis, као и уз помоћ графичких метода за оцелу нормалности расподеле: хистограма, дијаграма стабла и листа, нормалних Q-Q графикона, детрендованих нормалних Q-Q графикона и правоугаоних дијаграма. Претходно наведеним нумеричким и графичким методама је утврђено да посматране варијабле одступају од нормалне расподеле за поређење резултата (Kolmogorov-Smirnov тест - Sig=0,000, <0,05).

Због претходно наведеног одступања посматраних варијабли од нормалне расподеле, у наставку су, за сврхе тестирања хипотеза, коришћене непараметарске технике узорка дистрибуције која одступа од нормалне расподеле. У наставку су приказане претпоставке за развој истраживачког модела и настанак самих хипотеза у смислу

ранијих истраживања, и идентификоване нове везе и потенцијале хипотезе које је потребно детаљније испитати у будућности.

Говорећи о залихама које су биле предмет многобројних истраживања, *Rajagopalan и Malhotra* (2001: 14-24) су проучавали трендове у кретању материјала, залиха недовршене производње и готових производа у периоду 1961. до 1994. године у 20 области прерађивачке индустрије, са циљем утврђивања промена у америчком производном сектору. Утврдили су да су материјал и залихе недовршене производње смањени у већини области прерађивачке индустрије у периоду од 1961. до 1994. године, док су залихе готових производа забележиле пад у неким секторима и повећање у неколико других, али нису показале значајан тренд промене у више од половине сектора. Такође, студијом *Chen, Frank и Wu* (2005) за период посматрања од 1981. до 2000. године, приликом посматрања производних предузећа у САД-у, утврђено је да је дошло до незнатног смањења залиха, а да је највеће смањење присутно управо код залиха недовршене производње.

У наставку је, у складу са емпиријским тестирањем хипотеза, извршен теоријски осврт и приказан начин развоја хипотеза. Тако је формулисана следећа хипотеза, која је проверена преко хипотезе Х1(а) и Х1(б):

Х1: *Вредновање залиха недовршене производње има значајан утицај на финансијски положај и успешност пословања предузећа.*

Сходно претпоставци да степен учешћа недовршене производње у активи биланса стања указује на могући утицај те позиције на финансијски положај предузећа, одређена је следећа хипотеза:

Х1(а): Виши или нижи износ залиха недовршене производње у билансу стања даје могућност менаџменту предузећа да утиче на финансијски положај.

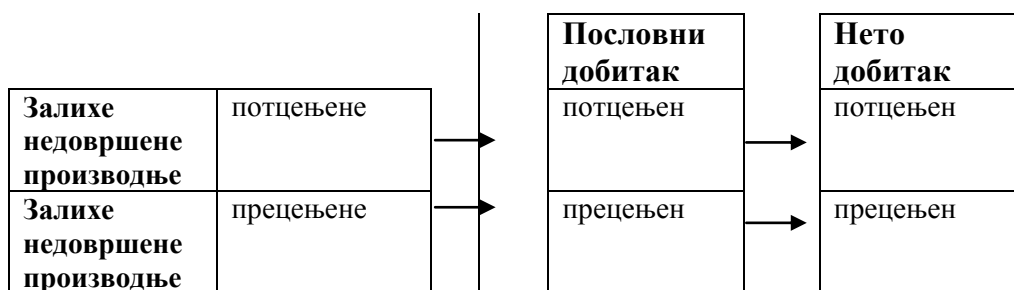
Према *Stickney и Weil* (2000: 357-341), рачун Недовршене производње акумулира трошкове који су настали у производњи јединица производа током периода. Рачун Недовршене производње акумулира (на страни дугује) трошкове материјала пренетих из магацина, трошкове директног рада, и опште трошкове производње. Када се заврши производња, врши се трансфер завршених производа до складишта готових производа. То смањује (на страни потражује) стање рачуна Недовршене производње, а повећава (на страни дугује) стање на рачуну Готових производа. Стање на рачуну Недовршене производње показује трошкове који су настали на оним производима чија производња још увек није завршена на дан биланса стања. Рачун Готових производа обухвата укупне трошкове производње завршених производа, који још увек нису продати. Продаја произведених готових производа купцима, доводи до смањења стања на рачуну Готових производа (на страни потражује) на терет рачуна Трошкови продатих готових производа (на страни дугује).

Сходно претпоставци да степен учешћа залиха недовршене производње у билансу стања има свој одраз и на биланс успеха предузећа, одређена је следећа хипотеза:

Х1(б): Предузећа са вишим/нижим залихама недовршене производње имају већу склоност да прецењују/потцењују резултат или успешност пословања.

Повезаност биланса стања и биланса успеха се може сагледати у случају настанка прихода и расхода и у процесу билансирања. Пошто се у моменту билансирања јавља билансна неравнотежа и у билансу стања и билансу успеха, мора се укључити финансијски резултат, и тиме се објашњава суштина повезаности ова два биланса у моменту билансирања. Пошто укупну пословну имовину предузећа чине стална и обртна средства, а недовршена производња чини део залиха и самим тим део обртне имовине, износ ове позиције може указати на могући утицај позиције залиха недовршене производње на резултат предузећа.

Према, *Родић, Вукелић и Андрић* (2007: 173), прописана шема биланса успеха по методи укупних трошкова и нето принципу са корекцијом на приходној страни, која је коришћена закључно са 2013. пословном годином, захтевала је да се при повећању вредности залиха учинака, приходи од продаје повећају за вредност повећања вредности залиха учинака, односно, при смањењу вредности залиха учинака, приходи од продаје се смањују за износ смањења залиха учинака, а резултат тога у оба случаја су пословни приходи. *Horngren, Datar u Rajan* (2012: 65), су сликовито приказали повезаност биланса стања и биланса успеха у смислу крајњих и почетних вредности залиха. Тако је потврђено да се крајњим и почетним вредностима залиха (Beginning and Ending inventory) односно повећањем или смањењем залиха у току године утиче на повећање или смањење прихода и тако утиче на пословни добитак предузећа (Operating income), што се пак даље одражава на укупни финансијски резултат предузећа. *Matan u Libman* (2007: 55-123) такође показују да су залихе, чији део су и залихе недовршене производње, повезане са резултатом предузећа. Слика 16 показује претходно илустровану повезаност и утицај залиха недовршене производње на резултат предузећа.

Слика 16: Утицај вредности залиха недовршене производње на резултат предузећа
Извор: Израда аутора према CliffsNotes.com, Houghton Mifflin Harcourt

Услед потцењивања вредности залиха, резултат у виду нето добитка ће бити потцењен. Ако су крајње залихе потцењене, нето добитак ће бити такође потцењен. Пошто крајње залихе, представљају износ почетних залиха у следећој години, њихов износ доводи до прецењене вредности нето добитка у следећој години. Због тога се за овакве грешке или намерно погрешно исказане вредности залиха каже да се уравнотежавају или поништавају у периоду од две године, али имају утицај на искривљеност биланса у периоду од две године. У наставку желимо да покажемо шта ће се догодити са позицијама успеха у другом периоду, односно у периоду након што је у претходном, првом периоду потцењена или прецењена крајња вредност залиха. Ако је крајња вредност залиха у претходном, првом периоду била потцењена, у другом периоду ће пословни добитак из редовног пословања³⁸ и нето добитак бити прецењени.

Dominicus u Anantadjaya (2012: 1-11) су истакли да се у рачуноводству, залихе сматрају једним од битнијих фактора за имовину предузећа. Виша вредност залиха, повећава вредност предузећа, што може довести до исказивања добре слике о предузећу и привући потенцијалне инвеститоре. Међутим, може и изазвати забринутост јавности у смислу реалног вредновања залиха предузећа, не само залиха готових производа, већ и сировина, и недовршене производње. Студија је важна из следећих разлога; (1) може да пружи информације о методу вредновања залиха и застарелости, (2) може да обезбеди информације о ефикасности садашњег метода вредновања залиха, и (3) може да пружи информације о могућим узроцима разлика у методама вредновања залиха. Због

³⁸ За детаљно објашњење позиција биланса успеха и њиховог начина израчунавања, погледати: Matan, F., Libman, A. (2007). *Crash course in accounting and financial statement analysis*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, 55-123. (ISBN-13: 978-0-470-04701-9, ISBN-10: 0-470-04701-1).

непредвидиве продаје, предузећа често имају сигурносне залихе у складиштима (Weygandt, Kieso и Kimmel, 2008), које међутим, могу довести до застарелости залиха. Претходно наведено може довести до склоности да застареле залихе изазову вероватно погрешно исказане вредности залиха у билансу стања предузећа.

Многе раније студије испитивале су манипулације у делу производње и залиха. На пример, *Lev и Thiagarajan* (1993: 190-215) сматрају да промене залиха могу бити сигнал позитивних или негативних вести о тренутним и будућим перформансама предузећа. *Jambalvo, Noreen и Shevlin* (1997: 69-97) налазе позитивну везу између тржишних приноса и повећања залиха производних предузећа. Тако су, у просеку, инвеститори видели раст залиха позитивно. Међутим, у додатним тестовима, аутори доказују да су тржишни приноси остварени од повећања залиха нижег квалитета од осталих прихода када таква зарада вероватно долази као резултат опортунистичке менаџерске манипулације. Студија *Cook, Huston и Kinney* (2012) указује да за разлику од трговинских и услужних предузећа, производна предузећа могу да манипулишу износом резултата (добитка) кроз манипулације са структуром производних трошкова и уз помоћ методе вредновања залиха.

Према *Roychowdhury* (2006: 335-370) менаџери манипулишу стварним активностима како би се избегло годишње извештавање са оствареним губитком, а као једно од могућих поља истиче и манипулације са залихама. Исти аутор испитује манипулације коришћењем три сета активности како би се повећао износ добитка: (1) продужење продаје купцима са високим кредитним ризиком, (2) смањење дискреционих трошкова, и (3) хиперпродукције залиха, а резултати указују на то да менаџери користе све три претходно приказане манипулације, да би остварили одређени циљани добитак, или избегли исказивање губитка. Слично томе, *Gunny* (2010: 855-888) потврђује да предузећа користе претходно наведене менаџмент активности да би се избегло исказивање губитка из године у годину и пад добитка.

Следећа формулисана посебна хипотеза је проверена преко хипотеза Х2(а), Х2(б), Х2(в), Х2(г) и Х2(д):

Х2: *Постоји више могућих фактора уз помоћ којих се може сагледати утицај залиха недовршене производње на резултат предузећа.*

Сходно претпоставци да развијеност система обрачуна трошкова и контног плана класе 9 са развијеним стандардима умањује могућност манипулације, за разлику од неразвијеног система обрачуна трошкова који може бити додатни фактор стварања манипулација, одређена је следећа хипотеза:

Х2(а): *Развијеност контног плана класе 9, заједно са рачуноводственим стандардима обрачуна цене коштања залиха недовршене производње умањују могућност утицаја менаџмента на резултат, за разлику од неразвијеног система.*

Према *Gunny* (2010: 855-888), реалне активности манипулације се јављају када менаџери предузимају радње којима се утиче на време или структурирање операција, инвестиција, и/или финансијских трансакција у напору да се утиче на излаз у рачуноводственом систему. Према *Стевановићу* (1995), ниво цене коштања и примењени систем обрачуна трошкова директно утичу на резултат предузећа, па самим тим и различити примењени системи обрачуна трошкова различитог степена развијености са собом носе различите могућности стварања манипулација и утицаја на резултат. Примена МСФИ/МРС, поред многобројних предности самог рачуноводственог третмана, има и глобалних предности, јер је њоме побољшава финансијска транспарентност и упоредивост финансијских извештаја између предузећа у различитим земљама (Норе, Jin & Kang, 2006)

Производна предузећа су у обавези да пре састављања финансијских извештаја, према члану 16. Закона о рачуноводству („Службени гласник РС”, бр. 62/2013) и члану 2.

Правилника о начину и роковима вршења пописа и усклађивања књиговодственог стања са стварним стањем („Службени гласник РС” бр. 118/2013, 137/2014), између осталог, изврше и попис залиха недовршене производње. Предузећа у оквиру својих интерних аката (посебних или као део других аката) одређују и питање залиха недовршене производње (нарочито производна предузећа), која имају обавезу да у оквиру напомена уз финансијске извештаје сагледају и рачуноводствене политике које се односе на залихе, и самим тим у случају постојања и залиха недовршене производње. Како примењени систем обрачуна трошкова и учинака одређује начин обрачунавања трошкова производње, односно начин утврђивања цене коштања производње, тако и попис недовршене производње захтева да се недовршена производња пописује по елементима обрачуна трошкова производње. Претходно значи да се по елементима обрачуна трошкова производње, на пописним листама које се користе за попис недовршене производње уписује степен завршености производње.

Желећи даље да истакнемо важност пописа недовршене производње, отварамо два питања од посебног значаја која представљају могуће факторе утицаја недовршене производње на резултат предузећа. Приликом састављања обрачунских калкулација, неопходно је саставити обрачун производње, који треба да покаже висину трошкова по структури цене коштања, који у случају појединачне производње не представља проблем, јер је потребно разграничити трошкове на завршену и незавршену производњу, односно утврдити радне налоге по којима је производња завршена или пак није. Проблем настаје у случају масовне производње, код које по једном радном налогу и за један производ, производња траје годину дана, па се не може лако утврдити како се по радном налогу процес производње одвијао. Стога, треба да се изврши инвентарисање недовршене производње на крају обрачунског периода за који желимо да саставимо обрачун, кроз количину и вредност, односно вршењем пописа или процене, или пак њиховом комбинацијом. То представља један од врло сложених проблема, јер поред одређене количине незавршених производа по основу радних налога, јављају се и они који су предати процесу производње, а на којима иста није започета, или пак у потпуности завршена, или пак, не и предата следећој фази. Дакле, посебна критична тачка у производним предузећима је развијеност обрачуна процента степена довршености учинака. Следеће критично питање јесте питање развијености обрачуна цене коштања учинака након неког степена довршености. У складу са сложеним проблемом правилног метода за процену вредности недовршене производње, отвара се питање по којим ценама вршити процену недовршене производње. Употребом процене по стварним трошковима, реализација финансијског резултата се неоправдано одлаже за неки наредни период и тако се стварају латентно повећање или пак снижење цене коштања. За разлику од употребе метода по стварним трошковима, коришћење метода по планским трошковима, признавање завршене производње која је предата у складиште, обезбеђује да се снижење или пак повећање цене коштања, односно остварени финансијски резултат, у целини искаже у обрачунском периоду. Код процесне производње, код које је могуће мерење утрошка материјала, преношењем трошкова из фазе у фазу, утврђивање стварне цене коштања не представља проблем.

Уз претпоставку да развијеност обрачуна процента степена довршености учинака представља фактор могућих манипулација, формулисана је следећа хипотеза:

X2(б): Развијеност или неразвијеност обрачуна процента степена довршености учинака представља фактор утицаја на финансијски резултат предузећа као целине.

Према, *Родић, Вукелић и Андрић (2007: 251)*, недовршена производња представља вредност производа чија је производња започета, а није завршена и та вредност се састоји од трошкова који се укључују у цену коштања. Пошто вајући начело узрочности при алоцирању трошкова на носиоце, долази се до истините цене коштања

која служи за процењивање залиха недовршене производње. Према *Стевановићу* (1995), с обзиром на то да се цена коштања користи за билансирање трошкова производње у билансу успеха и билансирање залиха недовршене производње у билансу стања, њен ниво и примењени систем обрачуна трошкова директно утичу на резултат предузећа.

Сходно претпоставци да развијеност утврђивања цене коштања учинака након неког степена довршености учинака представља фактор могућих манипулација, постављена је следећа хипотеза:

X2(в): Развијеност обрачуна цене коштања учинака након неког степена довршености представља фактор могућег утицаја на резултат.

На основу претходно објашњених фактора утицаја и сходно претпоставци да се комбинацијом развијености система обрачуна трошкова и контног плана класе 9, обрачуна процента степена довршености и утврђивања цене коштања учинака након неког степена довршености, може утицати на повећање или смањење вредности недовршене производње и тиме утицати на резултат предузећа, постављена је следећа хипотеза:

X2(г): Комбинацијом претходних фактора може да се утиче на повећање или смањење вредности недовршене производње и тиме утиче на резултат предузећа.

Имајући у виду чињеницу да се поред прерађивачке индустрије, и у пољопривреди може уочити промена у структури трошкова у националним оквирима, као и искључиво коришћење система обрачуна по стварним трошковима, са тек понеким предузећем које користи елементе обрачуна трошкова по планским трошковима (Вукоје, 2009), предмет даљег разматрања обрачуна трошкова пољопривредних предузећа биће детаљније сагледавање тренутног нивоа развоја обрачуна трошкова. Тако је, поред прерађивачке индустрије, у докторској дисертацији спроведено истраживање рачуноводственог третмана залиха недовршене производње у сектору пољопривреде. Професионална регулатива прописује посебан стандард МРС 41 који се односи на пољопривреду, и самим тим и другачији третман трошкова производње за разлику од организација које примењују МРС 2. У том смислу, битно је истаћи да се примена фер вредности за залихе у пољопривреди, конкретније, за залихе недовршене производње, у значајној мери разликује у односу на примену у већини производних предузећа из области прерађивачке индустрије.

Говорећи у прилог примене фер вредности услед примене МРС 41, примарна основа истраживача је дефинисана кроз објашњење Одбора за међународне рачуноводствене стандарде (IASB) у смислу да природа пољопривредне делатности ствара несигурност или сукоб приликом примене традиционалних рачуноводствених модела. У наставку ће бити приказана одабрана истраживања и истраживачи који говоре у прилог или против примене фер вредности. *Elad* (2004) је показао практичну примену и проблеме приликом примене фер вредности у сектору пољопривреде са аспекта међународне рачуноводствене хармонизације. *Barlev u Haddad* (2003) тврде да фер вредност у рачуноводству омогућава комплетну транспарентност, док према студији *Argilés u Slof* (2001) фер вредност подразумева више конзистентан метод процене, као и више поуздан и упоредиви извор информација. Поменућемо да су се истраживачи поред утицаја процене спровођења МРС 41 у различитим земљама, бавили и истраживањем истог питања у различитим гранама пољопривреде, као и у целокупном пољопривредном сектору (*Bushova & Svodoba*, 2013; *Feleagă, Feleagă & Răileany*, 2012). Нека од дефинисаних правила стандарда МРС 41 су интензивно критикована од стране истраживача, нарочито што по њиховим критикама исти представља модел вредновања који даје могућност пољопривредним субјектима да манипулишу добитком (*Dowling & Godfrey*, 2001). Поред тога, стандард је критикован и што по неким истраживачима не узима у обзир посебан карактер појединих пољопривредних активности.

Сходно претпоставци да примена фер вредности за залихе у пољопривреди има утицај на финансијски положај и резултат пословања пољопривредних предузећа, постављена је следећа хипотеза:

X2(д): Примена фер вредности за залихе у пољопривреди има утицај на финансијски положај и резултат пословања пољопривредних предузећа.

Поред фактора уз помоћ којих се може сагледати утицај залиха недовршене производње на резултат предузећа, потребно је истражити и улогу примењеног система обрачуна трошкова. Сагледавајући традиционалне и савремене системе обрачуна трошкова кроз могућности утицаја на висину трошкова, може се детаљније говорити о примени истих у Републици Србији. Иако нуде низ побољшања и могућности реалније исказане цене коштања залиха недовршене производње и обрачуна степена довршености учинака, савремени системи обрачуна трошкова се не примењују у довољној мери у нашој земљи. Самим тим, примењени системи трошкова, по стварним или планским трошковима у зависности од коришћења укупних трошкова или пак варијабилних трошкова, према различитим истраживачима, утичу у мањој или већој мери (Kaplan, R.S., 1984a, б; Johnson & Kaplan, 1987; Pong & Mitchell, 2006), преко начина вредновања залиха на периодични резултат предузећа. Претходно наведено је довело до формулисања следеће посебне хипотезе:

X3: Системи обрачуна трошкова примењени у предузећима у Републици Србији дају могућност менаџменту да утиче на висину цене коштања залиха недовршене производње и обрачун степена довршености учинака;

као и на основу ње изведених појединачних хипотеза:

X3(а): Систем обрачуна трошкова који се користи у предузећу утиче на то да попис недовршене производње захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње.

X3(б): Систем обрачуна трошкова који се користи у предузећу, утиче на висину цене коштања залиха недовршене производње.

5.4 Резултати и дискусија резултата истраживања

Након приказа развоја хипотеза, приступа се коришћењу непараметарских тестова за тестирање постављених хипотеза. На почетку ће бити тестирана друга дефинисана посебна хипотеза.

X2: Постоји више могућих фактора уз помоћ којих се може сагледати утицај залиха недовршене производње на резултат предузећа.

X2(а): Развијеност контног плана класе 9, заједно са рачуноводственим стандардима обрачуна цене коштања залиха недовршене производње умањују могућност утицаја менаџмента на резултат, за разлику од неразвијеног система.

X2(б): Развијеност или неразвијеност обрачуна процента степена довршености учинака представља фактор утицаја на финансијски резултат предузећа као целине.

X2(в): Развијеност обрачуна цене коштања учинака након неког степена довршености представља фактор могућег утицаја на резултат.

X2(г): Комбинацијом претходних фактора може да се утиче на повећање или смањење вредности недовршене производње и тиме утиче на резултат предузећа.

X2(д): Примена фер вредности за залихе у пољопривреди има утицај на финансијски положај и резултат пословања пољопривредних предузећа.

Хипотеза је тестирана преко 5 појединачних хипотеза, хипотеза Х2(а), Х2(б), Х2(в) Х2(г) и Х2(д). На почетку је тестирана хипотеза **Х2(а)**, која гласи: *Развијеност контног плана класе 9, заједно са рачуноводственим стандардима обрачуна цене коштања залиха недовршене производње умањују могућност утицаја менаџмента на резултат, за разлику од неразвијеног система.*

За тестирање хипотезе Х2(а) коришћена је корелација, која представља повезаност између варијабли, а коефицијент корелације меру на основу које се закључује о степену њихове повезаности. Циљ корелационе анализе је да испита да ли између варијација посматраних обележја постоји квантитативно опште слагање и ако постоји у ком степену и ком смеру. У том смислу детаљније је истражена примена стандарда МРС 2 приликом формирања цене коштања залиха у смислу мање или веће повезаности са степеном развоја обрачуна трошкова и учинака и контног плана класе 9 и тиме остављеног мањег или већег простора за утицај менаџмента на резултат.

У наставку је коришћен Спирманов коефицијент ранг корелације, који представља непараметарски тест и не поставља захтеве у виду дистрибуције, како би било утврђено да ли развијеност система обрачуна који се користи за обрачун трошкова и учинака и развијеност класе 9 утиче на развој примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха. Значајност корелације је приказана у форми звездица поред саме корелације (табела 60).

Табела 60: Преглед резултата корелационе анализе

		Степен развоја примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха;	
<i>Spearman's rho</i>	Степен развоја обрачуна трошкова и контног плана класе 9;	Correlation Coefficient	0,282**
		Sig. (2-tailed)	0,003
		<i>N</i>	109

Извор: Израда аутора

Веза између развијености система обрачуна који се користи за обрачун трошкова и учинака и класе 9 и развоја примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха, истражена је на почетку помоћу Спирмановог коефицијента корелације. Значајност корелације је приказана у форми звездица поред саме корелације. Тако се, на основу спроведене корелационе анализе, може увидети да постоји позитивна корелација између развијености система обрачуна који се користи за обрачун трошкова и учинака и класе 9 и развоја примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха. Према *Cohen-у* (1988: 79-81), постоји мала позитивна корелација ($\rho=0,282$) између развијености система обрачуна који се користи за обрачун трошкова и учинака и класе 9 и развоја примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха. С обзиром на то да је испуњен услов статистичке значајности ($p=0,003$), сходно добијеним резултатима и претходној дискусији приликом развоја хипотеза, може се констатовати да је **хипотеза Х2(а) потврђена.**

За тестирање хипотезе Х2(а) такође је коришћена техника Kruskal-Wallis теста (Kruskal & Wallis, 1952), који представља непараметарску технику узорка дистрибуције која одступа од нормалне расподеле за поређење резултата неке непрекидне променљиве са три или више група (Pallant, 2009). Коришћење овог теста је могуће у различите у сврхе, јер представља изузетно корисну технику за одлучивање.

Коришћен је како би се сагледало да ли постоји разлика између степена развоја обрачуна трошкова и контног плана класе 9 и степена развоја примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха.

Табела 61: Вредности Kruskal-Wallis теста

	Степен развоја обрачуна трошкова и контног плана класе 9;	N	Mean Rank
Степен развоја примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха;	1-углавном није	6	54,58
	2-делимично јесте	14	38,29
	3-јесте	41	52,11
	4-углавном јесте	11	49,77
	5-у потпуности јесте	37	66,15
	Укупно	109	

Извор: Израда аутора

Табела 62: Преглед резултата Kruskal-Wallis теста

	Степен развоја примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха;
Chi-Square	11,643
df	4
Asymp. Sig.	0,020

Извор: Израда аутора

У наведеним резултатима, ниво значајности је 0,020, што је мање од нивоа 0,05, па резултат показује да постоји статистички значајна разлика између обрачуна трошкова и контног плана класе 9 и степена развоја примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха (табела 61 и табела 62). Вредност показатеља Chi-Square теста износи 11,643, док је број степени слободе (df) 4.

Даљом анализом и прегледом средњих (просечних) вредности рангова група, видимо да је степен развоја примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха предузећа на највишем нивоу оних предузећа чији је степен развоја обрачуна трошкова и контног плана класе 9, уз помоћ одговора испитаника оцењен бројевима 1 (углавном није), 3 (јесте) и 5 (у потпуности јесте) ($Md=5$) (табела 63).

Табела 63: Преглед резултата Kruskal-Wallis теста са израчунатим медијанама

Степен развоја обрачуна трошкова и контног плана класе 9;	N	Median
1-углавном није	6	5,00
2-делимично јесте	14	4,00
3-јесте	41	5,00
4-углавном јесте	11	4,00
5-у потпуности јесте	37	5,00
Укупно	109	5,00

Извор: Израда аутора

Сходно добијеним резултатима и претходној дискусији приликом развоја хипотеза, може се констатовати да је **хипотеза Х2(а) потврђена**.

Следи тестирање хипотезе Х2(б), која гласи: Х2(б): *Развијеност или неразвијеност обрачуна процента степена довршености учинака представља фактор утицаја на финансијски резултат предузећа као целине*.

Тестирање ове хипотезе обухватило је два специфична питања, која се односе на утицај постојања интерног општег акта којим се регулишу питања залиха недовршене производње (као посебног акта или део неког другог акта), затим утицај утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу, на начин спровођења пописа недовршене производње у смислу захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње. Претходно наведена питања су постављена са циљем истраживања једне од критичних тачака приликом рачуноводственог третмана залиха недовршене производње, приликом пописа након неког степена завршености учинака. У том смислу сагледано је, на почетку, да ли постојање интерног акта којим се регулишу залихе недовршене производње утиче на попис недовршене производње у смислу захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње и тако представља фактор утицаја на финансијски резултат предузећа као целине. Такође, сагледано је, да ли утврђивање трошкова по фазама производног циклуса односно утврђивања цене коштања утиче на попис недовршене производње у смислу захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње и тако представља фактор утицаја на финансијски резултат предузећа као целине.

На почетку је коришћена техника Ни-квадрат теста независности, како би се утврдило да ли постоји веза оних предузећа у којима су општим актом регулисана питања залиха недовршене производње и оних у којима није регулисано ово питање са захтевом да се приликом пописа залиха недовршене производње на пописним листама јасно истакне степен завршености производње. Овај тест се заснива на унакрсном табелирању, које је приказано у табели 64.

Табела 64: Унакрсно табелирање

			Да ли попис недовршене производње захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње;		Укупно
			да	не	
Да ли постоји интерни општи акт којим се регулишу питања залиха недовршене производње;	да	Број одговора	20	19	39
		Очекивана фреквенција	15,2	23,8	39,0
		% у интерни општи акт	51,3%	48,7%	100,0%
		% у степен завршености производње;	47,6%	28,8%	36,1%
		% од укупног броја	18,5%	17,6%	36,1%
	не	Број одговора	22	47	69
		Очекивана фреквенција	26,8	42,2	69,0
		% у интерни општи акт	31,9%	68,1%	100,0%
		% у степен завршености производње;	52,4%	71,2%	63,9%
		% од укупног броја	20,4%	43,5%	63,9%
Укупно	Број одговора	42	66	108	
	Очекивана фреквенција	42,0	66,0	108,0	
	% у интерни општи акт	38,9%	61,1%	100,0%	
	% у степен завршености производње;	100,0%	100,0%	100,0%	
	% од укупног броја	38,9%	61,1%	100,0%	

Извор: Израда аутора

Ако детаљније погледамо табелу 64, можемо уочити да је приказан унакрсним табелирањем проценат испитаника који су одговорили потврдно или одрично на

питање да ли су општим актом регулисана питања залиха недовршене производње са захтевом да се приликом пописа залиха недовршене производње на пописним листама јасно истакне степен завршености производње.

Табела 65: Преглед резултата теста

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	3,945 ^a	1	0,047		
Continuity Correction ^b	3,171	1	0,075		
Likelihood Ratio	3,915	1	0,048		
Fisher's Exact Test				0,064	0,038
Linear-by-Linear Association	3,909	1	0,048		
N of Valid Cases	108				

Извор: Израда аутора

Даљом анализом утврђено је да је вредност Јејтсове корекције (Continuity Correction) 3,171, уз значајност од 0,075, а да би резултат био статистички значајан, значајност мора бити 0,05 или мања, па можемо закључити да не постоји статистички значајна веза између оних предузећа у којима су општим актом регулисана питања залиха недовршене производње и оних у којима није регулисано ово питање са захтевом да се приликом пописа залиха недовршене производње на пописним листама јасно истакне степен завршености производње (табела 65).

Табела 66: Показатељи величине утицаја

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	0,191	0,047
	Cramer's V	0,191	0,047
N of Valid Cases		108	

Извор: Израда аутора

Phi коефицијент је 0,191, што се сматра малим утицајем по *Cohen*-овом критеријуму (1988). Cramer's V показатељ у обзир узима број степени слободе и такође износи 0,191 (Табела 66).

У наставку је такође коришћен Ни-квадрат тест независности, како би се сагледало да ли постоји веза између утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и пописа недовршене производње у смислу захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње. Унакрсно табелирање приказано је у табели 67.

Табела 67: Унакрсно табелирање

			Захтев да се приликом пописа недовршене производње захтева на пописним листама јасно истакне степен завршености производње;		Укупно
			да	не	
Утврђивање трошкова по фазама производног циклуса;	да	Број одговора	17	12	29
		Очекивана фреквенција	11,3	17,7	29,0
		% у систем обрачуна трошкова	58,6%	41,4%	100,0%
		% у степен завршености производње;	40,5%	18,2%	26,9%
		% од укупног броја	15,7%	11,1%	26,9%
	не	Број одговора	25	54	79
		Очекивана фреквенција	30,7	48,3	79,0
		% у утврђивање трошкова по фазама	31,6%	68,4%	100,0%
		% у степен завршености производње;	59,5%	81,8%	73,1%
		% од укупног броја	23,1%	50,0%	73,1%
Укупно	Број одговора	42	66	108	
	Очекивана фреквенција	42,0	66,0	108,0	
	% у утврђивање трошкова по фазама	38,9%	61,1%	100,0%	
	% у степен завршености производње;	100,0%	100,0%	100,0%	
	% од укупног броја	38,9%	61,1%	100,0%	

Извор: Израда аутора

Ако детаљније погледамо табелу 67, можемо уочити да је приказан унакрсним табелирањем проценат испитаника који су одговорили потврдно или одрично на питање да ли се утврђују трошкови по фазама производног циклуса и да ли се захтева да се приликом пописа недовршене производње захтева на пописним листама јасно истакне степен завршености производње.

Табела 68: Преглед резултата теста

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	6,495 ^a	1	0,011		
Continuity Correction ^b	5,410	1	0,020		
Likelihood Ratio	6,387	1	0,011		
Fisher's Exact Test				0,014	0,010
Linear-by-Linear Association	6,435	1	0,011		
N of Valid Cases	108				

Извор: Израда аутора

Даљом анализом утврђено је да је вредност Јејтсове корекције (Continuity Correction) 5,410, уз значајност од 0,020, па можемо закључити да постоји статистички значајна веза између оних предузећа у којима се врши утврђивање трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и оних у којима се не врши са захтевом да се приликом пописа недовршене производње захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње (табела 68).

Табела 69: Показатељи величине утицаја

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	0,245	0,011
	Cramer's V	0,245	0,011
N of Valid Cases		108	

Извор: Израда аутора

Phi коефицијент износи 0,245, што се сматра средњим утицајем по *Cohen*-овом критеријуму (1988). Cramer's V показатељ у обзир узима број степени слободе и такође износи 0,245 (Табела 69).

Сходно добијеним резултатима и претходној дискусији приликом развоја хипотеза, може се констатовати да је **хипотеза Х2(б)**, да развијеност или неразвијеност обрачуна процента степена довршености учинака представља фактор утицаја на финансијски резултат предузећа као целине, **делимично потврђена**.

Следи тестирање хипотезе Х2(в), која гласи: *Развијеност обрачуна цене коштања учинака након неког степена довршености представља фактор могућег утицаја на резултат*.

Тестирање ове хипотеза је такође обухватило два специфична питања, која се односе на утицај утврђивање трошкова по фазама производног циклуса у предузећу на степен примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха и затим на то да ли су општим актом – рачуноводственим политикама обухваћени начин одобравања директних трошкова израде, општих трошкова производње и начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе. Претпоставка је постављена са циљем детаљнијег истраживања једне од критичних тачака приликом рачуноводственог третмана залиха недовршене производње, а то је развијеност обрачуна цене коштања учинака након неког степена довршености. Сагледано је, на почетку, да ли утврђивање трошкова по фазама производног циклуса у предузећу односно утврђивања цене коштања утиче на степен примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха и тако представља фактор могућег утицаја на резултат. У наставку је је сагледано, да ли утврђивање трошкова по фазама производног циклуса у предузећу односно утврђивања цене коштања утиче на да ли су општим актом – рачуноводственим политикама обухваћени начин одобравања директних трошкова израде, општих трошкова производње и начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе и тако представља представља фактор могућег утицаја на резултат.

На почетку је коришћен Спирманов коефицијент ранг корелације, како би било сагледано да ли утврђивање трошкова по фазама производног циклуса у предузећу утиче на степен примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха. Значајност корелације је приказана у форми звездица поред саме корелације (табела 70).

Табела 70: Преглед резултата корелационе анализе

		Степен примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха;	
<i>Spearman's rho</i>	Утврђивање трошкова по фазама производног циклуса;	Correlation Coefficient	0,242*
		Sig. (2-tailed)	0,011
		N	109

Извор: Израда аутора

Веза између утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и степена примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха истражена је помоћу Спепармановог коефицијента корелације. На основу спроведене корелационе анализе, може се увидети да постоји позитивна корелација између утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и степена примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха. Према *Cohen*-у (1988: 79-81), постоји мала позитивна корелација ($\rho=0,242$) између утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и степена примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха и испуњен је услов статистичке значајности ($p=0,011$).

У наставку је такође коришћен Спепарманов коефицијент ранг корелације, како би се утврдило да ли утврђивање трошкова по фазама производног циклуса у предузећу утиче на да ли су општим актом – рачуноводственим политикама обухваћени начин одобравања директних трошкова израде, општих трошкова производње и начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе (табела 71).

Табела 71: Преглед резултата корелационе анализе

		Утврђивање трошкова по фазама производног циклуса;	
<i>Spearman's rho</i>	Да ли је општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања директних трошкова израде;	Correlation Coefficient	0,444**
		Sig. (2-tailed)	0,000
		N	109
	Да ли је општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања општих трошкова производње;	Correlation Coefficient	0,382**
		Sig. (2-tailed)	0,000
		N	108
	Да ли је општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе;	Correlation Coefficient	0,363**
		Sig. (2-tailed)	0,000
		N	109

Извор: Израда аутора

На основу спроведене корелационе анализе односно Спепармановог коефицијента корелације, утврђене су следеће корелације: позитивна корелација између утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и обухваћености начина одобравања директних трошкова израде општим актом – рачуноводственим политикама предузећа ($\rho=0,444$, $p=0,000$); позитивна корелација између утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и обухваћености начина одобравања општих трошкова производње општим актом – рачуноводственим политикама предузећа ($\rho=0,382$, $p=0,000$); позитивна корелација између утврђивања

трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и обухваћености начина распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова- недовршене производе и готове производе општим актом – рачуноводственим политикама предузећа ($\rho=0,363$, $p=0,000$); Према *Cohen-у* (1988: 79-81), постоји средња позитивна корелација између утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и обухваћености начина одобравања директних трошкова израде, општих трошкова производње и начина распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе, општим актом – рачуноводственим политикама и испуњен је услов статистичке значајности ($p=0,000$).

Сходно добијеним резултатима и претходној дискусији приликом развоја хипотеза, може се констатовати да је **хипотеза Х2(в)**, да развијеност обрачуна цене коштања учинака након неког степена довршености представља фактор могућег утицаја на резултат, **потврђена**.

У наставку следи тестирање хипотезе Х2(г), која гласи: *Комбинацијом претходних фактора може да се утиче на повећање или смањење вредности недовршене производње и тиме утиче на резултат предузећа*. Хипотеза је постављена са циљем утврђивања да ли развијеност система обрачуна трошкова и контног плана класе 9, обрачун процента степена довршености и обрачун цене коштања учинака након неког степена довршености утичу на повећање или смањење вредности недовршене производње и тиме утичу на резултат предузећа.

За тестирање хипотезе коришћен је Спearманов коефицијент ранг корелације, а значајност корелације је приказана у форми звездица поред саме корелације (табела 72).

Табела 72: Преглед резултата корелационе анализе

			Степен утицаја залиха недовршене производње на биланс стања;	Степен утицаја залиха недовршене производње на биланс успеха;
Spearman's rho	Степен развоја обрачуна трошкова и контног плана класе 9;	Correlation Coefficient	0,294**	0,233*
		Sig. (2-tailed)	0,002	0,015
		N	109	109
	Да ли попис недовршене производње захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње;	Correlation Coefficient	0,160	0,095
		Sig. (2-tailed)	0,097	0,324
		N	109	109
	Утврђивање трошкова по фазама производног циклуса;	Correlation Coefficient	0,293**	0,288**
		Sig. (2-tailed)	0,002	0,002
		N	109	109

Извор: Израда аутора

На основу спроведене корелационе анализе односно Спearмановог коефицијента корелације, утврђене су следеће корелације: позитивна корелација између степена развоја обрачуна трошкова и контног плана класе 9 и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс стања ($\rho=0,294$, $p=0,002$); позитивна корелација између степена развоја обрачуна трошкова и контног плана класе 9 и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс успеха ($\rho=0,233$, $p=0,015$); позитивна

корелација између утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс стања ($\rho=0,293$, $p=0,002$); позитивна корелација између утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс успеха ($\rho=0,288$, $p=0,002$); Према *Cohen*-у (1988: 79-81), постоји мала позитивна корелација између степена развоја обрачуна трошкова и контног плана класе 9 и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс стања, као и са степеном утицаја залиха недовршене производње на биланс успеха.

Након примењене корелационе анализе, приступамо примени вишеструке регресије за испитивање утицаја развијености система обрачуна трошкова и контног плана класе 9, обрачуна процента степена довршености и обрачуна цене коштања учинака након неког степена довршености на повећање или смањење вредности недовршене производње и на резултат предузећа. На почетку ће бити испитан утицај претходно наведених фактора у смислу утицаја на залихе недовршене производње и самим тим на биланс стања, односно финансијски положај предузећа. Самим тим, првим моделом су обухваћене три независне варијабле: развијеност система обрачуна трошкова и контног плана класе 9, обрачун процента степена довршености и обрачун цене коштања учинака након неког степена довршености (трошкова по фазама) и једна зависна варијабла: степен утицаја залиха недовршене производње на биланс стања односно на финансијски положај предузећа. Другим моделом су обухваћене исте независне варијабле као и код првог модела, док је зависна варијабла: степен утицаја залиха недовршене производње на биланс успеха односно на успешност пословања предузећа. Посматрајући први модел и коефицијент детерминације, који показује колики део варијансе зависне променљиве објашњава модел, може се видети да модел регресије објашњава 15,6% варијансе зависне променљиве ($R^2=0,156$). Други модел показује да модел регресије објашњава 12,3% варијансе зависне променљиве ($R^2=0,123$) (табела 73).

Табела 73: Преглед резултата коефицијента детерминације

Модел	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	0,395 ^a	0,156	0,132	1,093
2	0,350 ^a	0,123	0,097	1,131

Извор: Израда аутора

Сагледавајући регресиони модел, на основу табеле 74, може се закључити да су модели 1 и 2 статистички значајни (Модел 1 - $\text{Sig}=0,000$; Модел 2 - $\text{Sig}=0,003$).

Табела 74: Преглед резултата статистичке значајности регресионог модела

Модел		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	22,996	3	7,665	6,418	0,000
	Residual	124,216	104	1,194		
	Total	147,212	107			
2	Regression	18,587	3	6,196	4,840	0,003 ^a
	Residual	133,132	104	1,280		
	Total	151,719	107			

Извор: Израда аутора

У табели 75 су приказани резултати вишеструке регресионе анализе за модел 1 и модел 2. Сагледавајући модел 1 може се истаћи да следеће варијабле дају статистички значајан допринос моделу: развијеност система обрачуна трошкова и контног плана класе 9 ($\text{Sig}=0,015$) и обрачун цене коштања учинака након неког степена довршености ($\text{Sig}=0,015$). На основу вишеструке регресионе анализе модела 1 може се закључити да развијеност обрачуна трошкова и учинака и контног плана класе 9, као и обрачун цене

коштања учинака након неког степена довршености доприносе објашњењу степена утицаја залиха недовршене производње на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа. Сагледавајући модел 2 може се истаћи да варијабла која даје статистички значајан допринос моделу јесте обрачун цене коштања учинака након неког степена довршености (Sig-0,010). На основу вишеструке регресионе анализе модела 2 може се закључити да обрачун цене коштања учинака након неког степена довршености доприноси објашњењу степена утицаја залиха недовршене производње на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа.

Табела 75: Вишеструка линеарна регресија-Модел 1 и Модел 2

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Correlations			Collinearity Statistics		
	B	Std. Error	Beta			Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF	
1	(Constant)	1,245	0,528		2,357	0,020					
	Развијеност система обрачуна трошкова и контног плана класе 9	0,220	0,089	0,232	2,483	0,015	0,304	0,237	0,224	0,926	1,079
	Обрачун процента степена довршености	0,171	0,222	0,072	0,770	0,443	0,158	0,075	0,069	0,936	1,068
	Обрачун цене коштања учинака након неког степена довршености	0,623	0,253	0,236	2,463	0,015	0,315	0,235	0,222	0,884	1,131
2	(Constant)	1,510	0,547		2,759	0,007					
	Развијеност система обрачуна трошкова и контног плана класе 9	0,172	0,092	0,178	1,866	0,065	0,247	0,180	0,171	0,926	1,079
	Обрачун процента степена довршености	0,019	0,230	0,008	0,084	0,933	0,092	0,008	0,008	0,936	1,068
	Обрачун цене коштања учинака након неког степена довршености	0,685	0,262	0,255	2,615	0,010	0,305	0,248	0,240	0,884	1,131

Извор: Израда аутора

Сходно добијеним резултатима корелационе и вишеструке регресионе анализе и претходној дискусији приликом развоја хипотеза, може се констатовати да је **хипотеза Х2(г) делимично потврђена**.

У наставку је приказано тестирање хипотезе Х2(д), која гласи: *Примена фер вредности за залихе у пољопривреди има утицај на финансијски положај и резултат пословања пољопривредних предузећа*. Хипотеза је постављена са циљем утврђивања да ли

примена стандарда приликом рачуноводственог третмана залиха у пољопривреди има утицај на финансијски положај и резултат пословања ових предузећа, а у складу са резултатима истраживања:

- *Malíková u Brabec (2012)*, који су упоредили позиције финансијских извештаја преузете из финансијских извештаја чешких предузећа који су састављени у складу са рачуноводственим прописима Чешке и позиције финансијских извештаја припремљених у складу са МСФИ/МРС, те су преко обрачуна одређених рацио показатеља установили да постоје разлике у начинима и касније исказаним вредностима обелодањених позиција финансијских извештаја, који доводе до разлика и у самом износу рацио показатеља.
- *Brabec (2012)* је такође упоредио рачуноводствени третман сопствено произведних залиха, на основу финансијских извештаја чешких предузећа који су састављени поштовајући рачуноводствене прописе Чешке и оних припремљених у складу са МСФИ/МРС, преко обрачуна одређених рацио показатеља. Тим истраживањем уочено је да постоје разлике у захтевима за објављивањем и приказивањем финансијских информација, различитим методама вредновања и обелодањивања посматраних позиција финансијских извештаја, које доводе до разлика и у самим износу рацио показатеља.
- *Lantto u Sahlström (2009)* су, бавећи се истраживањем утицаја примене МСФИ на кључне рацио показатеље које је реализовано у Финској, сагледали да примена МСФИ/МРС утиче на кључне рацио бројеве, а да су примена фер вредности и строжи захтеви у вези са одређеним питањима рачуноводственог третмана, разлози за уочене промене кључних рачуноводствених показатеља и рацио бројава.

Хипотеза је тестирана уз помоћ вишеструке студије случаја пољопривредних предузећа која послују на територији Републике Србије, уз допуну рацио анализе, а у оквиру делатности 0111-Гајење жита (осим пиринча), легуминоза и уљарица, као и 0141-Узгој музних крава, како би се утврдило да ли примена фер вредности приликом вредновања залиха недовршене производње утиче на финансијски положај и успешност пословања пољопривредних предузећа из области биљне и животињске производње. Посматрана су четири пољопривредна предузећа, а детаљно у табелама 76 и 77, приказане основне информације о овим предузећима, шифра делатности, величина предузећа, врста производње у односу на биљну или животињску и примена стандарда посматраних предузећа.

Табела 76: Основне информације посматраних предузећа из сектора пољопривреде

Редни број предузећа	Назив предузећа, делатност предузећа, величина предузећа; производња;	Назив предузећа, делатност предузећа, величина предузећа; производња;
1.	██████ 0111- Гајење жита (осим пиринча), легуминоза и уљарица; средње предузеће; биљна производња;	██████ 0141-Узгој музних крава; средње предузеће; животињска производња;
2.	██████ 0111- Гајење жита (осим пиринча), легуминоза и уљарица; велико предузеће; биљна производња;	██████ 0141-Узгој музних крава; велико предузеће; животињска производња;

Извор: Прилагођено према ознакама Агенције за привредне регистре

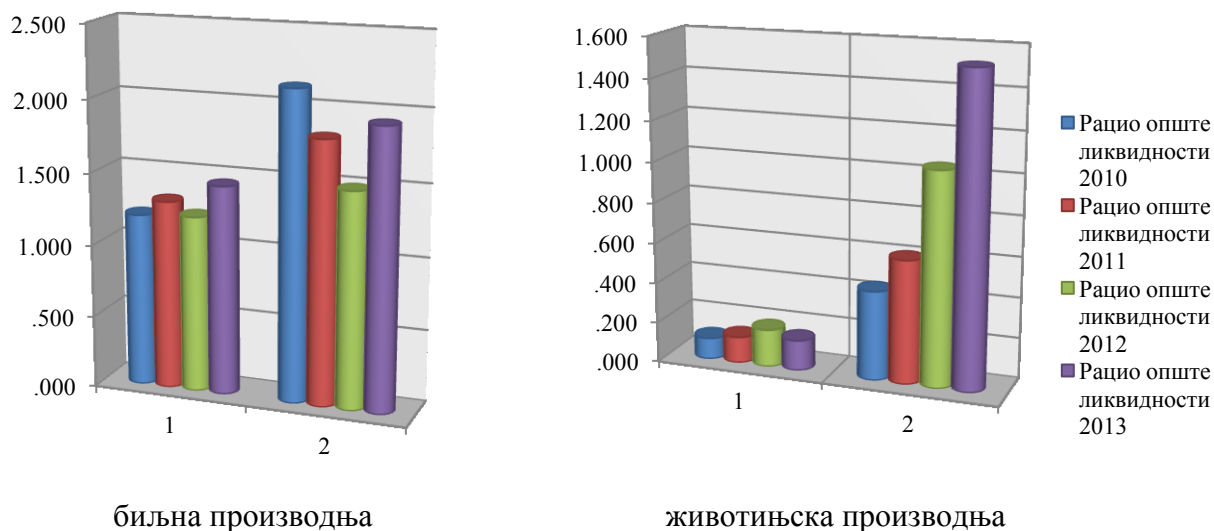
Табела 77: Примена стандарда посматраних предузећа из сектора пољопривреде

Редни број предузећа	Примена МСФИ/МРС	Примена МСФИ/МРС
1.	Предузеће на дан 31.12.2013. године није у потпуности применило МСФИ/МРС и тумачења;	Предузеће на дан 31.12.2013. године није у потпуности применило МСФИ/МРС и тумачења;
2.	Предузеће је на дан 31.12.2013. године применило МСФИ/МРС и тумачења;	Предузеће је на дан 31.12.2013. године применило МСФИ/МРС и тумачења;

Извор: Прилагођено према ознакама Агенције за привредне регистре

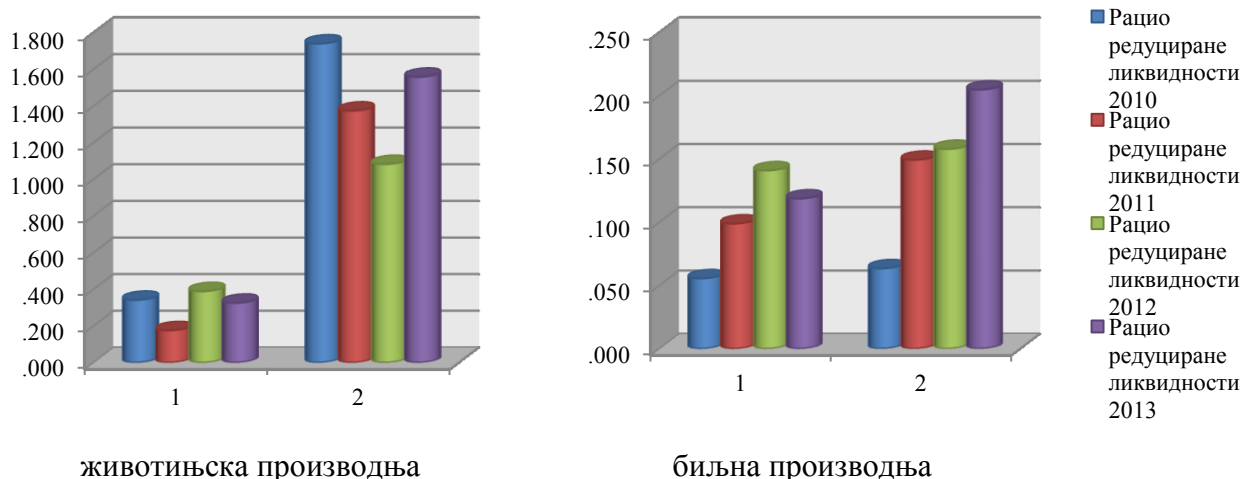
На основу примењених рачуноводствених политика посматраних предузећа, може се закључити да посматрана велика предузећа и из области биљне и из области животињске производње примењују фер вредност за залихе која је умањена за трошкове продаје у моменту убирања, за разлику од посматраних средњих предузећа, која тек у делу рачуноводствених политика везаних за биолошка средства исказују примену фер вредности.

У наставку, на основу финансијских извештаја посматраних предузећа од 2010. до 2013. године, биће приказани битни показатељи ликвидности, затим структуре средстава, показатељи активности и структуре резултата, како би се могло закључити да ли примена фер вредности за залихе у пољопривреди има утицај на финансијски положај и успешност пословања за предузећа из сектора пољопривреде. Посматрајући рацио опште ликвидности (слика 17), као и редуцирани рацио ликвидности (слика 18), можемо уочити да велика предузећа која примењују МРС/МСФИ показују више коефицијенте у посматраном периоду.

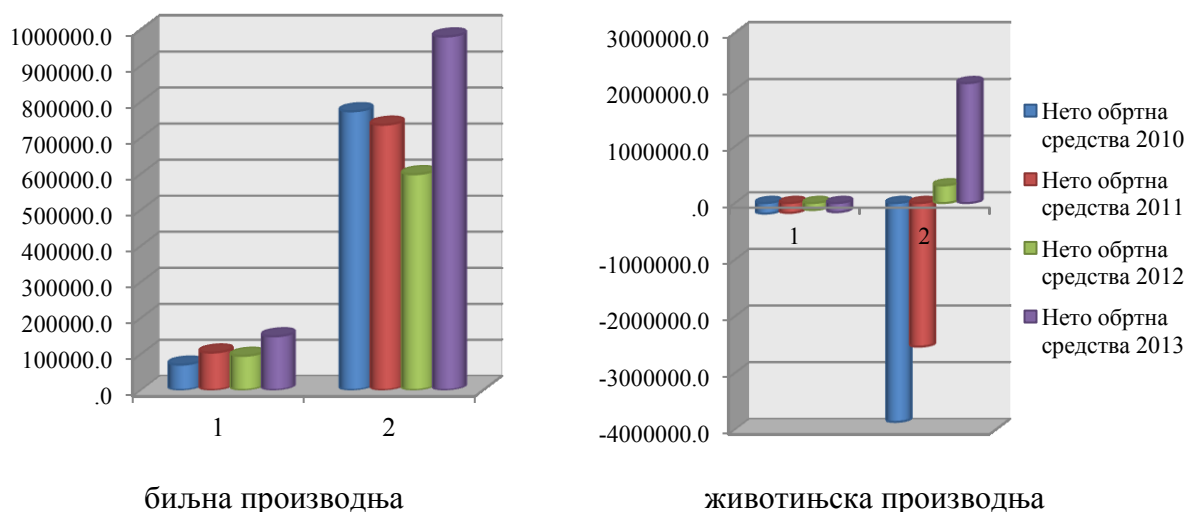
Слика 17: Кретање рација опште ликвидности посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

Слика 18: Кретање рација редуциране ликвидности посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године
Извор: Израда аутора

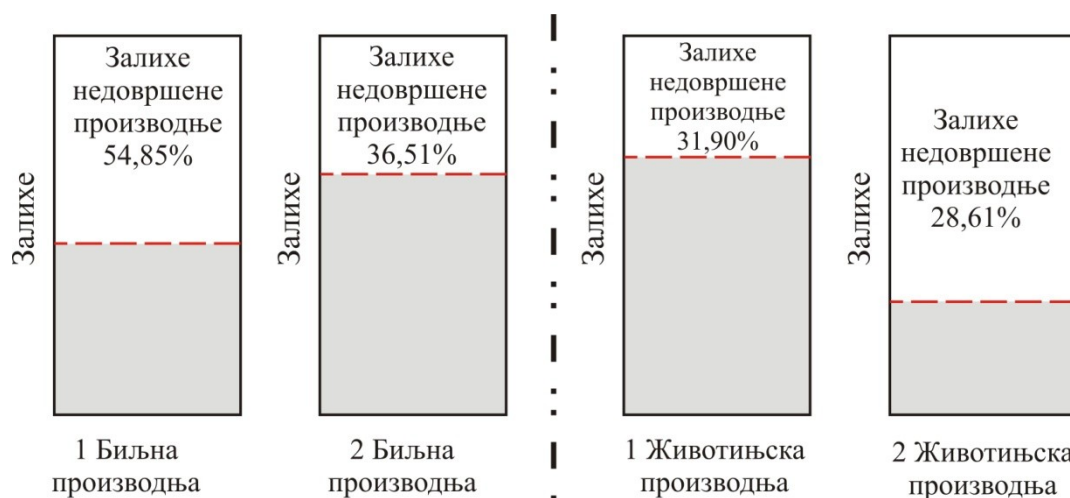
Нето обртна средства посматраних предузећа из области биљне производње од 2010. до 2013. године показују далеко виши износ великог предузећа које примењују МРС/МСФИ, док се у случају животињске производње такође уочава виши износ позитивних нето обртних средстава великог предузећа у 2012. и 2013. години, али и негативан нето обртни капитал у 2010. и 2011. години (слика 19).

Слика 19: Кретање нето обртних средстава посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године
Извор: Израда аутора

Посматрајући просечно учешће залиха недовршене производње у структури залиха предузећа која се баве биљном и животињском производњом (слика 20), може се уочити следеће: у случају биљне производње код предузећа које не примењује у потпуности МСФИ/МРС од 2010. до 2013. године, уочено је да постоје исказане веће залихе недовршене производње у односу на предузеће које примењује МСФИ/МРС. У истом периоду у случају животињске производње, предузеће које примењује

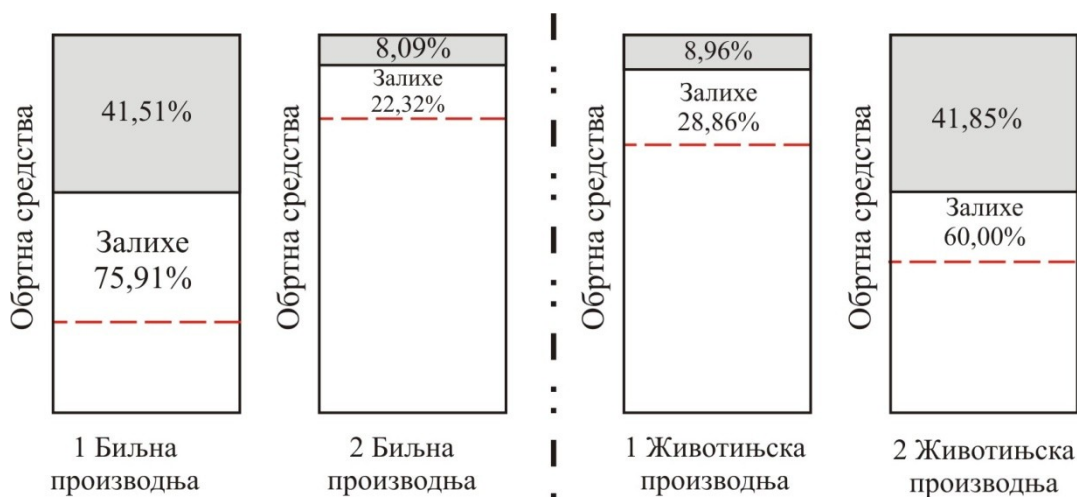
МСФИ/МРС има исказано веће учешће залиха недовршене производње у структури залиха, за разлику од предузећа које не примењује у потпуности МСФИ/МРС.

Слика 20: Структура просечних залиха посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

У случају биљне производње код предузећа које не примењује у потпуности МСФИ/МРС, од 2010. до 2013. године, уочено је да оно има исказане веће залихе у структури обртних средстава у односу на предузеће које примењује МСФИ/МРС. У истом периоду у случају животињске производње, предузеће које примењује МСФИ/МРС има исказано веће учешће залиха у структури обртних средстава, за разлику од предузећа која не примењује у потпуности МСФИ/ МРС. Исти поредак просечног учешћа залиха недовршене производње се уочава и у структури обртних средстава предузећа која се баве биљном и животињском производњом (слика 21).

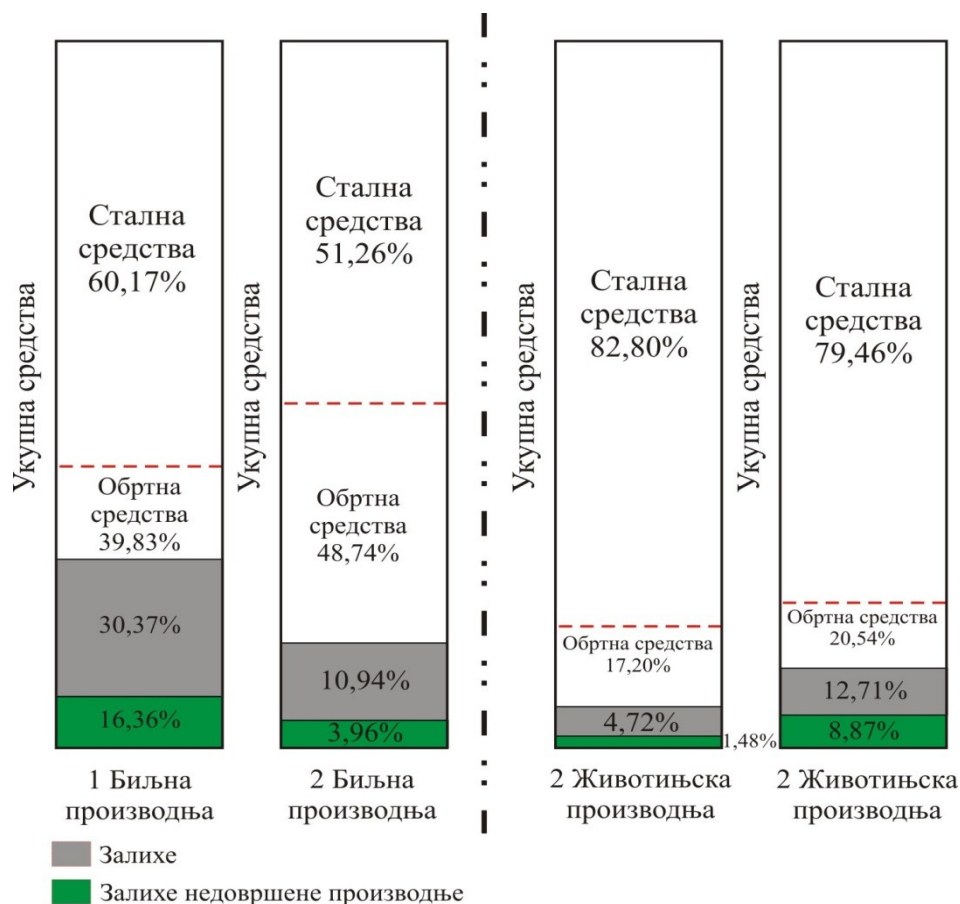
■ Залихе недовршене производње

Слика 21: Структура просечних обртних средстава посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

Посматрајући просечно учешће сталних и обртних средстава предузећа која се баве биљном и животињском производњом (слика 22), може се уочити следеће: сва посматрана предузећа од 2010. до 2013. године карактерише веће просечно учешће

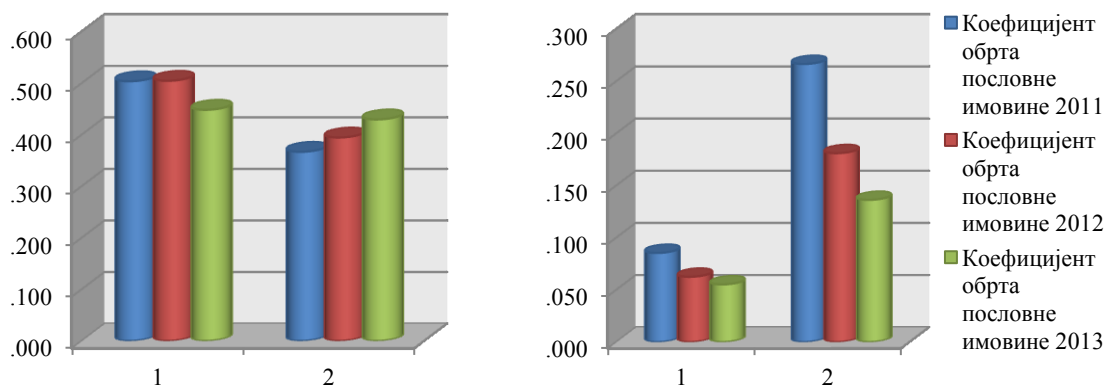
сталних у односу на обртна средства. У случају биљне производње код предузећа која не примењује у потпуности МСФИ/МРС од 2010. до 2013. исказане су веће залихе недовршене производње у односу на предузеће које примењује МСФИ/МРС у структури укупних средстава, као и веће учешће залиха у структури укупних средстава, док се у случају просечних обртних средстава у структури укупних средстава уочава већи износ код предузећа које примењује МСФИ/МРС. У истом периоду у случају животињске производње, предузеће које примењује МСФИ/МРС, има исказане веће учешће залиха недовршене производње у структури укупних средстава, као и веће учешће залиха у структури укупних средстава и веће учешће обртних средстава у структури укупних средстава, за разлику од предузећа које не примењује у потпуности МСФИ/ МРС.

Слика 22: Структура просечних укупних средстава посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

Показатељи обрта пословне и обртне имовине показују више износе у случају великог предузећа из области животињске производње у односу на средње предузеће из ове области, док је обрнута ситуација присутна код биљне производње, односно више кофицијенте је остварило средње предузеће (слике 23 и 24).

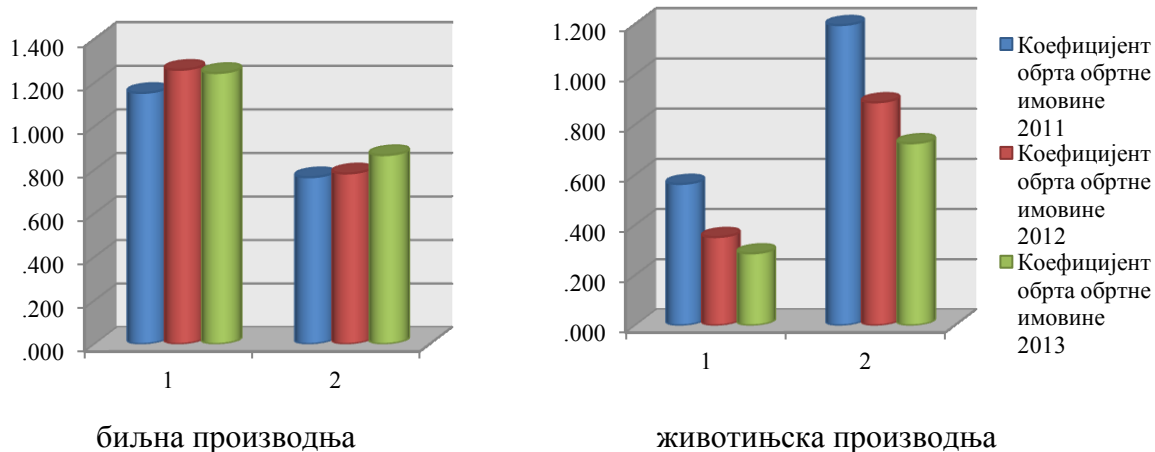

биљна производња

животињска производња

Слика 23: Кретање коефицијента обрта пословне имовине посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

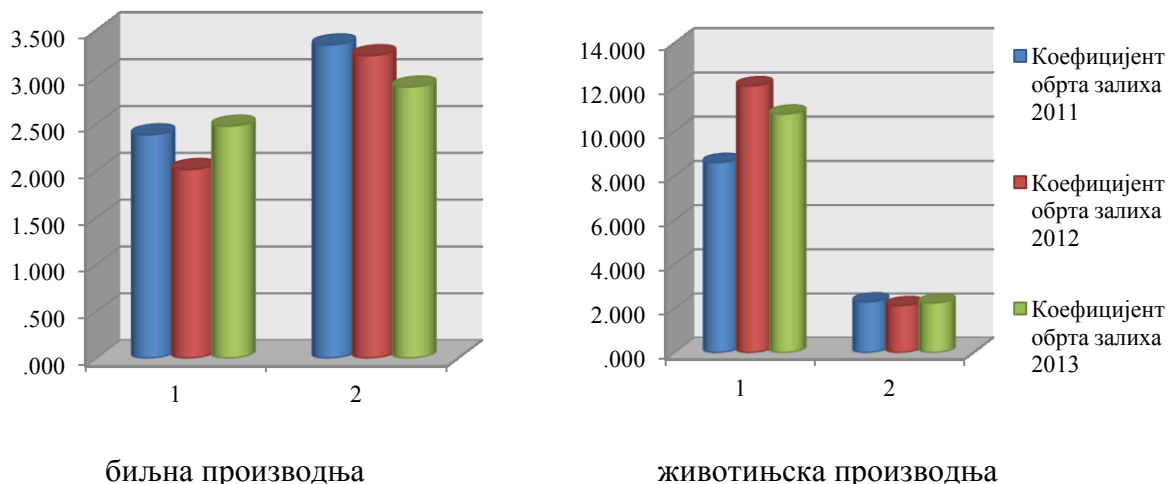
биљна производња

животињска производња

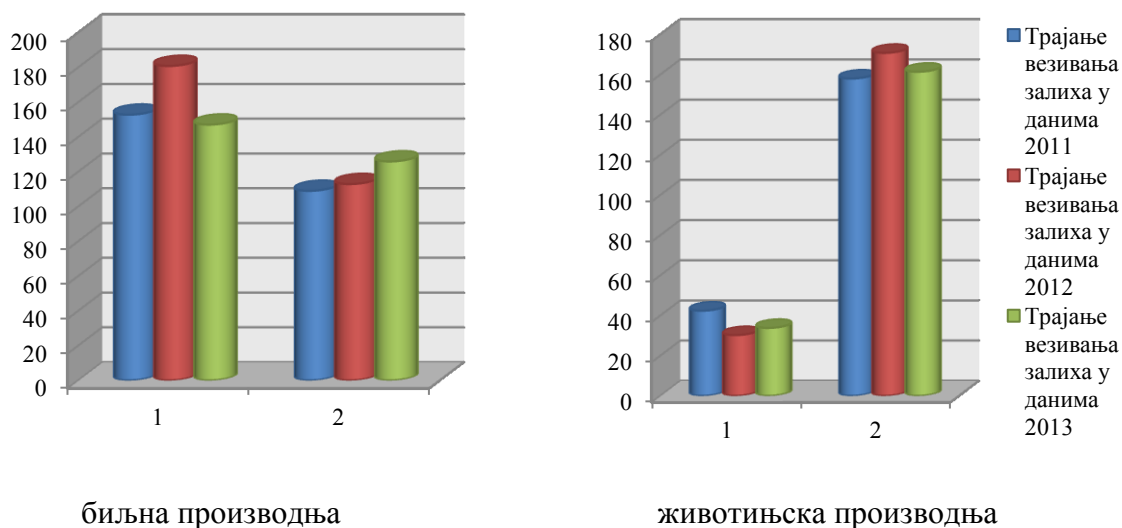
Слика 24: Кретање коефицијента обрта обртне имовине посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

Сагледавајући коефицијент обрта залиха, може се увидети да су присутне више вредности у случају великог предузећа из области биљне производње у односу на средње предузеће из ове области, док је обрнута ситуација присутна код животињске производње, односно више коефицијенте је остварило средње предузеће (слика 25). Самим тим, и трајање „везивања” залиха великог предузећа из области биљне производње је ниже у односу на исто трајање средњег посматраног предузећа, док је обрнута ситуација са трајањем „везивања” залиха предузећа из области животињске производње (слика 26).

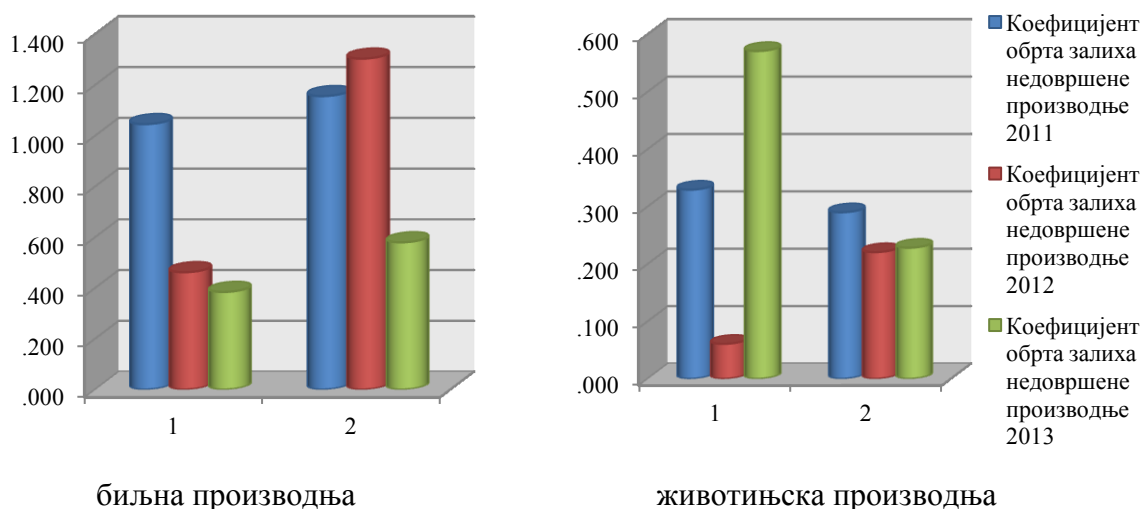

Слика 25: Кретање коефицијента обрта залиха посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године
Извор: Израда аутора

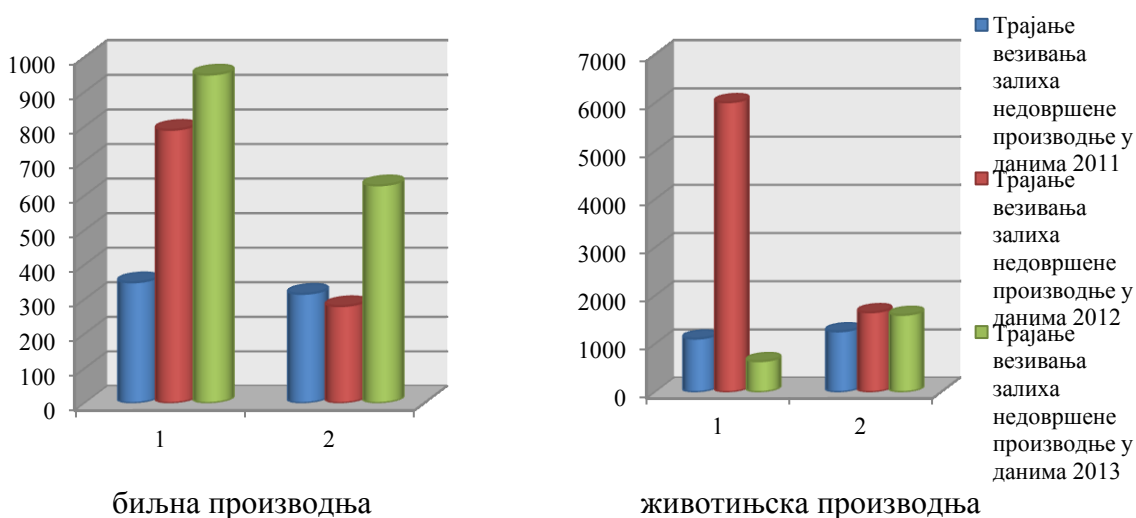

Слика 26: Кретање трајања „везивања“ залиха у данима посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године
Извор: Израда аутора

Коефицијент обрта залиха недовршене производње показује да су присутне више вредности у случају средњег предузећа из области билне производње у односу на велико предузеће из ове области, као и код животињске производње, сем у 2012. години коју карактерише виши коефицијент обрта залиха недовршене производње средњег предузећа у односу на велико (слика 27). Самим тим, и трајање „везивања“ залиха недовршене производње посматраних предузећа осликава тренд који је условљен висином коефицијента обрта залиха недовршене производње (слика 28).

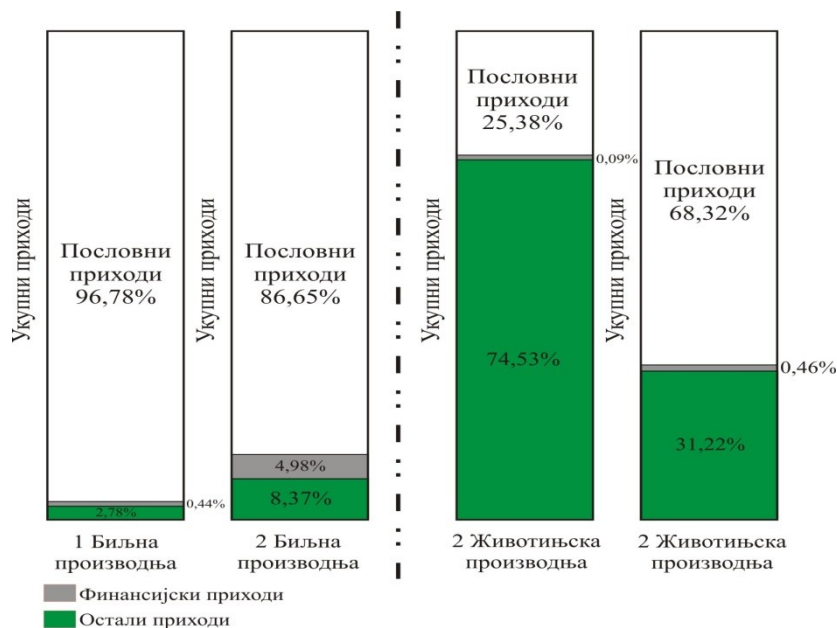

Слика 27: Кретање коефицијента залиха недовршене производње посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године
Извор: Израда аутора

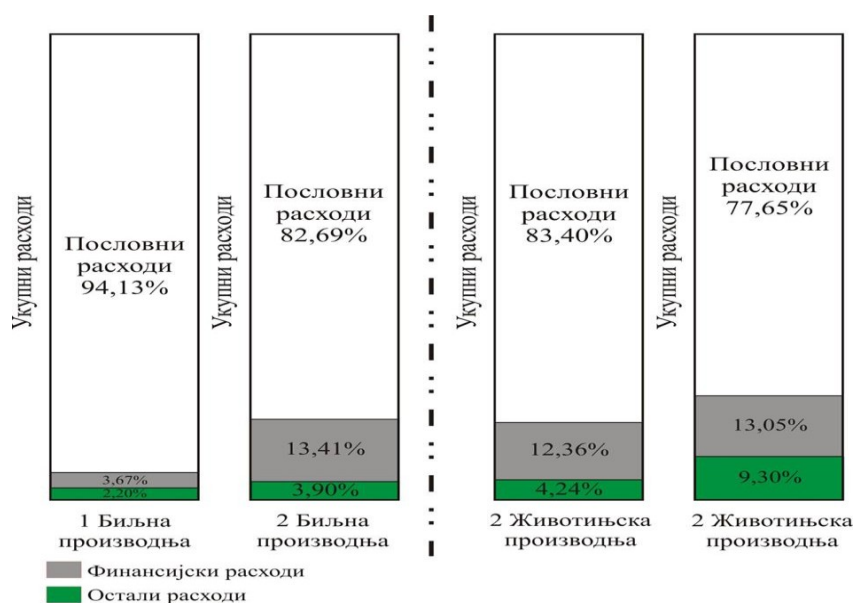
Слика 28: Кретање трајања „везивања“ залиха недовршене производње у данима посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године
Извор: Израда аутора

Структура просечних износа врста које чине укупне приходе посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године (слика 29) показује да у случају оба предузећа биљне производња и у случају предузећа које обавља животињску производњу и примењује МСФИ/МРС преовладава учешће пословних прихода у односу на финансијске и остале приходе. У случају предузећа које се бави животињском производњом, а не примењује стандарде у потпуности, уочава се далеко веће учешће осталих прихода у односу на пословне и финансијске приходе. Разлог вишеструко већих осталих прихода у односу на пословне и финансијске приходе јесте исказивање добитака од продаје некретнина, постојења и опреме.

Слика 29: Структура просечних износа врста које чине укупне приходе посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године
Извор: Израда аутора

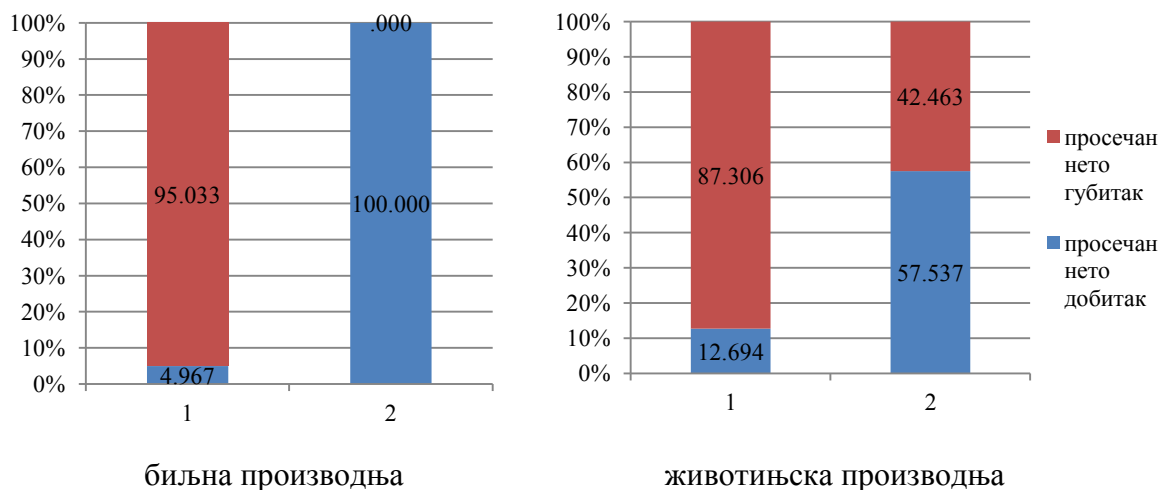
Сагледавајући структуру просечних износа расхода према врстама код посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године (слика 30) уочавамо да је у случају свих предузећа веће учешће пословних расхода у односу на финансијске и остале расходе.

Слика 30: Структура просечних износа врста које чине укупне расходе посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године
Извор: Израда аутора

Посматрајући слику 31, може се уочити да су посматрана велика предузећа која примењују МСФИ/МРС од 2010. до 2013. године исказала више просечног добитка у односу на просечни губитак и то у случају и биљне (предузеће је исказало 100% просечног нето добитка) и животињске производње (предузеће је исказало 57,54% просечног нето добитка), док су средња предузећа исказала виши просечни нето губитак и у случају биљне (предузеће је исказало 95,03% просечног нето губитка) и

животињске производње (предузеће је исказало 87,31% просечног нето губитка). У случају средњег предузећа биљне производње, просечан нето губитак је резултат остварених пословних губитака у 2013. и 2012. години, као и већег учешћа финансијских расхода у односу на финансијске приходе. Код средњег предузећа животињске производње разлог већег просечног нето губитка је уочен негативан резултат по основу пословне и активности финансирања. Претходно наведено је последица недовољних пословних прихода за покриће вишеструко већих пословних расхода, и уоченог већег учешћа смањења вредности залиха учинака у односу на повећање, које додатно умањује пословне приходе (у 2011. и 2012. години), као и мањих финансијских прихода у односу на финансијске расходе.

Слика 31: Просечан резултат посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године
Извор: Израда аутора

Сходно добијеним резултатима и претходној дискусији приликом развоја хипотеза, може се констатовати да је **хипотеза Х2(д) делимично потврђена**. Закључак по питању доказа ове хипотезе је такав, јер величина правног лица одређује да ли ће предузеће примењивати МСФИ/МРС, односно да ли по питању одређене величине правног лица постоји обавеза или добровољна одлука правног лица да ли ће то чинити. Величина правног лица одређена је самим тим и пословним приходом и просечном вредношћу пословне имовине (и бројем запослених), те у складу са начином пословања, не можемо баш са сигурношћу тврдити да само примена, или примена у одређеном степену или пак непримена МСФИ/МРС (у нашем случају примена конкретно фер вредности за залихе на основу МСФИ/МРС) утиче на финансијски положај и успешност пословања.

Након тестирања појединачних хипотеза Х2(а), Х2(б), Х2(в), Х2(г) и Х2(д) може се закључити да је **посебна хипотеза** да постоји више могућих фактора уз помоћ којих се може сагледати утицај залиха недовршене производње на резултат предузећа, **делимично потврђена**.

Следи тестирање треће постављене посебне хипотезе, која гласи: *Системи обрачуна трошкова примењени у предузећима у Републици Србији дају могућност менаџменту да утиче на висину цене коштања залиха недовршене производње и обрачун степена довршености учинака*. Хипотеза је тестирана уз помоћ две појединачне хипотезе:

ХЗ(а): Систем обрачуна трошкова који се користи у предузећу утиче на то да попис недовршене производње захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње.

ХЗ(б): Систем обрачуна трошкова који се користи у предузећу, утиче на висину цене коштања залиха недовршене производње.

Посебна хипотеза и на основу ње постављене појединачне хипотезе су тестиране на основу одговора испитаника који су запослени у предузећима прерађивачке индустрије, те се и овај део (као и све остале посебне и појединачне хипотезе, сем претходно наведене појединачне хипотезе Х2(д)), односи на област прерађивачке индустрије.

На почетку је тестирана појединачна хипотеза која гласи: *Систем обрачуна трошкова који се користи у предузећу утиче на то да попис недовршене производње захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње.* Хипотеза је постављена са циљем утврђивања да ли коришћени систем обрачуна трошкова утиче на захтев да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње и тако укаже на то, да ли системи обрачуна трошкова примењени у предузећима у нашој земљи дају могућност менаџменту да утиче на обрачун степена довршености учинака. За тестирање хипотезе коришћена је техника Ни-квадрат теста независности, како би се сагледало да ли постоји веза оних предузећа у којима се користи обрачун по стварним трошковима и оних у којима се користи обрачун по планским (потпуним или делимичним) са захтевом да се приликом пописа залиха недовршене производње на пописним листама јасно истакне степен завршености производње који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње. Табела 78 приказује унакрсно табелирање.

Табела 78: Унакрсно табелирање

			Да ли попис недовршене производње захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње;		Укупно
			да	не	
Систем обрачуна трошкова;	Обрачун по стварним трошковима	Број одговора	30	39	69
		Очекивана фреквенција	27,2	41,8	69,0
		% у систем обрачуна трошкова	43,5%	56,5%	100,0%
		% у степен завршености производње;	69,8%	59,1%	63,3%
		% од укупног броја	27,5%	35,8%	63,3%
	Обрачун по планским трошковима	Број одговора	13	27	40
		Очекивана фреквенција	15,8	24,2	40,0
		% у систем обрачуна трошкова	32,5%	67,5%	100,0%
		% у степен завршености производње;	30,2%	40,9%	36,7%
		% од укупног броја	11,9%	24,8%	36,7%
Укупно		Број одговора	43	66	109
		Очекивана фреквенција	43,0	66,0	109,0
		% у систем обрачуна трошкова	39,4%	60,6%	100,0%
		% у степен завршености производње;	100,0%	100,0%	100,0%
		% од укупног броја	39,4%	60,6%	100,0%

Извор: Израда аутора

Ако детаљније погледамо табелу 78, можемо уочити да је приказан унакрсним табелирањем проценат испитаника који користе систем обрачуна по стварним и систем обрачуна по планским трошковима (потпуним или делимичним) и одговора на питање да ли се захтева да се приликом пописа недовршене производње захтева на пописним листама јасно истакне степен завршености производње.

Табела 79: Преглед резултата теста

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	1,278 ^a	1	0,258		
Continuity Correction ^b	0,859	1	0,354		
Likelihood Ratio	1,293	1	0,256		
Fisher's Exact Test				0,312	0,177
Linear-by-Linear Association	1,266	1	0,261		
N of Valid Cases	109				

Извор: Израда аутора

Даљом анализом утврђено је да је вредност Јејтсове корекције (Continuity Correction) 0,859, уз значајност од 0,354, а да би резултат био статистички значајан, значајност мора бити 0,05 или мања, па можемо закључити да не постоји статистички значајна веза између оних предузећа у којима се користи обрачун по стварним трошковима и оних у којима се користи обрачун по планским (потпуним или делимичним) са захтевом да се приликом пописа залиха недовршене производње на пописним листама јасно истакне степен завршености производње који се односи на трошкове материјала

за израду и опште трошкове производње (табела 79). Phi коефицијент износи 0,108, што се сматра малим утицајем по *Cohen*-овом критеријуму (1988) (Табела 80).

Табела 80: Показатељи величине утицаја

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	0,108	0,258
	Cramer's V	0,108	0,258
N of Valid Cases		109	

Извор: Израда аутора

Сходно добијеним резултатима и претходној дискусији приликом развоја хипотеза, може се констатовати да прва **хипотеза Х3(а) није потврђена**.

У наставку је тестирана појединачна хипотеза која гласи: *Систем обрачуна трошкова који се користи у предузећу, утиче на висину цене коштања залиха недовршене производње*.

Ова хипотеза је постављена са циљем утврђивања да ли коришћени систем обрачуна трошкова утиче на висину цене коштања залиха недовршене производње и тако укаже на то да ли системи обрачуна трошкова примењени у предузећима у нашој земљи дају могућност менаџменту да утиче на висину цене коштања залиха недовршене производње.

За тестирање хипотезе коришћена је такође техника χ^2 -квадрат теста независности, како би се утврдило да ли постоји веза оних предузећа у којима се користи обрачун по стварним трошковима и оних у којима се користи обрачун по планским (потпуним или делимичним) са висином цене коштања залиха недовршене производње односно трошкова производње по јединици производа. Унакрсно табелирање приказано је у табели 81.

Табела 81: Унакрсно табелирање

			Утврђивање трошкова по фазама производног циклуса;		Укупно
			да	не	
Систем обрачуна трошкова;	Обрачун по стварним трошковима	Број одговора	22	47	69
		Очекивана фреквенција	18,4	50,6	69,0
		% у систем обрачуна трошкова	31,9%	68,1%	100,0%
		% у утврђивање трошкова по фазама	75,9%	58,8%	63,3%
		% од укупног броја	20,2%	43,1%	63,3%
	Обрачун по планским трошковима	Број одговора	7	33	40
		Очекивана фреквенција	10,6	29,4	40,0
		% у систем обрачуна трошкова	17,5%	82,5%	100,0%
		% у утврђивање трошкова по фазама	24,1%	41,3%	36,7%
		% од укупног броја	6,4%	30,3%	36,7%
Укупно		Број одговора	29	80	109
		Очекивана фреквенција	29,0	80,0	109,0
		% у систем обрачуна трошкова	26,6%	73,4%	100,0%
		% у утврђивање трошкова по фазама	100,0%	100,0%	100,0%
		% од укупног броја	26,6%	73,4%	100,0%

Извор: Израда аутора

Детаљнијим разматрањима резултата представљених у табели 81, можемо уочити да је приказан унакрсним табелирањем проценат испитаника који користе систем обрачуна по стварним и систем обрачуна по планским трошковима (потпуним или делимичним) и одговора на питање да ли се утврђују трошкови по фазама производног циклуса.

Табела 82: Преглед резултата теста

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	2,683 ^a	1	0,101		
Continuity Correction ^b	1,997	1	0,158		
Likelihood Ratio	2.801	1	0,094		
Fisher's Exact Test				0,119	0,077
Linear-by-Linear Association	2.658	1	0,103		
N of Valid Cases	109				

Извор: Израда аутора

Даљом анализом утврђено је да је вредност Јејтсове корекције (Continuity Correction) 1,997, уз значајност од 0,158, а да би резултат био статистички значајан, значајност мора бити 0,05 или мања, па можемо закључити да не постоји статистички значајна веза између оних предузећа у којима се користи обрачун по стварним трошковима и оних у којима се користи обрачун по планским (потпуним или делимичним) са утврђивањем трошкова по фазама производног циклуса (табела 82). Phi коефицијент у примеру је 0,157, што се сматра малим утицајем по *Cohen*-овом критеријуму (1988) (табела 83).

Табела 83: Показатељи величине утицаја

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	0,157	0,101
	Cramer's V	0,157	0,101
N of Valid Cases		109	

Извор: Израда аутора

Сходно добијеним резултатима и претходној дискусији приликом развоја хипотеза, може се констатовати да друга **хипотеза Х3(б) није потврђена.**

Након тестирања појединачних хипотеза Х3(а) и Х3(б), а сходно добијеним резултатима, може се закључити да **посебна хипотеза** да системи обрачуна трошкова примењени у предузећима у Републици Србији дају могућност менаџменту да утиче на висину цене коштања залиха недовршене производње и обрачун степена довршености учинака, **није потврђена.**

5.4 Анализа вредновања залиха недовршене производње и утицај на финансијски положај и успешност пословања у оквиру прерађивачке делатности

Емпиријско истраживање кроз анализу одговора испитаника и самим тим прикупљени примарни подаци који су даље обрађени коришћењем статистичког софтвера за обраду података, допуњено је анализом секундарних података, која је коришћена за тестирање дефинисане прве посебне хипотезе, која гласи:

X1: *Вредновање залиха недовршене производње има значајан утицај на финансијски положај и успешност пословања предузећа;*

а која је пак оцењена уз помоћ дефинисаних појединачних хипотеза, које гласе:

X1(а): Виши или нижи износ залиха недовршене производње у билансу стања даје могућност менаџменту предузећа да утиче на финансијски положај.

X1(б): Предузећа са вишим/нижим залихама недовршене производње имају већу склоност да прецењују/потцењују резултат или успешност пословања.

Имајући у виду да према мишљењу и чланку насталом на основу тога, *Стевановић и Малинић* (2009) сматрају да информациони интереси различитих корисника финансијских извештаја, поред увида у податке садржане у финансијским извештајима, могу бити значајно допуњени општом анализом финансијских извештаја, а највише рацио-анализом финансијских извештаја, у будућим излагањима је извршена анализа на основу информација презентованих у званичним финансијским извештајима анкетираних предузећа у којима су запослени испитаници, за период од 2010. до 2013. године, за потребе тестирања појединачне хипотезе Х1(а). Као извор података и коришћених позиција употребљени су званични финансијски извештаји предузећа за 2010, 2011, 2012. и 2013. годину, а са сајта Агенције за привредне регистре. За потребе анализе секундарних података, јединицу посматрања чинило је 110 предузећа у којима су запослени испитаници који су учествовали у претходно приказаном емпиријском истраживању.

На основу прикупљених позиција неопходних за даљу анализу утицаја вредновања залиха недовршене производње на финансијски положај и успешност пословања, извршена је анализа коришћењем такође статистичког софтвера за обраду података, SPSS 19.0. Статистичка анализа секундарних података је урађена на основу поделе предузећа на одређене логичне групе према сродности делатности, а у оквиру прерађивачке индустрије. Због великог броја шифри делатности које постоје у оквиру прерађивачке индустрије, респектујући могућу сродност одређених области

делатности, а у складу са износом и значајем који постојање залиха недовршене производње може имати у оквиру ових група, извршена је подела на групе истраживања, које ће детаљније бити објашњене у наставку. Статистичка анализа која је коришћена у оквиру овог дела, омогућила је поређења према групама истраживања у оквиру прерађивачке индустрије, како би се утврдили повољни и неповољни ефекти, посматрано на нивоу делатности.

Анализа секундарних података се заснива на:

- утврђивању кретања развоја финансијског положаја посматраних група истраживања, кроз детаљније кретање показатеља ликвидности и нето обртних средстава;
- утврђивању тенденција развоја имовинског положаја уз помоћ анализе структуре активе, односно сталних и обртних средстава, и детаљније сагледавање залиха и залиха недовршене производње као дела одређених врста средстава којој припадају;
- даљем утврђивању тенденција развоја имовинског положаја уз помоћ рација активности у складу са значајем залиха недовршене производње као дела залиха, односно обртних средстава, или пак укупних средстава предузећа;
- анализи финансијских извештаја са оценом успешности пословања, са фокусом на структуру трошкова, прихода и резултата.

5.4.1 Опис делатности група истраживања на основу области прерађивачке индустрије којој припадају

У наставку су за потребе даљих анализа вредновања залиха недовршене производње предузећа сврстана у одређене групе, а на основу области прерађивачке индустрије којој припадају. У оквиру група 1, 2, 3 и 4 у табели 84 је приказана структура група на основу шифри делатности предузећа из области прерађивачке индустрије.

Табела 84: Структура група на основу области делатности у оквиру прерађивачке индустрије

	Области делатности	Шифре делатности	БРОЈ АНКЕТА
1.ГРУПА	10,11	10-Производња прехранбених производа 11-Производња пића	24 6
			Укупан број анкета 30
2.ГРУПА	22,23,24,25	22-Производња производа од гуме и пластике 23-Производња производа од осталих неметалних минерала 24-Производња основних метала 25-Производња металних производа, осим машина и уређаја	8 6 1 15
			Укупан број анкета 30
3.ГРУПА	27,28,29,30	27-Производња електричне опреме 28-Производња непоменутих машина и непоменуте опреме 29-Производња моторних возила, приколица и полуприколица 30-Производња осталих саобраћајних средстава	5 5 19 3
			Укупан број анкета 32
4.ГРУПА	12,13,14,15,17,20,21,26,31,32,33	12-Производња дуванских производа 13- Производња текстила 14- Производња одевних предмета 15- Производња коже и предмета од коже 17- Производња папира и производа од папира 20- Производња хемикалија и хемијских производа 21- Производња основних фармацеутских производа и препарата 26- Производња рачунара, електронских и оптичких производа 31- Производња намештаја 32- Остале прерађивачке делатности 33- Поправка и монтажа машина и опреме	1 1 1 3 2 1 2 1 4 1 1
			Укупан број анкета 18

Извор: Израда аутора

5.4.2 Анализа финансијских извештаја са оценом финансијског и имовинског положаја анкетираних предузећа

Као најчешће коришћене методе анализе финансијских извештаја познате су хоризонтална и вертикална анализа, као и рацио анализа. Хоризонтална анализа упоређује ставке из неколико различитих периода, а вертикална анализа упоређује ставке унутар истог периода. Рацио анализа укључује изучавање разних односа између различитих ставки које су назначене у финансијским извештајима. Аналитичари израчунавају различита рација за широки спектар потреба, а у табели 86 су приказане основне групе рацио бројева.

У финансијској анализи се користе стандарди који су настали на основу искуства, респектујући притом специфичности одређене индустрије и они се модификују с времена на време са променама услова пословања предузећа. Стандарди могу бити идеални или у просеку, или пак нормална остварења које треба постићи под одређеним условима. Због променљиве природе стандарда, константо упознавање са условима под којима су успостављени је од суштинског значаја, тако да се узроци оступања од

стандарда морају поштовати. Стандардни односи обезбеђују репер за поређење, а значај израчунатих рацио бројева се може схватити тек када се упореде са другим рацијом, те се тако може говорити о четири врсте стандарда (Kumar, 1985):

- **Апсолутни стандарди:** - Ови показатељи представљају одређена правила, као на пример. у случају рација опште ликвидности где је оријентациона норма однос 2:1.
- **Историјски стандарди:** - Ово показатељи представљају претходна рација посматраних предузећа. Поређење са историјским стандардима је такође познато као „анализа тренда”.
- **Хоризонтални стандарди:** - Ово су просечни показатељи израчунати за читаву индустрију или за поређење између два предузећа. Поређење у оквиру ових стандарда је сложено питање због разлике у величини посматраних предузећа, рачуноводственим политикама које су примењиване и дефинисаним циљевима, независно од тога што послују у истој индустрији.
- **Буџетски стандарди:** - Ови стандарди су засновани на буџету, а примењују се тако што се стварни рацио бројеви пореде са буџетираним показатељима, чиме постају корисни за интерно управљање у функцији евалуације и контроле перформанси у предузећима.

Може се закључити да рацио показатељи не могу директно да дају одговоре на важна питања о предузећу и тако представљају однос који, у односу на одређене стандарде пословања идентификују разлике или варијације. С тим у вези, најчешће коришћени рацио бројеви су приказани у табели 85.

Рација ликвидности указују на способност предузећа да измири краткорочне обавезе. Ова рација се фокусирају на обртна средства и краткорочне обавезе. Рација активности мере способност предузећа да употреби средства ради генерисања профита. Рација солвентности се користе за анализу способности предузећа да измирује дугорочне обавезе и анализу финансијске структуре. *Малинић, Милићевић и Стевановић* (2013, 92), истичу да постоји велики број фактора од којих зависи солвентност једног предузећа, али да се они могу систематизовати у три групе и то – 1) вредност и структура имовине којом једно предузеће располаже, 2) вредности и структуре извора финансирања, и 3) профитабилности предузећа. Кључно место у рацио анализи је уобичајено резервисано за метрику профитабилности. Рација профитабилности упућују на способност предузећа да ствара добитак. Финансијски аналитичари користе различите варијанте стопе приноса у анализи профитабилности имовине и капитала. Тржишна рација указују на перформансе компаније у вези са ценом акција повезујући цену акција са зарадом (добитком) или дивидендама.

Табела 85: Подела рацио бројева на основне групе

Рација ликвидности (краткорочне финансијске сигурности)	Мере краткорочне способности предузећа да плати своје текуће рачуне, оперативне трошкове и неочекиване потребе за готовином.
Рација активности (рација употребе средстава)	Мере способност предузећа да употреби средства ради генерисања профита.
Рација солвентности (рација дугорочне финансијске сигурности, рација покрића)	Мере способност предузећа да опстане у дужем временском периоду (измирује дугорочне обавезе и плаћа трошкове камата према уговореним роковима).
Рација профитабилности (Рација приносне способности компаније)	Мере остварени добитак или пословне перформансе предузећа.
Тржишна рација	Мере перформансе у вези са ценом акција повезујући цену акција са зарадом (добитком) или дивидендама.

Извор: Прилагођено према: Marjanović Dragić & Mitrović, 2015.

5.4.2.1 Утврђивање тенденција развоја финансијског положаја

Финансијски положај предузећа је одређен као потенцијал дугорочног успеха који је изражен у новцу и представља комплексно поље у смислу скупа више показатеља и њихових резултата да би се адекватно могао проценити финансијски положај предузећа. Анализа финансијског положаја, на почетку, биће објашњена уз помоћ рацио бројева који се користе, и то преко показатеља који су битни за предмет рада и то објашњењем и практичном илустрацијом одређених показатеља, и то: показатеља ликвидности (општег и редуцираног рација ликвидности), и нето обртних средстава (табела 86).

Табела 86: Начин обрачуна коришћених показатеља ликвидности

НАЗИВ ПОКАЗАТЕЉА	БРОЈИЛАЦ	ИМЕНИЛАЦ
Коефицијент редуциране ликвидности	Готовина и готовински еквиваленти + Краткорочна потраживања и пласмани	Краткорочне обавезе
Општи рацио ликвидности	Текућа имовина	Краткорочне обавезе

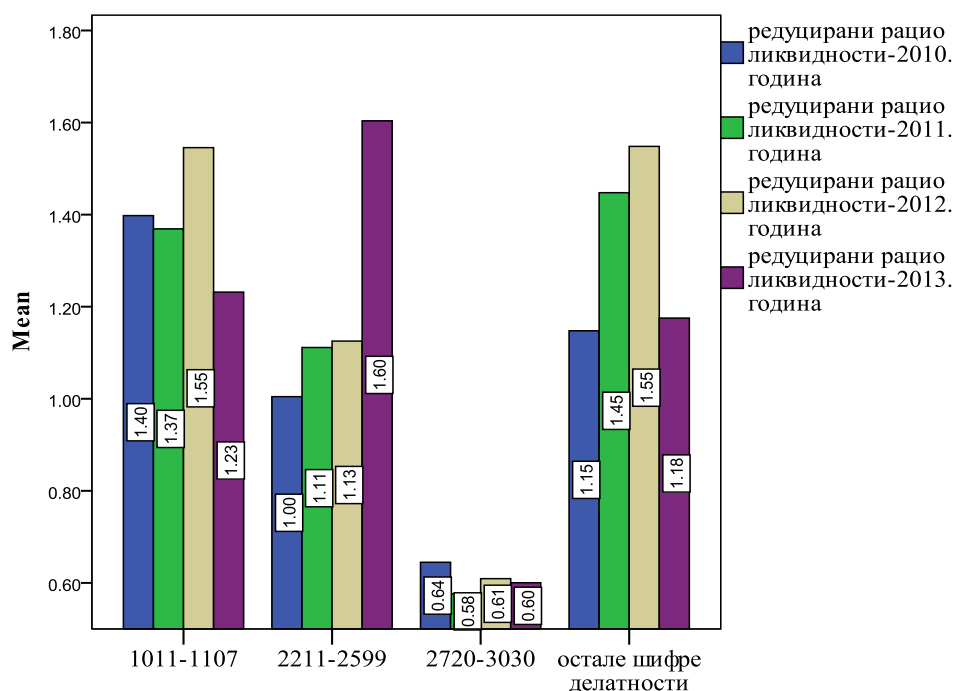
Извор: Израда аутора

Општи рацио ликвидности (*Current ratio*) представља често коришћен показатељ предузећима која користе позајмљена средства. Коефицијент редуциране ликвидности (*Quick ratio*) представља рацио показатељ који из категорије обртних средстава за потребе утврђивања ликвидности искључује залихе (Walsh, 2006: 116-119).

На основу једног од најбитнијих показатеља мере централне тенденције-аритметичке средине, извршена је анализа кретања показатеља ликвидности предузећа у којима су запослени испитаници. Анализа је извршена за период од 2010. до 2013. године, а уз помоћ информација из званичних финансијских извештаја преузетих са сајта Агенције за привредне регистре. Обрада позиција финансијских извештаја извршена је такође у софтверу за статистичку обраду података у друштвеним наукама SPSS 19.0. Предузећа

која су анализирана у оквиру Група 1, 2 и 3 ће бити коришћена за даље упоредне анализе и анализе кретања одређених показатеља, док ће предузећа која припадају Групи 4 бити третирана као контролна група.

На графикону 39, приказано је кретање редуцираног рациа ликвидности предузећа обухваћених истраживањем, према групама које су сачињене према сродности делатности, у оквиру прерађивачке индустрије, од 2010. до 2013. године.

Група истраживања према шифрама делатности

Графикон 39: Редуцирани рацио ликвидности

Извор: Израда аутора

Упоредном анализом кретања редуцираног рациа ликвидности према групама истраживања и годинама, може се уочити да највиши износ редуцираног рација ликвидности посматраних група од 2010. до 2012. године карактерише предузећа из Групе 1, док је за предузећа из Групе 2 највиши ниво редуцираног рација ликвидности у односу на посматране групе, карактеристичан у 2013. години. Најнижи износ редуцираног рација ликвидности посматраних група предузећа од 2010. до 2013. године, обележје је предузећа из Групе 3 (табела 87).

Табела 87: Поредак износа редуцираних рација ликвидности анализираних група према годинама

Редуцирани рацио ликвидности	2010. година	2011. година	2012. година	2013. година
Група 1	1.	1.	1.	2.
Група 2	2.	2.	2.	1.
Група 3	3.	3.	3.	3.

Напомена: 1. - највиши износ редуцираног рација ликвидности

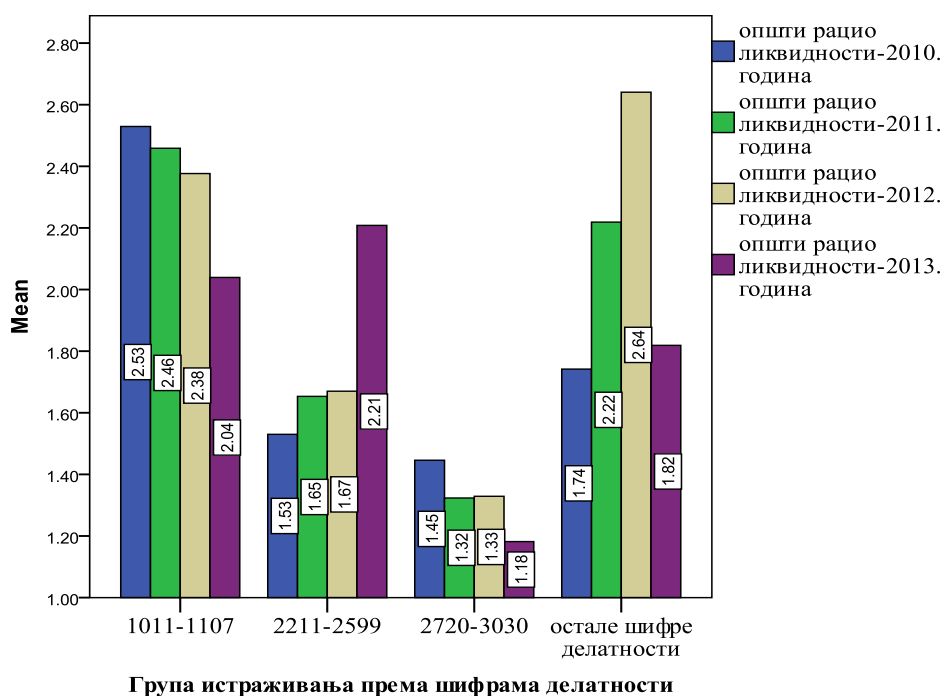
3. – најнижи износ редуцираног рација ликвидности

Извор: Израда аутора

Претходно приказани поредак кретања редуцираног рација ликвидности група коришћених у истраживању, од 2010. до 2013. године, доводи до *закључка* да је најчешће идентификован највиши износ редуцираног рација ликвидности обележје Групе 1 (2010, 2011. и 2012. година), док је најчешће уочен најнижи износ редуцираног рација ликвидности код Групе 3 (2010, 2011, 2012. и 2013. година).

Посматрајући кретање редуцираног рација ликвидности према групама истраживања 2010. до 2013. године, уочава се да предузећа Групе 2 карактерише, из године у годину, повећање овог показатеља, нарочито у 2013. години када је износ овог показатеља повећан за 0,47. Ако посматрамо просечне вредности кретања редуцираног рација ликвидности према групама од 2010. до 2013. године, уочавамо да је највиши износ просечног редуцираног рација ликвидности обележје Групе 1 и то 1,38, затим Групе 2-1,21 и најнижи износ, Групе 3-0,61 (графикон 39). На основу просечних вредности редуцираног рација ликвидности Групе 3 у посматраном периоду, може се закључити да су краткорочне обавезе предузећа веће од готовинских еквивалената и готовине и краткорочних потраживања и пласмана предузећа, односно предузећа не поседују довољан износ готовинских еквивалената и готовине и краткорочних потраживања и пласмана за измирање краткорочних обавеза, за разлику од предузећа Групе 1 и 2 код којих се уз помоћ претходно наведених делова обртних средстава могу покрити краткорочне обавезе.

Кретање општег рација ликвидности предузећа обухваћених истраживањем, за групе које су сачињене према сродности делатности у оквиру прерађивачке индустрије, од 2010. до 2013. године, приказано је на графикону 40.

Графикон 40: Општи рацио ликвидности
Извор: Израда аутора

Компаративном анализом кретања општег рација ликвидности према групама истраживања и годинама, може се приметити да је највиши износ општег рација ликвидности посматраних група од 2010. до 2012. године уочен код предузећа из Групе 1, док је за предузећа из Групе 2 највиши ниво општег рација ликвидности у односу на посматране групе, уочен у 2013. години. Најнижи износ општег рација ликвидности

посматраних група предузећа од 2010. до 2013. године приметан је код предузећа која припадају Групи 3 (табела 88).

Табела 88: Поредак износа општих рација ликвидности анализираних група према годинама

Општи рацио ликвидности	2010. година	2011. година	2012. година	2013. година
Група 1	1.	1.	1.	2.
Група 2	2.	2.	2.	1.
Група 3	3.	3.	3.	3.

Напомена: 1. - највиши износ општег рација ликвидности

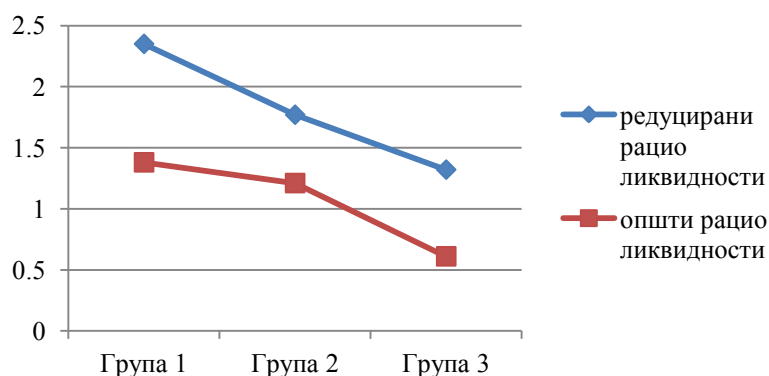
3. – најнижи износ општег рација ликвидности

Извор: Израда аутора

Претходно приказани поредак кретања општег рација ликвидности група коришћених у истраживању, од 2010. до 2013. године, доводи до *закључка* да је уочен највиши износ општег рација ликвидности код предузећа која припадају Групи 1 (2010, 2011. и 2012. година), док је најчешће најнижи износ општег рација ликвидности уочен код предузећа Групе 3 (2010, 2011, 2012. и 2013. година).

Кретање општег рација ликвидности према групама истраживања у периоду од 2010. до 2013. године, показује смањење овог коефицијента из године у годину код предузећа која припадају Групама 1 и 3, а пак повећање код предузећа која припадају Групи 2. Може се такође закључити да је просечан износ општег рација ликвидности предузећа Групе 1 из године у годину виши од 2, са тенденцијом смањења, предузећа Групе 2 већи од 1,5 са тенденцијом повећања (чак на 2,21 у 2013. години), а предузећа Групе 3 мањи од 1,5 са тенденцијом смањења. Ако погледамо просечне вредности кретања општег рација ликвидности према групама посматрања од 2010. до 2013. године, приметно је да је највиши износ просечног општег рација ликвидности остварила Група 1 и то 2,35, затим Група 2-1,77 и најнижи износ, Група 3-1,32 (графикон 41).

На основу просечних вредности општег рација ликвидности од 2010. до 2013. године може се закључити да су обртна средства већа од краткорочних обавеза. Упоредна анализа општег и рецуцираног рација ликвидности показује да се искључењем залиха (и пореза на додату вредност и активних временских разграничења) из структуре обртних средстава предузећа која припадају Групи 3, утиче на недовољно готовинских еквивалената и готовине и краткорочних потраживања и пласмана за покриће краткорочних обавеза. Претходно наведено отвара питање високог учешћа залиха у структури обртних средстава предузећа Групе 3.

Графикон 41: Просечна рација ликвидности према врстама и групама истраживања од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

Залихе, као део обртних средстава, утичу на остварени резултат и коефицијент ликвидности, кроз рацио опште ликвидности. Такође, утичу и на износ нето обртних средстава, као један од најбитнијих показатеља пословања, јер већи износ нето обртних средстава значи и већу ликвидност предузећа. Нето обртна средства су значајна за одређивање финансијског положаја и уопште, као показатеља тренутне могућности измирења обавеза из текуће имовине. Утврђују се на следећи начин:

Табела 89: Начин обрачуна нето обртних средстава

НАЗИВ ПОКАЗАТЕЉА	УМАЊЕНИК	УМАЊИЛАЦ
Нето обртна средства	Текућа имовина	Краткорочне обавезе

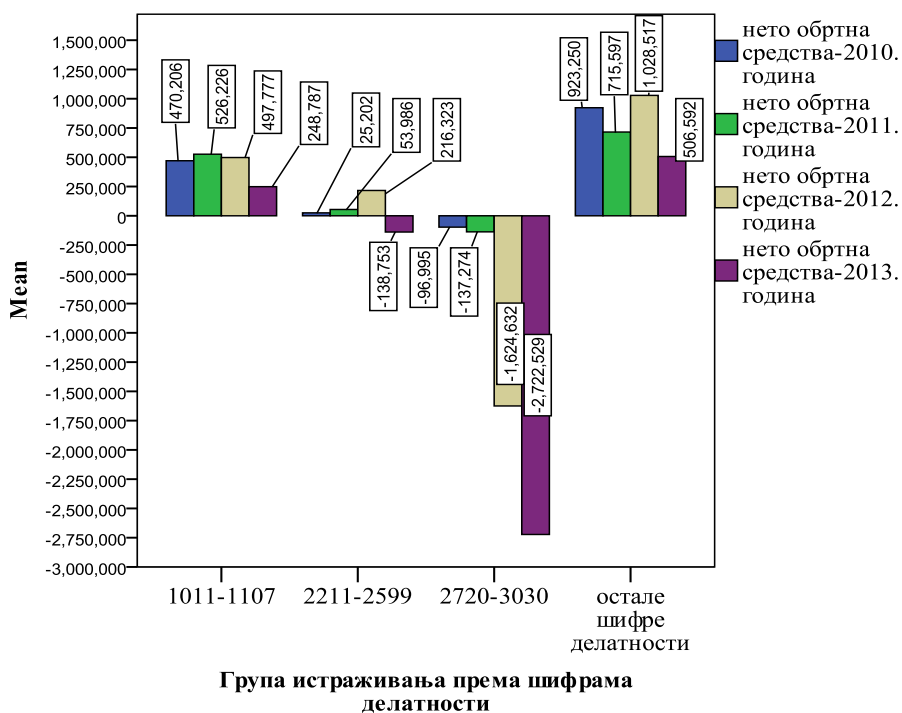
Извор: Израда аутора

Концепт обртног капитала чини важан градивни елемент у анализи финансијских извештаја, са обртним капиталом предузећа који се обрачунава као укупна обртна средства (укључујући готовину) умањена за укупне текуће обавезе. Имајући у виду, једнакост биланса стања, алтернативни начин да се дође до обртног капитала је акцијски капитал плус дугорочне обавезе минус стална средства. Резултат оба ова приступа је исти номинални износ, с тим што преносе другачију поруку. Први поменути приступ, у коме се обртни капитал добија одузимањем тренутног (краткорочног) финансирања од текућих средстава, истиче капацитет предузећа да покрије своје краткорочне обавезе расположивом готовином, потраживањима и залихама и то без потребе за дугорочним (сталним) средствима. Насупрот томе, приступ „дугорочно финансирање минус стална средства”, наглашава у којој су мери дугорочна средства предузећа покривена дугорочним капиталом. Када је обртни капитал позитиван, то показује колико је дугорочни капитал на располагању за финансирање оперативног века тог предузећа. Доступност овог дугорочног финансирања смањује рањивост тог предузећа, ако би неким случајем, краткорочно финансирање било потпуно уклоњено (Ding, Entwistle & Stolowy, 2007).

Међутим, треба напоменути да одговарајући ниво обртног капитала за свако предузеће има тенденцију да буде специфичан за дато предузеће, и функција је елемената као што су природа пословања предузећа, његових шанси и претњи, односа са добављачима и купцима, специфичних пословних процеса у предузећу, и брзине и одступања од радног циклуса. Даље, постојање малопродајних и дистрибутивних предузећа и развој предузећа „нове економије” (заснованих на услугама и

информационим технологијама) довели су до тога да је постојање ситуације негативног обртног капитала прихватљиво у растућој привреди.³⁹

Посматрајући нето обртна средства предузећа обухваћених истраживањем, према групама које су сачињене према сродности делатности, у оквиру прерађивачке индустрије, од 2010. до 2013. године, приметно је следеће: Групу 1 (1011-1107), односно предузећа из ове групе, карактерише позитиван износ нето обртних средстава. За предузећа из Групе 2 (2211-2599), од 2010. до 2012. уочен је позитиван износ нето обртних средстава у периоду, док је у 2013. години карактеристичан негативан износ нето обртних средстава. Предузећа која припадају Групи 3 (2720-3030) посматраног узорка од 2010. до 2013. године карактерише растући негативан тренд износа нето обртних средстава (графикон 42).

Графикон 42: Нето обртна средства (у хиљ.дин.)

Извор: Израда аутора

Упоредном анализом кретања износа нето обртних средстава према групама истраживања и годинама, може се уочити највиши износ нето обртних средстава посматраних група од 2010. до 2013. године код предузећа из Групе 1, док предузећа из Групе 3 у истом посматраном периоду карактерише најнижи износ нето обртних средстава (табела 90).

³⁹ Прилагођено према: Ding, Y., Entwistle, G. M. & Stolowy, H. (2007). Identifying and Coping with Balance Sheet Differences: A Comparative Analysis of U.S., Chinese, and French Oil and Gas Firms Using the “Statement of Financial Structure”. *Issues in Accounting Education*, 22(4), 599-600. (ISSN 0739-3172).

Табела 90: Поредак износа нето обртних средстава анализираних група према годинама

Нето обртна средства	2010. година	2011. година	2012. година	2013. година
Група 1	1.	1.	1.	1.
Група 2	2.	2.	2.	2.
Група 3	3.	3.	3.	3.

Напомена: 1. - највиши износ нето обртних средстава

3. – најнижи износ нето обртних средстава

Извор: Израда аутора

Претходно приказани поредак кретања износа нето обртних средстава група коришћених у истраживању, од 2010. до 2013. године, доводи до *закључка* да је најчешће највиши износ нето обртних средстава обележје Групе 1 (2010, 2011, 2012. и 2013. година), док је најчешће најнижи износ нето обртних средстава карактеристика Групе 3 (2010, 2011, 2012. и 2013. година).

На основу просечних вредности нето обртних средстава од 2010. до 2013. године може се закључити да су обртна средства већа од краткорочних обавеза Групе 1 и Групе 2 (сем у 2013. години), али се мора приметити и високо учешће краткорочних обавеза Групе 3 и самим тим негативне просечне вредности нето обртних средстава. Највиши износ просечних вредности нето обртних средстава од 2010. до 2013. године, приметан је код предузећа Групе 1, док је најнижи просечан износ (негативан) карактеристика предузећа која припадају Групи 3. Код предузећа Групе 2 уочена је тенденција повећања износа нето обртних средстава, сем у 2013. години, када је овај износ знатно смањен због додатних задуживања предузећа. Ако погледамо просечне вредности кретања нето обртних средстава према групама посматрања од 2010. до 2013. године, уочавамо да је најнижи износ просечних нето обртних средстава обележје Групе 1 и то 435.704, затим Групе 2 у износу од 39.190 и најнижи износ, негативан износ Групе 3 и то 2.290.715 (у хиљ.дин.).

На основу просечних вредности нето обртних средстава од 2010. до 2013. године закључује се да су обртна средства предузећа Групе 3 недовољна за покриће краткорочних обавеза. Генерално, предузећа Групе 3 послују са значајним износима краткорочних обавеза, који је последица најчешће значајних износа краткорочних финансијских обавеза, обавеза из пословања, осталих краткорочних обавеза и обавеза по основу пореза на додату вредност и осталих јавних прихода и пасивних временских разгачења.

5.4.2.2 Утврђивање тенденција развоја имовинског положаја

Имовински положај предузећа сагледава се на основу структуре активе и односа билансних позиција. Структура активе, структура појединих делова активе (обртних и сталних средстава), затим тенденције промене и ефикасност активе уз помоћ утврђивања ефикасности појединих делова активе, биће коришћени како би се могао утврдити имовински положај предузећа и расправљати о његовом развоју, као и допуном одређених показатеља активности битних за предмет дисертације.

На почетку, пре анализе обртних средстава и залиха као дела укупних и обртних средстава, потребно је приказати структуру активе, односно, структуру укупних средстава. Укупна актива приказује се учешћем сталних и обртних средстава и, на тај начин омогућава сагледавање учешћа појединих облика средстава у укупној имовини. Приликом анализе структуре активе препоручује се праћење тренда промена структуре појединих делова активе из године у годину (или за краћи временски период). У табели 91 је приказан један од могућих начина утврђивања структуре активе:

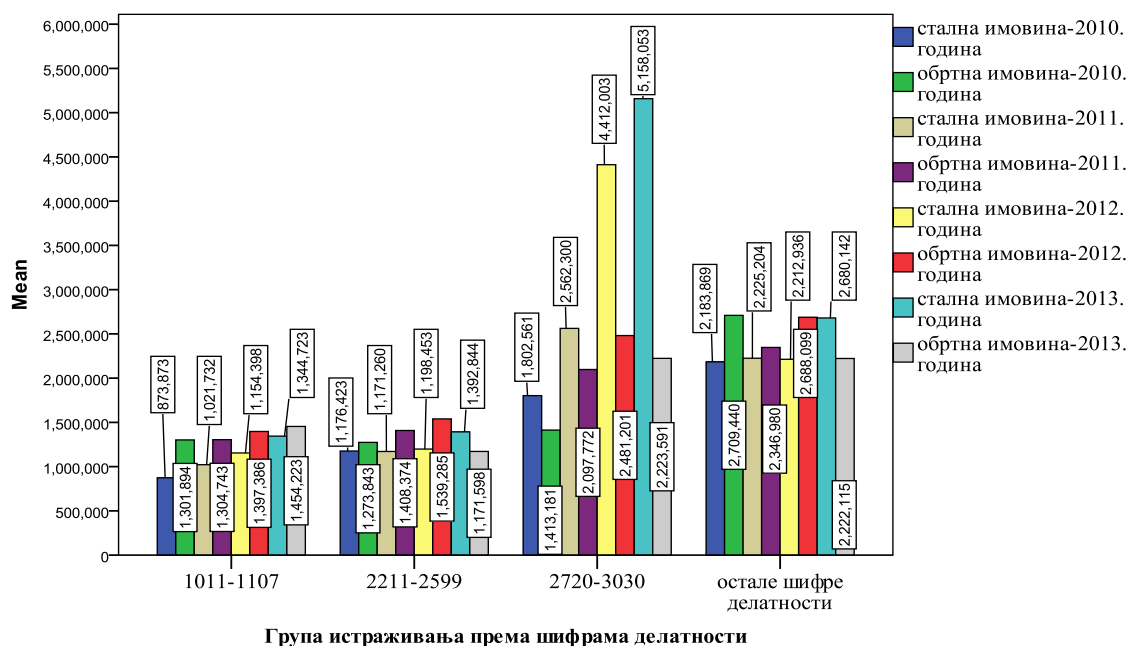
Табела 91: Структура активе

	Претходна година		Текућа година	
	Износ	%	Износ	%
Стална имовина				
Обртна имовина				
Укупна имовина				

Извор: Израда аутора

На основу аритметичке средине, извршена је анализа утврђивања тенденција развоја имовинског положаја предузећа у којима су запослени испитаници. Анализа је извршена за период од 2010. до 2013. године, а уз помоћ података из званичних финансијских извештаја преузетих са сајта Агенције за привредне регистре. Обрада позиција финансијских извештаја извршена је такође у софтверу за статистичку обраду података у друштвеним наукама SPSS 19.0. Предузећа која су анализирана у оквиру Група 1, 2 и 3 ће бити коришћена за даље упоредне анализе и анализе кретања одређених показатеља, док ће предузећа која припадају Групи 4 бити посматрана као контролна група.

У наставку је приказан графички приказ просечних вредности структуре пословних средстава предузећа обухваћених истраживањем, према групама које су сачињене према сродности делатности, од 2010. до 2013. године (графикон 43).

Графикон 43: Стална и обртна средства (у хиљ.дин.)

Извор: Израда аутора

Упоредном анализом кретања просечних вредности сталних и обртних средстава према групама истраживања и годинама, може се уочити да највиши износ сталних и обртних средстава посматраних група, од 2010. до 2013. године карактерише предузећа из Групе 3. Најнижи износ сталне и обртне имовине у 2011. и 2012. години уочен је код предузећа која припадају Групи 1, као и најнижи износ сталне имовине у 2010. и 2013. години, док предузећа из Групе 2 карактерише најнижи износ обртне имовине у 2010. и 2013. години (табела 92).

На основу претходно приказаног поретка остварених просечних вредности сталних и обртних средстава (табела 92) група коришћених у истраживању, од 2010. до 2013. године, *уочава се* да највиши износ сталних средстава карактерише Групу 3 (2010, 2011, 2012. и 2013. година), док је најчешће најнижи износ сталних средстава уочен код предузећа Групе 1 (2010, 2011, 2012. и 2013. година). У истом периоду, највиши износ обртних средстава је такође обележје Групе 3, док су најнижи износ обртних средстава у 2010. и 2013. години имала предузећа Групе 2, а у 2011. и 2012. години предузећа Групе 1 (табела 92).

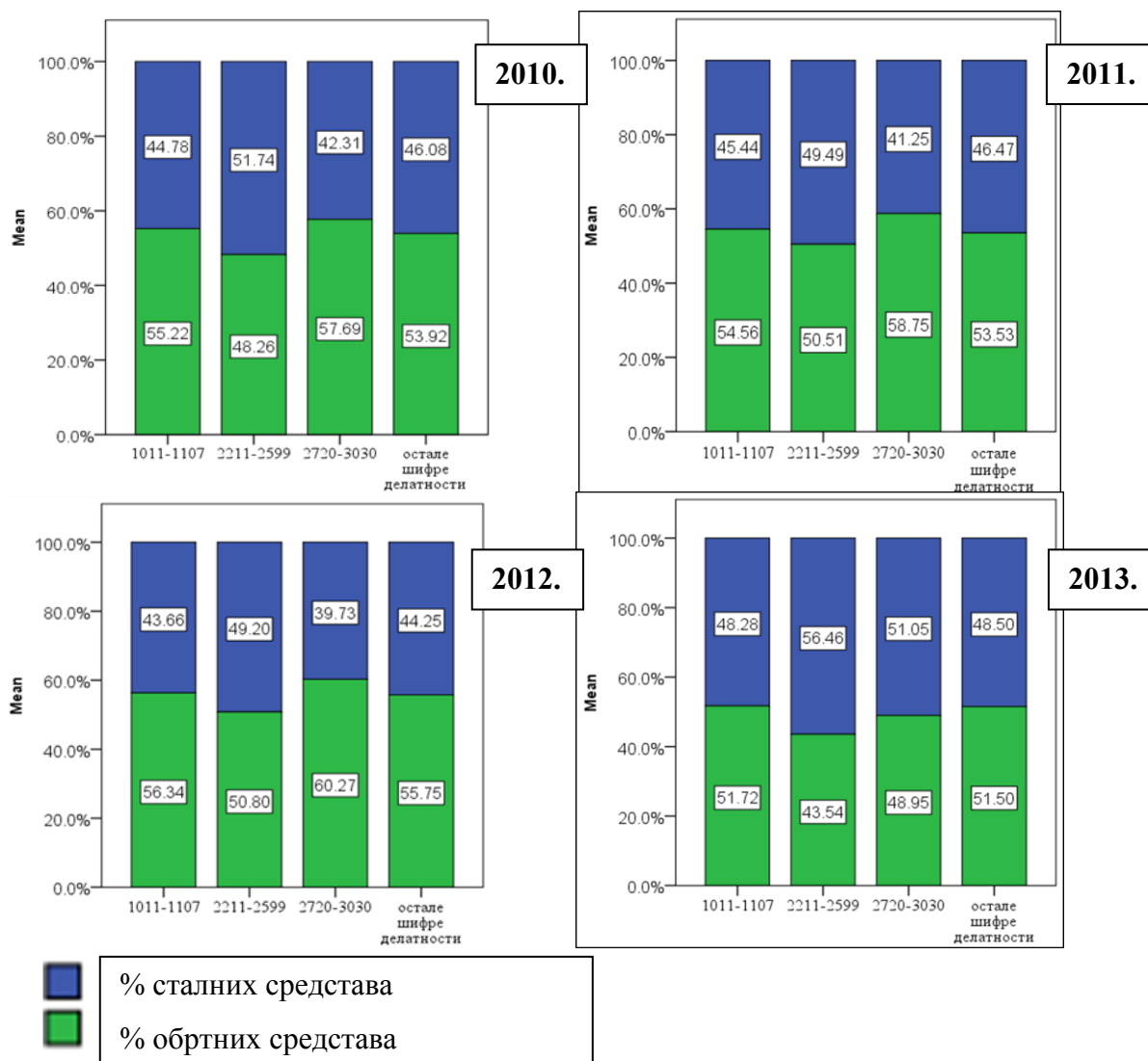
На основу претходно приказаног просечног учешћа сталних и обртних средстава у структури укупних средстава, од 2010. до 2013. године, уочава се да веће учешће у структури укупних средстава Групе 1 имају обртна средства, док је за Групу 2 карактеристично веће учешће обртних средстава у 2011. и 2012. години, али пак мање учешће обртних у 2010. и 2013. години. Предузећа Групе 3 карактерише веће учешће обртних средстава у 2010, 2011. и 2012. години, док је у 2013. уочено веће учешће сталних средстава (слика 32).

Табела 92: Поредак износа сталних и обртних средстава анализираних група према годинама

	2010. година		2011. година		2012. година		2013. година	
	Стална имовина	Обртна имовина	Стална имовина	Обртна имовина	Стална имовина	Обртна имовина	Стална имовина	Обртна имовина
Група 1	3.	2.	3.	3.	3.	3.	3.	2.
Група 2	2.	3.	2.	2.	2.	2.	2.	3.
Група 3	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.

Напомена: 1. - највиши износ сталних/обртних средстава

3. – најнижи износ сталних/обртних средстава

Извор:Израда аутора

Слика 32: Учешће сталних и обртних средстава у структури укупних средстава предузећа према групама од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

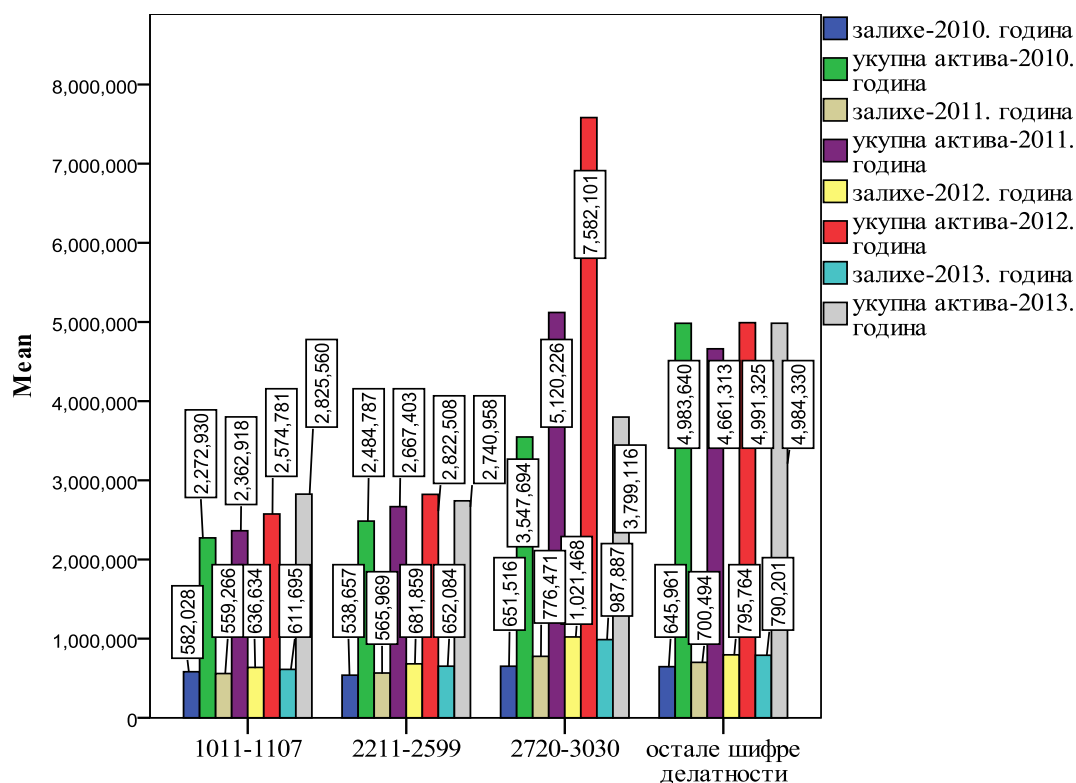
Залихе као део укупних средстава предузећа

Проучавајући структуру укупних средстава предузећа, на почетку смо анализирали учешће сталних односно обртних средстава у структури укупних средстава. Након тога, одређивањем учешћа залиха, сагледавамо да ли залихе преовладавају у структури укупних средстава, или не. Процент залиха у структури укупних средстава предузећа одређује се коришћењем следеће формуле:

$$\text{Залихе као део укупних средстава} = \frac{\text{Укупне залихе}}{\text{Укупна средства}} * 100$$

Bose (2006) је на основу проучаваних студија истакао да је предложени удео залиха у структури укупних средстава између 16 и 30%, а да је насупрот овом проценту удео залиха у структури укупних средстава у Индији, 54,4%, што показује да залихе чине више од половине укупних средстава предузећа.

Графикон 44 показује просечне залихе у односу на просечна укупна пословна средства предузећа (укупну активу) обухваћених истраживањем, према групама од 2010. до 2013. године.

Група истраживања према шифрама делатности

Графикон 44: Залихе и укупна средства (у хиљ.дин.)

Извор: Израда аутора

Упоредном анализом кретања просечних вредности залиха и укупних средстава према групама истраживања и годинама, може се уочити да највиши износ залиха и укупних средстава посматраних група, од 2010. до 2013. године карактерише предузећа из Групе 3. Најнижи износ залиха и укупних средстава у 2011. и 2012. години уочен је код предузећа која послују у оквиру Групе 1, као и најнижи износ укупне имовине у 2010. години и залиха у 2013. години, док су предузећа из Групе 2 имала најнижи износ залиха у 2010. години и најнижи износ укупних средстава у 2013. години (табела 93).

Табела 93: Поредак износа залиха и укупних средстава анализираних група према годинама

	2010. година		2011. година		2012. година		2013. година	
	Залихе	Укупна средства	Залихе	Укупна средства	Залихе	Укупна средства	Залихе	Укупна средства
Група 1	2.	3.	3.	3.	3.	3.	3.	2.
Група 2	3.	2.	2.	2.	2.	2.	2.	3.
Група 3	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.

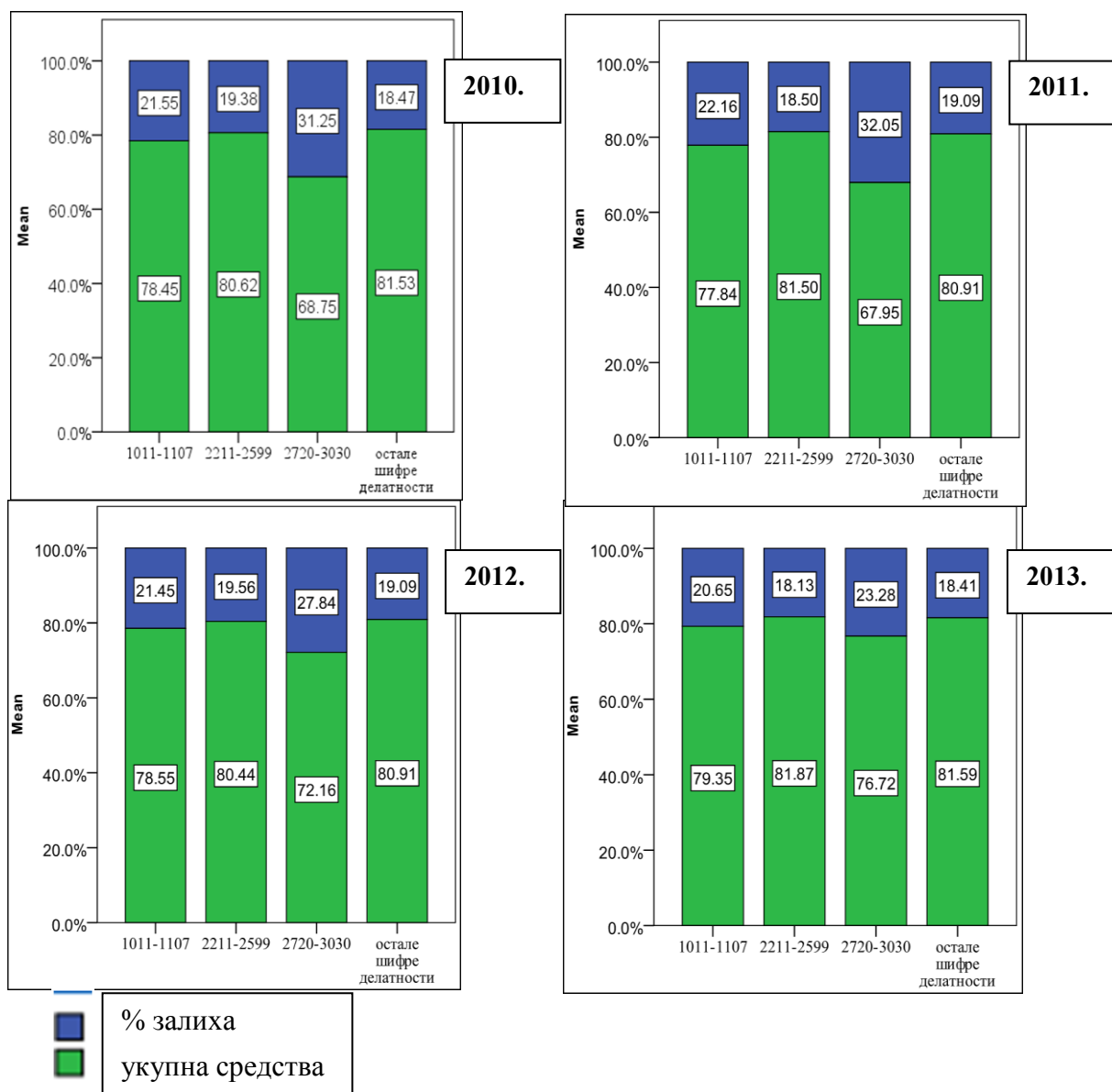
Напомена: 1. - највиши износ залиха/укупних средстава

3. – најнижи износ залиха/укупних средстава

Извор: Израда аутора

На основу претходно приказаног поретка просечних вредности залиха и укупних средстава група коришћених у истраживању, од 2010. до 2013. године, *учава се* да је највиши износ залиха запажен код Групе 3 (2010, 2011, 2012. и 2013. година), док најчешће најнижи износ залиха карактерише Групу 1 (2011, 2012, 2013. година). У истом периоду, највиши износ укупних средстава је такође уочен код предузећа која послују у оквиру Групе 3, док је најчешће најнижи износ укупних средстава уочен код Групе 1 (2010, 2011, 2012. година) (табела 93).

У наставку је у односу на посматрана предузећа према групама приказано просечно учешће залиха у структури просечних укупних средстава предузећа, од 2010. до 2013. године (слика 33).

Слика 33: Учешће залиха у структури укупних средстава предузећа према групама од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

На основу претходно приказаног просечног учешћа залиха у структури укупних средстава, може се закључити да од 2010. до 2013. године, највеће учешће у структури укупних средстава по групама има Група 3, након тога Група 1, док Група 2 има

најмање учешће залиха у структури укупних средстава у односу на остале посматране групе (слика 33).

Могући разлог претходно приказане структуре и мањег учешћа залиха у структури укупних средстава групе 2 од групе 1, изражен је кроз веће учешће сталних у односу на обртна средства у структури обртних средстава Групе 2.

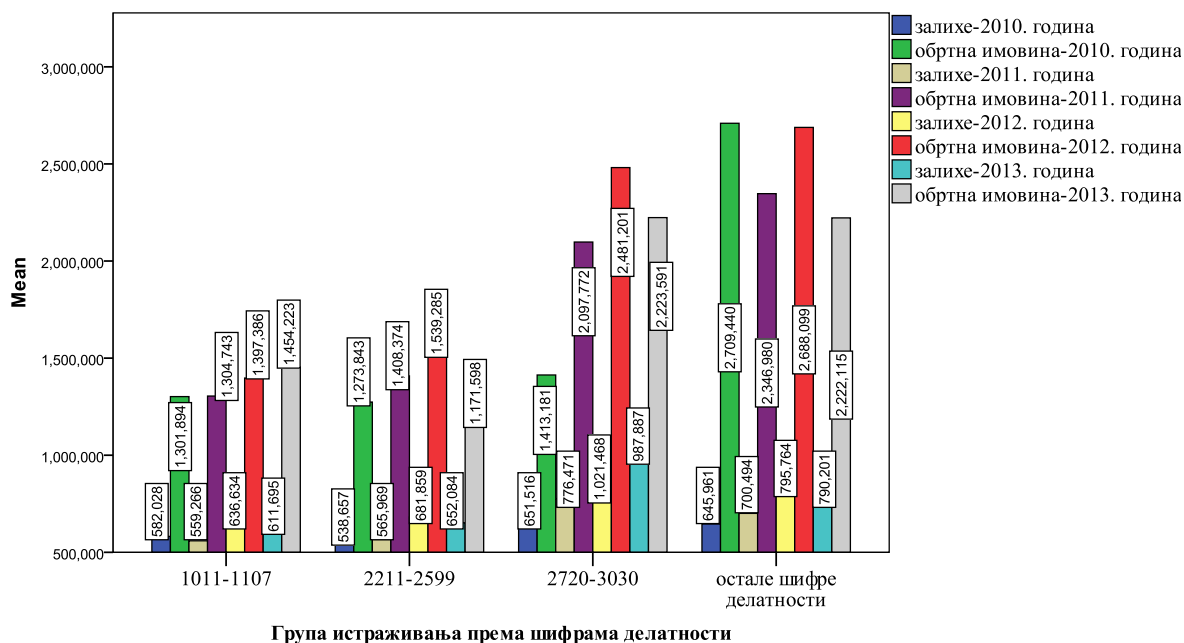
Залихе као део обртних средстава

Квалитет и ликвидност обртних средстава углавном зависе од састава обртне имовине. Мањи удео залиха у саставу обртних средстава значи већу ликвидност обртних средстава и обрнуто. Удео залиха у обртним средствима показује колико ликвидности предузећа је садржано у залихама, јер су залихе генерално, мање ликвидне у односу на остала обртна средства. На основу претходног излагања, може се закључити да је мањи удео залиха у структури обртних средстава бољи показатељ у односу на њихов већи удео. Процент залиха у структури обртних средстава одређује се коришћењем формуле:

$$\text{Залихе као део обртних средстава} = \frac{\text{Укупне залихе}}{\text{Укупна обртна имовина}} * 100$$

Bose (2006: 69) је истакао да у већем броју предузећа у Индији, око 50% укупних обртних средстава чине залихе, и самим тим су истакнути и мања ликвидност и квалитет обртне имовине ових предузећа.

Графички приказ просечних залиха у односу на просечна укупна обртна средства предузећа обухваћених истраживањем, према групама од 2010. до 2013. године, приказан је у наставку (графикон 45).

Графикон 45: Залихе и обртна имовина (у хиљ.дин.)

Извор: Израда аутора

Упоредном анализом кретања просечних вредности залиха и обртних средстава према групама истраживања и годинама, може се уочити да је највиши износ залиха и обртних средстава посматраних група, од 2010. до 2013. године забележен код

предузећа из Групе 3. Најнижи износ залиха и обртних средстава у 2011. и 2012. години карактерише предузећа из Групе 1, као и најнижи износ залиха у 2013. години, док су предузећа из Групе 2 остварила најнижи износ залиха и обртних средстава у 2010. години и најнижи износ обртних средстава у 2013. години (табела 94).

Табела 94: Поредак износа залиха и обртних средстава анализираних група према годинама

	2010. година		2011. година		2012. година		2013. година	
	Залихе	Обртна средства	Залихе	Обртна средства	Залихе	Обртна средства	Залихе	Обртна средства
Група 1	2.	2.	3.	3.	3.	3.	3.	2.
Група 2	3.	3.	2.	2.	2.	2.	2.	3.
Група 3	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.

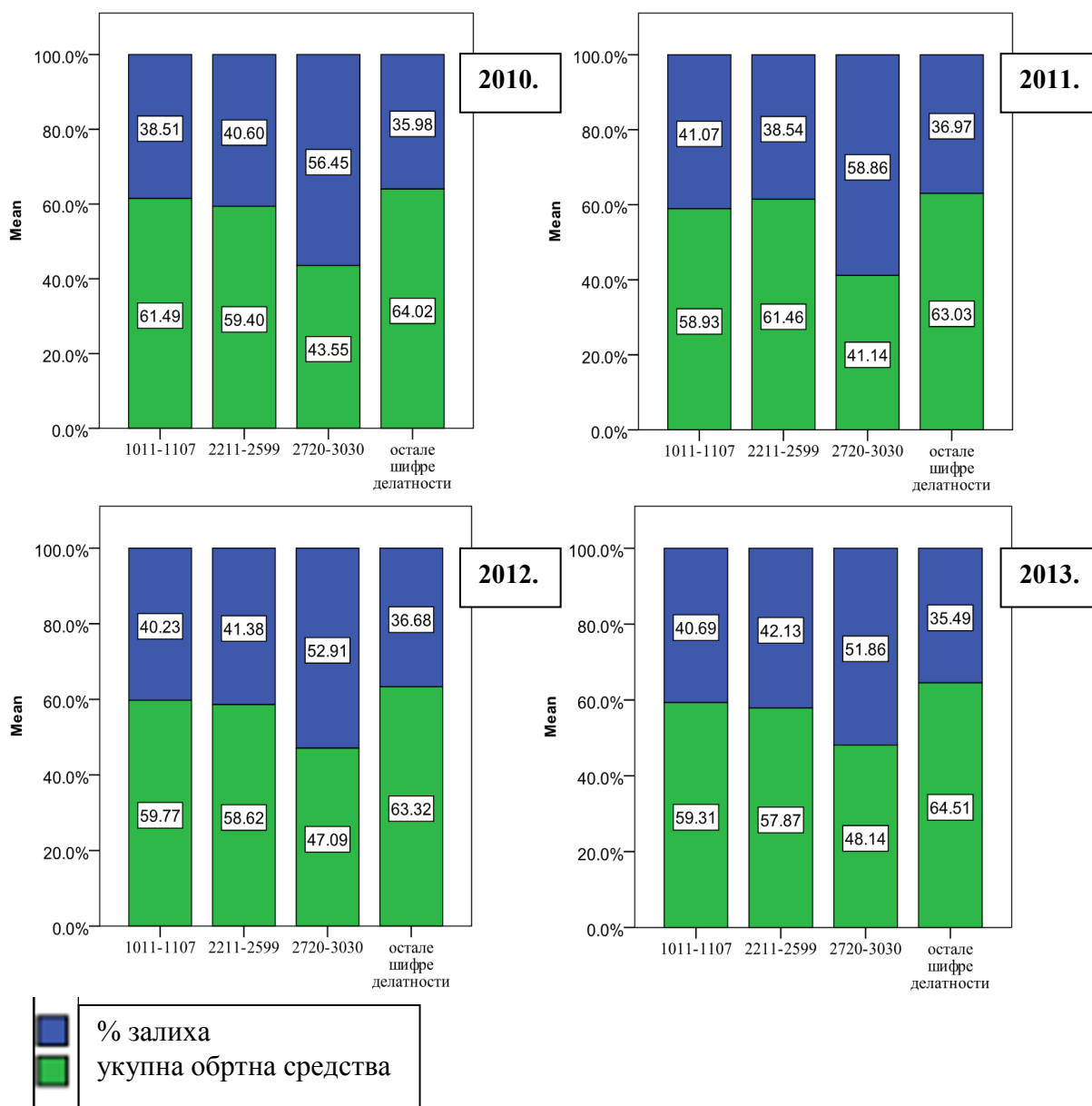
Напомена: 1. - највиши износ залиха/обртних средстава

3. – најнижи износ залиха/обртних средстава

Извор: Израда аутора

На основу претходно приказаног поретка остварених просечних износа залиха и обртних средстава група коришћених у истраживању, од 2010. до 2013. године, *уочава се* да је највиши износ залиха запажен код Групе 3 (2010, 2011, 2012. и 2013. година), док је најчешће најнижи износ залиха обележје Групе 1 (2011, 2012, 2013. година). У истом периоду, највиши износ обртних средстава је уочен код Групе 3, док су Групе 1 и 2 карактеристичне по најнижем износу обртних средстава (Група 1 у 2011. и 2012. години, а Група 2 у 2010. и 2013. години) (табела 94).

У наставку је према групама истраживања приказано просечно учешће залиха у структури просечних обртних средстава предузећа, од 2010. до 2013. године.

Слика 34: Учешће залиха у структури обртних средстава предузећа према групама од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

На основу претходно приказаног просечног учешћа залиха у структури просечних обртних средстава, може се закључити да је од 2010. до 2013. године, највеће учешће у структури обртних средстава по групама уочено за Групу 3. Најмање учешће залиха у структури обртних средстава у 2010, 2012. и 2013. години карактерише Групу 1, док је у 2011. години, најмање учешће залиха обележје Групе 2 у односу на остале посматране групе (слика 34).

Претходно приказана анализа учешћа залиха у структури обртних средстава потврђује високо учешће залиха у структури обртних средстава предузећа Групе 3 (више од 50% укупних обртних средстава чине залихе), што може бити последица многобројних фактора који се тичу саме природе делатности производње и других фактора.

Залихе недовршене производње као део залиха

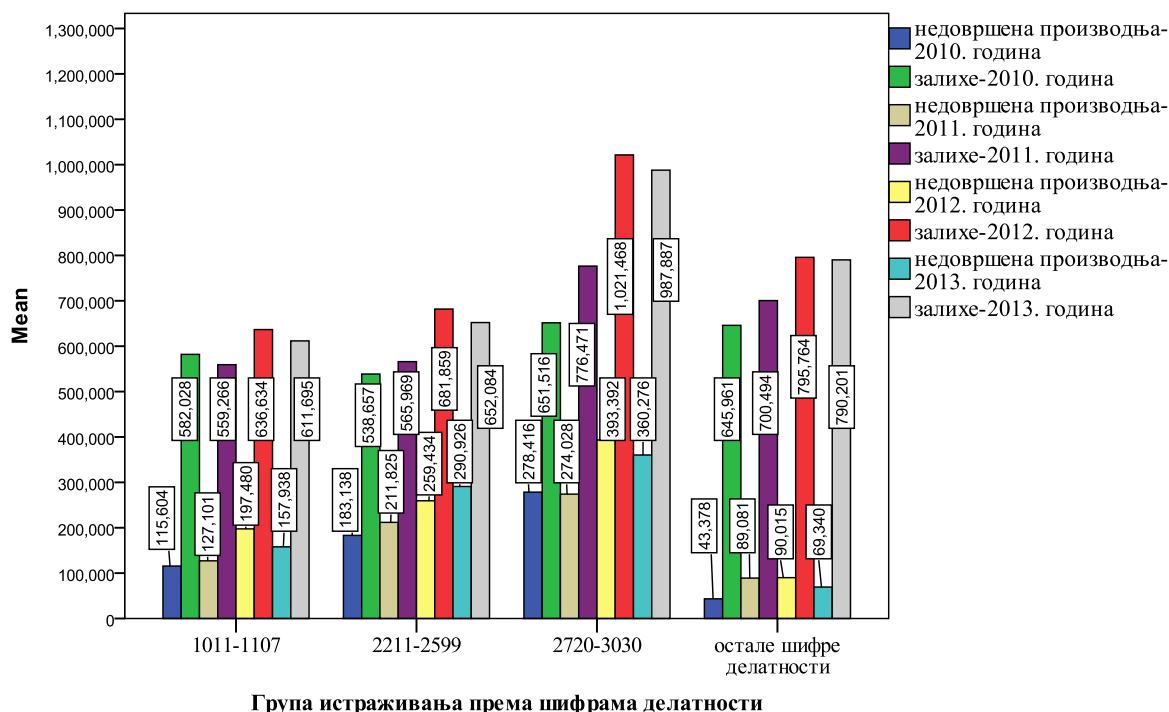
Из перспективе кредитора, производња у току представља комплексну ставку, јер их је најтеже продати у случају ликвидације предузећа, али се ова категорија залиха неминовно јавља код производних предузећа. Делимично завршени производи, не само да захтевају додатне инвестиције пре него што достигну вредност готових производа, него им је и тржишна вредност нижа у односу на трошкове производње. Због тога кредитори не би требало да придају никакву важност производњи у току као обезбеђењу кредита.

Milne u Whalley (2001: 165) су истакли да залихе недовршене производње у случају одређене производње могу имати велики удео у укупној производњи у случају већег броја произведених јединица, као што су бродови, возила, или машине.

Учешћем залиха недовршене производње у структури залиха исказује се удео ове позиције и самим тим износ залиха недовршене производње који се приликом обрачуна налази у предузећу, како као последица технолошког поступка или пак обрачунског периода за који се састављају извештаји. Процент залиха недовршене производње у структури укупних залиха предузећа утврђује се коришћењем следеће формуле:

$$\text{Залихе недовршене производње као део залиха} = \frac{\text{Укупне залихе недовршене производње}}{\text{Укупне залихе}} * 100$$

Кретање просечних залиха недовршене производње у односу на просечне укупне залихе предузећа обухваћених истраживањем, према групама које су сачињене према сродности делатности, у оквиру прерађивачке индустрије, од 2010. до 2013. године, приказано је у наставку на графикону 46.

Графикон 46: Залихе недовршене производње и залихе (у хиљ.дин.)

Извор: Израда аутора

Упоредном анализом кретања просечних вредности залиха и залиха недовршене производње према групама истраживања и годинама, може се уочити да су највиши износ залиха и залиха недовршене производње посматраних група, од 2010. до 2013. године обележја предузећа из Групе 3. Најнижи износ залиха и залиха недовршене производње у 2011, 2012. и 2013. години уочен је код предузећа из Групе 1, као и најнижи износ залиха недовршене производње у 2010. години, док је код предузећа из Групе 2 приметан најнижи износ залиха у 2010. години (табела 95).

Табела 95: Поредак износа залиха недовршене производње и залиха анализираних група према годинама

	2010. година		2011. година		2012. година		2013. година	
	Залихе недовршене производње	Залихе	Залихе недовршене производње	Залихе	Залихе недовршене производње	Залихе	Залихе недовршене производње	Залихе
Група 1	3.	2.	3.	3.	3.	3.	3.	3.
Група 2	2.	3.	2.	2.	2.	2.	2.	2.
Група 3	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.

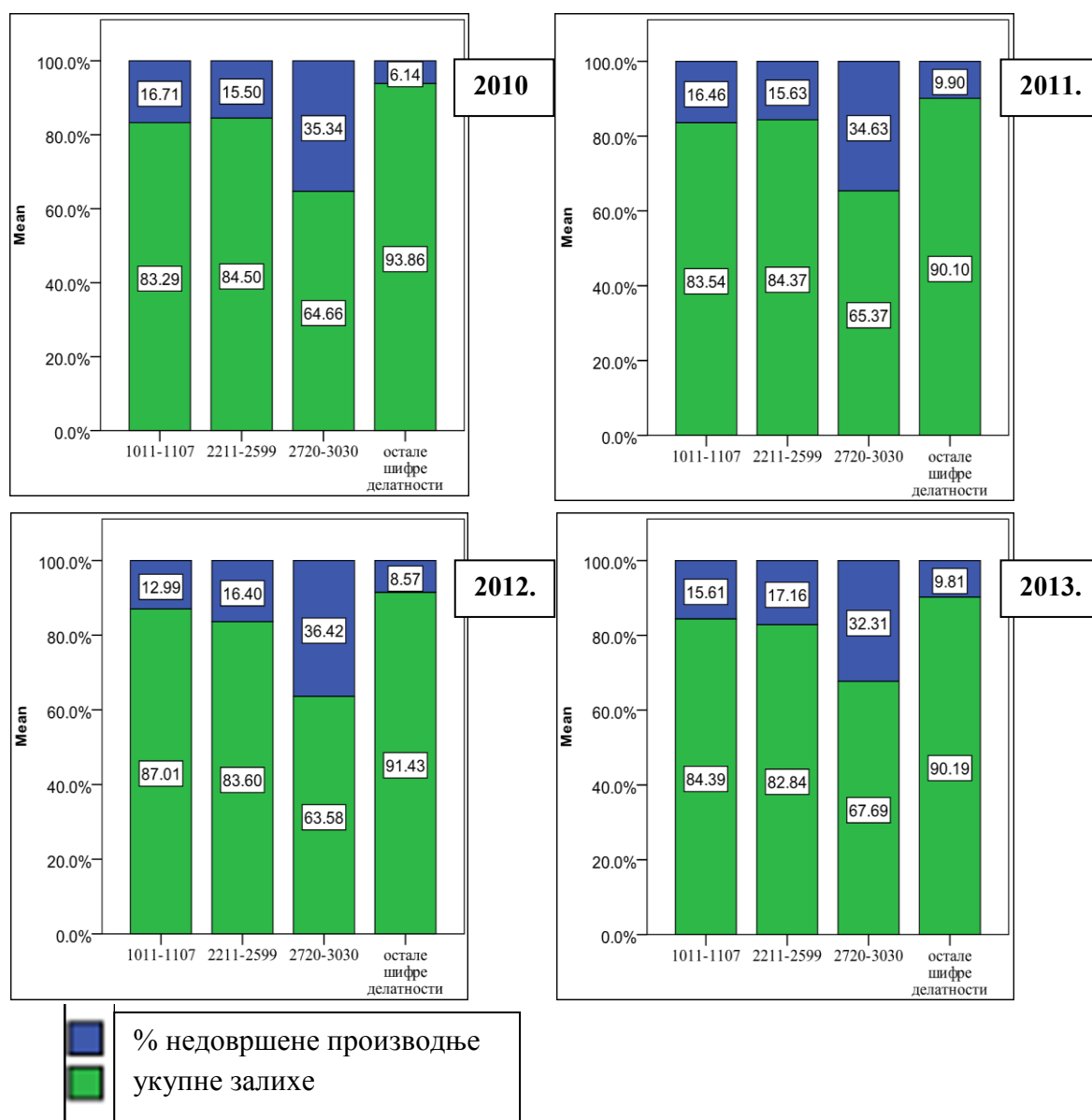
Напомена: 1. - највиши износ залиха/залиха недовршене производње

3. – најнижи износ залиха/залиха недовршене производње

Извор: Израда аутора

На основу претходно приказаног поретка остварених просечних износа залиха и залиха недовршене производње група коришћених у истраживању, од 2010. до 2013. године, закључује се да је највиши износ залиха карактеристичан за Групу 3 (2010, 2011, 2012. и 2013. година), док је најчешће најнижи износ залиха обележје Групе 1 (2011, 2012, 2013. година). У истом периоду, највиши износ залиха недовршене производње је такође уочен код Групе 3, док Групу 1 карактерише најнижи износ залиха недовршене производње (2010, 2011, 2012. и 2013. година) (табела 95).

У наставку је у односу на посматрана предузећа према групама приказано просечно учешће залиха недовршене производње у структури просечних залиха предузећа, од 2010. до 2013. године.

Слика 35: Учешће залиха недовршене производње у структури залиха предузећа према групама од 2010. до 2013. године

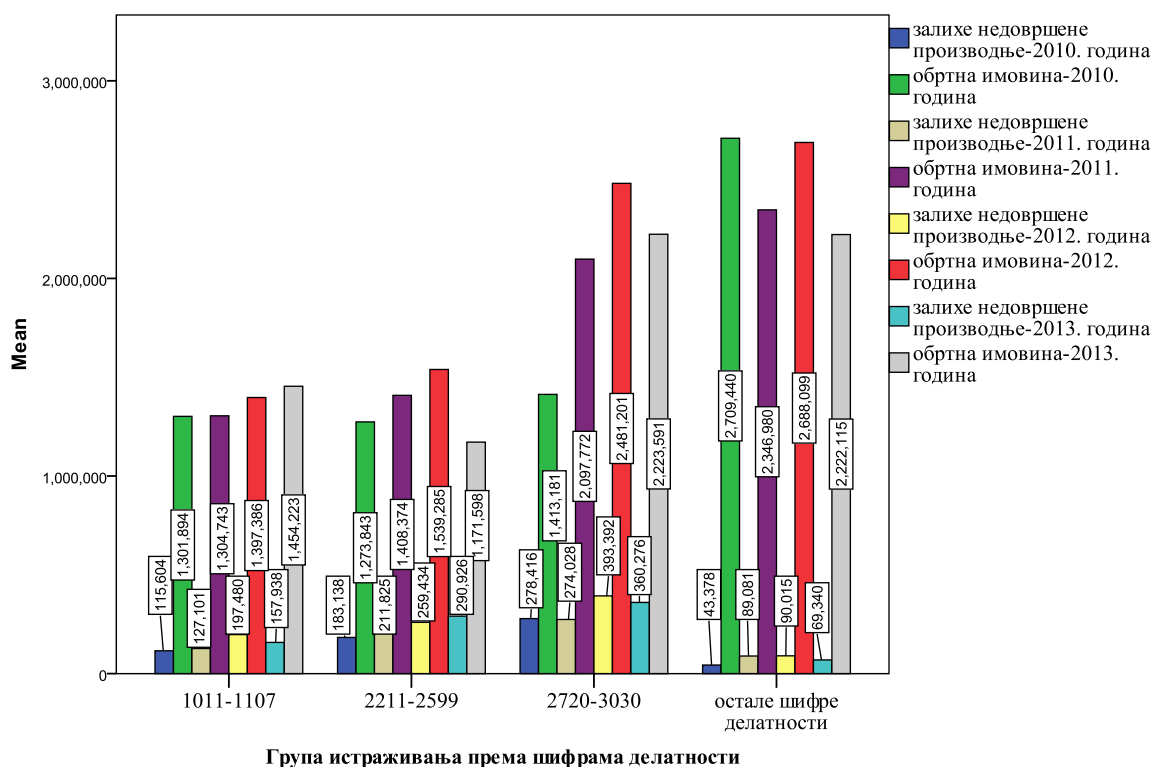
Извор: Израда аутора

На основу претходно приказаног графичког приказа просечног учешћа залиха недовршене производње у структури просечних залиха, може се закључити да је од 2010. до 2013. године, највеће учешће у структури залиха по групама карактеристика Групе 3. Најмање учешће залиха недовршене производње у структури залиха у 2010. и 2011. години карактеристично је за предузећа која припадају Групи 2, док је у 2012. и 2013. години најмање учешће залиха недовршене производње у структури залиха уочено код предузећа која припадају Групи 1 (слика 35). Ако у сврхе упоредне анализе уврстимо приказ структуре залиха у производњи, недовршена производња према подацима аутора *Кнежевић, Станишић и Миздраковић* у Србији (2013: 90), чини 21%. Уочено високо учешће залиха недовршене производње у структури залиха предузећа Групе 3 (више од 30% укупних залиха чине залихе недовршене производње), може бити последица многобројних фактора који се тичу саме природе делатности

производње електричне опреме, непоменутих машина и непоменутих опреме, моторних возила, приколица и полуприколица и осталих саобраћајних средстава, као и последица обрачунског периода. Природа делатности и технолошког поступка предузећа Групе 1 Групе 2, кроз производњу прехранбених производа, пића, производа од гуме и пластике, производа од осталих неметалних минерала, основних метала и металних производа, осим машина и уређаја, упућује на ниже износе залиха недовршене производње и самим тим ниже учешће залиха недовршене производње у структури залиха.

Залихе недовршене производње као део обртних средстава

С обзиром на значај сагледавања учешћа залиха недовршене производње у структури обртних средстава, у наставку је приказано кретање просечних залиха недовршене производње у односу на просечну укупну обртну имовину предузећа обухваћених истраживањем, према групама, од 2010. до 2013. године (графикон 47).

Графикон 47: Залихе недовршене производње и обртна имовина (у хиљ.дин.)
Извор: Израда аутора

Упоредном анализом кретања просечних вредности залиха недовршене производње и обртних средстава предузећа према групама истраживања и годинама, може се уочити да су највиши износ залиха недовршене производње и обртних средстава посматраних група, од 2010. до 2013. године карактеристични за предузећа из Групе 3. Најнижи износ залиха недовршене производње од 2010. до 2013. године уочен је код предузећа Групе 1, док је најнижи износ обртних средстава у 2010. и 2013. години уочен код предузећа из Групе 2, а у случају предузећа из Групе 1 у 2011. и 2012. години (табела 96).

Табела 96: Поредак износа залиха недовршене производње и обртних средстава анализираних група према годинама

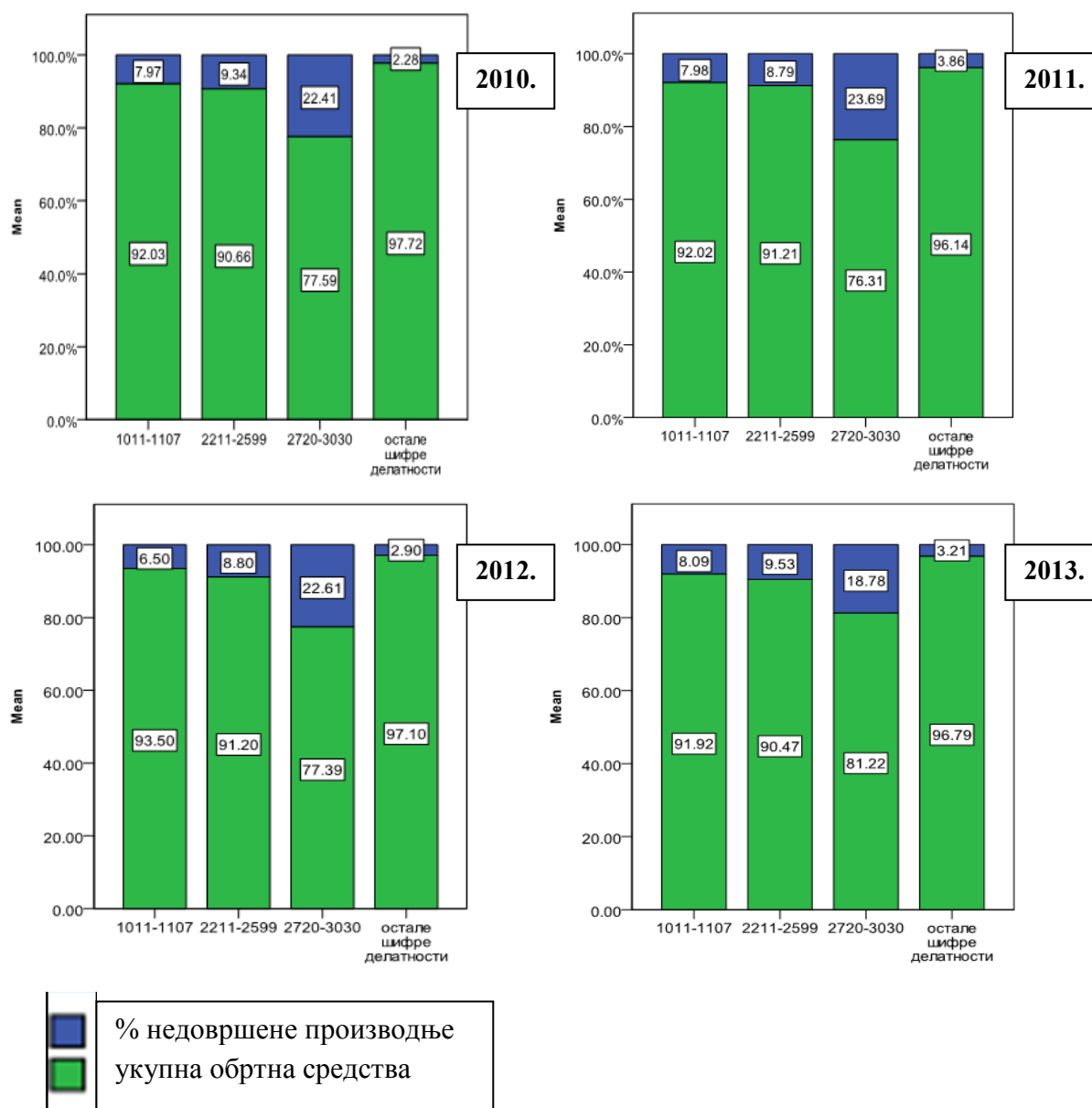
	2010. година		2011. година		2012. година		2013. година	
	Залихе недовршене производње	Обртна средства	Залихе недовршене производње	Обртна средства	Залихе недовршене производње	Обртна средства	Залихе недовршене производње	Обртна средства
Група 1	3.	2.	3.	3.	3.	3.	3.	2.
Група 2	2.	3.	2.	2.	2.	2.	2.	3.
Група 3	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.

Напомена: 1. - највиши износ залиха недовршене производње/обртних средстава
3. – најнижи износ залиха недовршене производње/обртних средстава

Извор: Израда аутора

На основу претходно приказаног поретка остварених просечних износа залиха недовршене производње и обртних средстава група коришћених у истраживању, од 2010. до 2013. године, закључује се да је највиши износ залиха недовршене производње уочен код предузећа Групе 3 (2010, 2011, 2012. и 2013. година), док је најнижи износ залиха недовршене производње обележје Групе 1 (2011, 2012. и 2013. година). У истом периоду, највиши износ обртних средстава је такође уочен код предузећа Групе 3, док је код Група 1 и 2 уочен најнижи износ обртних средстава (група 1-2011. и 2012. године, група 2-2010. и 2013. године) (табела 96).

У наставку је у односу на посматрана предузећа према групама приказано просечно учешће залиха недовршене производње у структури просечних обртних средстава предузећа, од 2010. до 2013. године.

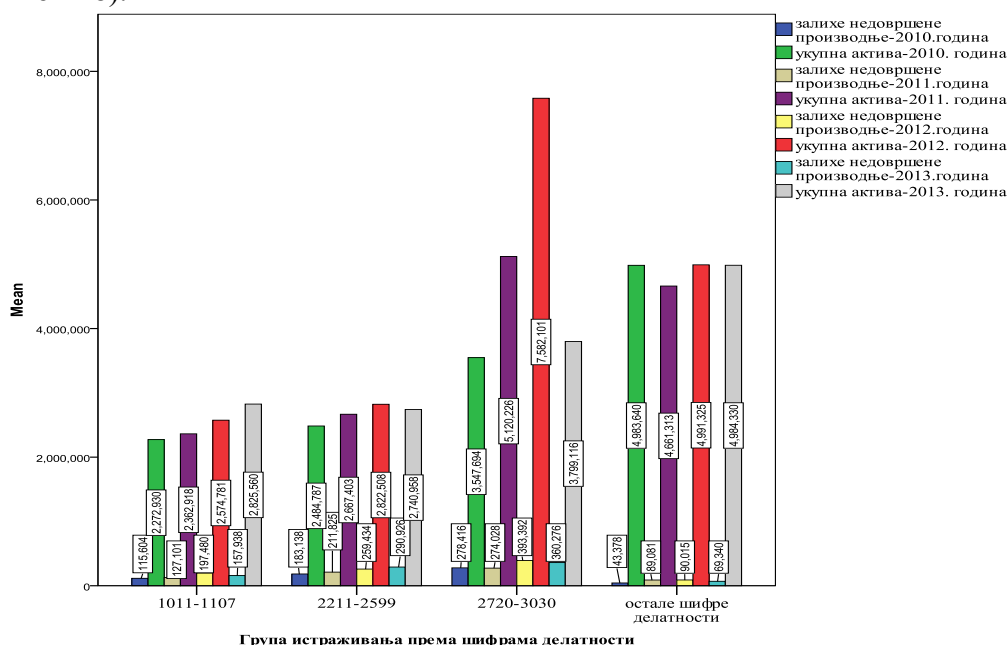
Слика 36: Учешће залиха недовршене производње у структури обртних средстава предузећа према групама од 2010. до 2013. године
Извор: Израда аутора

На основу претходно приказаног графичког приказа просечног учешћа залиха недовршене производње у структури обртних средстава, може се закључити да је од 2010. до 2013. године, највеће учешће залиха недовршене производње у структури обртних средстава по групама карактеристика Групе 3. Најмање учешће залиха недовршене производње у структури обртних средстава у истом периоду карактеристично је за предузећа која припадају Групи 1 (слика 36).

Претходно приказана анализа учешћа залиха недовршене производње у структури обртних средстава потврђује високо учешће залиха у структури обртних средстава предузећа Групе 3, што још једном потврђује последице многобројних фактора који се тичу саме природе делатности производње предузећа Групе 3.

Залихе недовршене производње као део укупних средстава

Поред значаја утврђивања претходно наведених структура залиха и залиха недовршене производње у структури обртних средстава, значајно је сагледати и учешће залиха недовршене производње у структури обртних средстава, те је приказано кретање просечних залиха недовршене производње у односу на просечну укупну имовину предузећа обухваћених истраживањем, према групама, од 2010. до 2013. године (графикон 48).

Графикон 48: Залихе недовршене производње и укупна актива (у хиљ.дин.)

Извор: Израда аутора

Упоредном анализом кретања просечних залиха и укупних средстава предузећа према групама истраживања и годинама, може се уочити да је највиши износ залиха недовршене производње и укупних средстава посматраних група, од 2010. до 2013. године карактеристичан за предузећа из Групе 3. Најнижи износ залиха недовршене производње и укупне активе од 2010. до 2013. године уочен је код предузећа из Групе 1, са изузетком најнижег износа укупних средстава у 2013. години који је обележио Групе 2 (табела 97).

Табела 97: Поредак износа залиха недовршене производње и укупних средстава анализираних група према годинама

	2010. година		2011. година		2012. година		2013. година	
	Залихе недовршене производње	Укупна средства	Залихе недовршене производње	Укупна средства	Залихе недовршене производње	Укупна средства	Залихе недовршене производње	Укупна средства
Група 1	3.	3.	3.	3.	3.	3.	3.	2.
Група 2	2.	2.	2.	2.	2.	2.	2.	3.
Група 3	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.

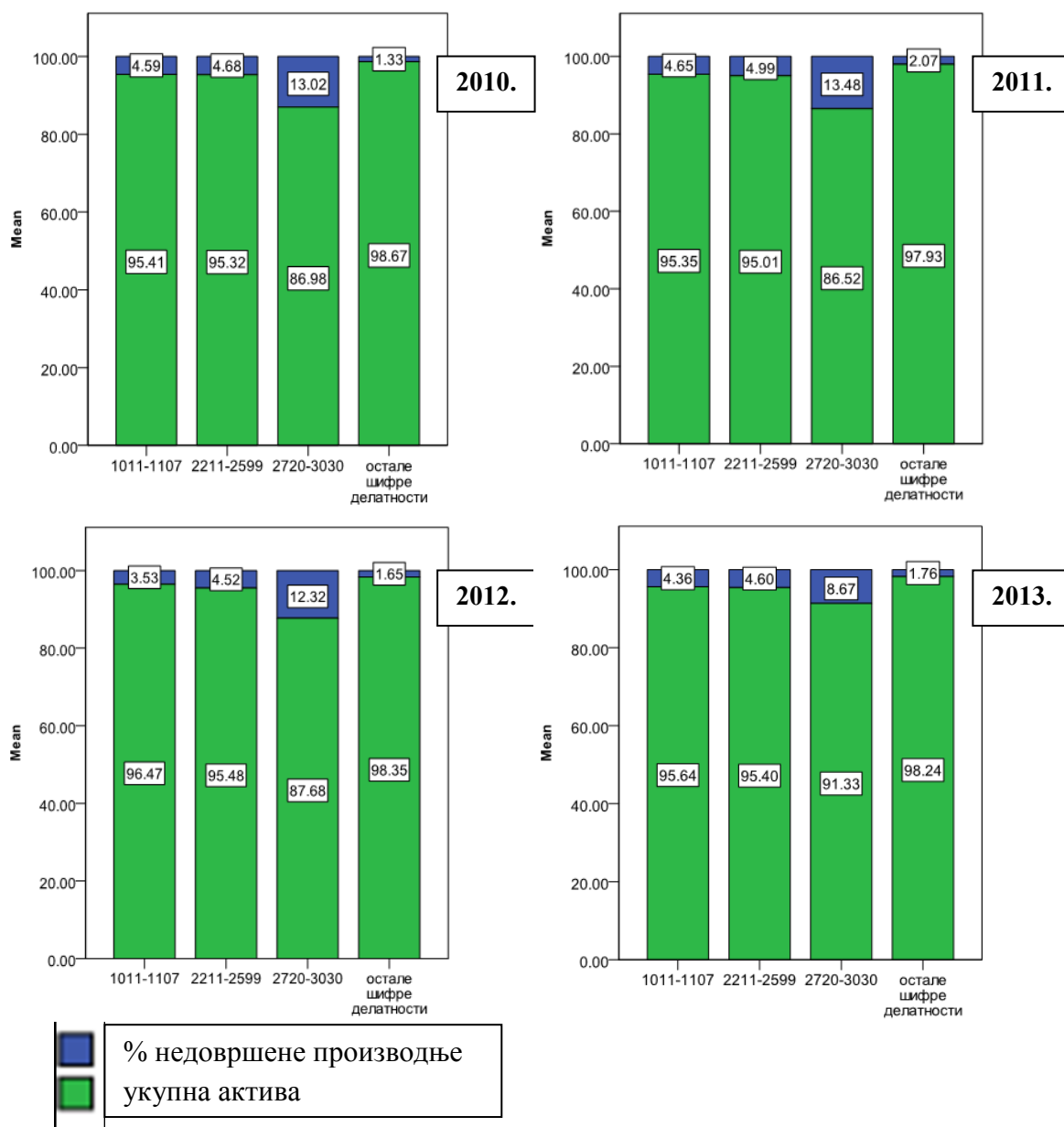
Напомена: 1. - највиши износ залиха недовршене производње/укупне активе

3. – најнижи износ залиха недовршене производње/укупне активе

Извор: Израда аутора

На основу претходно приказаног поретка остварених просечних износа залиха недовршене производње и укупних средстава група коришћених у истраживању, од 2010. до 2013. године, *закључује се* да је највиши износ залиха недовршене производње уочен код Групе 3 (2010, 2011, 2012. и 2013. година), док је најнижи износ залиха недовршене производње карактеристика Групе 1 (2010, 2011, 2012. и 2013. година). У истом периоду, највиши износ укупних средстава је такође уочен код предузећа Групе 3, док је најчешће најнижи износ укупних средстава уочен код предузећа која припадају Групи 1 (2010, 2011. и 2012. година) (табела 97).

У наставку је у односу на посматрана предузећа према групама приказано просечно учешће залиха недовршене производње у структури просечних укупних средстава предузећа, од 2010. до 2013. године.

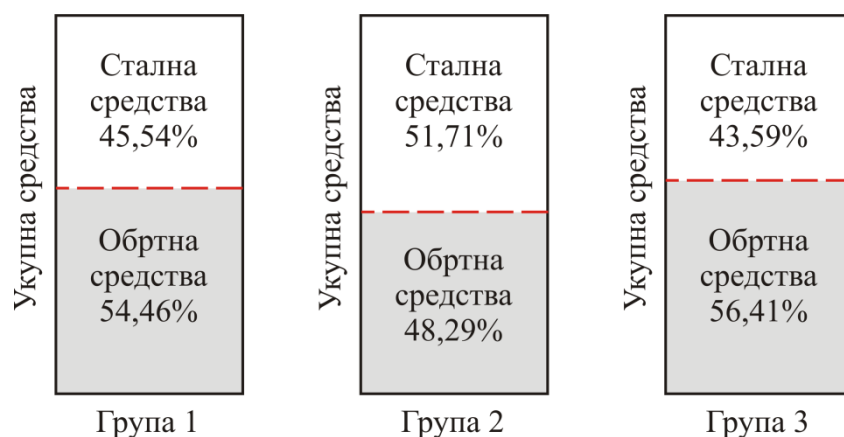
Слика 37: Учешће залиха недовршене производње у структури укупне aktive предузећа према групама од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

Претходно приказани графички приказ просечног учешћа залиха недовршене производње у структури укупних средстава, показује да је од 2010. до 2013. године, највеће учешће залиха недовршене производње у структури укупних средстава по групама карактеристика Групе 3. Најмање учешће залиха недовршене производње у структури укупних средстава у истом периоду карактеристично је за предузећа која припадају Групи 1 (слика 37).

Поредак учешћа залиха у структури укупних средстава, испраћен је поретком учешћа залиха недовршене производње у структури укупних средстава, те су претходно приказани разлози, кроз природу технолошког поступка и као последица обрачунског периода, могући разлози високог учешћа залиха и залиха недовршене производње у структури укупних средстава предузећа Групе 3, за разлику од предузећа Група 1 и 2.

Поредећи просечне вредности сталне и обртне имовине посматраних предузећа према групама истраживања, од 2010. до 2013. године, може се закључити да су за предузећа Групе 1 уочене више вредности обртне у односу на сталну имовину, као и за предузећа Групе 2 (изузев у 2013. години). Предузећа Групе 3 су у истом периоду обележили знатно виши просечни износи сталне у односу на обртну имовину. Посматрајући учешће сталне и обртне имовине на основу просечних релативних вредности у структури укупне имовине предузећа, уочава се веће просечно учешће обртне у односу на сталну имовину Групе 1, као и предузећа Групе 3 (сем у 2013. години), док је код предузећа Групе 2 веће учешће сталне у односу на обртну имовину у 2010. и 2013. години, а обрнуто у 2011. и 2012. години. Ако погледамо просечне вредности кретања учешћа сталне и обртне имовине у структури просечних укупних средстава, уочавамо да у структури средстава предузећа која послују у оквиру Групе 1 преовладавају обртна средства (45,54% сталних и 54,46% обртних), као и у Групи 3 (43,59% сталних и 56,41% обртних средстава), док у структури средстава предузећа која послују у оквиру Групе 2 преовладава учешће сталних средстава (51,71% сталних и 48,29% обртних средстава) (слика 38).

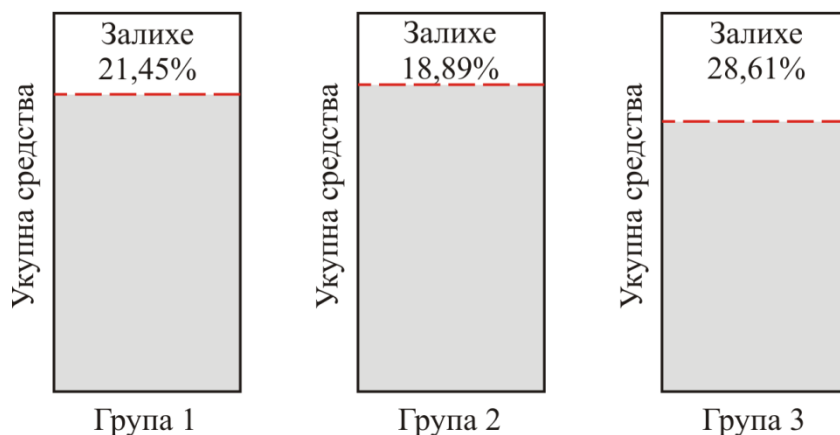

Слика 38: Структура просечних укупних средстава група истраживања од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

Поредећи просечне вредности залиха и укупне активе, за залихе се може уочити, према групама истраживања од 2010. до 2013. године, повећање просечних вредности залиха Група 2 и 3 од 2010. до 2012. године, док је износ залиха и једне и друге групе у 2013. години смањен. Ако погледамо учешће просечних релативних вредности залиха у структури укупних средстава предузећа, закључићемо да је највеће учешће залиха у

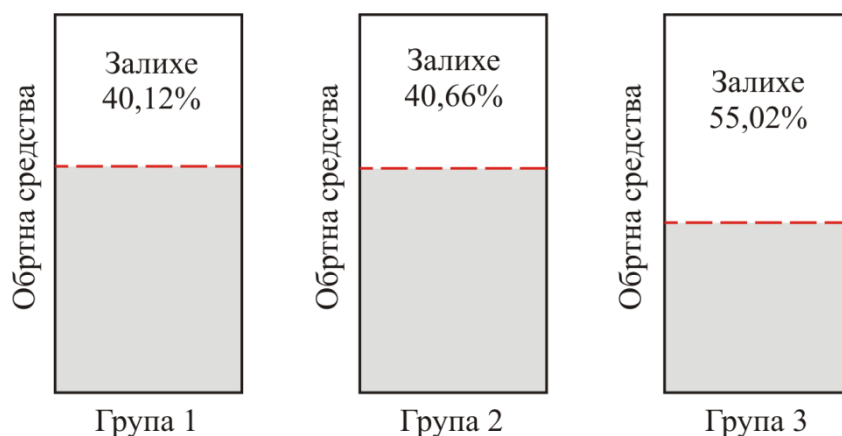
структури укупних средстава од 2010. до 2013. године уочено код предузећа Групе 3, и то 28,61%, док предузећа Групе 1 учествују са 21,45% у структури укупних средстава, а предузећа Групе 2 са 18,89%. Значајно је уочити и пад учешћа просечне релативне вредности залиха у структури укупних средстава предузећа која послују у оквиру Групе 3 са 31,25% у 2010. години на 23,38% у 2013. години (слика 39).

Слика 39: Учешће просечних залиха у структури просечних укупних средстава група истраживања од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

Поређећи учешће просечних релативних вредности залиха у структури обртних средстава предузећа закључићемо да је највеће учешће залиха у структури обртних средстава од 2010. до 2013. године карактеристика предузећа Групе 3, и то 55,02%, док предузећа Групе 2 учествују са 40,66% залиха у структури обртних средстава, а предузећа Групе 1 са 40,12%. Значајно је уочити и пад учешћа просечне релативне вредности залиха у структури обртних средстава предузећа која послују у оквиру Групе 3 са 58,86% у 2011. години на 51,86% у 2013. години (слика 40).

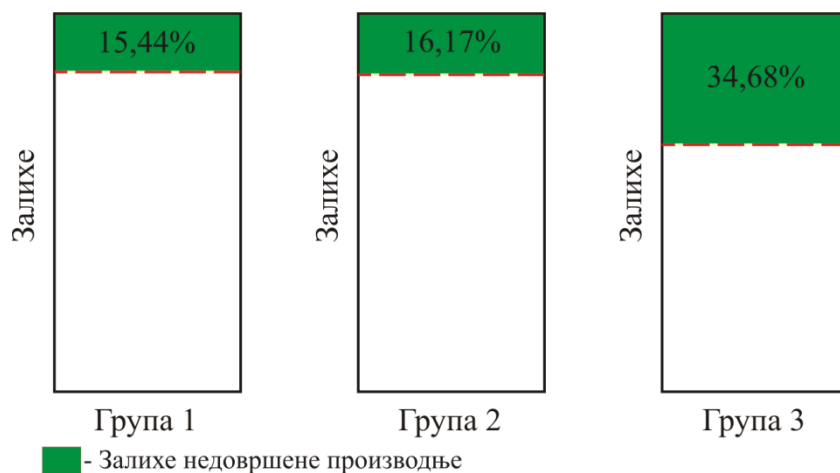

Слика 40: Учешће просечних залиха у структури просечних обртних средстава група истраживања од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

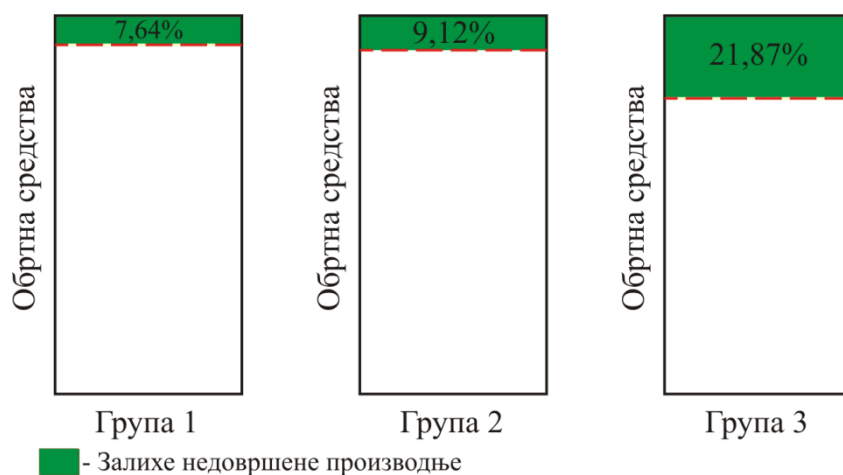
Поређећи просечне вредности залиха недовршене производње и укупних залиха, за залихе недовршене производње се може рећи да је према групама истраживања од 2010. до 2013. године, приметно повећање просечних вредности залиха недовршене производње Група 2 и 1 (изузев у 2013. години), док је износ залиха недовршене

производње Групе 3 у 2011. години смањен, у 2012. повећан и у 2013. години поново смањен. Ако погледамо учешће просечних релативних вредности залиха недовршене производње у структури укупних залиха предузећа, закључићемо да је највеће учешће залиха недовршене производње у структури укупних залиха у периоду од 2010. до 2013. године уочено код предузећа Групе 3, и то 34,68%, док предузећа Групе 2 учествују са 16,17% у структури укупних залиха, а предузећа Групе 1 са 15,44%. Значајно је уочити и тенденцију смањења удела просечних вредности залиха недовршене производње у структури укупних залиха Групе 1 у посматраном периоду, као и повећање учешћа просечних вредности залиха недовршене производње у структури укупних залиха предузећа Групе 2 (слика 41).

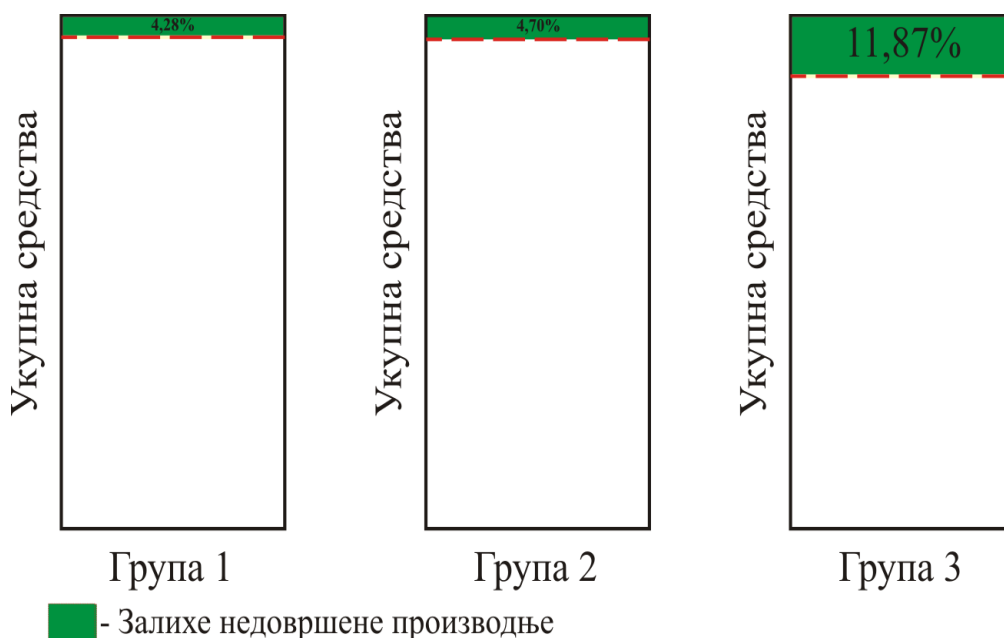
Слика 41: Учешће просечних залиха недовршене производње у структури просечних залиха група истраживања од 2010. до 2013. године
Извор: Израда аутора

Поредећи просечне вредности залиха недовршене производње и укупних обртних средстава, за залихе недовршене производње се може рећи да је према групама истраживања у 2013. години, приметно повећање просечних вредности залиха недовршене производње у односу на ниво из 2010. године за Групе 1 и 2, док је просечан износ учешћа залиха недовршене производње Групе 3 смањен. Ако погледамо учешће просечних релативних вредности залиха недовршене производње у структури укупних обртних средстава предузећа, закључићемо да је највеће учешће залиха недовршене производње у структури укупних обртних средстава у периоду од 2010. до 2013. године уочено код предузећа Групе 3, и то 21,87%, док предузећа Групе 2 учествују са 9,12% у структури укупних обртних средстава, а предузећа Групе 1 са 7,64% (слика 42).

Слика 42: Учешће просечних залиха недовршене производње у структури просечних обртних средстава група истраживања од 2010. до 2013. године
Извор: Израда аутора

Поређећи просечне вредности залиха недовршене производње и укупних средстава, за залихе недовршене производње се може рећи да је према групама истраживања у 2013. години, приметно смањење просечних вредности залиха недовршене производње у односу на ниво из 2010. године свих група истраживања. Ако погледамо учешће просечних релативних вредности залиха недовршене производње у структури укупних средстава предузећа закључићемо да је највеће учешће залиха недовршене производње у структури укупних средстава од 2010. до 2013. године уочено код предузећа Групе 3, и то 11,87%, док предузећа Групе 2 учествују са 4,70% у структури укупних средстава, а предузећа Групе 1 са 4,28%. Значајно је уочити и смањење удела просечних вредности залиха недовршене производње у структури укупних средстава Групе 3 са 13,02% у 2010. години на ниво од 8,67% у 2013. години (слика 43).

Слика 43: Учешће просечних залиха недовршене производње у структури просечних укупних средстава група истраживања од 2010. до 2013. године
Извор: Израда аутора

Сагледавање структуре активе, кроз сагледавање учешћа сталних и обртних средстава, затим, залиха у структури укупних средстава, у структури обртних средстава, затим залиха недовршене производње у структури залиха, у структури обртних средстава и у структури обртних средстава утврђено на претходно приказан начин, служило је сликовитијем приказу учешћа, променама и сагледавању имовинског положаја предузећа према позицијама активе и самим тим и учешћа појединих позиција у структури позиција битних за предмет дисертације.

Предузећа Групе 3 сагледавањем претходно наведених учешћа, кроз високо учешће залиха у структури укупних средстава, високо учешће залиха у структури обртних средстава (55,02% укупних обртних средстава чине залихе), високо учешће залиха недовршене производње у структури залиха (34,68% укупних залиха чине залихе недовршене производње), у односу на претходне утврђене структуре предузећа Група 1 и 2, имају далеко већу могућност обликовања финансијског положаја, што ће бити додатно потврђено у наставку дисертације.

Раџија активности

Приликом анализе имовинског положаја значајно је приказати и раџија активности. У складу са потребама предмета рада, коришћени су следећи раџио показатељи активности: коефицијент обрта укупне имовине, коефицијент обрта обртне имовине, коефицијент обрта залиха, коефицијент обрта залиха недовршене производње, као и трајање „везивања” залиха у данима и трајање „везивања” залиха недовршене производње у данима. У табели 98 су приказани коришћени показатељи активности, као и начин њиховог обрачуна.

Табела 98: Начин обрачуна коришћених раџија активности

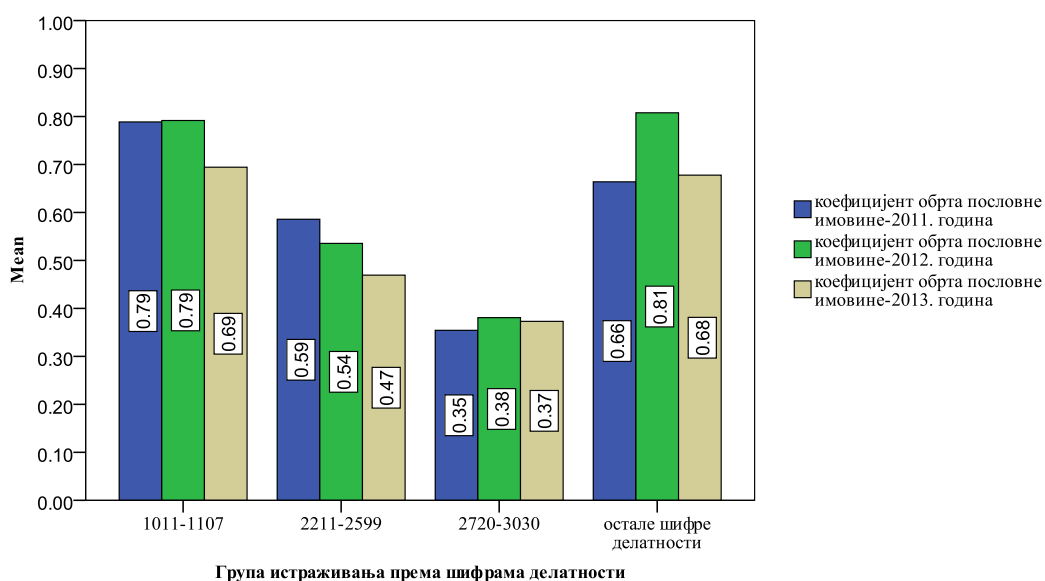
НАЗИВ ПОКАЗАТЕЉА	БРОЈИЛАЦ	ИМЕНИЛАЦ
Коефицијент обрта пословне имовине	Приходи од продаје	Просечан салдо пословне имовине
Коефицијент обрта обртне имовине	Приходи од продаје	Просечан салдо обртне имовине
Коефицијент обрта залиха	Трошкови производње+Повећање вредности залиха учинака- Смањење вредности залиха учинака ⁴⁰	Просечан салдо залиха
Трајање везивања залиха у данима	Број дана у години (365)	Коефицијент обрта залиха
Коефицијент обрта залиха недовршене производње	Цена коштања завршених готових производа	Просечан салдо залиха недовршене производње
Трајање везивања залиха недовршене производње у данима	Број дана у години (365)	Коефицијент обрта залиха недовршене производње

Извор: Израда аутора на основу: Matan & Libman, 2007: 265.

Коефицијент обрта пословне имовине показује колико пута се укупна имовина окрене у току године, док коефицијент обрта сталне имовине показује колико пута се обртна имовина окрене у току године.

⁴⁰ Прилагођено према: Sarngadharan, M., Rajitha, Kumar, S. (2011). *Financial Analysis for Management Decisions*. New Delhi: PHI Learning Private Limited, 118-121. (ISBN 978-81-203-4247-7).

На основу аритметичке средине, извршена је анализа кретања показатеља активности предузећа у којима су запослени испитаници. Анализа је извршена за период од 2011. до 2013. године, а уз помоћ података из званичних финансијских извештаја преузетих са сајта Агенције за привредне регистре. Обрада позиција финансијских извештаја извршена је такође применом софтвера за статистичку обраду података у друштвеним наукама SPSS 19.0. Предузећа која су анализирана у оквиру Група 1, 2 и 3 ће бити коришћена за даље упоредне анализе и анализе кретања одређених показатеља, док ће предузећа која припадају Групи 4 бити третирана и даље као контролна група. На почетку је приказано кретање просечних вредности коефицијента обрта пословне имовине предузећа обухваћених истраживањем, према групама које су сачињене према сродности делатности, у оквиру прерађивачке индустрије, од 2011. до 2013. године (графикон 49).

Графикон 49: Коефицијент обрта пословне имовине
Извор: Израда аутора

Упоредном анализом кретања просечних вредности коефицијента обрта пословне имовине према групама истраживања и годинама, може се уочити да је највиши износ коефицијента обрта пословне имовине посматраних група у периоду од 2011. до 2013. године уочен код предузећа из Групе 1, док предузећа из Групе 3 у истом посматраном периоду карактерише најмањи износ коефицијента обрта пословне имовине (табела 99).

Табела 99: Поредак износа коефицијента обрта пословне имовине анализираних група према годинама

Коефицијент обрта пословне имовине	2011. година	2012. година	2013. година
Група 1	1.	1.	1.
Група 2	2.	2.	2.
Група 3	3.	3.	3.

Напомена: 1. - највиши износ коефицијента обрта пословне имовине

3. – најнижи износ коефицијента обрта пословне имовине

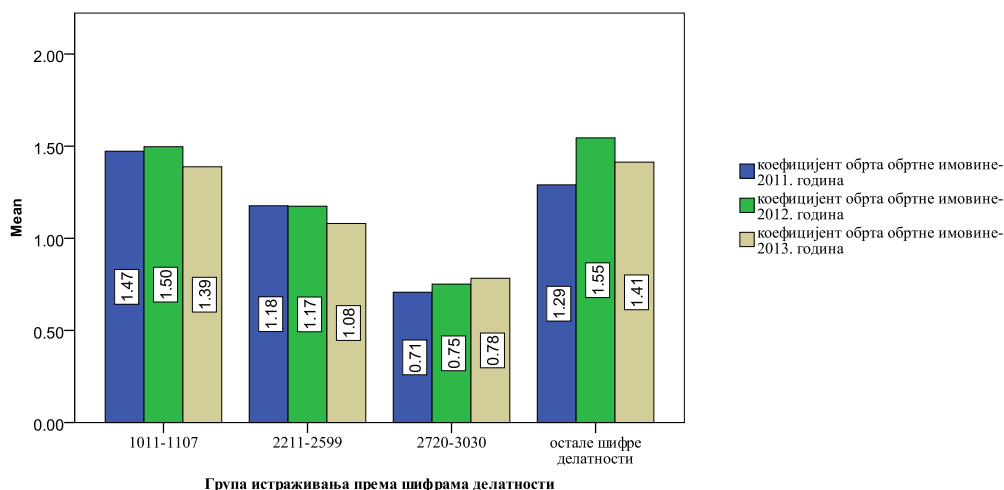
Извор: Израда аутора

На основу претходно приказаног поретка кретања просечних вредности коефицијента обрта пословне имовине група коришћених у истраживању, од 2011. до 2013. године, закључује се да је најчешће највиши износ коефицијента обрта пословне имовине обележје Групе 1, док је најнижи износ коефицијента обрта пословне имовине карактеристичан за Групу 3.

Разматрајући рација активности посматраних предузећа према групама истраживања од 2011. до 2013. године, закључује се да анализа обрта има велики значај за закључивање. Анализом просечних вредности коефицијента обрта пословне имовине, којим се показује колико пута се пословна имовина окрене у току године, посматраних група, утврђено је да највиши обрт пословне имовине карактерише предузећа из Групе 1, а пак најнижи предузећа која послују у оквиру Групе 3. Значајно је уочити да предузећа која припадају Групама 1 и 2 у посматраном периоду показују смањење просечне вредности коефицијента обрта пословне имовине. Ако погледамо просечне вредности кретања коефицијента обрта пословне имовине према групама посматрања од 2011. до 2013. године, уочавамо да је највиши износ коефицијента обрта пословне имовине карактеристичан за Групу 1 и то 0,76, затим за Групу 2-0,53 и најнижи износ, за Групу 3-0,37.

Сагледавајући коефицијент обрта пословне имовине, може се уочити да предузећа Групе 3 карактерише „најспорији” обрт пословне имовине, што може бити дејство многих фактора приликом обрта сталне или обртне имовине.

У наставку је приказано кретање просечних вредности коефицијента обрта обртне имовине предузећа обухваћених истраживањем, као другог значајног коефицијента активности који је сагледан за потребе рада, према групама које су сачињене према сродности делатности, у оквиру прерађивачке индустрије, од 2011. до 2013. године (графикон 50).

Графикон 50: Коефицијент обрта обртне имовине
Извор: Израда аутора

Упоредном анализом кретања просечних вредности коефицијента обрта обртне имовине према групама истраживања и годинама, може се уочити да је највиши износ коефицијента обрта обртне имовине посматраних група од 2011. до 2013. године карактеристика предузећа из Групе 1, док се код предузећа из Групе 3 у истом посматраном периоду уочава најнижи износ коефицијента обрта обртне имовине (табела 100).

Табела 100: Поредак износа коефицијента обрта обртне имовине анализираних група према годинама

Коефицијент обрта обртне имовине	2011. година	2012. година	2013. година
Група 1	1.	1.	1.
Група 2	2.	2.	2.
Група 3	3.	3.	3.

Напомена: 1. - највиши износ коефицијента обрта обртне имовине

3. – најнижи износ коефицијента обрта обртне имовине

Извор: Израда аутора

На основу претходно приказаног поретка кретања просечних вредности коефицијента обрта обртне имовине група коришћених у истраживању, од 2011. до 2013. године, закључује се да је највиши коефицијент обрта обртне имовине обележје Групе 1, док је најнижи износ коефицијента обрта обртне имовине карактеристика Групе 3.

Анализом просечних вредности коефицијента обрта обртне имовине, којим се показује колико пута се обртна имовина окрене у току године, посматраних група утврђено је да је највиши обрт обртне имовине уочен код предузећа из Групе 1, док је најнижи обрт уочен код предузећа која послују у оквиру Групе 3. Значајно је уочити да је код предузећа која припадају Групама 1 и 2 у 2013. години забележен пад овог коефицијента у односу на ниво из 2012. године, а да у оквиру предузећа Групе 3 примећујемо тренд раста овог коефицијента из године у годину. Ако погледамо просечне вредности кретања коефицијента обрта обртне имовине према групама посматрања од 2011. до 2013. године, уочавамо да је највиши износ коефицијента обрта обртне имовине остварила Група 1 и то 1,45, затим Група 2-1,14 и најнижи износ, Група 3-0,75.

Коефицијент обрта обртне имовине показује „најспорији” обрт код предузећа Групе 3, што може бити дејство многих фактора утицаја обрта на залихе материјала, затим недовршену производњу и готове производе.

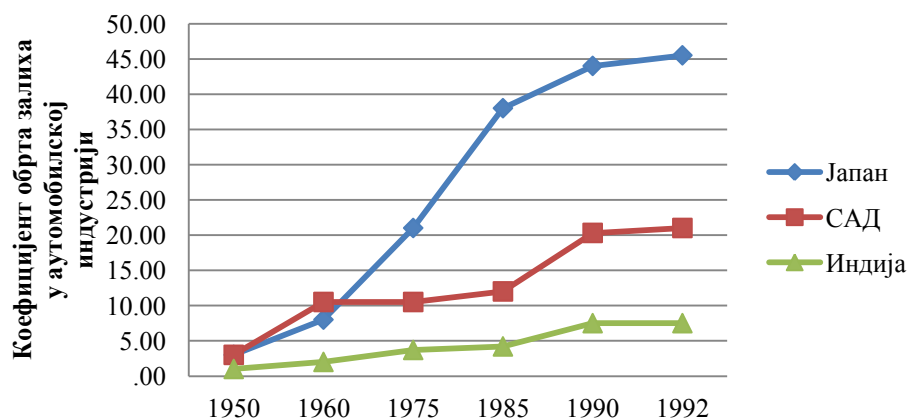
Коефицијент обрта залиха зависи од износа залиха исказаних у билансу стања и самим тим и ликвидност предузећа и представља меру за ефикасно управљање залихама. Виши коефицијент обрта значи ефикасније управљање залихама, односно краће време задржавања залиха у складишту, али то свакако не значи да и висок коефицијент обрта залиха не треба пажљиво анализирати. Низак резултат коефицијента обрта залиха је показатељ неефикасног управљања и може бити резултат ниског квалитета производње, вредновања залиха по високој цени, укључивања безвредних и старих производа у залихе, и друго.

Како би коефицијент обрта залиха имао смислени и упоредиви однос на основу кога се могу доносити одлуке, мора се упоредити са коефицијентом из претходних година и са коефицијентом других предузећа из исте делатности, јер резултат овог коефицијента није стандардизован, и зависи од природе индустрије (Mittal, 2010: 70).

Према *Bose* (2006), идеално, залихе треба да чине између 12 и 20 % вредности продаје. Као такав, коефицијент обрта залиха треба да буде у опсегу од 5-8,3, док се такође, сматра да исти може бити 9, па се, препоручује да коефицијент обрта залиха треба да буде између 5 и 9. Према истом аутору коефицијент обрта залиха у предузећима у Индији је само 1, те се указује на спор обрт залиха као дела обртне имовине.

Ако сагледамо коефицијент обрта залиха појединих земаља у аутомобилској индустрији, а на основу *Bose* (2006), и то: Јапана, САД-а и Индије од 1950. до 1992. године, може се уочити како је из године у годину, почевши од 1950. године, присутан тренд раста коефицијента обрта залиха и у Јапану и САД-у и у Индији, али далеко већи

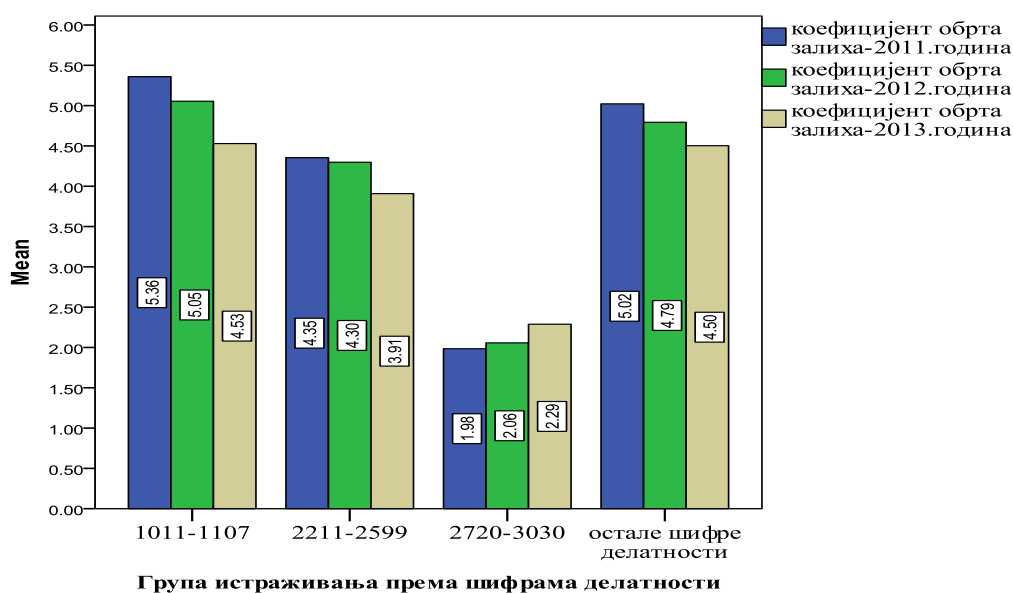
процент повећања у Јапану, у односу на Индију и нешто мањи у односу на САД. У 1950. години коефицијент обрта залиха је и у Јапану и САД-у износио 3, док је у Индији био 1, а 1992. године коефицијент обрта залиха у Јапану износио је 45,5, у САД-у 21, а у Индији 7,5 (графикон 51).

Графикон 51: Коефицијент обрта залиха у аутомобилској индустрији Јапана, САД-а и Индије

Извор: Прилагођено према: Bose, 2006, 66.

Кретање просечних вредности коефицијента обрта залиха предузећа обухваћених истраживањем, према групама које су сачињене према сродности делатности, у оквиру прерађивачке индустрије, од 2011. до 2013. године приказано је на графикону 52. Овај графикон потврђује да се износи коефицијената обрта залиха одређених група делатности разликују, конкретно производња прехранбених производа и пића, за разлику од производње производа од гуме и пластике, осталих неметалних минерала, основних метала и металних производа осим машина и уређаја и насупрот производњи електричне опреме, непоменутих машина и опреме, моторних возила, приколица и полуприколица и осталих саобраћајних средстава.

Графикон 52: Коефицијент обрта залиха

Извор: Израда аутора

Упоредном анализом кретања просечних вредности коефицијента обрта залиха према групама истраживања и годинама, може се уочити да је највиши износ коефицијента обрта залиха посматраних група од 2011. до 2013. године обележје предузећа из Групе 1, док предузећа из Групе 3 карактерише најнижи износ коефицијента обрта залиха (табела 101).

Табела 101: Поредак износа коефицијента обрта залиха анализираних група према годинама

Коефицијент обрта залиха	2011. година	2012. година	2013. година
Група 1	1.	1.	1.
Група 2	2.	2.	2.
Група 3	3.	3.	3.

Напомена: 1. - највиши износ коефицијента обрта залиха

3. – најнижи износ коефицијента обрта залиха

Извор: Израда аутора

На основу претходно приказаног поретка кретања просечних вредности коефицијента обрта залиха група коришћених у истраживању, од 2011. до 2013. године, *закључује се* да је највиши износ коефицијента обрта залиха обележје Групе 1, док је најнижи износ коефицијента обрта залиха уочен код предузећа Групе 3. Упоредном анализом износа коефицијената обрта залиха претходно наведених група делатности, може се уочити да виши износи коефицијанта обрта залиха показују већу ефикасност, и самим тим и остварење већих учинака, и у крајњој линији, веће приходе од продаје који утичу на повећање финансијског резултата, а супротно нижи коефицијенти. При свему томе, мора се имати у виду да специфичности производње (производа), самог технолошког процеса, времена трајања производње и других фактора, умногоме утичу на износе залиха у предузећима различитих група делатности коришћених у истраживању, и самим тим утичу и на коефицијент обрта залиха. Ако упоредимо на пример: конкретно прехранбене производе, металне производе и моторна возила, на основу неколико фактора који утичу на специфичност производње, а то су: врста производа, технолошки процес и време трајања производње, и многобројних који почевши од набавке, преко производње до продаје могу утицати на износ залиха, увидећемо да ће се и коефицијент обрта залиха ових производа и група делатности разликовати.

Посматрајући просечне вредности коефицијента обрта залиха, којим се показује колико пута се залихе окрену у току године, за посматране групе је утврђено да је највиши обрт залиха обележје предузећа из Групе 1, а најнижи обрт залиха карактерише предузећа која послују у оквиру Групе 3. Значајно је уочити да предузећа која припадају Групама 1 и 2 у посматраном периоду карактерише смањење просечних вредности коефицијента обрта залиха, док предузећа у оквиру Групе 3 одликује повећање износа просечне вредности коефицијента обрта залиха из године у годину. Ако погледамо просечне вредности кретања коефицијента обрта залиха према групама посматрања од 2011. до 2013. године, уочавамо да је највиши коефицијент обрта залиха уочен код Групе 1 и то 4,98, затим код Групе 2-4,19 и најнижи износ, код Групе 3 – 2,11.

Анализирајући просечне вредности трајања „везивања” залиха у данима посматраних група истраживања, могу се извући следеће чињенице: предузећа у оквиру Група 1 и 2 су повећавала трајање „везивања” залиха у данима од 2011. до 2013. године, док су предузећа у оквиру Групе 3 у истом периоду смањивала трајање „везивања” залиха у данима (табела 102).

Табела 102: Просечно трајање „везивања” залиха у данима анализираних група према годинама

Просечно трајање везивања залиха у данима	Група 1	Група 2	Група 3	Група 4
2011. година	68,01	83,91	184,34	72,71
2012. година	72,28	84,88	177,18	76,20
2013. година	80,57	93,35	159,39	81,11

Напомена: 1. - највиши износ трајања везивања залиха у данима

3. – најнижи износ трајања везивања залиха у данима

Извор: Израда аутора

Упоредном анализом кретања просечних вредности трајања „везивања” залиха у данима према групама истраживања и годинама, може се уочити да је највиши износ трајања „везивања” залиха у данима посматраних група од 2011. до 2013. године карактеристика предузећа из Групе 3, док је за предузећа из Групе 1 у истом посматраном периоду уочен најнижи износ трајања „везивања” залиха у данима (табела 102).

На основу претходно приказаног поретка кретања просечних вредности трајања „везивања” залиха у данима група коришћених у истраживању, од 2011. до 2013. године, *закључује се* да је највиши износ трајања „везивања” залиха у данима карактеристика предузећа Групе 3, док је најнижи износ трајања „везивања” залиха у данима уочен код предузећа Групе 1.

Анализом просечних вредности трајања „везивања” залиха у данима према групама посматрања од 2011. до 2013. године, уочавамо да предузећа у оквиру Групе 3 „везују” залихе 173,64 дана (скоро половину године), за разлику од предузећа Групе 2 која просечно „везују” залихе 87,38 дана и предузећа Групе 1 код којих трајање „везивање” залиха траје 73,62 дана.

Последица високог учешћа залиха у структури обртних и укупних средстава је видљива и кроз нижи коефицијент обрта залиха и велики број дана „везивања” залиха предузећа Групе 3 у односу на Групе 1 и 2, што значи дуже време задржавања залиха у складишту, и може бити резултат ниског квалитета производње, вредновања залиха по високој цени, укључивања безвредних и старих производа у залихе, и друго.

Залихе недовршене производње, као део залиха предузећа, односно имовине, користе се и за потребе рачуна анализе. Самим тим, коришћењем ових позиција, величина залиха утиче на износе појединих рачуна показатеља и тако утиче на доношење одређених пословних или финансијских одлука у предузећу. Ако сагледамо директан показатељ обрта недовршене производње, који показује однос цене коштања готових производа предатих складишту и просечних залиха недовршене производње, можемо рећи да показује колико пута се залихе недовршене производње „обрну” у току године. Коефицијент обрта показује којом се брзином врши довршавање производа, док временско трајање показује колико времена траје довршавање производа.

У случају начина обрачуна коефицијента обрта залиха недовршене производње, битно је приказати начин обрачуна коришћених позиција, и то:

1) Цена коштања завршених готових производа = Почетне залихе недовршене производње + Трошкови обрачуног периода – Крајње залихе недовршене производње, и

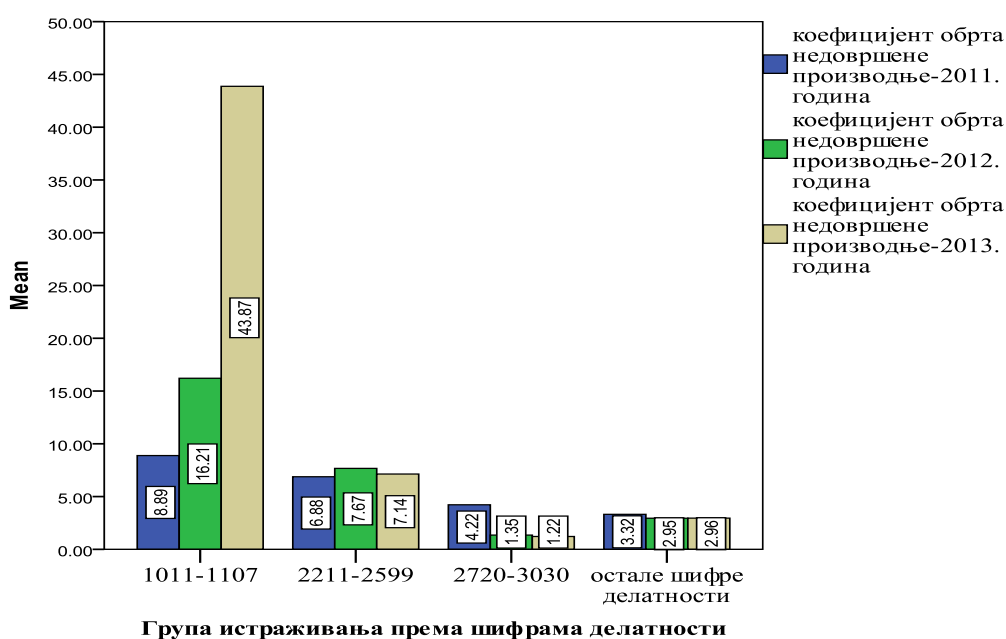
2) Просечне залихе недовршене производње = (Почетне залихе недовршене производње + Крајње залихе недовршене производње) / 2

За потребе анализе званичних финансијских извештаја, због немогућности преузимања износа трошкова обрачунског периода, за потребе дисертације, коришћена је следећа смислена формула за обрачун коефицијента обрта недовршене производње:

1) Готови производи / Просечне залихе недовршене производње

Дужи циклус производње значи и виши обим залиха недовршене производње и обрнуто. Предложена норма трајања везивања залиха недовршене производње у данима је нижа од 15 дана, али је тај период много дужи у већини предузећа, што је резултат неадекватног управљања залихама и самим тим утицаја на профитабилност предузећа (Bose, 2006: 67).

Приказ кретања просечних вредности коефицијента обрта залиха недовршене производње предузећа обухваћених истраживањем, према групама које су сачињене према сродности делатности, у оквиру прерађивачке индустрије, од 2011. до 2013. године учињен је уз помоћ графикана 53.

Графикон 53: Коефицијент обрта залиха недовршене производње
Извор: Израда аутора

Упоредном анализом кретања просечних вредности коефицијента обрта залиха недовршене производње према групама истраживања и годинама, може се уочити да је највиши износ коефицијента обрта залиха недовршене производње посматраних група од 2011. до 2013. године карактеристика предузећа из Групе 1, док се код предузећа из Групе 3 у истом периоду уочава најнижи износ коефицијента обрта залиха недовршене производње (табела 103).

Табела 103: Поредак износа коефицијента обрта залиха недовршене производње анализираних група према годинама

Коефицијент обрта залиха недовршене производње	2011. година	2012. година	2013. година
Група 1	1.	1.	1.
Група 2	2.	2.	2.
Група 3	3.	3.	3.

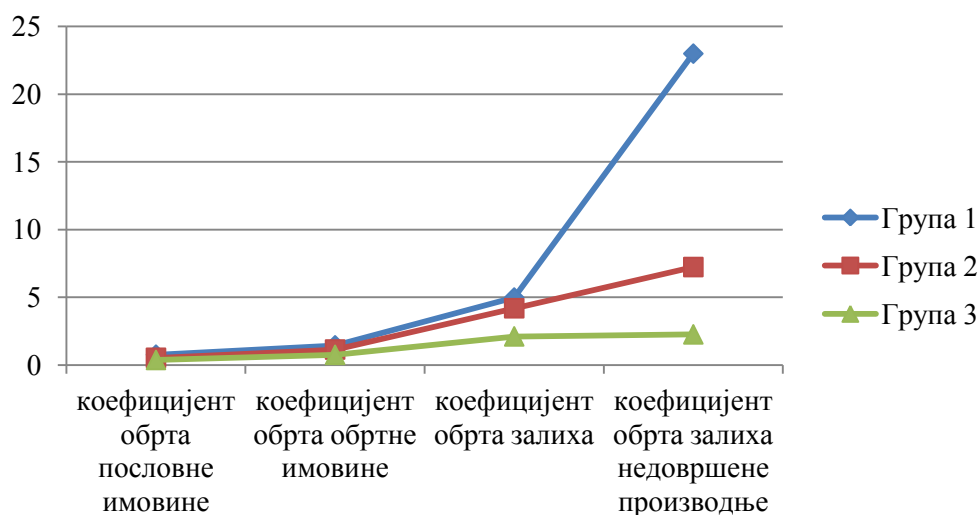
Напомена: 1. - највиши износ коефицијента обрта залиха недовршене производње
3. – најнижи износ коефицијента обрта залиха недовршене производње

Извор: Израда аутора

На основу претходно приказаног поретка кретања просечних вредности коефицијента обрта залиха недовршене производње група коришћених у истраживању, од 2011. до 2013. године, *закључује се* да је највиши коефицијент обрта залиха недовршене производње уочен код предузећа Групе 1, док је најнижи коефицијент обрта залиха недовршене производње карактеристика Групе 3.

Посматрајући просечне вредности коефицијента обрта залиха недовршене производње, којим се показује колико пута се залихе недовршене производње окрену у току године, посматраних група, утврђено је да највиши обрт залиха недовршене производње карактерише предузећа из Групе 1, а пак најнижи предузећа која послују у оквиру Групе 3. Значајно је уочити да предузећа која припадају Групи 1 у посматраном периоду карактерише повећање просечне вредности коефицијента обрта залиха недовршене производње, док се код предузећа у оквиру Групе 3 уочава смањење износа просечне вредности коефицијента обрта залиха недовршене производње из године у годину. Ако погледамо просечне вредности кретања коефицијента обрта залиха недовршене производње према групама посматрања од 2011. до 2013. године, уочавамо да је највиши коефицијент обрта залиха недовршене производње уочен код Групе 1 и то 22,99, затим код Групе 2-7,23 и најнижи износ, код Групе 3-2,26.

Графикон 54, приказује кретање коефицијента обрта пословне имовине, коефицијента обрта обртне имовине, коефицијента обрта залиха и коефицијента обрта залиха недовршене производње према групама истраживања у периоду од 2011. до 2013. године, где је јасно истакнута разлика остварених просечних показатеља према групама истраживања.

Графикон 54: Кретање одређених рација активности група истраживања од 2011. до 2013. године

Извор: Израда аутора

Анализирајући просечне вредности трајања „везивања” залиха недовршене производње у данима посматраних група истраживања, могу се извући следеће чињенице: Предузећа у оквиру Групе 1 (1011-1107) од 2011. до 2013. године значајно смањила просечно трајање „везивања” залиха недовршене производње у данима, док се предузећа која послују у оквиру Групе 3 значајно повећала просечно трајање „везивања” залиха недовршене производње у данима у истом периоду (табела 104).

Табела 104: Просечно трајање „везивања” залиха недовршене производње у данима анализираних група према годинама

Просечно трајање „везивања” залиха недовршене производње у данима	Група 1	Група 2	Група 3	Група 4
2011. година	41,06	53,05	86,49	109,94
2012. година	22,52	47,59	270,37	123,73
2013. година	8,32	51,12	299,18	123,31

Напомена: 1. - највиши износ трајања „везивања” залиха недовршене производње у данима

3. – најнижи износ трајања „везивања” залиха недовршене производње у данима

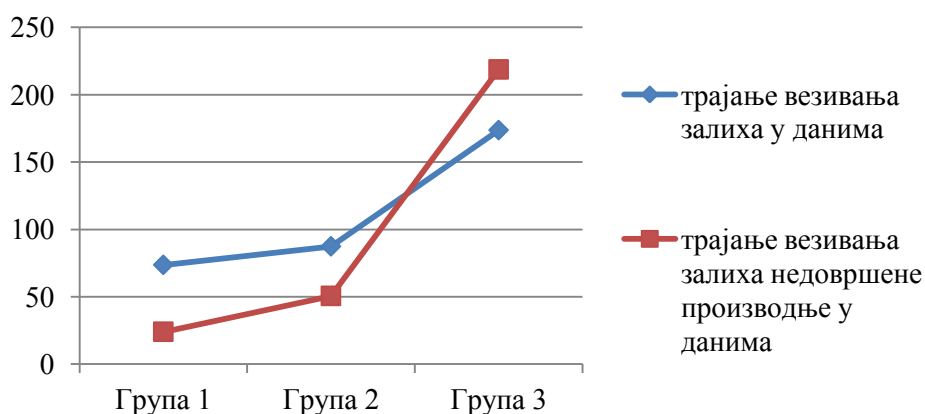
Извор: Израда аутора

Упоредном анализом кретања просечних вредности трајања „везивања” залиха недовршене производње у данима према групама истраживања и годинама, може се уочити да је највиши износ трајања „везивања” залиха недовршене производње у данима посматраних група од 2011. до 2013. године уочен код предузећа из Групе 3 (2011, 2012. и 2013. година), док предузећа из Групе 1 у истом периоду карактерише најнижи износ трајања „везивања” залиха недовршене производње у данима (табела 104).

На основу претходно приказаног поретка кретања просечних вредности трајања „везивања” залиха недовршене производње у данима група коришћених у истраживању, од 2011. до 2013. године, закључује се да је највиши износ трајања „везивања” залиха недовршене производње у данима уочен код Групе 3, док је најнижи износ трајања „везивања” залиха недовршене производње у данима обележје Групе 1.

Анализом просечних вредности трајања „везивања” залиха недовршене производње у данима према групама посматрања од 2011. до 2013. године, учевамо да предузећа у оквиру Групе 3 „везују” залихе недовршене производње 218,68 дана (више од половине године), за разлику од предузећа Групе 2 која просечно „везују” залихе недовршене производње 50,59 дана и предузећа Групе 1 код којих трајање „везивања” залиха недовршене производње траје 23,97 дана. Последица високог учешћа залиха недовршене производње у структури залиха, обртних и укупних средстава је видљива и кроз нижи коефицијент обрта залиха недовршене производње и велики број дана „везивања” залиха недовршене производње предузећа Групе 3 у односу на Групе 1 и 2, што значи дуже време и мању брзину довршавања производа, а могући разлози за ово су изражени кроз природу делатности анализиране Групе 3 и природу технолошког процеса, а могу бити и последица многобројних фактора.

На графикону 55 су приказане просечне вредности трајања „везивања” залиха у данима и трајања „везивања” залиха недовршене производње у данима од 2011. до 2013. године према групама истраживања.

Графикон 55: Кретање просечног трајања „везивања” залиха и залиха недовршене производње према групама истраживања

Извор: Израда аутора

Управо у сегментима кретања трајања „везивања” залиха и трајања „везивања” залиха недовршене производње може се закључити да, иако су предузећа Групе 1 повећала трајање „везивања” залиха у 2013. у односу на 2011. годину, то није настало као последица повећања трајања „везивања” залиха недовршене производње, јер је трајање „везивања” овог вида залиха знатно смањено у истом периоду. Такође, у случају предузећа Групе 3, иако је у 2013. години смањено трајање „везивања” залиха у односу на ниво из 2011. године, то није последица смањења трајања „везивања” залиха недовршене производње, већ је напротив трајање „везивања” залиха недовршене производње у истом периоду знатно повећано, те се узроци за смањење трајања „везивања” залиха морају тражити у ефикаснијем управљању другим врстама које чине залихе, а никако не ефикаснијим управљањем залихама недовршене производње.

Даљом анализом, значајно је још приказати и начин утврђивања учешћа залиха у структури месечних трошкова производње, и рачуна укупних залиха према приходима.

Учешће залиха у структури месечних трошкова производње

Основно мерило које се користи за мерење адекватности залиха је месечна вредност њиховог коришћења. У ту сврху, залихе се сагледавају кроз месечну вредност производње, средства у облику материјала или делова залиха, која се набављају ради трошења у процесу производње у току месеца и залихе недовршене производње у односу на месечне трошкове производње.

Учешће залиха у структури месечних трошкова производње се утврђује на следећи начин:

$$\frac{\text{Вредност залиха}}{\text{Трошкови производње искључујући амортизацију}} * 12$$

Према *Bose* (2006: 69) Тарифна комисија (The Tariff Commission) Индије је предложила да залихе у предузећима у јавном сектору не би требало да прелазе 4 до 6 месечних вредности производње. Имајући то у виду, утврђено је да већина предузећа одржава велику количину залиха, због огромног улагања у средства у облику материјала или делова залиха, која се набављају ради трошења у процесу производње.

Рацио укупних залиха према приходима

Потребно је указати и на показатељ који говори о укупним залихама према приходима, односно представља показатељ промене залиха у односу на приходе и обрнуто. Повећање залиха у односу на приходе у односу на претходни период указује да улагање у залихе расте брже у односу на приходе или се приходи смањују. Исто тако, смањење залиха у односу на приходе у односу на претходни период указује да се улагање у залихе смањује у односу на приходе или се приходи повећавају. Формула за сагледавање рација укупних залиха према укупним приходима је следећа:

$$\text{Рацио укупних залиха према приходима} = \text{Просечне залихе} / \text{Приходи}$$

Leinonen (1994: 29-32) је истраживајући развој кретања залиха у финској прерађивачкој индустрији у периоду између 1975. до 1991. године, установио да је, упркос великом повећању обима индустријске производње, обим укупних залиха смањен за једну трећину током овог периода. Такође је уочио да је смањење улазних залиха и залиха недовршене производње у овом периоду за више од 40%, а излаза залиха за 12%, док је рацио укупних залиха према приходима опао за 47%. Аутор је истакао да су усвајање савремених производних филозофија, развијене методе складиштења и производне технологије и компјутерски системи за управљање, главни узроци овог наглог пада.

5.4.3 Анализа финансијских извештаја са оценом успешности пословања анкетираних предузећа

Анализе успешности пословања одређена је способношћу предузећа да оствари добитак, те је у сврхе анализе потребно сагледати и структуру трошкова и прихода, као и детаљно анализирати остварени резултат из свих активности предузећа. За те сврхе, користи се биланс успеха.

Биланс успеха могуће је сачинити коришћењем методе укупних трошкова или пак коришћењем методе трошкова продатих учинака. У нашој земљи се закључно са финансијским извештајима који су се подносили за 2013. пословну годину користио метод укупних трошкова по нето принципу, са корекцијом вредности залиха на

приходној страни (у делу пословних прихода), који је новом законском регулативом у овој области сада промењен на корекцију вредности залиха на страни расхода (у делу пословних расхода).

5.4.3.1 Анализа структуре трошкова

У наставку је приказана анализа структуре трошкова, јер мора бити сагледана и анализа према врстама и структури трошкова, како би и сама анализа успешности предузећа била смислена и како би било омогућено анализирати резултат предузећа из пословне активности, ако примарни резултат на који рачуноводствени третман залиха недовршене производње може имати утицаја.

Сагледавајући значај трошкова уопште и анализу структуре трошкова, може се уочити да је значајно сагледати значај појединих врста трошкова односно расхода са становишта: подручја или делатности предузећа, природних врста трошкова, начина реаговања у односу на промене обима производње и активности предузећа (Tintor, 2009: 792). На основу биланса успеха и званичне шеме биланса успеха која је била у употреби, а за потребе састављања финансијских извештаја закључно са 2013. пословном годином, може се говорити о структури расхода, и то: пословних расхода, финансијских расхода и осталих расхода. Следећа табела приказује предложену анализу структуре укупних расхода са аспекта расподеле и самим тим врста расхода приказаних у билансу успеха. Посматрајући приказане врсте расхода, може се говорити о учешћу појединих врста расхода у одређеној делатности и самим тим о разликама износа појединих врста расхода у односу на различите врсте делатности.

Табела 105: Структура укупних расхода са аспекта расподеле

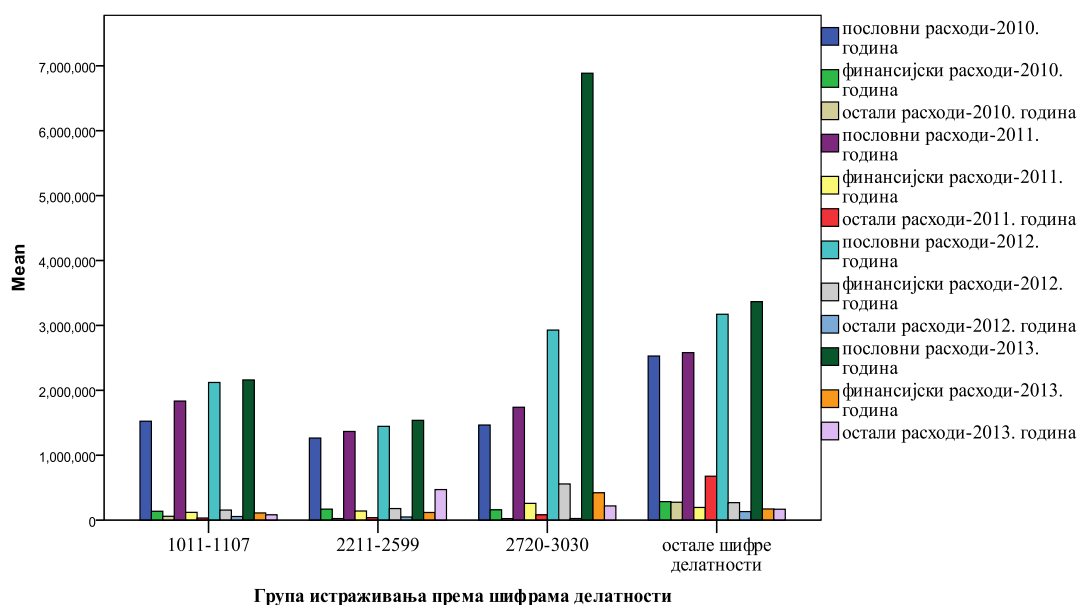
	Претходна година		Текућа година	
	Износ	%	Износ	%
Пословни расходи				
Финансијски расходи				
Остали расходи				
Укупни расходи				

Извор: Израда аутора

Анализом структуре расхода, може се уочити значај приликом сагледавања да ли су пословни расходи кључни за формирање снаге зарађивања, затим, да ли се структура расхода мења из године у годину (периода у период) и самим тим и врши промена удела расхода појединих активности и да ли су промене различитог или истог интензитета.

На основу аритметичке средине, извршена је анализа оцено успешности предузећа у којима су запослени испитаници. Анализа је извршена за период од 2010. до 2013. године, а на основу података презентованих у званичним финансијским извештајима (преузетих са сајта Агенције за привредне регистре). Обрада позиција финансијских извештаја извршена је такође применом софтвера за статистичку обраду података у друштвеним наукама SPSS 19.0. Предузећа која су анализирана у оквиру Група 1, 2 и 3 ће бити коришћена за даље упоредне анализе и анализе кретања одређених показатеља, док ће предузећа која припадају Групи 4 бити третирана као контролна група.

Кретање просечних вредности укупних расхода предузећа обухваћених истраживањем, према групама које су сачињене према сродности делатности, у оквиру прерађивачке индустрије, од 2010. до 2013. године приказано је на графикону 56.

Графикон 56: Кретање расхода према категоријама расхода (у хиљ.дин.)
Извор: Израда аутора

Табела 106: Поредак износа расхода према врстама анализираних група према годинама

		Група 1	Група 2	Група 3
2010. година	Пословни расходи	1.	3.	2.
	Финансијски расходи	3.	1.	2.
	Остали расходи	1.	2.	3.
2011. година	Пословни расходи	1.	3.	2.
	Финансијски расходи	3.	2.	1.
	Остали расходи	3.	2.	1.
2012. година	Пословни расходи	2.	3.	1.
	Финансијски расходи	3.	2.	1.
	Остали расходи	1.	2.	3.
2013. година	Пословни расходи	2.	3.	1.
	Финансијски расходи	3.	2.	1.
	Остали расходи	3.	1.	2.

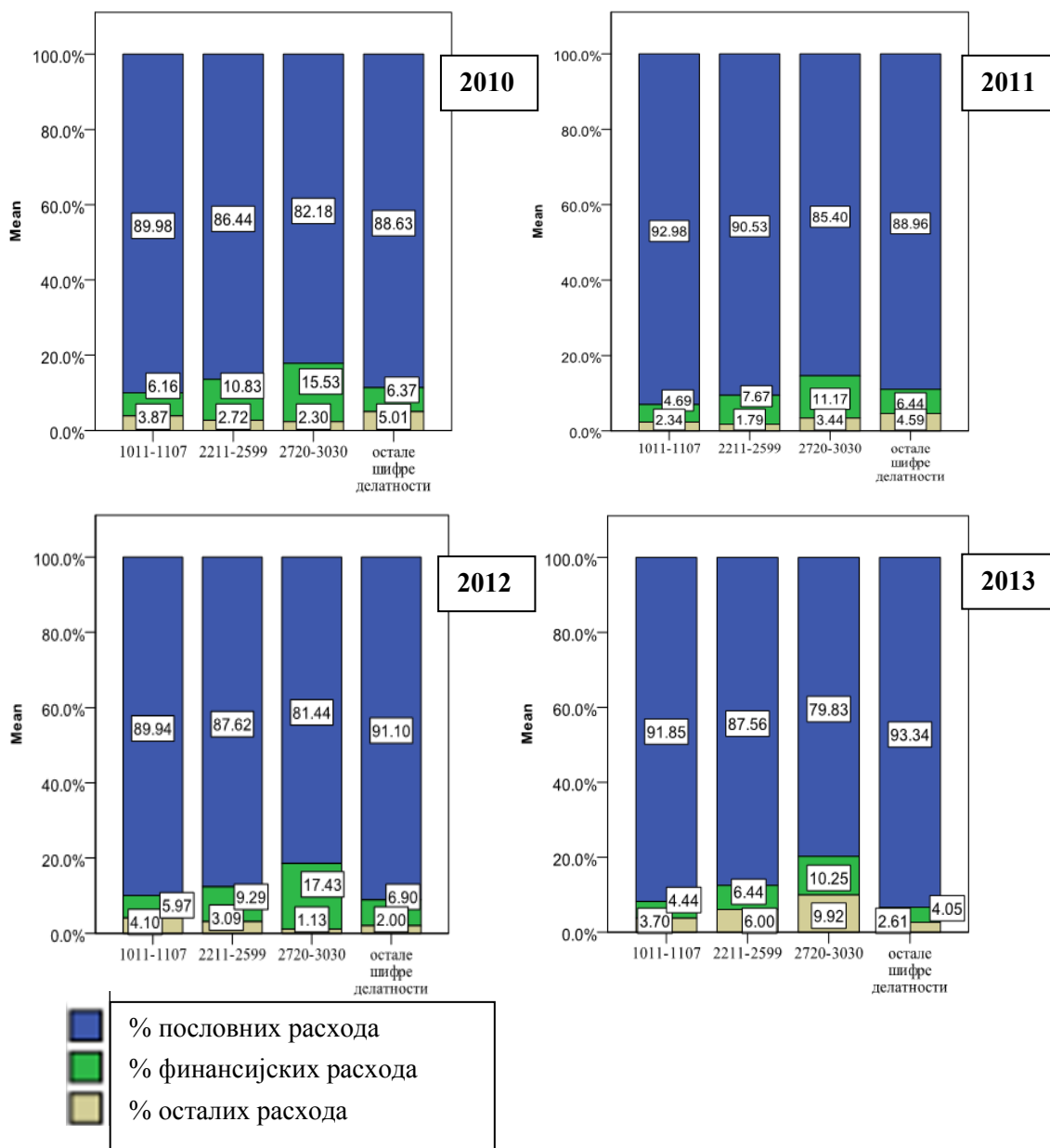
Напомена: 1. - највиши износ расхода
3. – најнижи износ расхода

Извор: Израда аутора

На основу претходно приказаног поретка кретања просечних вредности укупних расхода група коришћених у истраживању, од 2010. до 2013. године, уочава се да је највиши износ пословних расхода обележје Групе 1 и Групе 3 (Група 1 у 2010. и 2011. години, Група 3 у 2012. и 2013. години), док је најнижи износ пословних расхода карактеристика Групе 3 (2010, 2011, 2012. и 2013. година). Што се финансијских расхода тиче, најчешће највиши износ финансијских расхода је обележје Групе 3 (2011, 2012. и 2013. године), док је најнижи износ финансијских расхода обележје Групе 1 (2010, 2011, 2012. и 2013. година). Најчешће највиши износ осталих расхода уочен је код Групе 1 (2010. и 2012. година), док су најчешће најниже износе осталих расхода

карактеристике Групе 1 и 3 (Група 1 у 2011. и 2013. години, Група 3 у 2010. и 2012. години) (табела 106).

На основу слике 44 која приказује поредак кретања просечних вредности врста које чине укупне расходе група коришћених у истраживању, у периоду од 2010. до 2013. године, још детаљније се кроз процентуално учешће може закључивати о кретању врста расхода.

Слика 44: Кретање укупних расхода према групама од 2010. до 2013. године
Извор: Израда аутора

Поређећи просечне вредности врста расхода посматраних предузећа према групама истраживања, од 2010. до 2013. године, закључује се да предузећа свих група карактерише највеће учешће пословних расхода у односу на финансијске расходе и остале расходе. Предузећа у оквиру Групе 1 карактеришу следеће просечне вредности удела према врстама расхода, пословни расходи-91,19%, финансијски расходи-5,31, и остали расходи-3,5%. За предузећа у оквиру Групе 2 уочене су следеће просечне вредности удела према врстама расхода, пословни расходи-88,04%, финансијски

расходи-8,56, и остали расходи-3,4%. Предузећа у оквиру Групе 3 карактеришу следеће просечне вредности удела према врстама расхода, пословни расходи-82,21%, финансијски расходи-13,6, и остали расходи-4,2%. Посматрајући учешће врста расхода на основу просечних релативних вредности у структури укупних расхода предузећа, може се закључити да је највећи просечни удео пословних расхода уочен код предузећа Групе 1 (91,19%), док је највише учешће финансијских и осталих расхода уочено код предузећа Групе 3 (13,6% финансијских расхода и 4,2% осталих расхода). Претходно приказана анализа врста расхода и структура расхода, учињена је за потребе предмета дисертације и истраживања анализе успешности пословања предузећа. Значајна пажња биће посвећена у наставку анализи пословних расхода и структури ове врсте расхода, јер кроз своју структуру утиче на остварени резултат из пословне активности предузећа у контексту повезаности са рачуноводственим импликацијама које залихе недовршене производње могу имати на биланс.

Анализа структуре пословних расхода

Структура пословних расхода показује удео појединих врста расхода и самим тим, утицај промене појединих врста расхода који чине пословне расходе на остварење добитка. Ако се сагледа званична шема биланса успеха која је била у употреби, а за потребе састављања финансијских извештаја закључно са 2013. пословном годином, може се уочити да је структура пословних расхода за ове потребе приказана у наставку. Табела 107 приказује коришћену анализу структуре пословних расхода и самим тим врста расхода приказаних у билансу успеха, па се тако, посматрајући приказане врсте расхода може говорити о учешћу појединих врста расхода у пословним расходима и самим тим о разликама износа појединих врста пословних расхода у односу на различите врсте делатности.

Табела 107: Структура пословних расхода

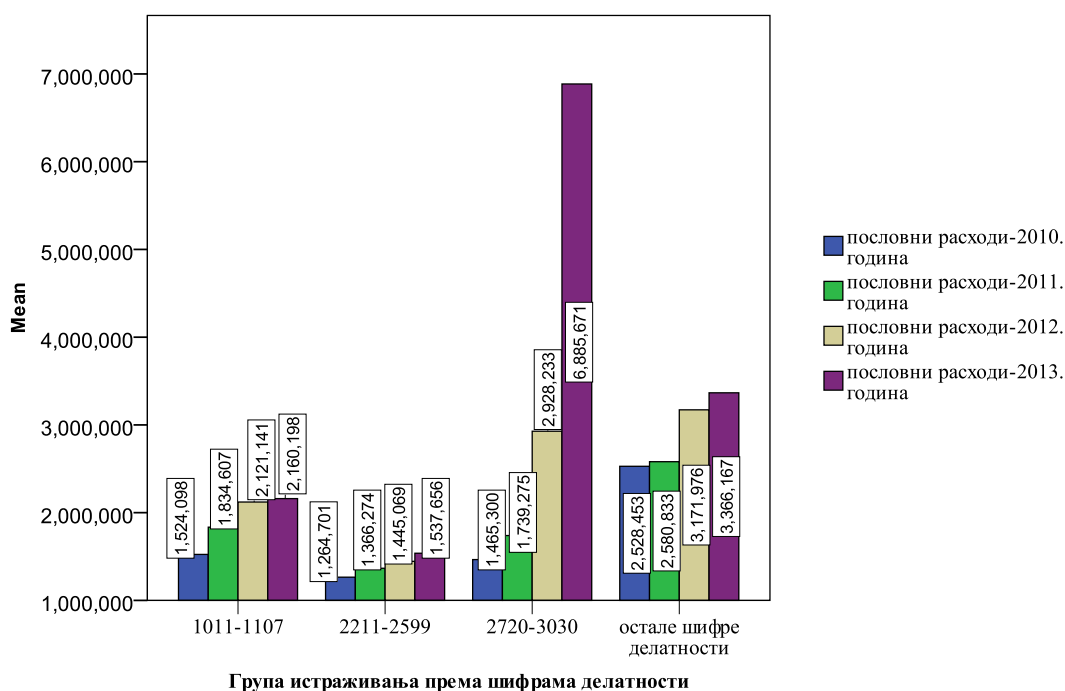
	Претходна година		Текућа година	
	Износ	%	Износ	%
II. ПОСЛОВНИ РАСХОДИ (208 до 212) 207				
1. Набавна вредност продате робе 208				
2. Трошкови материјала 209				
3. Трошкови зарада, накнада зарада и остали лични расходи 210				
4. Трошкови амортизације и резервисања 211				
5. Остали пословни расходи 212				

Извор: Правилник о садржини и форми образаца финансијских извештаја за привредна друштва, задруге, друга правна лица и предузетнике, „Сл.гласник РС” бр. 114/2006, 5/2007-испр. и 119/2008

Нова шема биланса успеха која се примењује за састављање биланса успеха за финансијске извештаје почевши од 2014. пословне године прописује знатно детаљнију структуру пословних расхода. Пословне расходе према томе чине: набавна вредност продате робе, трошкови материјала, трошкови горива и енергије, трошкови зарада, накнада зарада и остали лични расходи, трошкови производних услуга, трошкови амортизације, трошкови дугорочних резервисања и нематеријални трошкови. На страни пословних расхода у новом обрасцу биланса успеха сврстани су и приходи од активирања учинака и робе, повећање вредности залиха недовршених и готових производа и недовршених услуга, смањење вредности залиха недовршених и готових

производа и недовршених услуга, од којих се једино у случају постојања смањења вредности залиха недовршених и готових производа и недовршених услуга повећава износ пословних расхода, док се постојање прихода од активирања учинака и робе и повећање вредности залиха недовршених и готових производа и недовршених услуга, третира као одбитна ставка пословних расхода.

Посматрајући просечне вредности пословних расхода предузећа обухваћених истраживањем, према групама које су сачињене према сродности делатности, у оквиру прерађивачке индустрије, од 2010. до 2013. године, може се уочити да предузећа из посматраних група (1 (1011-1107), 2 (2211-2599) и 3 (2720-3030)) у периоду посматрања карактерише узлазни тренд пословних расхода, тј. повећање пословних расхода из године у годину (графикон 57).

Графикон 57: Кретање пословних расхода (у хиљ. дин.)

Извор: Израда аутора

Упоредном анализом кретања просечних вредности пословних расхода према групама истраживања и годинама, може се уочити да је највиши износ пословних расхода посматраних група у 2010. и 2011. години обележје предузећа из Групе 1, док се код предузећа из Групе 3 највиши ниво пословних расхода уочава у 2012. и 2013. години. Најнижи износ пословних расхода посматраних група предузећа од 2010. до 2013. године уочен је код предузећа из Групе 2 (табела 108).

Табела 108: Поредак износа пословних расхода анализираних група према годинама

Пословни расходи	2010. година	2011. година	2012. година	2013. година
Група 1	1.	1.	2.	2.
Група 2	3.	3.	3.	3.
Група 3	2.	2.	1.	1.

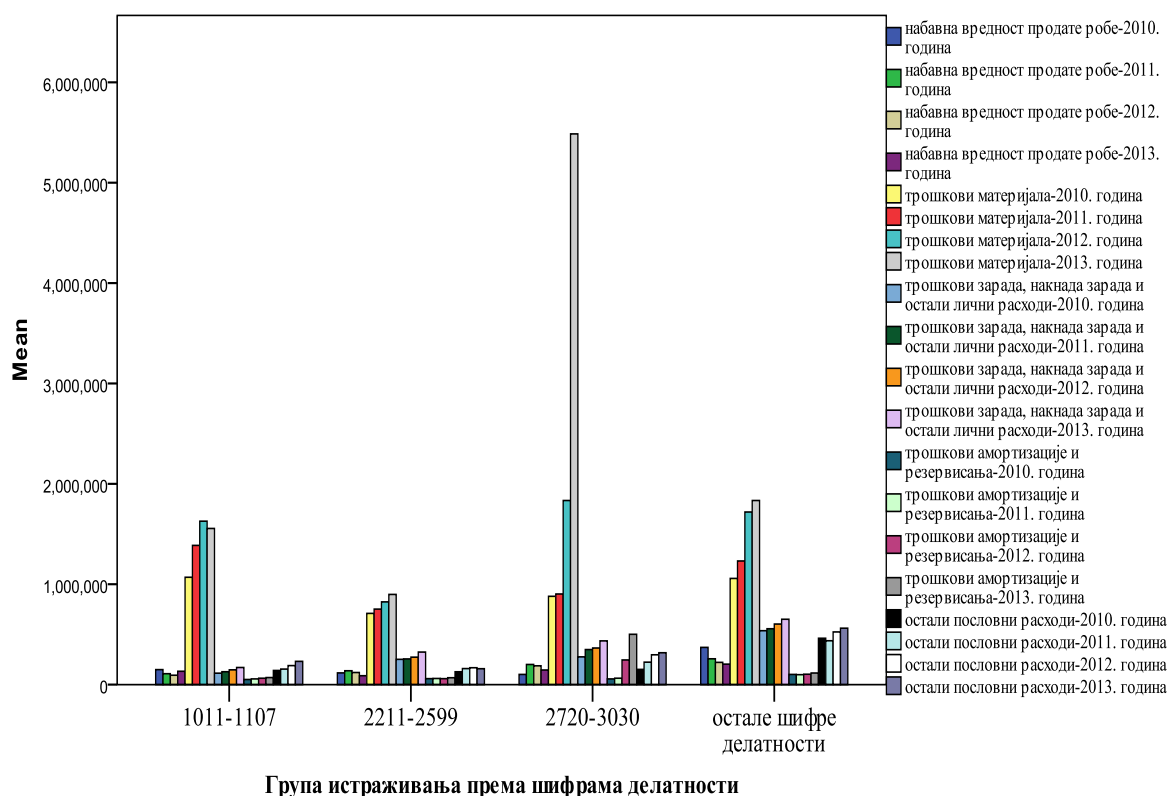
Напомена: 1. - највиши износ пословних расхода

3. – најнижи износ пословних расхода

Извор: Израда аутора

Претходно приказани поредак кретања просечних вредности пословних расхода група коришћених у истраживању од 2010. до 2013. године, доводи до *закључка* да је најчешће највиши износ пословних расхода уочен код Група 1 и Група 3 (Група 1 у 2010. и 2011. години, а Група 3 у 2012. и 2013. години), док је најчешће најнижи износ пословних расхода обележје Групе 2 (2010, 2011, 2012. и 2013. година).

Посматрајући даље кретање врста пословних расхода предузећа обухваћених истраживањем, према групама које су сачињене према сродности делатности, у оквиру прерађивачке индустрије (графикон 58), од 2010. до 2013. године, на слици 33, може се уочити просечно учешће свих врста пословних расхода предузећа, у истом периоду.

Графикон 58: Кретање врста расхода који чине пословне расходе (у хиљ.дин.)

Извор: Израда аутора

Посматрајући просечне вредности пословних расхода предузећа према врстама које чине ову врсту расхода обухваћених истраживањем, према групама које су сачињене према сродности делатности, у оквиру прерађивачке индустрије, од 2010. до 2013. године, може се уочити да (графикон 58):

- Посматрајући тренд промена набавне вредности продате робе, може се закључити да предузећа која чине Групу 1 од 2010. до 2012. године карактерише опадајући тренд набавне вредности продате робе, док је у 2013. години износ набавне вредности продате робе повећан. Предузећа која чине Групу 2 су од 2010. до 2012. године имала опадајући тренд набавне вредности продате робе. Предузећа која чине Групу 3 карактерише повећање набавне вредности продате робе у 2011. у односу на 2010. годину, затим, тренд смањења ове позиције у 2012. и 2013. години.
- Кретање трошкова материјала показује да предузећа која чине Групу 1 од 2010. до 2012. године карактерише растући тренд трошкова материјала, док је у 2013. години износ трошкова материјала смањен. Предузећа која чине Групу 2 су од

2010. до 2012. године имала растући тренд трошкова материјала, док Групу 3 карактерише тренд повећања од 2010. до 2013. године;

- Што се тиче трошкова зарада, накнада зарада и осталих личних расхода, предузећа Групе 1 су у 2011. години карактерише смањење у односу на ниво из 2010. године, повећање у 2012. години и опет смањење у 2013. години. Што се тиче трошкова зарада, накнада зарада и осталих личних расхода предузећа Групе 2 су у 2011. години имала смањење у односу на ниво из 2010. године, повећање у 2012. и у 2013. години. Трошкове зарада, накнада зарада и осталих личних расхода Групе 3 карактерише тренд повећања у периоду од 2010. до 2013. године;
- Трошкови амортизације и резервисања Група 1 и 3 су у истом посматраном периоду имали тенденцију раста. Што се трошкова амортизације и резервисања, предузећа Групе 2 тиче, у 2011. години приметно је смањење у односу на ниво из 2010. године, повећање у 2012. и у 2013. години.
- Остали пословни расходи Групе 1 су смањени у 2011. у односу на 2010. годину, да би у 2012. и 2013. години њихов ниво био повећан. Остали пословни расходи Групе 2 су од 2010. до 2012. године имали тенденцију раста, али, смањење у 2013. години, док Групу 3 карактерише тренд повећања од 2010. до 2013. године;

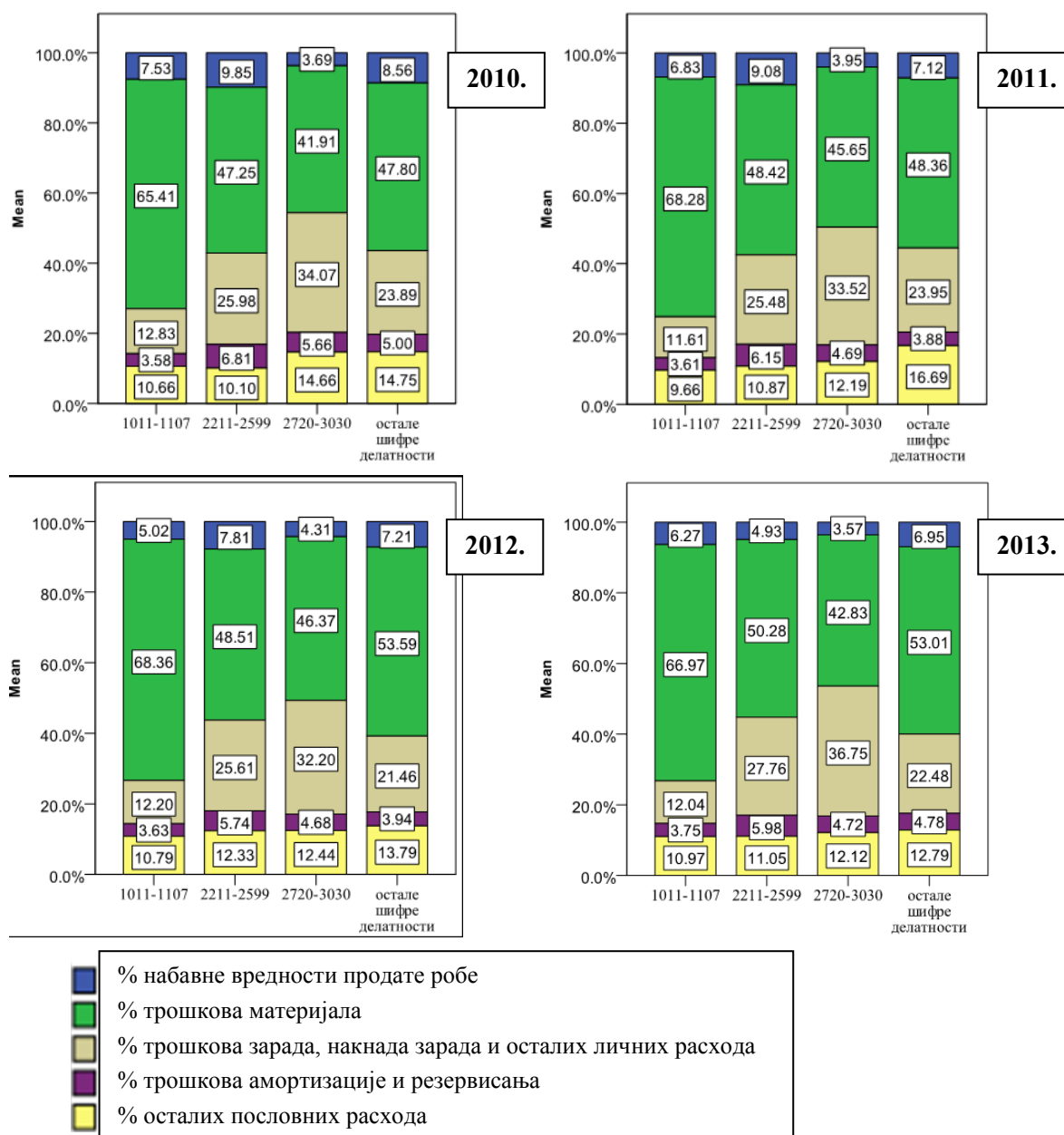
Табела 109: Поредак остварених износа врста расхода који чине пословне расходе анализираних група према годинама

		Група 1	Група 2	Група 3
2010. година	Набавна вредност продате робе	2.	1.	3.
	Трошкови материјала	1.	2.	3.
	Трошкови зарада, накнада зарада и остали лични расходи	3.	2.	1.
	Трошкови амортизације и резервсања	3.	1.	2.
	Остали пословни расходи	2.	3.	1.
2011. година	Набавна вредност продате робе	2.	1.	3.
	Трошкови материјала	1.	2.	3.
	Трошкови зарада, накнада зарада и остали лични расходи	3.	2.	1.
	Трошкови амортизације и резервсања	3.	1.	2.
	Остали пословни расходи	3.	2.	1.
2012. година	Набавна вредност продате робе	2.	1.	3.
	Трошкови материјала	1.	2.	3.
	Трошкови зарада, накнада зарада и остали лични расходи	3.	2.	1.
	Трошкови амортизације и резервсања	3.	1.	2.
	Остали пословни расходи	3.	2.	1.
2013. година	Набавна вредност продате робе	1.	2.	3.
	Трошкови материјала	1.	2.	3.
	Трошкови зарада, накнада зарада и остали лични расходи	3.	2.	1.
	Трошкови амортизације и резервсања	3.	1.	2.
	Остали пословни расходи	3.	2.	1.

Напомена: 1. - највиши износ расхода

3. – најнижи износ расхода

Извор: Израда аутора

Слика 45: Кретање пословних расхода према врстама пословних расхода предузећа према групама од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

На основу претходно приказаног поретка кретања просечних износа расхода који чине пословне расходе група коришћених у истраживању, од 2010. до 2013. године, *закључује се* да је најчешће највиши износ набавне вредности продате робе уочен код Групе 2 (2010, 2011. и 2012. година), док је најнижи износ набавне вредности продате робе уочен код Групе 3 (2010, 2011, 2012. и 2013. година). Што се трошкова материјала тиче, највиши износ трошкова материјала је уочен код Групе 1 (2010, 2011, 2012. и 2013. година), док је најнижи износ трошкова материјала обележје Групе 3 (2010, 2011, 2012. и 2013. година). Највиши износ трошкова зарада, накнада зарада и осталих личних расхода уочен је код Групе 3 (2010, 2011, 2012. и 2013. година), док је најнижи износ трошкова зарада, накнада зарада и осталих личних расхода обележје Групе 3 (2010, 2011, 2012. и 2013. година). Што се трошкова амортизације и резервисања тиче, највиши износ је уочен код Групе 2 (2010, 2011, 2012. и 2013. година), док је најнижи износ трошкова амортизације и резервисања карактеристика Групе 3 (2010, 2011, 2012.

и 2013. година). Највиши износ осталих пословних расхода уочен је код Групе 3 (2010, 2011, 2012. и 2013. година), док је најчешће најнижи износ осталих пословних расхода уочен код Групе 1 (2011, 2012. и 2013. година) (табела 109 и слика 45).

Анализом остварених пословних расхода предузећа према групама истраживања од 2010. до 2013. године може се уочити повећање просечних вредности пословних расхода посматраних група из године у годину. Ако погледамо просечне вредности кретања остварених пословних расхода предузећа према групама посматрања од 2010. до 2013. године, уочавамо да је највиши износ просечних пословних расхода уочен код Групе 3 (3.254.620), затим код Групе 1 (1.910.011) и најнижи просечни износ, код Групе 2 (1.403.425) (у хиљ.дин.). Анализом структуре пословних расхода на основу просечног релативног учешћа врста пословних расхода, може се закључити следеће: Предузећа у оквиру Групе 1 карактеришу следеће просечне вредности удела према врстама које чине пословне расходе, набавна вредност продате робе-6,41%, трошкови материјала-67,26%, трошкови зарада, накнада зарада и остали лични расходи-9,86%, трошкови амортизације и резервисања-3,64% и остали пословни расходи-10,52%. За предузећа у оквиру Групе 2 приметне су следеће просечне вредности удела према врстама које чине пословне расходе, набавна вредност продате робе-7,92%, трошкови материјала-48,62%, трошкови зарада, накнада зарада и остали лични расходи-26,21%, трошкови амортизације и резервисања-6,17% и остали пословни расходи-11,08%. Предузећа у оквиру Групе 3 карактеришу следеће просечне вредности удела према врстама које чине пословне расходе: набавна вредност продате робе-3,88%, трошкови материјала-44,19%, трошкови зарада, накнада зарада и остали лични расходи-34,13%, трошкови амортизације и резервисања-4,94% и остали пословни расходи-12,86%. Посматрајући учешће врста пословних расхода на основу просечних релативних вредности у структури пословних расхода предузећа, може се закључити да је највећи просечан удео набавне вредности продате робе уочен код предузећа Групе 2 (7,92%), док је највеће учешће трошкова материјала обележје Групе 1 (67,26%). Највеће просечно учешће трошкова зарада, накнада зарада и осталих личних расхода уочено је код Групе 3 (34,13%), трошкова амортизације и резервисања код Групе 2 (6,17%) и осталих пословних расхода код Групе 3 (12,86%).

Сагледана анализа пословних расхода и структуре је битна у контексту повезаности са рачуноводственим импликацијама које залихе недовршене производње могу имати на биланс.

5.3.3.2 Анализа структуре прихода

У наставку је приказана анализа структуре прихода, јер поред трошкова, мора бити сагледана и анализа према врстама и структури прихода, како би и сама анализа успешности предузећа била смислена и како би било омогућено анализирати резултат предузећа из пословне активности, као примарни резултат на који рачуноводствени третман залиха недовршене производње може имати утицаја.

Сагледавајући анализу структуре прихода, може се уочити да је значајно сагледати значај појединих врста прихода са становишта подручја или делатности предузећа, и врста прихода. На основу биланса успеха и званичне шеме биланса успеха која је била у употреби, а за потребе састављања финансијских извештаја закључно са 2013. пословном годином, може се говорити о структури прихода, и то: пословних прихода, финансијских прихода и осталих прихода. Следећа табела приказује предложену анализу структуре укупних прихода са аспекта расподеле и самим тим врста прихода приказаних у билансу успеха. Посматрајући приказане врсте прихода, може се говорити о учешћу појединих врста прихода у одређеној делатности и самим тим о разликама износа појединих врста прихода у односу на различите врсте делатности.

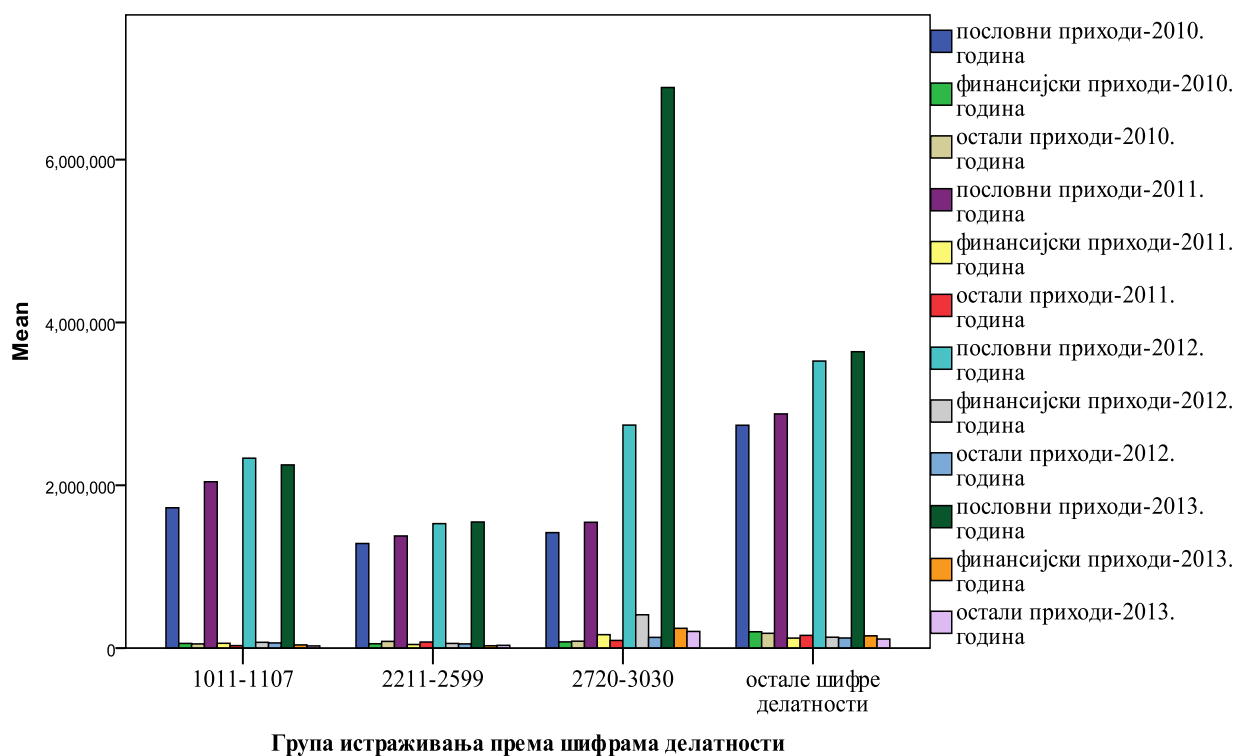
Табела 110: Структура укупних прихода с обзиром на изворе стицања

	Претходна година		Текућа година	
	Износ	%	Износ	%
Пословни приходи				
Финансијски приходи				
Остали приходи				
Укупни приходи				

Извор: Израда аутора

Кључни задаци у анализи укупних прихода јесу: анализа структуре врста прихода, анализа узрока промена структуре и динамика, процена последица и процена евентуалних латентних резерви и иницирање корективних мера за рационално повећање прихода (Tintor, 2009: 770).

На графикону 59 је приказано кретање просечних вредности укупних прихода предузећа обухваћених истраживањем, према групама од 2010. до 2013. године.

Графикон 59: Кретање прихода према категоријама прихода (у хиљ.дин.)

Извор: Израда аутора

Табела 111: Поредак износа прихода према врстама анализираних група према годинама

		Група 1	Група 2	Група 3
2010. година	Пословни приходи	1.	3.	2.
	Финансијски приходи	2.	3.	1.
	Остали приходи	3.	2.	1.
2011. година	Пословни приходи	1.	3.	2.
	Финансијски приходи	2.	3.	1.
	Остали приходи	3.	2.	1.
2012. година	Пословни приходи	2.	3.	1.
	Финансијски приходи	2.	3.	1.
	Остали приходи	2.	3.	1.
2013. година	Пословни приходи	2.	3.	1.
	Финансијски приходи	2.	3.	1.
	Остали приходи	3.	2.	1.

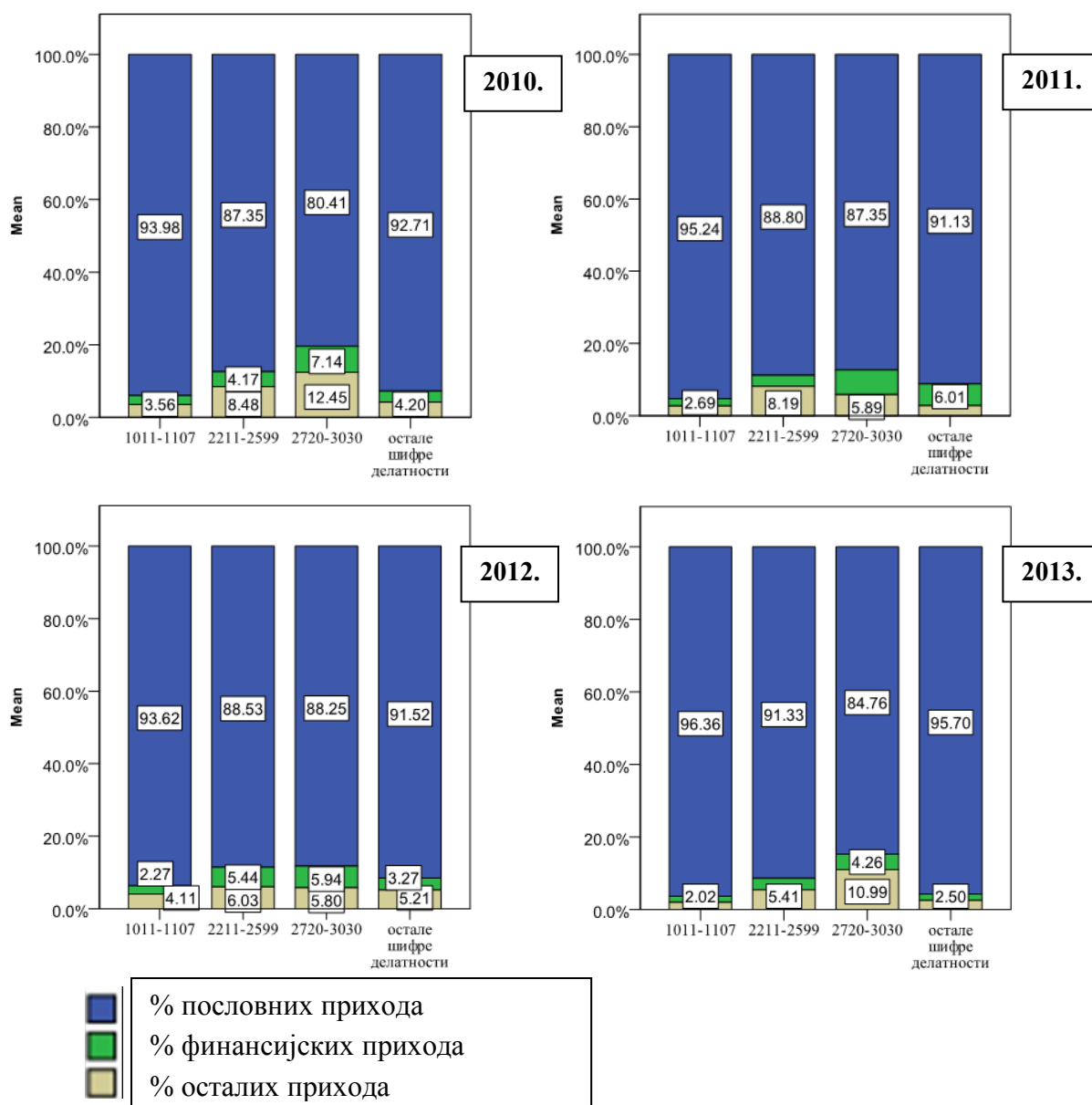
Напомена: 1. - највиши износ прихода

3. – најнижи износ прихода

Извор: Израда аутора

На основу претходно приказаног поретка кретања просечних вредности укупних прихода група коришћених у истраживању, од 2010. до 2013. године, *учава се* да највиши износ пословних прихода карактерише Групу 1 и 3 (Група 1 у 2010. и 2011. години, а Група 3 у 2012. и 2013. години), док је најнижи износ пословних прихода обележје Групе 2 (2010, 2011, 2012. и 2013. година). Што се финансијских прихода тиче, највиши износ је у истом периоду уочен код Групе 3, док је најнижи износ финансијских прихода обележје Групе 2 (2010, 2011, 2012. и 2013. година). Највиши износ осталих прихода карактерише Групу 3 (2010, 2011, 2012. и 2013. година), док је најчешће најнижи износ осталих прихода обележје Групе 1 (2010, 2011. и 2013. година) (табела 111).

На основу слике 46 која приказује поредак кретања просечних вредности врста које чине укупне приходе група коришћених у истраживању, од 2010. до 2013. године, још детаљније се кроз процентуално учешће може закључивати о кретању врста прихода.

Слика 46: Кретање укупних прихода према групама од 2010. до 2013. године
Извор: Израда аутора

Поређећи просечне вредности врста прихода посматраних предузећа према групама истраживања, од 2010. до 2013. године, може се сагледати да су предузећа свих група остварила највеће учешће пословних прихода у односу на финансијске приходе и остале приходе. Предузећа у оквиру Групе 1 карактеришу следеће просечне вредности удела према врстама прихода, пословни приходи-94,8%, финансијски приходи-2,1, и остали приходи-3,1%. Предузећа у оквиру Групе 2 карактеришу следеће просечне вредности удела према врстама прихода, пословни приходи-89,00%, финансијски приходи-3,97, и остали приходи-7,03%. За предузећа у оквиру Групе 3 уочене су следеће просечне вредности удела према врстама прихода, пословни приходи-85,19%, финансијски приходи-6,03, и остали приходи-8,78%. Посматрајући учешће врста прихода на основу просечних релативних вредности у структури укупних прихода предузећа, може се закључити да је највећи просечни удео пословних прихода обележје Групе 1 (94,8%), док је највеће учешће финансијских прихода и осталих прихода карактеристика Групе 3 (6,03% финансијских прихода и 8,78% осталих прихода).

Претходно приказана анализа врста прихода и структура, учињена је за потребе предмета дисертације и истраживања анализе успешности пословања предузећа. Значајна пажња биће посвећена у наставку анализи пословних прихода и структури ове врсте прихода, јер промена вредности залиха кроз повећање или смањење (која је закључно са 2013. годином била део пословних прихода) утиче на остварени резултат из пословне активности предузећа.

Анализа структуре пословних прихода

Анализи структуре пословних прихода представља значајан сегмент разматрања резултата по основу обављања пословне активности предузећа. Сама структура пословних прихода предузећа је разматрана са циљем детаљнијег приказа могућих учешћа свих врста пословних прихода, али конкретно најзначајније, приказане кроз промену вредности залиха учинака, кроз повећање или смањење.

Структура пословних прихода показује удео појединих врста прихода и самим тим, утицај промене појединих врста прихода који чине пословне приходе на остварење добитка. Ако се сагледа званична шема биланса успеха која је била у употреби, а за потребе састављања финансијских извештаја закључно са 2013. пословном годином, може се уочити да су структуру пословних прихода за ове потребе чиниле позиције приказане у табели 112. Позиција Смањење вредности залиха учинака је у обрасцу биланса успеха који је раније коришћен сврстана као део пословних прихода, али је у случају њеног постојања, представљала одбитну ставку пословних прихода.

Табела 112: Структура пословних прихода

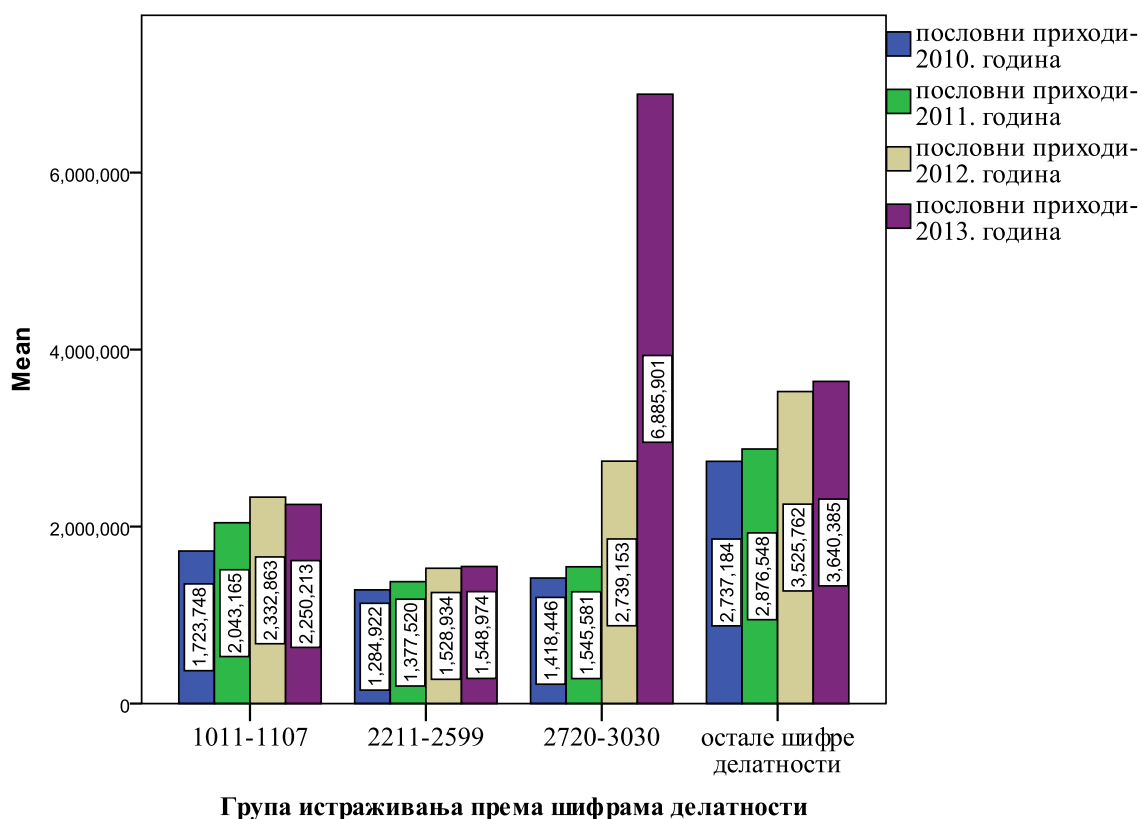
	Претходна година		Текућа година	
	Износ	%	Износ	%
1. ПОСЛОВНИ ПРИХОДИ (202 + 203 + 204 - 205 + 206) 201				
1. Приходи од продаје 202				
2. Приходи од активирања учинака и робе 203				
3. Повећање вредности залиха учинака 204				
4. Смањење вредности залиха учинака 205				
5. Остали пословни приходи 206				

Извор: Правилник о садржини и форми образаца финансијских извештаја за привредна друштва, задруге, друга правна лица и предузетнике, „Сл.гласник РС” бр. 114/2006, 5/2007-испр. и 119/2008

Нова шема биланса успеха која се примењује за састављање биланса успеха за финансијске извештаје почевши од 2014. пословне године прописује знатно детаљнију структуру пословних прихода. Пословне приходе према томе чине: приходи од продаје робе (матичним и зависним правним лицима на домаћем тржишту, на иностраном тржишту, осталим повезаним правним лицима на домаћем тржишту и на иностраном тржишту, од продаје робе на домаћем тржишту и на иностраном тржишту), приходи од продаје производа и услуга (матичним и зависним правним лицима на домаћем тржишту, на иностраном тржишту, осталим повезаним правним лицима на домаћем тржишту и на иностраном тржишту, од продаје робе на домаћем тржишту и на иностраном тржишту), приходи од премија, субвенција, дотација, донација и сл. и други пословни приходи.

Посматрајући приказане врсте које чине пословне приходе, може се говорити о учешћу појединих врста прихода које чине пословне прихода у одређеној делатности и самим тим о разликама износа појединих врста прихода које чине пословне приходе у односу на различите врсте делатности.

Посматрајући просечне вредности пословних прихода предузећа обухваћених истраживањем, према групама које су сачињене према сродности делатности, у оквиру прерађивачке индустрије, од 2010. до 2013. године, може се уочити да предузећа из посматраних Група (1 (1011-1107), 2 (2211-2599) и 3 (2720-3030)) карактерише узлазни тренд пословних прихода, тј. повећање пословних прихода из године у годину, сем ученог пада пословних прихода предузећа која припадају Групи 1 у 2013. у односу на 2012. годину (графикон 60).

Графикон 60: Кретање пословних прихода (у хиљ.дин.)

Извор: Израда аутора

Упоредном анализом кретања просечних вредности пословних прихода према групама истраживања и годинама, може се уочити да је највиши износ пословних прихода посматраних група у 2010. и 2011. години обележје предузећа из Групе 1, док су предузећа из Групе 3 највиши ниво пословних прихода имала у 2012. и 2013. години. Најнижи износ пословних прихода посматраних група предузећа од 2010. до 2013. године карактерише предузећа из Групе 2 (табела 113).

Табела 113: Поредак остварених износа пословних прихода анализираних група према годинама

Пословни приходи	2010. година	2011. година	2012. година	2013. година
Група 1	1.	1.	2.	2.
Група 2	3.	3.	3.	3.
Група 3	2.	2.	1.	1.

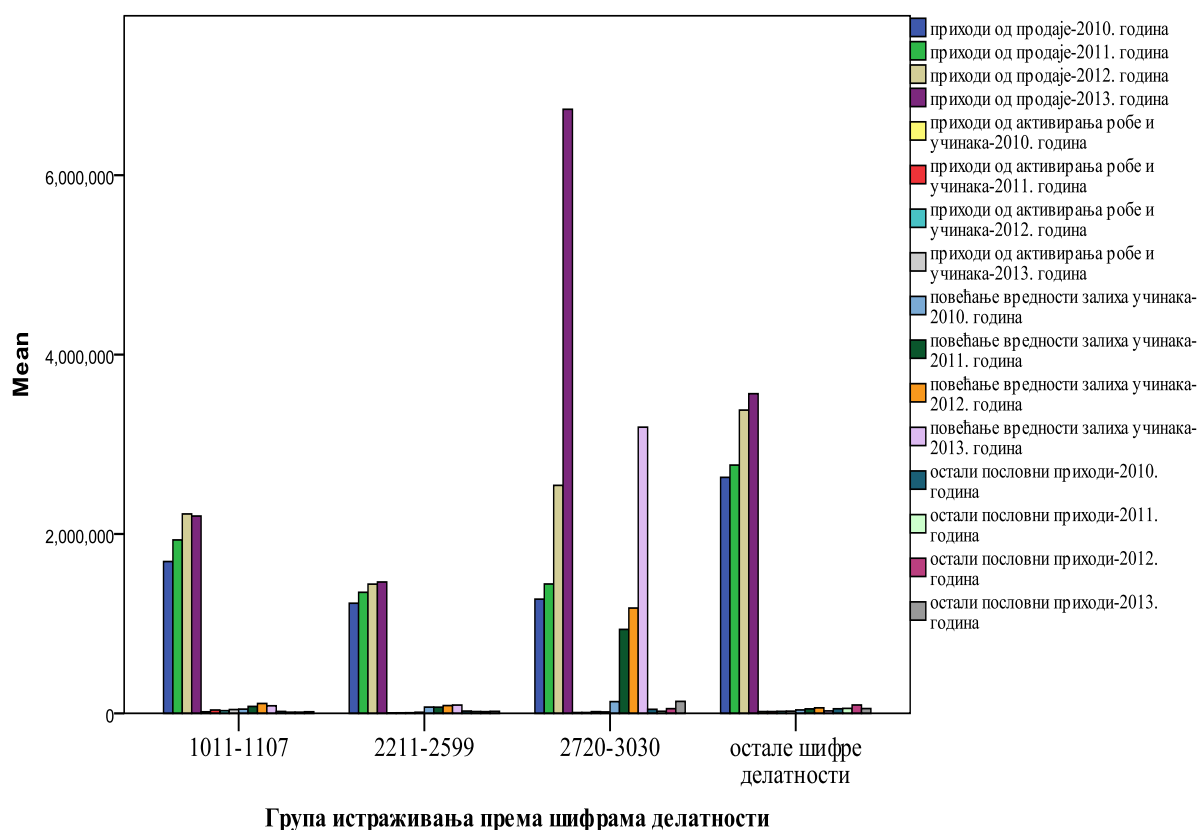
Напомена: 1. - највиши износ пословних прихода

3. – најнижи износ пословних прихода

Извор: Израда аутора

Претходно приказани поредак кретања просечних вредности пословних прихода група коришћених у истраживању, од 2010. до 2013. године, доводи до закључка да је најчешће највиши износ пословних прихода обележје Група 1 и 3 (Група 1 у 2010. и 2011. години, а Група 3 у 2012. и 2013. години), док најнижи износ пословних прихода карактерише Групу 2 (2010, 2011, 2012. и 2013. година).

Посматрајући даље кретање структуре пословних прихода предузећа обухваћених истраживањем, према групама које су сачињене према сродности делатности, у оквиру прерађивачке индустрије (графикон 61), од 2010. до 2013. године, могу се уочити просечне вредности учешћа свих врста пословних прихода предузећа.

Графикон 61: Кретање врста прихода који чине пословне приходе (у хиљ.дин.)

Извор: Израда аутора

Посматрајући просечне вредности пословних прихода предузећа према врстама које чине ову врсту прихода обухваћених истраживањем, према групама које су сачињене према сродности делатности, у оквиру прерађивачке индустрије, од 2010. до 2013. године, уочава се следеће (графикон 61):

- Кретање просечних вредности прихода од продаје показује да је код предузећа која чине Групе 1 (1011-1107), Групе 2 (2211-2599) и Групе 3 (2720-3030) у 2011. у односу на 2010. годину уочено смањење прихода од продаје, да би у 2012. години било извршено повећање ових врста прихода, који су поново смањени у 2013. години;
- Што се тиче прихода од активирања робе и учинака, као и повећања вредности залиха учинака, код предузећа Група 1 и 2 у 2011. години је извршено повећање ових категорија пословних прихода, чији износ је у 2012. години смањен и опет повећан у 2013. години. Кретање прихода од активирања робе и учинака предузећа Групе 3, карактерише у 2011. години извршено смањење ове категорије пословних прихода, чији износ је у 2012. години повећан и опет смањен у 2013. години;
- Кретање повећања вредности залиха учинака показује у случају предузећа Група 1 и 2, у 2011. години извршено повећање, чији износ је у 2012. години смањен и опет повећан у 2013. години. Повећање вредности залиха учинака Групе 3 је повећано у 2011. у односу на 2010. годину, али је у 2012. и 2013. години приметан тренд смањења ове позиције;
- Остали пословни приходи Групе 1 су у 2011. години смањени, да би након тога у 2012. и 2013. години имали тенденцију раста. У случају предузећа Групе 2 су у 2011. години повећани, да би након тога у 2012. и 2013. години имали тенденцију смањења. Што се тиче предузећа Групе 3, остали пословни приходи су у 2011. и 2012. години смањивани, да би у 2013. били повећани у односу на ниво из 2012. године;

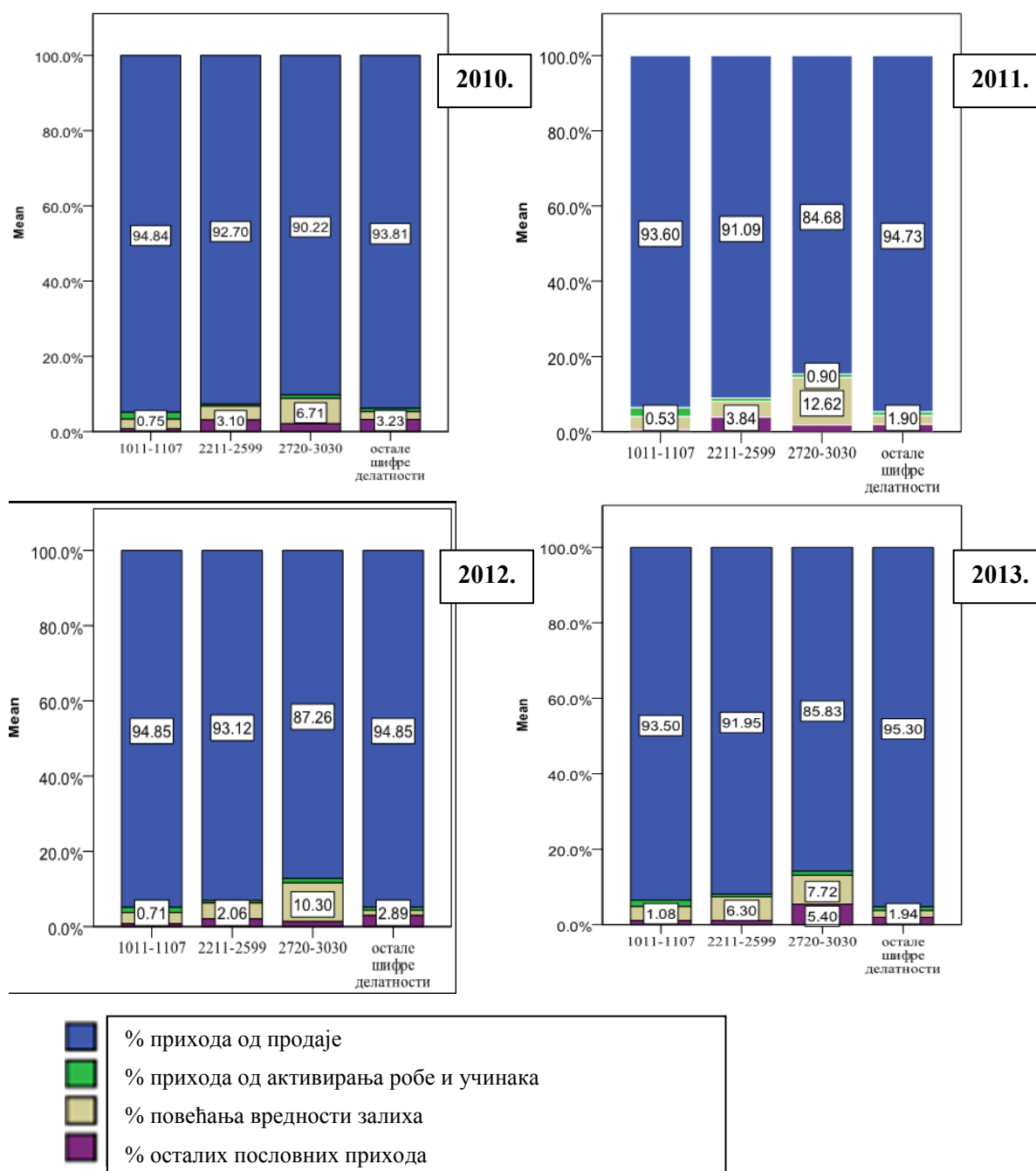
Табела 114: Поредак износа врста прихода који чине пословне приходе анализираних група према годинама

		Група 1	Група 2	Група 3
2010. година	Приходи од продаје	1.	2.	3.
	Приходи од активирања робе и учинака	1.	3.	2.
	Повећање вредности залиха учинака	3.	2.	1.
	Остали пословни приходи	3.	1.	2.
2011. година	Приходи од продаје	1.	2.	3.
	Приходи од активирања робе и учинака	1.	3.	2.
	Повећање вредности залиха учинака	3.	2.	1.
	Остали пословни приходи	3.	1.	2.
2012. година	Приходи од продаје	1.	2.	3.
	Приходи од активирања робе и учинака	1.	3.	2.
	Повећање вредности залиха учинака	3.	2.	1.
	Остали пословни приходи	3.	1.	2.
2013. година	Приходи од продаје	1.	2.	3.
	Приходи од активирања робе и учинака	1.	3.	2.
	Повећање вредности залиха учинака	3.	2.	1.
	Остали пословни приходи	2.	2.	1.

Напомена: 1. - највиши износ прихода

3. – најнижи износ прихода

Извор: Израда аутора

Слика 47: Кретање пословних прихода према врстама пословних прихода предузећа према групама од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

На основу претходно приказаног поретка кретања просечних износа прихода који чине пословне приходе група коришћених у истраживању, од 2010. до 2013. године, *може се уочити* да је највиши износ прихода од продаје обележје Групе 1 (2010, 2011, 2012. и 2013. година), док најнижи износ прихода од продаје карактерише Групу 3 (2010, 2011, 2012. и 2013. година). Што се прихода од активирања робе и учинака тиче, највиши износ је у истом периоду уочен код Групе 1 (2010, 2011, 2012. и 2013. година), док је најнижи износ прихода од активирања робе и учинака обележје Групе 2 (2010, 2011, 2012. и 2013. година). Сагледавајући остале пословне приходе може се уочити да је највиши износ уочен код Групе 2 (2010, 2011. и 2012. година), док је најчешће

најнижи износ осталих пословних прихода карактеристика Групе 1 (2010, 2011. и 2012. година) (табела 114 и слика 47).

С обзиром на значај који промена вредности залиха учинака може имати на повезаност са рачуноводственим импликацијама залиха недовршене производње, највиши износ повећања вредности залиха карактерише Групу 3 (2010, 2011, 2012. и 2013. година), док је најнижи износ повећања вредности залиха уочен код Групе 1 (2010, 2011, 2012. и 2013. година) (табела 114 и слика 47).

Анализом остварених пословних прихода предузећа према групама истраживања од 2010. до 2013. године може се уочити повећање просечних вредности пословних прихода посматраних група из године у годину. Ако погледамо просечне вредности кретања остварених пословних прихода предузећа према групама посматрања од 2010. до 2013. године, уочавамо да је највиши износ просечних пословних прихода обележје Групе 3 (3.147.270), затим Групе 1 (2.087.497) и најнижи просечни износ, Групе 2 (1.435.087) (у хиљ.дин.). Анализом структуре пословних прихода на основу просечног релативног учешћа врста пословних прихода, може се закључити следеће: Предузећа у оквиру Групе 1 карактеришу следеће просечне вредности удела према врстама које чине пословне приходе, приходи од продаје-94,2%, приходи од активирања робе и учинака-1,84%, повећање вредности залиха-3,19%, и остали пословни приходи-0,77%. За предузећа у оквиру Групе 2 уочене су следеће просечне вредности удела према врстама које чине пословне приходе, приходи од продаје-92,21%, приходи од активирања робе и учинака-0,67%, повећање вредности залиха-4,6%, и остали пословни приходи-2,52%. Предузећа у оквиру Групе 3 карактеришу следеће просечне вредности удела према врстама које чине пословне приходе, приходи од продаје-87%, приходи од активирања робе и учинака-1%, повећање вредности залиха-9,34%, и остали пословни приходи-2,66%. Посматрајући учешће врста пословних прихода на основу просечних релативних вредности у структури пословних прихода предузећа, може се закључити да је највећи просечни удео прихода од продаје уочен код Групе 1 (94,2%), као и највеће учешће прихода од активирања робе и учинака (1,84%). Највеће просечно повећање вредности залиха обележје је Групе 3 (9,34%) и осталих пословних прихода, такође, Групе 3 (2,66%).

Учињена анализа пословних прихода и структуре је битна у контексту повезаности са рачуноводственим импликацијама које залихе недовршене производње могу имати на биланс.

5.3.3.3 Анализа структуре резултата

Значај утврђивања структуре резултата је вишеструк и може показати да ли предузеће остварује позитиван или пак негативан резултат у делу пословних, финансијских и осталих активности. У складу са тим, и званичном шемом биланса успеха која захтева исказивање пословних прихода/расхода, финансијских прихода/расхода и осталих прихода/расхода, значајно је утврдити резултат за сваки од ових сегмената резултата. Тако се, динамика резултата по основу претходно наведених активности може сагледати коришћењем следеће табеле:

Табела 115: Структура финансијског резултата

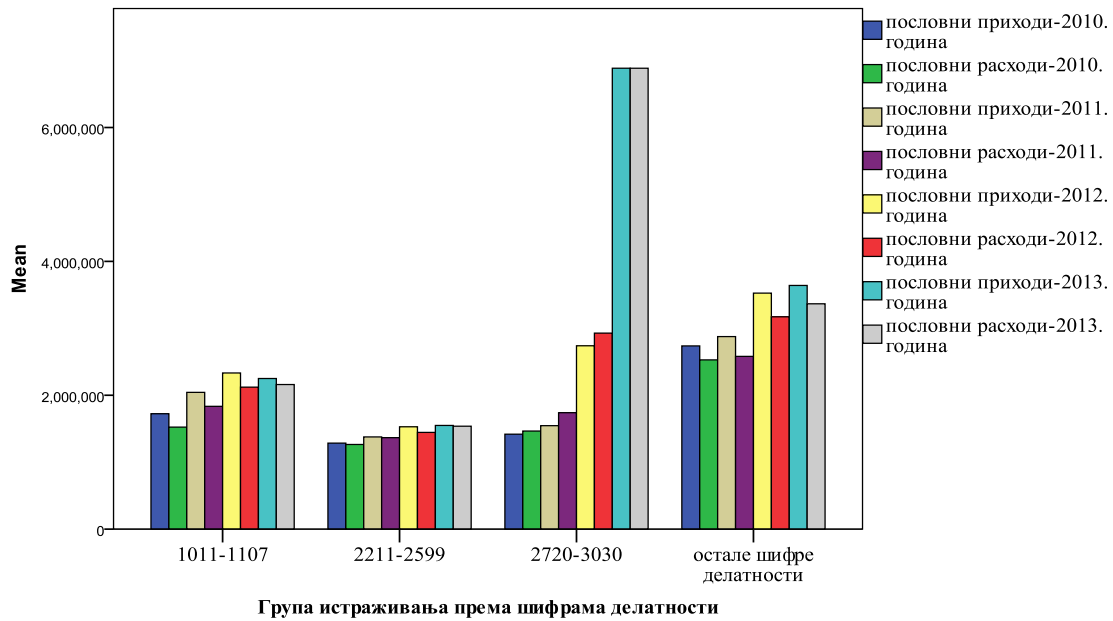
	Претходна година				Текућа година			
	Добитак	Добитак у %	Губитак	Губитак у %	Добитак	Добитак у %	Губитак	Губитак у %
1. Пословни добитак	-	-	-	-	-	-	-	-
2. Пословни губитак	-	-	-	-	-	-	-	-
3. Пословни резултат (1-2)								
4. Финансијски приходи	-	-	-	-	-	-	-	-
5. Финансијски расходи	-	-	-	-	-	-	-	-
6. Резултат из финансијске активности (4-5)								
7. Остали приходи	-	-	-	-	-	-	-	-
8. Остали расходи	-	-	-	-	-	-	-	-
9. Резултат из осталих активности (7-8)								
10. Нето финансијски резултат								

Извор: Израда аутора

Анализа сваког од чиниоца резултата предузећа треба да покаже да ли постоји критична тачка или пак врста резултата на коју се у будућем периоду може утицати. Анализа по важности у односу на врсте које чине финансијски резултат предузећа треба да покаже, да ли предузеће остварује позитиван резултат из редовне пословне делатности и динамику кретања тог резултата. То не значи да предузеће не треба да прати и анализира и резултат из финансијске и осталих активности, али првенствени фокус предузећа треба да буде на пословном резултату. Претходно наведено је из разлога, што предузеће не може имати успешне резултате пословних и осталих активности ако резултат из финансијске и осталих активности буде позитиван, а резултат на основу редовне пословне активности негативан. Зато се мора посветити пажња пословном резултату, али уз праћење и могућност утицаја и побољшања финансијских и осталих активности, односно резултата на основу ових активности. У оквиру анализе резултата, може се говорити о анализи динамике резултата, раста и уравнотежености, као и утврђивања одговарајућих одступања.

С обзиром на значај резултата из пословне активности, сагледаном, пре свега, кроз пословне приходе и пословне расходе и њихове појединачне позиције, за потребе предмета дисертације, у погледу повезаности са рачуноводственим импликацијама залиха недовршене производње, у наставку ће детаљније бити анализиран резултат из пословне активности група предузећа обухваћених истраживањем.

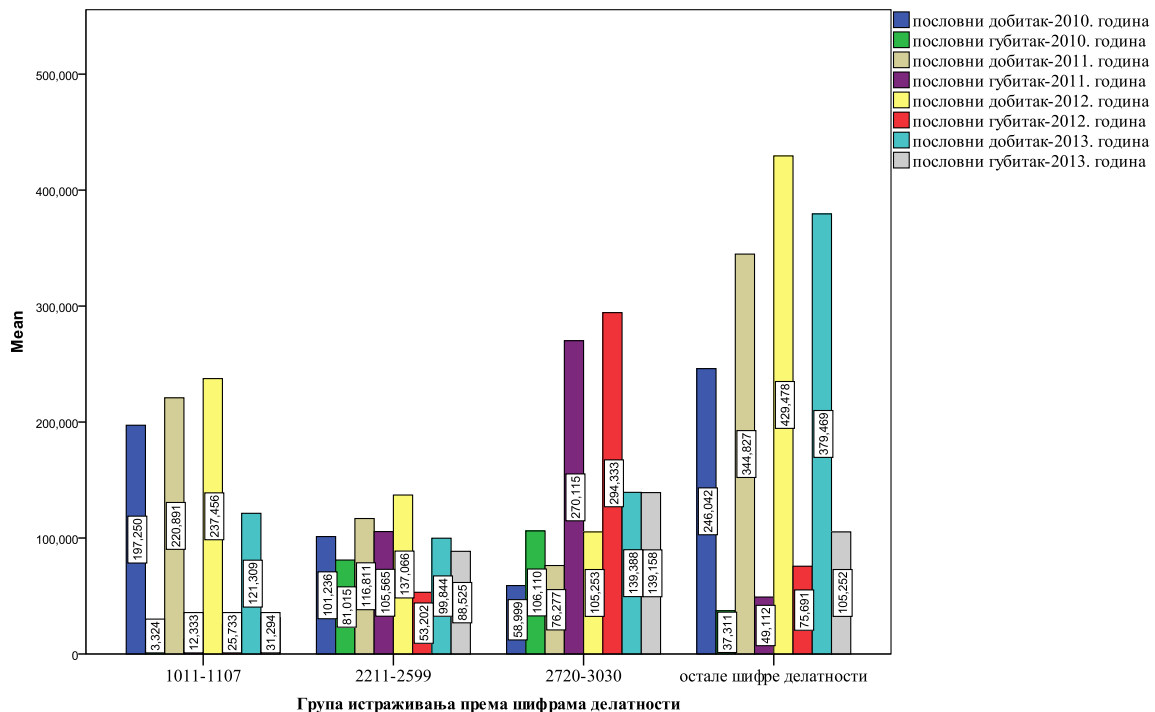
На основу истраживања у оквиру овог рада, а у складу са предузећима у оквиру прерађивачке индустрије, према групама истраживања, на графикону 62 је приказано кретање просечних вредности пословних прихода и пословних расхода од 2010. до 2013. године.

Графикон 62: Кретање пословних прихода и пословних расхода (у хиљ.дин.)

Извор: Израда аутора

У оквиру анализе резултата из пословних активности, може се говорити о анализи динамике резултата, раста и уравнотежености, као и утврђивању одговарајућих одступања. Тако се, у складу са посматраним групама истраживања, може говорити о кретању резултата из редовних пословних активности предузећа посматраних група од 2010. до 2013. године, који је приказан на графикону 63.

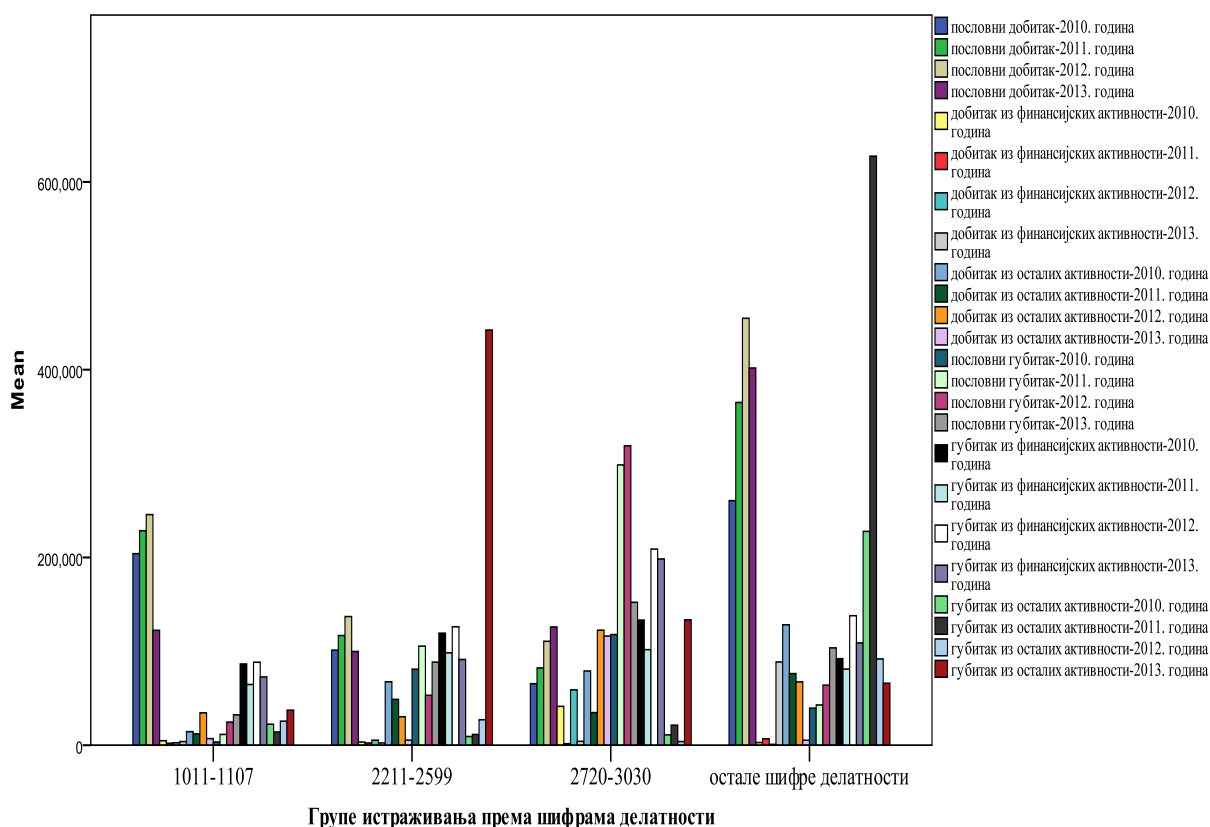
Графикон 63: Кретање пословног резултата (у хиљ.дин.)

Извор: Израда аутора

На основу просечних вредности оствареног резултата из пословних активности (пословног резултата) предузећа према групама истраживања, од 2010. до 2013. године,

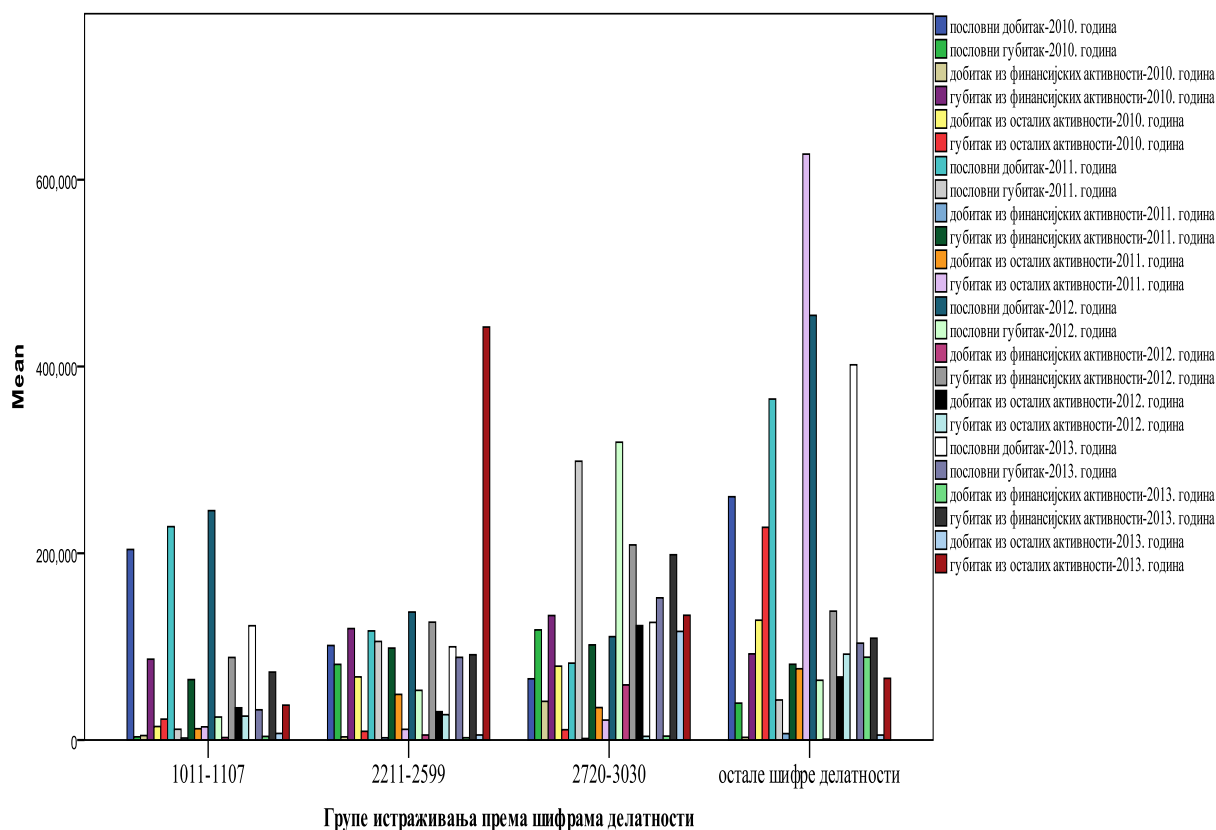
закључују се да предузећа Групе 1 и Групе 2 карактерише виши просечни износ пословног добитка у односу на остварени просечни износ пословног губитка. Предузећа Групе 3, за разлику од Групе 1 и 2, карактерише виши просечни износ пословног губитка. Предузећа у оквиру Групе 1 су остварила следеће просечне вредности пословног добитка и пословног губитка: пословни добитак-194.227, пословни губитак-18.771 (у хиљ.дин.). Предузећа у оквиру Групе 2 карактеришу следеће просечне вредности пословног добитка и пословног губитка: пословни добитак-113.739, пословни губитак-82.077 (у хиљ.дин.). Предузећа у оквиру Групе 3 карактеришу следеће просечне вредности пословног добитка и пословног губитка: пословни добитак-94.979, пословни губитак-202.429 (у хиљ.дин.). Посматрајући поредак остварених просечних вредности пословног добитка и пословног губитка, може се закључити да је највиши просечни пословни добитак посматраних група обележје Групе 1 (194.227), док је највиши просечни пословни губитак посматраних група обележје Групе 3 (202.429) (у хиљ.дин.).

Посвећујући посебну пажњу пословном резултату, праћењем његове динамике, раста и уравнотежености, као и утврђивањем одговарајућих одступања, на основу посматраних група истраживања, може се уочити да предузећа Групе 1 и Групе 2 од 2010. до 2013. године карактерише позитиван резултат редовне пословне активности, док предузећа Групе 3 у посматраном периоду најчешће карактерише негативан резултат из редовне пословне активности (изузев у 2013. години) (графикон 64 и графикон 65).

Графикон 64: Кретање структуре резултата од 2010. до 2013. године према врстама резултата (у хиљ.дин.)

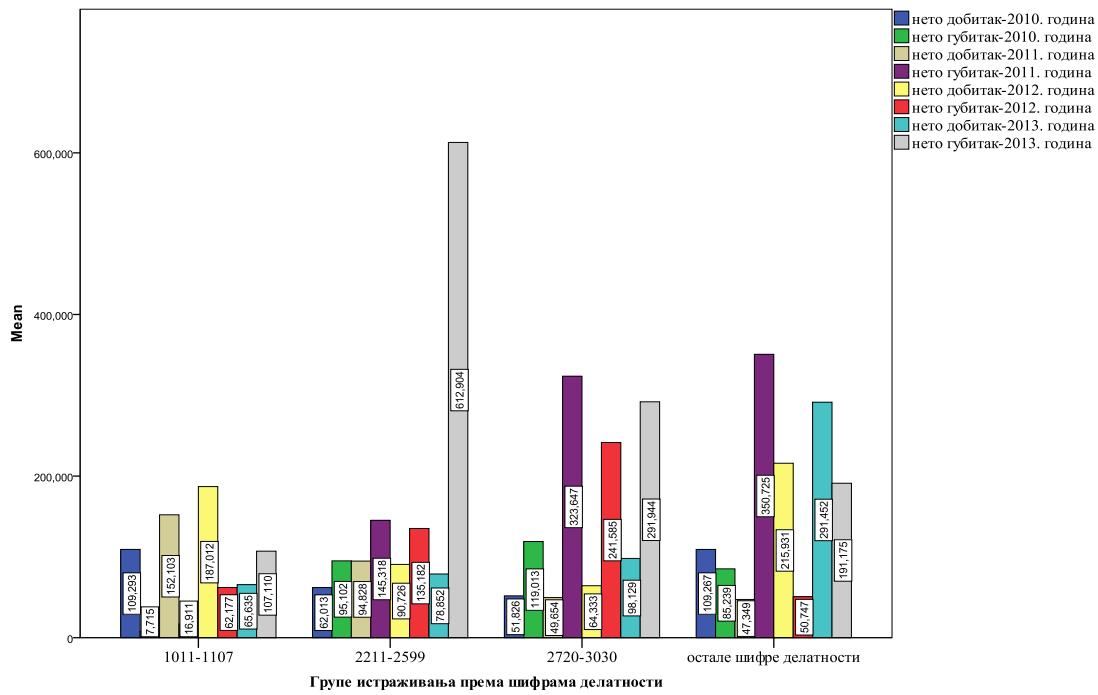
Извор: Израда аутора

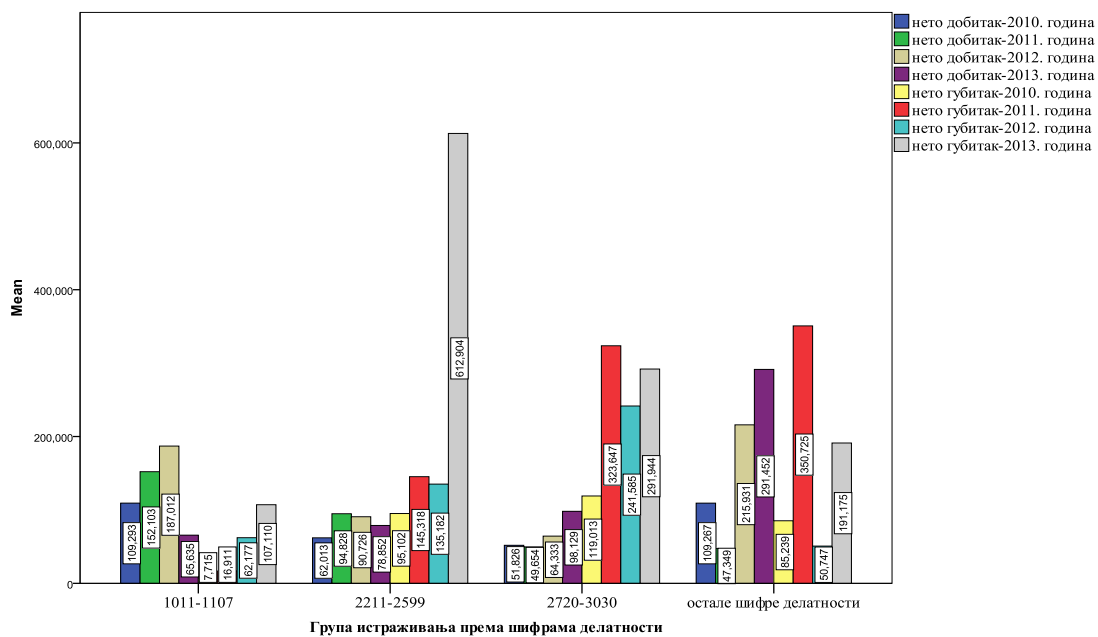
Графикон 65: Кретање структуре резултата од 2010. до 2013. године према годинама и врстама резултата (у хиљ.дин.)

Извор: Израда аутора

Посматрајући просечне вредности нето резултата предузећа, као могућност остварења позитивне вредности-нето добитка, или пак негативне-нето губитка, анализираних група истраживања од 2010. до 2013. године, може се уочити да предузећа Групе 1 (1011-1107) карактерише више нето добитка у односу на просечни нето губитак од 2010. до 2012. године, док је у 2013. години уочено више просечног нето губитка. Предузећа Групе 2 (2211-2599) и 3 (2720-3030), од 2010. до 2013. године карактерише више оствареног нето губитка (графикон 66 и графикон 67).

Графикон бб: Кретање нето добитка/губитка од 2010. до 2013. године (у хиљ.дин.)
Извор: Израда аутора

Графикон б7: Кретање нето добитка и нето губитка од 2010. до 2013. године (у хиљ.дин.)
Извор: Израда аутора

Анализом просечних вредности нето резултата предузећа према групама истраживања, од 2010. до 2013. године, може се донети закључак да предузећа Група 2 и 3 карактерише виши просечни износ нето губитка у односу на просечни износ нето добитка. Предузећа која послују у оквиру Групе 1 карактерише виши просечни износ нето добитка у односу на просечни износ нето губитка. За предузећа у оквиру Групе 1 се уочавају следеће просечне вредности нето добитка и нето губитка: нето добитак-128.510, нето губитак-48.478 (у хиљ.дин.). Предузећа у оквиру Групе 2 карактеришу

следеће просечне вредности нето добитка и нето губитка: нето добитак-81.605, нето губитак-247.126 (у хиљ.дин.). Предузећа у оквиру Групе 3 карактеришу следеће просечне вредности нето добитка и нето губитка: нето добитак-65.985, нето губитак-244.047 (у хиљ.дин.). Посматрајући поредак остварених просечних вредности нето добитка и нето губитка, може се закључити да је највиши просечан нето добитак посматраних група уочен код Групе 1 (128.510), док је највиши просечан нето губитак посматраних група обележје Групе 2 (247.126) (у хиљ.дин.).

На основу претходно приказане анализе резултата предузећа према групама истраживања, може се извући генерални закључак, у оквиру **Групе 1**, уочен је виши просечан износ пословног добитка, за разлику од резултата из финансијске активности и осталих активности, код којих просечан губитак има више учешће, те се и на основу прегледа просечних вредности оствареног нето добитка потврђује успешност биланса успеха предузећа ове групе. За предузећа која послују у оквиру **Групе 2** се може закључити, да иако је просечан резултат из пословне активности предузећа позитиван, резултат финансијских активности и осталих активности је негативан, па је и просечан остварени нето губитак виши од износа просечних остварених вредности нето добитка, те се биланс успеха предузећа ове групе може назвати делимично успешним. Предузећа која послују у оквиру **Групе 3** карактерише негативан резултат по основу пословне и финансијских активности, али позитиван у случају осталих активности, што се пак одражава на више учешће оствареног просечног нето губитка и самим тим се биланс успеха предузећа ове групе сматра неуспешним. Овај закључак је такав, из разлога што је много теже отклонити узроке губитка који се јављају у случају редовног пословања у односу на финансијску и остале активности. Разлоге разлика остварених просечних вредности добитка или губитка као резултата пословне активности, затим финансијске и осталих активности, група делатности коришћених у истраживању треба тражити, почевши, пре свега од редовне пословне активности предузећа, а затим се усмерити на финансијске и остале активности. Предузећа Групе 1 карактерише висок степен вероватноће да се у наредним периодима неће поновити негативан резултат из финансијске и осталих активности, нарочито што је остварен позитиван резултат из пословне активности, која има примарни фокус у пословању. Оно што се може истаћи конкретно за Групу 2, јесте да предузећа која припадају овој групи, остваривши позитиван резултат из пословне активности, а негативан из финансијских и осталих активности, треба да прибегну истраживању могућих фактора који су иницирали претходно, и тражењу могућих начина за смањење расхода из финансијских и осталих активности. Предузећа Групе 3 морају утицати, на првом месту на смањење износа пословних расхода у оквиру обављања редовне пословне активности, а затим и на смањење расхода из финансијске активности.

Хипотеза Х1: Вредновање залиха недовршене производње има значајан утицај на финансијски положај и успешност пословања предузећа:

је тестирана преко појединачне хипотеза, Х1(а). На почетку је тестирана хипотеза

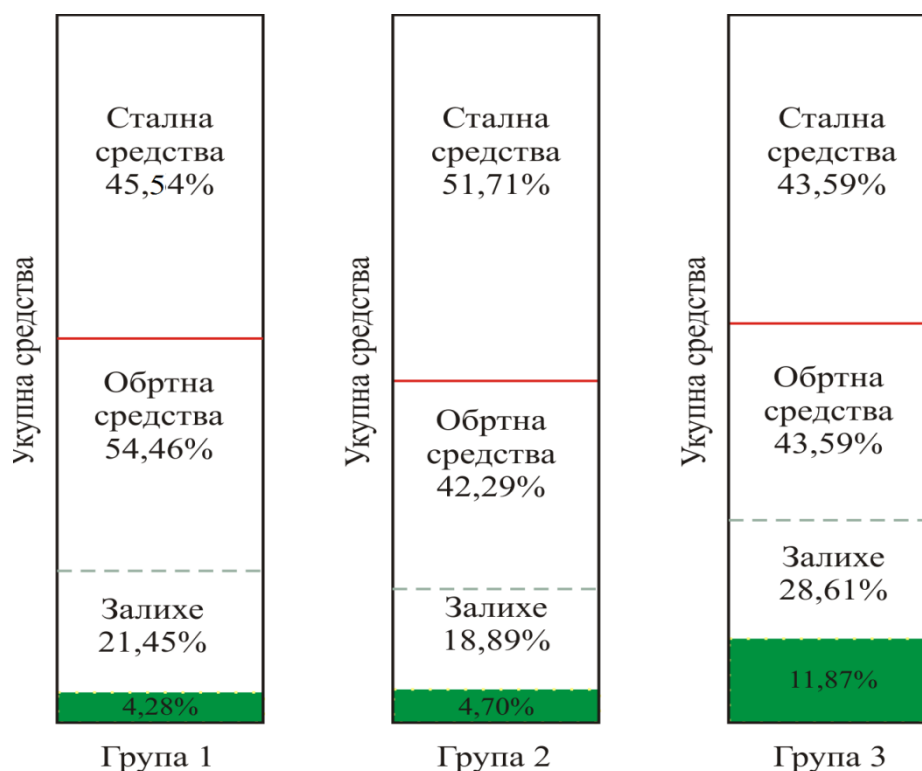
Х1(а): Виши или нижи износ залиха недовршене производње у билансу стања даје могућност менаџменту предузећа да утиче на финансијски положај. Хипотеза је постављена са циљем детаљнијег истраживања износа залиха недовршене производње у билансу стања. У том смислу је сагледано да ли виши или нижи износ залиха недовршене производње у билансу стања пружа могућност менаџменту предузећа да утиче на финансијски положај.

За тестирање хипотезе Х1(а) коришћена је претходно извршена анализа кретања динамике, структуре и утицаја појединих позиција финансијских извештаја предузећа

у којима су запослени испитаници (110 предузећа) од 2010. до 2013. године, како би било утврђено да ли степен учешћа недовршене производње у активи биланса стања указује на могући утицај те позиције на резултат предузећа.

Још једном су у наставку приказана структура просечних укупних средстава, затим обртних средстава и залиха, у контексту испитивања утицаја ниже или више вредности залиха недовршене производње на могућност утицаја на финансијски положај предузећа.

Приказане су на слици 48 просечне вредности укупне пословне имовине посматраних група истраживања предузећа која послују у оквиру прерађивачке индустрије од 2010. до 2013. године. Тако се може уочити да је учешће просечних вредности сталних средстава Групе 2 веће у односу на учешће просечних обртних средстава, док је просечно учешће обртне имовине Група 1 и 3 веће у односу на учешће просечне сталне имовине. Оно што се може уочити за Групу 3, на основу прегледа просечних вредности структуре пословне имовине је учешће просечних вредности обртне имовине у структури просечних укупних средстава од 43,59%, затим, учешће просечних вредности залиха у структури укупних средстава у износу од 28,61%, као и учешће просечних вредности залиха недовршене производње у износу од 11,87%. Група 1 учествује са 54,46% учешћа обртних средстава у структури укупних пословних средстава, 21,45% учешћа просечних вредности залиха у структури укупних средстава, а 4,28% учешћа просечних вредности залиха недовршене производње у структури укупних средстава. Група 2 учествује са 42,29% обртних средстава у структури укупних средстава, 18,89% залиха у структури укупних средстава и са 4,70% залиха недовршене производње у структури укупних средстава (слика 48).

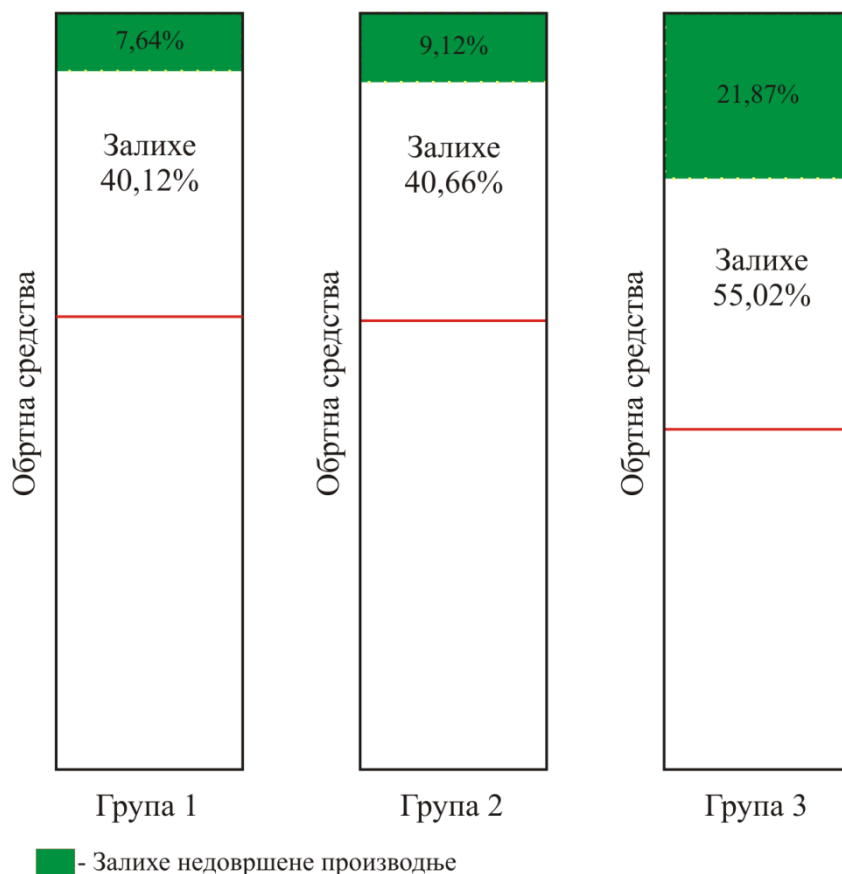

■ - Залихе недовршене производње

Слика 48: Структура просечних укупних средстава група истраживања од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

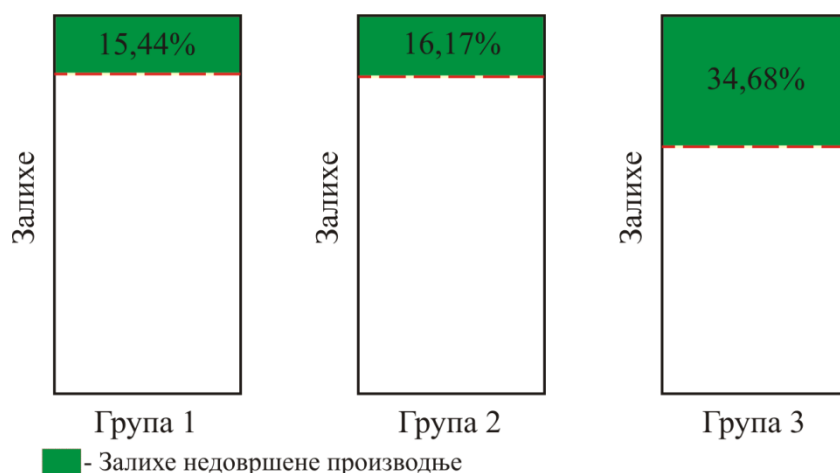
Сагледавајући даље просечне вредности и структуру обртних средстава група истраживања (слика 49), може се закључити следеће: Пратећи тренд учешћа залиха и залиха недовршене производње у структури укупних средстава, и структура обртних средстава показује да је највеће учешће залиха у структури обртних средстава обележје Групе 3-55,02%, као и највеће учешће просечних вредности залиха недовршене производње у структури обртних средстава у односу на остале посматране групе, и то 21,87%; Група 1 учествује са 40,12% просечних вредности залиха у структури обртних средстава-група 2 са 40,66%, док Група 1 учествује са 7,64% просечних вредности залиха недовршене производње у структури обртних средстава, а Група 2 са 9,12% (слика 49).

Слика 49: Структура просечних обртних средстава група истраживања од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

Сагледавајући даље просечне вредности и структуру залиха група истраживања (слика 50), може се закључити следеће: Структура залиха показује да највеће учешће залиха недовршене производње у структури залиха карактерише Групу 3-34,68%, затим Групу 2 са 16,17% просечних вредности залиха недовршене производње у структури залиха и Групу 1 са 15,44% учешћа (слика 50).

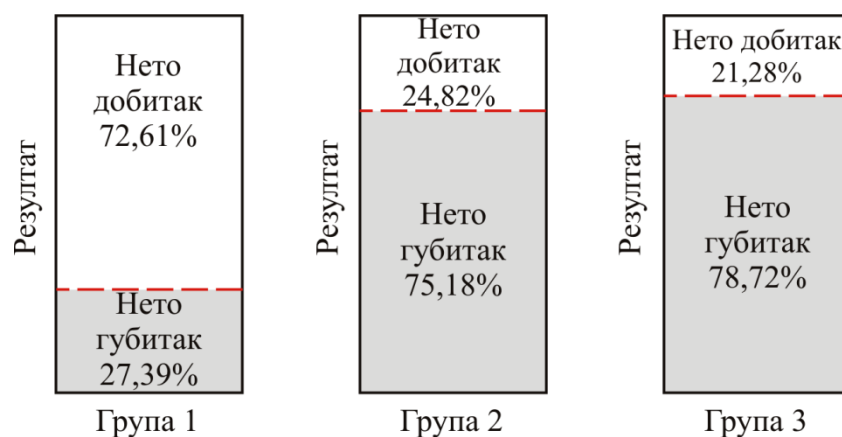
Слика 50: Структура просечних залиха група истраживања од 2010. до 2013. године

Извор: Израда аутора

Анализом учешћа просечних вредности залиха недовршене производње у структури залиха, затим обртних средстава, затим укупних средстава, посматраних група делатности у оквиру прерађивачке индустрије, може се уочити да је највеће учешће у свим посматраним структурама од 2010. до 2013. године обележје Групе 3 (34,68% у структури залиха, 21,87% у структури обртних средстава и 11,87% у структури укупних средстава), затим Групе 2 (16,17% у структури залиха, 9,12% у структури обртних средстава и 4,70% у структури укупних средстава), а најниже учешће карактерише Групу 1 (15,44% у структури залиха, 7,64% у структури обртних средстава и 4,28% у структури укупних средстава) (слике 48, 49 и 50).

Још једном се остврћемо на претходно приказано учешће, кроз високо учешће залиха недовршене производње у структури залиха, затим, у структури обртних средстава, као у структури укупних средстава предузећа Групе 3. Предузећа Групе 2 имају мање учешће залиха недовршене производње у напред наведеним структурама, а предузећа Групе 1 још мање.

Посматрајући даље кретање оствареног просечног резултата (слика 51), може се уочити да је у оквиру посматраних група делатности од 2010. до 2013. године, највећи просечан добитак карактеристичан за Групу 1, док је најмањи просечан добитак уочен код Групе 3. Такође, уочава се да је у посматраним годинама учешће просечног добитка Групе 1 далеко веће у односу на просечан нето губитак предузећа ове групе што није случај са предузећима Група 2 и 3. Групе 2 и 3 карактерише далеко веће учешће просечног губитка у односу на просечан добитак у посматраним годинама, а већи просечни губитак се може уочити код предузећа Групе 3 у односу на Групу 2.

Слика 51: Структура просечног резултата група истраживања од 2010. до 2013. године
Извор: Израда аутора

Претходно приказаним анализама и структурама добијен је одговор на питање: да ли степен учешћа недовршене производње у активи биланса стања указује на могући утицај те позиције на резултат предузећа.

Сходно добијеним резултатима и претходној дискусији приликом развоја хипотеза, може се констатовати да је **хипотеза X1(а) потврђена**. Тако је уз помоћ претходно приказане појединачне хипотезе и теоријских постулата и емпиријским истраживањима у оквиру докторске дисертације потврђено да виши или нижи износ залиха недовршене производње у билансу стања даје могућност менаџменту предузећа да утиче на финансијски положај.

Следи тестирање појединачне хипотезе **X1(б)**, која гласи: Предузећа са вишим/нижим залихама недовршене производње имају већу склоност да прецењују/потцењују резултат или успешност пословања. И ова хипотеза је постављена са циљем детаљнијег истраживања износа залиха недовршене производње у билансу стања, и тако је сагледано да ли предузећа са вишим или нижим износом залиха недовршене производње у билансу стања имају већу склоност да утичу на прецењивање или потцењивање резултата односно успешности пословања.

За тестирање хипотезе X1(б) коришћен је Спearманов коефицијент корелације, који је коришћен како би се утврдило да ли степен утицаја залиха недовршене производње на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа има свој одраз, односно утицај на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа. Значајност корелације је приказана у форми звездаца поред саме корелације (табела 116).

Табела 116: Преглед резултата корелационе анализе

		Степен утицаја залиха недовршене производње на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа;	
<i>Spearman's rho</i>	Степен утицаја залиха недовршене производње на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа;	Correlation Coefficient	0,877**
		Sig. (2-tailed)	0,000
		N	110

Извор: Израда аутора

Веза између степена утицаја залиха недовршене производње на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа, истражена је помоћу Спирмановог коефицијента корелације. Тако се, на основу спроведене корелационе анализе, може увидети да постоји позитивна корелација између степена утицаја залиха недовршене производње на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа. Према *Cohen*-у (1998: 79-81), постоји велика позитивна корелација ($\rho=0,877$) између степена утицаја залиха недовршене производње на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа. С обзиром на то да је испуњен услов статистичке значајности ($p=0,000$), сходно добијеним резултатима и претходној дискусији приликом развоја хипотеза, може се констатовати да је **хипотеза Х1(б) потврђена**.

Након тестирања појединачних хипотеза Х1(а) и Х1(б) може се закључити да је **посебна хипотеза** да вредновање залиха недовршене производње има значајан утицај на финансијски положај и успешност пословања предузећа, **потврђена**.

5.5 Научни и стручни допринос

Емпиријско изучавање проблематике вредновања залиха недовршене производње и утицај на финансијски положај и успешност пословања извршено је у предузећима прерађивачке индустрије у Републици Србији на узорку од 110 великих и средњих предузећа. Примарним истраживањем утврђено је да је управљање залихама у предузећима обухваћеним узорком најчешће организовано у оквиру осталих функција, а не као самостална функција, а да је говорећи о самој врсти производа и начину диверсификације производног програма, закључено да, у просеку, већи број предузећа производи различите, али међусобно повезане производе. Што се тиче софтвера који се користи за рачуноводствено евидентирање залиха, утврђено је да је то најчешће индивидуални софтвер.

На питања о обрачуну трошкова и учинака, испитаници су у просеку најчешће одговорили да сматрају да је организован обрачун трошкова и учинака и контни план класе 9, док незнатно мањи број испитаника сматра да је исти у потпуности организован. У том смислу, за обрачун трошкова и учинака најчешће се у предузећима прерађивачке индустрије користи обрачун по стварним трошковима. Истраживањем је такође утврђено да се у већини предузећа утврђују трошкови по фазама производног циклуса, конкретно у 73,4% предузећа, за разлику од око четвртине анкетираних предузећа, конкретно 26,6%, у којима се не врши утврђивање трошкова по фазама производног циклуса. Ово питање представља једно од битнијих у смислу утицаја на резултат и извођења закључака о утврђивању цене коштања након неког степена обрачуна довршености учинака. У складу са важношћу овог питања, даље је утврђено и да већи број испитаника, конкретно 60,6%, сматра да се приликом вршења пописа у предузећу захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње, док је више од трећине испитаника, тачније 39,4%, одговорило да се приликом вршења пописа не захтева претходно наведено. Анализа одговора на претходна два питања ствара сумњу истраживача и окружења, по питању организационих питања пописа и адекватно утврђеног степена довршености учинака и

самим тим и цене коштања код оних предузећа код којих се не захтева да се на пописним листама истакне степен завршености, у смислу сумње на креативно рачуноводство. Степен довршености учинака представља битан фактор приликом указивања на рачуноводствене импликације залиха недовршене производње, у смислу да може имати утицаја на резултат предузећа као целине. Претходно може довести до тога да неутврђени или неадекватно утврђени степен завршености учинака може имати утицај на трошкове производње, односно на цену коштања учинака након неког степена довршености и тиме имати утицај на резултат предузећа као целине.

У складу са провером примене МРС-а приликом формирања цене коштања, утврђено је да, у просеку, највећи број испитаника приликом формирања цене коштања залиха поштује МРС 2. Приликом анализе одговора на ово питање, може се истаћи да извесно ограничење, конкретно код овог питања, представља могућност да су испитаници можда прибегли давању друштвено прихватљивог одговора, иако у ситуацији можда није тако, јер би можда реалан одговор створио сумњу истраживача и окружења на одређене „недозвољене” поступке, који су у супротности са применом професионалне регулативе. Даље је утврђено да већина испитаника сматра да структуру цене коштања чине: трошкови директног материјала израде, трошкови директних зарада, општи трошкови производње, остали трошкови у оној мери у којој су настали приликом довођења залиха на њихово садашње место и садашње стање и трошкови финансирања (позајмљивања), а што је неопходно предвидети рачуноводственом политиком о мерењу и процењивању залиха. Говорећи и даље о значају трошкова, утврђено је да, у просеку, у већем броју предузећа у којима су испитаници запослени, постоји јасна подела трошкова на фиксне и варијабилне, као и да је формирана извештајна база свих врста трошкова који настају у предузећу. На основу одговора испитаника, а на питање, да ли се у предузећу врши утврђивање фактора који утичу на рационализацију поступака и активности у циљу снижења трошкова, најчешћи одговор је да се често врши утврђивање. Том приликом се, у просеку, највише утиче на могућности смањења општих трошкова производње. Структура одговора испитаника на питање да ли се у предузећу врши планирање и рационализација у смислу смањене цене коштања залиха недовршене производње, показује да се у највећем броју предузећа често врши планирање и рационализација у смислу смањене цене коштања залиха недовршене производње. Делокруг општих трошкова, укључујући различите врсте трошкова, нуди више могућности утицаја на смањење, те на тај начин смањење цене коштања, за разлику од директних трошкова материјала и зарада, те привлачи пажњу менаџера.

Сагледавајући критичне тачке приликом рачуноводственог третмана залиха недовршене производње, утврђено је да је, у просеку, најчешће коришћена метода уз помоћ које се обавља вредновање излазне вредности залиха недовршене производње, метода просечне цене, и то 63,6%, а да се ЛИФО метода не користи уопште, што је у складу са забраном њене употребе према МРС 2 који се примењује у Републици Србији. ФИФО метода се просечно на основу истраживања примењује 15%. Следећим критичним питањем у вези са залихама недовршене производње утврђено је да је најчешће коришћен начин вредновања залиха недовршене производње на датум биланса коришћењем цене коштања, за разлику од коришћења нето продајне цене која је ниже од цене коштања. Имајући у виду да већи број испитаника користи цену коштања, поставља се питање да ли се у наведеним предузећима поштује начело опрезности, ако се на основу одговора испитаника уочава да се најчешће не примењује нето продајна цена која је нижа од цене коштања, односно да ли је нето продајна цена стварно виша од цене коштања. Претходно наведено ствара сумњу да се на овај начин, можда не прикрива тежња да се залихе не отписују, јер би то свакако утицало на пословне расходе и самим тим на резултат предузећа као целине.

Говорећи о интерним актима који обухватају и процедуре у вези са залихама недовршене производње, у анкетираним предузећима, на основу одговора испитаника, утврђено је да у највећем броју предузећа постоји интерни акт који регулише питања залиха недовршене производње. Самим тим у већини предузећа су у оквиру напомена уз финансијске извештаје, посебно сагледане рачуноводствене политике које се односе на недовршену производњу. Обухваћеност рачуноводственим политикама је показала да највећи број предузећа има у потпуности дефинисан начин одобравања директних трошкова израде, затим општих трошкова производње и дефинисан начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе општим актом. Овде се може извести закључак да предузећа у којима су запослени испитаници, примењују традиционалне системе обрачуна трошкова за одобравање директних трошкова израде, затим општих трошкова производње и распоређивање општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе, што је потврђено и одговорима да се најчешће за обрачун трошкова и учинака користи обрачун по стварним трошковима. У том смислу, као закључак и могуће унапређење претходно наведеног одобравања и распоређивања трошкова, истиче се да би нови савремени системи обрачуна трошкова можда били валиднији, али да се свакако, као један од највећих недостатака њихове имплементације, истиче то што су скупи за примену.

У складу са предметом истраживања и утврђивања да ли залихе недовршене производње утичу на биланс стања, и биланс успеха предузећа, примарним истраживањем, у просеку, утврђено је да најчешће, код највећег броја предузећа, утичу у скромној мери. Испитаници у просеку сматрају да је најчешће делимично тачна тврдња да скривени губици који се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу да имају утицај, на финансијски положај и успешност пословања предузећа. Говорећи о тврдњи да скривени добици који се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу да имају утицај, на финансијски положај и успешност пословања предузећа, највећи број испитаника сматра да је ово у потпуности нетачна тврдња. Сагледавајући одговоре испитаника на тврдњу да се недовршена производња отписује испод своје цене коштања, односно своди на ниво продајне цене ако је продајна цена нижа у односу на цену коштања, највећи број сматра да је ово за случај пословања њихових предузећа у потпуности нетачна тврдња. С обзиром да су и код постављеног питања о начину вредновања залиха недовршене производње на дан биланса, испитаници најчешће одговорили да користе цену коштања, а не нето продајну цену која је ниже од цене коштања, опет се поставља питање да ли се у наведеним предузећима поштује начело опрезности, када се опет уочава да највећи број испитаника не користи отписивање цене коштања на ниво продајне цене, која је нижа од цене коштања. И овим питањем потврђена је сумња да се можда залихе не отписују, због утицаја на пословне расходе и самим тим на резултат предузећа као целине. Највећи број испитаника сматра да је у потпуности тачна тврдња да се крајњим и почетним вредностима залиха, односно повећањем или смањењем залиха у току године, утиче на повећање или смањење прихода и самим тим на финансијски резултат предузећа. Анализа претходно наведених тврдњи, наводи на сумњу истраживача да постоји могућност да су испитаници можда дали друштвено прихватљив одговор, јер би можда реалан одговор створио сумњу на одређене „недозвољене” поступке, преварне радње или пак малверзације.

Проблематика вредновања залиха недовршене производње је уз помоћ примарних података добијених истраживањем допуњена и секундарним подацима, те су и на тај начин употпуњени закључци. Извршеном компаративном анализом појединих група делатности у оквиру прерађивачке индустрије, односно појединих позиција финансијских извештаја знатно је побољшан квалитет примарних података. На овај

начин је допуном истраживања по основу одговора испитаника који су запослени у предузећима прерађивачке индустрије, преузимањем и коришћењем одређених позиција из финансијских извештаја битних за утицај вредновања залиха недовршене производње на финансијски положај и успешност пословања, приказано кретање и динамика битних показатеља, структуре одређених позиција и неопходних елемената за још детаљнији приказ оцене претходно наведеног утицаја. Резултати добијени овим истраживањем на примеру предузећа из сектора прерађивачке индустрије служиће као основа за даљу разраду и анализу утицаја вредновања залиха недовршене производње на финансијски положај и успешност пословних субјеката из других области.

Научно-истраживачки доприноси ове дисертације се могу сагледати у појашњењу и потпунијем сагледавању вредновања залиха недовршене производње, како са теоријског, тако и са стручног аспекта. У теоријском смислу дисертација је омогућила синтезу и укрштање теоријских сазнања о проблематици вредновања залиха недовршене производње. Друштвени значај овог истраживања је примена актуелних сазнања о значају и улози вредновања залиха недовршене производње кроз могући утицај на финансијски положај и успешност пословања, односно на могуће манипулације са резултатом преко ове позиције. С обзиром на оскудна досадашња истраживања и интересовања истраживача за ово поље, посебан значај се огледа у препознавању овог поља као значајним и истовремено и критичним у делу вредновања и даљег утицаја на финансијски положај и успешност пословања. Тако се, несумњиво отварају нова истраживачка питања и критичне тачке истраживања залиха недовршене производње. Када говоримо о правцима истраживања ове теме, као будући корак нових истраживања у овој области може бити извршено истраживање које гарантује присуство истраживача приликом обрачуна степена довршености учинака у предузећима, и самостално закључивање о исправности коришћених процедура, као и статистичка и рачунарска анализа предузећа из области прерађивачке индустрије, кроз различите упоредне анализе и анализе предузећа различитих шифри делатности у оквиру прерађивачке индустрије, у смислу сагледавања мањих или виших износа залиха недовршене производње и њихових импликација на финансијски положај и успешност пословања предузећа.

Навешћемо неколико резултата, емпиријским истраживањем и анализом секундарних података, који уједно представљају стручне доприносе дисертације и смернице за коришћење и унапређење пословне праксе предузећа на следећи начин:

Прво, разматран је степен учешћа недовршене производње у активи биланса стања предузећа, и самим тим указано на могући волумен утицаја ове позиције на резултат предузећа. Компаративном анализом кретања и динамике битних показатеља, структуре одређених позиција и неопходних елемената појединих група делатности у оквиру прерађивачке индустрије, разјашњени су могући утицаји учешћа недовршене производње на резултат предузећа, односно могућност да се резултат подешава кроз вредновање залиха. Посебно треба истаћи да постојање залиха недовршене производње зависи од специфичности индустрије и делатности предузећа, те је у складу са тим и разматран утицај недовршене производње према групама истраживаних делатности у оквиру прерађивачке индустрије. Предузећа у оквиру прерађивачке индустрије на основу специфичних области делатности, подељена су на три групе. Тако Групу 1 чине предузећа која се баве производњом прехрамбених производа и пића, Групу 2, предузећа која се баве производњом производа од гуме и пластике, производа од осталих неметалних минерала, основних метала и металних производа, осим машина и уређаја, док је Група 3 састављена од предузећа која обављају производњу електричне опреме, непоменутих машина и непоменутих опреме, моторних возила, приколица и полуприколица и осталих саобраћајних средстава.

Извршеном анализом кретања динамике, структуре и утицаја појединих позиција финансијских извештаја предузећа у којима су запослени испитаници (110 предузећа) од 2010. до 2013. године, утврђено је следеће за одређене специфичне области у оквиру прерађивачке индустрије:

1. највеће учешће приликом анализе просечних вредности залиха недовршене производње у структури залиха, затим обртних средстава, затим укупних средстава, посматраних група делатности у оквиру прерађивачке индустрије, је обележје Групе 3, и то 34,68% у структури залиха, 21,87% у структури обртних средстава и 11,87% у структури укупних средстава;
2. посматрајући анализу учешћа просечних вредности залиха недовршене производње у структури залиха, затим обртних средстава, затим укупних средстава, посматраних група делатности у оквиру прерађивачке индустрије, предузећа Групе 2 карактерише 16,17% учешћа у структури залиха, 9,12% у структури обртних средстава и 4,70% у структури укупних средстава;
3. најмање учешће у анализи просечних вредности залиха недовршене производње у структури залиха, затим обртних средстава, затим укупних средстава, посматраних група делатности у оквиру прерађивачке индустрије, је обележје Групе 1, и то 15,44% у структури залиха, 7,64% у структури обртних средстава и 4,28% у структури укупних средстава;

Рација ликвидности и одабрана рација активности потврђују остварене ниже просечне вредности рация опште, редуциране ликвидности, нето обртних средстава, затим коефицијента обрта пословне, затим обртне имовине, залиха и залиха недовршене производње Групе 3 у односу на Групе 1 и 2, а највише просечне вредности претходно наведених коефицијената Групе 1. Сагледавајући даље кретање оствареног просечног резултата истих група прерађивачке индустрије, уочено је да у оквиру посматраних група делатности од 2010. до 2013. године, највећи просечан добитак карактерише Групу 1, док је најмањи просечан добитак уочен код Групе 3. Такође, у посматраним годинама учешће просечног добитка Групе 1 је далеко веће у односу на просечан нето губитак предузећа ове групе, што није случај са предузећима Група 2 и 3. Групе 2 и 3 карактерише далеко веће учешће просечног губитка у односу на просечан добитак у посматраним годинама, а већи просечни губитак је уочен код предузећа Групе 3 у односу на Групу 2. Претходно приказаним резултатима утврђено је да виши или нижи износ залиха недовршене производње у билансу стања даје могућност менаџменту предузећа да утиче на финансијски положај, а такође је на основу спроведене корелационе анализе, утврђено да постоји позитивна корелација између степена утицаја залиха недовршене производње на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа и потврђено да предузећа са вишим или нижим износом залиха недовршене производње у билансу стања имају већу склоност да утичу на прецењивање или потцењивање резултата односно успешности пословања.

Друго, разјашњени су улога, процедуре и начини функционисања различитих система обрачуна трошкова у функцији вредновања залиха, што представља основу да се укаже менаџменту предузећа на критичне тачке на које треба да обрати пажњу код подешавања интерног обрачуна залиха недовршене производње, као и обрачуна степена довршености учинка у различитим делатностима. Спроведеним примарним истраживањем утврђено је да се најчешће у предузећима прерађивачке индустрије и даље користи обрачун по стварним трошковима. У том смислу разматрана је развијеност система обрачуна трошкова и контног плана класе 9, као и развијеност и примена стандарда у смислу мање или веће развијености и тиме остављеног простора за могуће манипулације у делу утицаја залиха недовршене производње на резултат предузећа. Статистичком анализом података добијених примарним истраживањем

утврђено је корелационом анализом и потврђено Kruskal-Wallis тестом, да постоји позитивна корелација и веза између степена развоја обрачуна трошкова и учинака и контног плана класе 9 и примене стандарда МРС 2 приликом формирања цене коштања залиха и тиме остављеног мањег или већег простора за утицај менаџмента на резултат. Такође, даљом статистичком анализом утврђено је уз помоћ Ни-квадрат теста независности, да не постоји статистички значајна веза између оних предузећа у којима се користи обрачун по стварним трошковима и оних у којима се користи обрачун по планским (потпуним или делимичним) са захтевом да се приликом пописа залиха недовршене производње на пописним листама јасно истакне степен завршености производње који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње. Такође, истим тестом је утврђено не постоји статистички значајна веза између оних предузећа у којима се користи обрачун по стварним трошковима и оних у којима се користи обрачун по планским (потпуним или делимичним) са утврђивањем трошкова по фазама производног циклуса. Тестирањем ових питања указано је на то, да ли системи обрачуна трошкова примењени у предузећима у нашој земљи дају могућност менаџменту да утиче на обрачун степена довршености учинака и утврђивање цене коштања након неког степена довршености.

Треће, залихе недовршене производње су препознате као критична тачка у случају интерних општих аката којима је регулисано ово поље и самим тим, указано на значај регулисања процедура и поступака у вези са залихама недовршене производње интерним актима. На основу исказаних делова напомена уз финансијске извештаје изабраних предузећа прерађивачке индустрије, уочено је да су они делови напомена који се односе на залихе идентично или са малим прилагођавањима примењени код већине предузећа, на начин пресликавања делова стандарда МРС 2 који се односи на ово поље, па тако не служе у потпуности корисницима да из истих могу уочити све специфичности билансирања залиха недовршене производње и осталих залиха. Тако се препоручује откриће методе вредновања залиха и свих оних специфичних и самим тим и критичних момената приликом билансирања залиха недовршене производње и осталих залиха, како би напомене уз финансијске извештаје предузећа у погледу залиха, исказане у складу са специфичним пословима и делатношћу предузећа, а поштовајући регулативу, биле довољно информативне у смислу свих информација везаних за ово поље. Посебно треба истаћи да тренутно у Републици Србији не постоје усаглашени ставови и правила приликом садржаја општих аката предузећа у вези са залихама недовршене производње у односу на препоруке за усаглашавањем и препознавањем свих критичних тачака у вези са залихама недовршене производње као деловима интерних аката предузећа. Такође, истичу се препоруке да се општим актом – рачуноводственим политикама обухвати начин одобравања директних трошкова израде, општих трошкова производње, као и начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе. Коришћењем статистичке анализе и у овом делу, уз помоћ Ни-квадрат теста независности, утврђено је да не постоји статистички значајна веза између оних предузећа у којима су општим актом регулисана питања залиха недовршене производње и оних у којима није регулисано ово питање са захтевом да се приликом пописа залиха недовршене производње на пописним листама јасно истакне степен завршености производње и тако представља фактор утицаја на финансијски резултат предузећа као целине. На основу свега наведеног може се закључити да интерна регулатива у Републици Србији још увек није довољно развијена у смислу свеобухватности специфичних питања рачуноводственог третмана залиха недовршене производње производних предузећа. У смислу побољшања потребно је, пре свега, интерним актима предвидети све могуће критичне и мање критичне тачке у вези са рачуноводственим третманом залиха

недовршене производње, како би се омогућила основа и самим тим и дефинисали детаљни поступци у складу са специфичним пословима и делатношћу предузећа.

Четврто, као посебна критична тачка у обрачуну трошкова и учинака препознат је обрачун процента степена довршености учинака у предузећима. Самим тим, обрачун процента довршености учинака размотрен је у смислу развијености и могућих манипулација у овом делу, односно преко смерница на могуће манипулације у делу степена завршености учинака. Такође, може се истаћи препорука да се приликом пописа недовршене производње у предузећима на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, са становишта трошкова материјала за израду, и општих трошкова производње, као и то да овај попис треба вршити више пута у току године, а не само на крају пословне године. И приликом сагледавања ове критичне тачке, уз помоћ Ни-квадрат теста независности, утврђено је да постоји статистички значајна веза између оних предузећа у којима се врши утврђивање трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и оних у којима се не врши са захтевом да се приликом пописа недовршене производње захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње и тако представља фактор могућег утицаја на резултат предузећа као целине. Смерница која се може истаћи која уједно представља и препоруку у оквиру овог дела, је та, да у предузећима треба бити примењено утврђивање трошкова по фазама производног циклуса, јер се тако олакшава да се приликом пописа утврди и јасно на пописним листама истакне степен довршености учинака, што би требало бити дефинисано одговарајућим интерним актима предузећа, јер се на тај начин може утицати на смањење ризика могућег утицаја на резултат.

Пето, као такође једна од посебно критичних тачака у обрачуну трошкова и учинака, разматрана је и развијеност обрачуна цене коштања учинака након неког степена довршености, и тиме указано да ово може имати утицај на подешавање резултата и финансијског положаја сходно циљевима менаџмента. Самим разматрањима могућих манипулација у деловима обрачуна степена довршености и обрачуна цене коштања учинака након неког степена довршености, указано је на начине могућих манипулација вредности залиха недовршене производње. У вези са овим критичним питањем, корелационом анализом утврђено је да постоји позитивна корелација између утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и степена примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха и тако представља фактор могућег утицаја на резултат. Истом анализом утврђено је да постоји позитивна корелација између утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и обухваћености начина одобравања директних трошкова израде, затим општих трошкова производње и обухваћености начина распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова- недовршене производе и готове производе општим актом – рачуноводственим политикама предузећа. Конкретно, може се уочити да је неутврђивање трошкова по фазама производног циклуса повезано са мањим степеном примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања и мањим степеном развоја обухваћености начина одобравања директних трошкова израде, затим општих трошкова производње и обухваћености начина распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова- недовршене производе и готове производе општим актом – рачуноводственим политикама предузећа и обрнуто, да је тврђивање трошкова по фазама производног циклуса повезано са већим степеном примене претходно наведених питања. На тај начин се приликом утврђивања цене коштања учинака након одређеног степена довршености, а у случајевима неутврђивања трошкова по фазама производног циклуса и даљих повезаности са степеном примене МРС 2 и развоја обухваћености трошкова, може утицати на резултат предузећа. И у овом делу се још једном истиче препорука да се у предузећима утврђују трошкови по фазама

производног циклуса, јер се поред наведених питања у вези са претходним делом, повећава и степен примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања и степен развоја обухваћености начина одобравања директних трошкова израде, затим општих трошкова производње и обухваћености начина распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова- недовршене производе и готове производе општим актом – рачуноводственим политикама предузећа, и на тај начин се може утицати на смањење ризика могућег утицаја на резултат.

Шесто, сумарни резултат је идентификован утицај комбинације развијености система обрачуна трошкова и контног плана класе 9, обрачуна процента степена довршености и обрачуна цене коштања учинака након неког степена довршености, на повећање или смањење вредности недовршене производње и тиме утицај на резултат предузећа. Даљом корелационом анализом утврђено је да постоји позитивна корелација између степена развоја обрачуна трошкова и контног плана класе 9 и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс стања и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс успеха, затим, позитивна корелација између утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс стања и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс успеха. Спроведеном регресионом анализом утврђено је да развијеност обрачуна трошкова и учинака и контног плана класе 9, као и обрачун цене коштања учинака након неког степена довршености доприносе објашњењу степена утицаја залиха недовршене производње на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа, као и да обрачун цене коштања учинака након неког степена довршености доприноси објашњењу степена утицаја залиха недовршене производње на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа. Претходним приказима резултата, стиче се јасан утисак да постоји више могућих фактора утицаја залиха недовршене производње на резултат предузећа, као и да степен учешћа недовршене производње у активи биланса стања указује на волумен утицаја те позиције на резултат предузећа, и тиме је указано менаџменту да треба посебно да се фокусира на могућа поља утицаја, која су евалуирана у раду. Заправо, сумарни резултат је идентификовање утицаја развијености интерног обрачуна трошкова на залихе недовршене производње, тако и утицај билансирања залиха недовршене производње кроз примену међународних стандарда, на повећање или смањење вредности недовршене производње и тиме утицај на резултат предузећа и финансијски положај. Овај комбиновани циљ представља заправо успостављање везе између две димензије утицаја рачуноводственог третмана залиха недовршене производње. Једна димензија утицаја је кроз управљачко рачуноводство и обрачун трошкова, а друга је кроз билансирање залиха за потребе екстерног финансијског рачуноводства и обрачуна резултата. Веза између обрачуна трошкова и финансијског рачуноводства у смислу рачуноводственог третмана залиха недовршене производње огледа се у преузимању почетног стања недовршене производње и трошкова са класе 5 у обрачун трошкова, као и преузимањем повећања или смањења вредности залиха недовршене производње у финансијско књиговодство из обрачуна трошкова.

У докторској дисертацији, посебно је сагледан случај пољопривредних предузећа и примена стандарда који се тичу залиха, односно примена фер вредности за залихе у пољопривреди. Спроведеном студијом случаја више пољопривредних предузећа која се баве биљном и животињском производњом утврђено је да примена стандарда, конкретно фер вредности за залихе приликом рачуноводственог третмана залиха има делимичан утицај на финансијски положај и резултат пословања ових предузећа. На овај начин је допуњено истраживање различитих индустрија о рачуноводственом третману залиха недовршене производње и показано да ли примена стандарда у случају залиха може утицати на финансијски положај и успешност пословања ових

предузећа. Такође, у случају истражених предузећа која се баве пољопривредном производњом, идентификовано је да посматрана велика предузећа и из области биљне и из области животињске производње примењују фер вредност за залихе која је умањена за трошкове продаје у моменту убирања, за разлику од посматраних средњих предузећа, која не примењују у потпуности МСФИ/МРС, те у тим случајевима треба обратити пажњу на фер вредност за залихе у пољопривреди, које могу имати делимичан утицај на финансијски положај и резултат пословања пољопривредних предузећа. Овим је остављен простор за даља истраживања и могуће надградње анализе фер вредности за залихе у пољопривреди у односу на финансијски положај и резултат ових предузећа.

5.6 Ограничења и смернице даљег истраживања

Када говоримо о ограничењима истраживања, морамо поменути више истих, управо ради скретања пажње на проблеме приликом спровођења истраживања и могућих препорука за унапређење у будуности. У том смислу, биће приказана ограничења са циљем указивања на критичне тачке и могућих смерница за даља истраживања.

Прво што је уочено приликом спровођења истраживања, јесте недостатак заинтересованости испитаника. Сам процес истраживања пратио је недостатак свести испитаника о значају истраживања и значају могућих резултата нових истраживања за унапређење теоријских и практичних прописа и услова под којима послују предузећа.

Друго, приликом спровођења истраживања, најчешће су контактирани запослени у секторима рачуноводства и финансија, који су у периоду вршења анкетирања спроводили активности приликом састављања годишњих финансијских извештаја и достављања законски одређених докумената заинтересованим институцијама. Један од разлога незаинтересованости контактираних запослених из претходно наведених сектора јесте проблематика промене законске регулативе која регулише ово поље у претходном периоду и почетак примене нових законских прописа, те и недостатак времена испитаника да се посвете анкети.

Треће ограничење представља одређени број испитаника који су запослени у секторима који нису директно, у смислу познавања рачуноводствених процедура и начина коришћених у предузећима у којима су запослени, информисани о предмету истраживања. Самим тим, поставља се питање тачности одређених одговора који се тичу организације рачуноводства и обрачуна трошкова. Овај вид ограничења се може нарочито сагледати приликом одговора на питање да ли је у предузећима у којима су запослени испитаници, организован обрачун трошкова и учинака и контни план класе 9, када је одређени број испитаника одговорио да уопште нису организовани, што је у супротности за законском регулативом у нашој земљи.

Четврто ограничење представља сама структура упитника због које су испитаници били ограничени приликом давања одговора и углавном немогућности да се добију додатна објашњења од испитаника (изузев појединих са којима је обављен директан разговор). Због тога поједини упитници нису у потпуности попуњени, или је на одређена питања дат комплетан, али контрадикторан одговор. Дилема која се увек поставља пред истраживачем када је у питању анкета са већ структурираним одговорима је управо ограниченост испитаника приликом изражавања мишљења, али са друге стране, неструктурирани одговор има веће могућности за погрешним односно контрадикторним одговорима испитаника.

Петом, како је узорак случајан, анкетирани су испитаници који су запослени у великим и средњим предузећима прерађивачке индустрије, али је свакако ограничење одазив

испитаника. У оквиру прерађивачке индустрије, ниједна шифра делатности предузећа не доминира, па се тако говори о великом броју шифри делатности и група. Одређено ограничење представља и сагледавање само вредновања залиха недовршене производње на финансијски положај и успешност пословања, с обзиром да и залихе материјала и готових производа, поред недовршене производње чине категорију залиха.

Најзад, одређено *ограничење* могу представљати и питања која се односе на одређене организационе поставке финансијског рачуноводства и обрачуна трошкова, код којих су испитаници можда прибегли давању друштвено прихватљивих одговора, иако у ситуацији можда није тако. Ово се нарочито односи на питања код којих би реалан одговор можда створио сумњу истраживача и окружења на одређене „недозвољене” поступке, преварне радње или пак малверзације.

Проблематика вредновања залиха недовршене производње је уз помоћ примарних података добијених истраживањем допуњена и секундарним подацима и на тај начин употпуњени закључци. Извршеном компаративном анализом појединих група делатности у оквиру прерађивачке индустрије, односно појединих позиција финансијских извештаја од 2010-2013. године, знатно је побољшан квалитет примарних података. На овај начин је допуном истраживања на основу одговора испитаника који су запослени у предузећима прерађивачке индустрије, преузимањем и коришћењем одређених позиција финансијских извештаја битних за утицај вредновања залиха недовршене производње на финансијски положај и успешност пословања, показано кретање и динамика битних показатеља, структуре одређених позиција и непоходних елемената за још детаљнији приказ оцене претходно наведеног утицаја.

Ограничења која указују на критичне тачке приликом анализе секундарних података, односно позиција финансијских извештаја предузећа у којима су запослени испитаници су следећа:

Прво, уочено је да према класификацији величине правних лица поједина предузећа која према класификацији за 2014. годину припадају средњим и великим предузећима, нису била сврстана у категорију средњих или великих правних лица у некој од посматраних пословних година (од 2010. до 2013. године), те и недостатак званичних финансијских извештаја за потребе анализе одређених позиција. С обзиром на то да је од 10.02.2014. године величина правних лица усклађена са законском регулативом из ове области и самим тим и обавеза публикавања финансијских извештаја, за одређена правна лица није постојала могућност преузимања финансијских извештаја односно одређених позиција финансијских извештаја.

Друго што представља одређено ограничење коришћења секундарних података, односно позиција финансијских извештаја анализираних предузећа, је година оснивања предузећа. Година оснивања појединих предузећа након 2010. године онемогућила је коришћење финансијских извештаја ових предузећа за све анализиране године, односно од 2010. до 2013. године, у зависности од конкретне године оснивања.

Треће, уочено је да је за одређена предузећа приказана различита пословна година у односу на календарску годину (од 01.01. т.г. до 31.12.т.г.) и самим тим и обавеза састављања редовних годишњих финансијских извештаја за тако одређену пословну годину. Оваква пословна година (на пример од 01.10.2013. до 30.09.2014. године) је дозвољена од стране Министарства финансија. Самим тим, због неупоредивности позиција оваквих предузећа са осталим позицијама финансијских извештаја код којих је календарска једнака пословној години, позиције финансијских извештаја одређених предузећа нису коришћене приликом анализе секундарних података.

Четврто ограничење, а уједно и могућност даљег истраживања ове теме, представља промена законске регулативе у случају нових образаца финансијских извештаја који се

користе почевши од 01.01.2014. године, у смислу повезаности одређених позиција са предметом истраживања. Тако је закључно са 2013. пословном годином извршена анализа секундарних података из финансијских извештаја, јер се поставио проблем упоредивости, нарочито у делу структуре пословних прихода и пословних расхода са финансијским извештајима састављеним поштовајући законску регулативу почевши од 01.01.2014. године.

Пето, узимајући у обзир да је узорак случајан, а да су приликом анализе секундарних података и коришћења позиција финансијских извештаја, предузећа из области прерађивачке индустрије подељена на четири групе (три групе су анализирани, а четврта је третирана као контролна група), свакако се као недостатак истиче број шифри делатности у оквиру једне анализираних група и структура анализираних група. Ово ограничење отвара и могуће правце нових истраживања и упоредних анализа многих шифри делатности или група у оквиру прерађивачке индустрије, као индустрије са највећим бројем предузећа у Републици Србији и самим тим и могућности.

Такође, мора се указати и на *ограничења* истраживања предузећа из сектора пољопривреде за потребе уочавања да ли примењују фер вредност на залихе, и утицај у случају примене/непримене на финансијски положај и резултат пословања пољопривредних предузећа, због малог узорка и постојања значајног броја микро правних лица у овој области која немају обавезу примене МСФИ/МРС, те су коришћени доступни случајеви средњих и великих предузећа из сектора пољопривреде из пословне праксе у Републици Србији.

Сходно приказаним резултатима и ограничењима која су пратила ток примарног истраживања извршеног кроз анкетирање, а затим и анализу секундарних података на основу финансијских извештаја анкетираних предузећа, може се дати низ препорука за даља истраживања.

Када говоримо о правцима истраживања ове теме, кроз различите дискусије претходно приказаних и на основу резултата одређених питања, као и многих отворених питања, потребно је испитати објективност давања одговора испитаника у смислу друштвено прихватљивих одговора или реалних одговора на питања. У том смислу, још једном се истиче значај адекватно утврђеног степена довршености учинака и цене коштања тих учинака, па би као будући корак нових истраживања, могло бити истраживање које гарантује присуство истраживача приликом обрачуна степена довршености учинака у предузећима, те и самостално закључивање о исправности коришћених процедура, као и многих других питања у које би истраживач имао увид.

Начин и резултати овог истраживања, пре свега, кроз статистичку анализу која је допуњена рачуном анализом предузећа из области прерађивачке индустрије, нуде низ могућности упоредних анализа и анализа предузећа различитих шифри делатности у оквиру прерађивачке индустрије у смислу сагледавања мањих или виших износа залиха недовршене производње и њихових импликација на финансијски положај и успешност пословања предузећа.

Као будући правац истраживања теме рачуноводствених импликација залиха недовршене производње у области пољопривредне производње, истиче се повећање броја анализираних предузећа и самим тим и могућности квантитативне статистичке анализе добијених одговора. На тај начин би се стекли услови упоредних анализа рачуноводствених импликација залиха недовршене производње пољопривредних предузећа са предузећима из осталих сектора.

Пошто се поставило питање упоредивости појединих позиција финансијских извештаја према различитим законским регулативама примењеним до 01.01.2014. године и након тог датума, отвара се питање истраживања могућих предности и недостатака промена

састава и приказа одређених позиција, пре свега, позиција пословних прихода и пословних расхода, те у том смислу нових анализа у смислу компарације раније и садашње законске регулативе и рачуноводствених импликација залиха недовршене производње у једном и другом случају.

Сагледавајући сва ограничења, али и доприносе и могуће смернице даљих истраживања на основу одређених резултата и помака на основу истраживања презентованих у овом раду, исказани су и одбрањени резултати рада. Тиме је приказана основа и самим тим и конципиран оквир приказа и истраживања многих отворених теоријских питања, као и питања везаних за праксу истраживаних делатности у оквиру прерађивачке индустрије. Предмет истраживања рада пружа могућности многих анализа и могућих истраживања питања повезаних, пре свега, са стручном применом у пракси у предузећима у Републици Србији и самим тим и могућности унапређења овог дела.

ЗАКЉУЧАК

Специфично поље саме природе залиха недовршене производње, као и то да залихе недовршене производње као део позиције залиха имају посебан положај у предузећу, доводе до повећане заинтересованости за ово поље. Залихе недовршене производње представљају битан фактор за анализу пословања, па се тако сматра значајним што су у деловима вредновања залиха недовршене производње у којима је могуће, приказане одређене смернице за унапређење рачуноводственог третмана залиха у домаћим предузећима. Претходно наведено представља основу како би се указало на адекватно управљање трошковима и у том смислу, на критичне делове обрачуна трошкова предузећа са аспекта залиха недовршене производње, али и на критичне делове билансирања залиха недовршене производње и утицаја на екстерне финансијске извештаје, на резултат и финансијски положај. Законском и професионалном регулативом која регулише залихе, створен је оквир рачуноводственог третмана и самим тим и битних питања и специфичности које се могу јавити у пословању предузећа која послују са одређеним нивоом залиха. Посматрајући нову законску регулативу у Републици Србији, пре свега, имајући у виду нове билансне шеме биланса стања и биланса успеха, може се уочити да биланс стања сада укључује знатно детаљнији приказ структуре залиха, тако што, у односу на претходни образац биланса стања, укључује и приказ позиција које чине залихе, а у новом обрасцу биланса успеха, након премештања корекције вредности залиха на расходну страну, за разлику од старе билансне шеме која је садржавала исључиво врсте трошкова у оквиру пословних расхода, дошло је до промене у структури пословних расхода, јер је унета ставка повећање или смањење вредности залиха недовршене производње. Што се професионалне регулативе тиче, а у вези са предметом рада, у многим деловима дисертације су приказани делови МРС-а и примена од стране предузећа различитих делатности која послују на територији Републике Србије.

Треба нагласити да у предузећима треба бити организован обрачун трошкова, који би пружио подршку и реалне информације за билансирање и исказивање залиха и резултата од стране финансијског књиговодства. У том смислу, као основа савременог развоја рачуноводствене професионалне регулативе, налаже се праћење и примена стандарда за предузећа која имају обавезу примењивања или се одлуче да их примењују. Тако, организација обрачуна трошкова треба да пружи подлогу за адекватну примену стандарда у свим оним пољима који су у тесној повезаности са финансијским рачуноводством, кога снабдева са информација. Сходно томе и подручје рачуноводственог третмана залиха недовршене производње је од великог значаја. У оквиру докторске дисертације, приликом истраживања примењеног система обрачуна трошкова и учинака у средњим и великим предузећима у предузећима прерађивачке индустрије у Републици Србији, најчешће су коришћени традиционални системи обрачуна трошкова, и то систем обрачуна по стварним трошковима. Ово сазнање је прожето ниским степеном развоја обрачуна трошкова и учинака, што је потврђено и бројним приказаним истраживањима. Имајући у виду да је у данашње време присутан раст индиректних и заједничких трошкова, овакав тренд доводи до закључка да је потребно детаљно преиспитати коришћење традиционалних система обрачуна трошкова. Све то говори у прилог потребе за имплементацијом и применом неких од видова савремених система обрачуна трошкова, који би уважавајући окружење у којем данас послују предузећа, постигли тачнију алокацију и обрачун цене коштања, као једног од главних циљева адекватно примењене врсте и организације обрачуна трошкова.

Потпуније сагледавање постојања залиха недовршене производње доводи до закључка да њихова висина зависи од специфичности индустрије и делатности предузећа, а најчешће су последица технолошког поступка или пак обрачунског периода за који се састављају извештаји. Као посебно битно у дисертацији је истакнут и значај дефинисања рачуноводствених политика за залихе, у складу са уважавањем услова под којима послују предузеће, јер се тако утиче на реално приказивање финансијског положаја и успешности пословања. Адекватно постављене и свеобухватне по питању залиха недовршене производње, рачуноводствене политике представљају полазну тачку рачуноводственог евидентирања у финансијском и погонском обрачуна. Спроведеним истраживањем и анализом напомена уз финансијске извештаје, утврђено је да сва производна предузећа не дефинишу сва она битан питања у вези са залихама недовршене производње, односно да су напомене уз финансијске извештаје кроз делове о залихама недовршене производње пресликани делови стандарда МРС 2, најчешће без икаквих специфичности за конкретна предузећа. У том смислу, истакнута је препорука за свеобухватнијим и деловима напомена формулисаних у складу са специфичностима пословања конкретних предузећа, те би и саме напомене биле информативније и корисније.

Критичка оцена могућих неправилности у вези са залихама недовршене производње приказана је у дисертацији кроз пар критичних тачака. Једна од њих је усклађивање књиговодственог са стварним стањем залиха недовршене производње, тако што се истиче препорука да се на пописним листама јасно истакне степен довршености учинака, са становишта трошкова материјала за израду и општих трошкова производње. Такође, у предузећима у којима се недовршена производња јавља у значајнијој мери, потребно је више пута у току године извршити попис, како би рачуноводствени третман и стање ове врсте залиха били адекватни. Друга критична тачка сагледана је вредновањем залиха недовршене производње у некој од фаза производње, са прекидом или обуставом производње, када се залихе вреднују по цени коштања, а приликом састављања обрачунских калкулација, неопходно је саставити обрачун производње, који треба да покаже висину трошкова по структури цене коштања. Посебно је издвојена примена стандарда МРС 41 који се користи у случају пољопривредне производње и који прописује одмеравање залиха по фер вредности. Следећи критичан моменат је у случају вредновања излаза залиха према МРС 2, и то коришћењем две методе излаза за залихе, односно набавне вредности/цене коштања залиха, и то, применом ФИФО методе или методе пондерисаног просечног трошка. У случају следећег критичног момента, односно приликом вредновања залиха недовршене производње на датум биланса, евиденција се врши тако што се недовршена производња вреднује према цени коштања или према нето продајној цени. Сагледавајући могуће начине вредновања приликом производње, затим, вредновања по основу излаза или пак вредновања залиха недовршене производње на датум биланса, као и приликом пописа, истиче се препорука да се интерним актима-рачуноводственим политикама предвиде сви могући критични моменти приликом вредновања залиха недовршене производње, нарочито у производним предузећима у којима се јавља одређени материјално значајан износ залиха недовршене производње.

Могућности настанка различитих врста *манипулација или преварних радњи* у вези са залихама у предузећима намећу и могућности за откривање и спречавање. Најчешће се различите манипулације или преварне радње у вези са залихама у предузећима могу открити преиспитивањем избора производних поступака рада, затим онемогућавањем промена појединих рачуна који утичу на формирање цене коштања, рачуна материјала, затим коришћењем заштитних лозинки, чиме се ускраћује приступ свим запосленим менаџерима делокругу послова за који нису овлашћени, сем овлашћених радника за тај

део и рачуноводственим системом који снима и извештава о свим трансакцијама у систему. Приступом када се менаџери награђују не само на основу доње линије профитабилности, већ и износа обртног капитала уложеног у пословање, ће повећање залиха довести до повећања обртног капитала, што ће довести до повећања бонуса менаџера, без подстицаја да изврше превару у вези са манипулисањем са износом залиха. Иако је једно од сложенијих поља приликом обављања ревизије, превенција многих питања у вези са залихама је првенствено зависна од ревизора, који различитим радњама, кроз историјске тренд анализе појединих ставки, као и питање разлога промене у распоређеним износима, може открити покушаје преварних радњи. Нека од питања приликом промене система обрачуна трошкова, као и мењање поступка вредновања залиха су допуштени постојећом регулативом која важи за ово поље, али под знаком упозорења, нарочито што се промена поступка вредновања обесхрабрује под утицајем опште прихваћених рачуноводствених принципа и захтева објављивање у финансијским извештајима. Домументација по основу обављања специфичних послова у вези са залихама, може служити ревизору како би открио преварну радњу, као и бројањем, односно утврђивањем стварног стања залиха, што већина предузећа не чини онолико често колико се препоручује.

Сагледавајући посебно критичне тачке приликом обраде рачуноводног третмана залиха недовршене производње, мора се закључити да исте представљају велики рачуноводствени изазов. Тако су и сазнања о вредновању залиха недовршене производње, са посебним освртом на специфичност у прерађивачкој индустрији и пољопривреди значајна за даљу теоријску и практичну анализу. Другим речима, важан циљ дисертације се огледа у разјашњавању утицаја који вредновање залиха недовршене производње може имати на финансијски положај и успешност пословања предузећа. Истраживања у оквиру овог рада имала су за научни циљ научну дескрипцију рачуноводног третмана залиха недовршене производње и утицај на финансијски положај и успешност пословања у Републици Србији, док је кроз испуњење друштвеног циља пружена могућност добијања адекватних информација организацијама о рачуноводственом третману залиха недовршене производње и утицају на финансијски положај и успешност пословања.

Приликом рачуноводног третмана, залихе недовршене производње, које се уносе у биланс стања, преко висине расхода исказаних у билансу успеха, утичу и на биланс успеха и самим тим и на остварени финансијски резултат. Тако се залихе недовршене производње могу проценити по вишој или нижој вредности од стварне вредности, односно у тим ситуацијама се могу јавити скривени добици или пак скривени губици, и бити исказан виши или пак нижи резултат од стварног. Анализа одговора испитаника коју су запослени у предузећима прерађивачке индустрије у вези са овим питањима показује, према аритметичким срединама одговора да су скривени губици који се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу да имају утицај, на финансијски положај и успешност пословања (аритметичка средина-2,71), израженији од скривених добитака на овој позицији (аритметичка средина-2,65). Такође, може се закључити да су и исказивање скривених губитака и скривених добитака краткорочног карактера, јер се лако откривају приликом реализације блиско повезаних трансакција, као и приликом вршења пописа.

Статистичка анализа, која је коришћена у раду, уз помоћ улазних и излазних елемената који имају значај за испитивање одговарајућих веза, довела је до подизања нивоа ефикасности дисертације. На основу приказаних коришћених непараметарских тестова уз помоћ којих су тестиране постављене истраживачке хипотезе, може се говорити о критичком вредновању резултата, које је приказано у наставку.

Kruskal-Wallis тест је коришћен како би се сагледало да ли постоји разлика између степена развоја обрачуна трошкова и контног плана класе 9 и степена развоја примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха. Резултати теста су статистички значајни, те је на овај начин доказано да постоји веза код оних предузећа у којима је обрачун трошкова и контни план класе 9 у потпуности развијен и оних у којима је на nižем степену развоја, са развојем примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха. За тестирање овог питања, коришћена је и корелациона анализа, конкретно Спирманов коефицијент ранга корелације, да би се сагледало да ли развијеност система обрачуна који се користи за обрачун трошкова и учинака и развијеност класе 9 утиче на развој примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха, и то утврђена позитивна корелација између развијености система обрачуна који се користи за обрачун трошкова и учинака и класе 9 и развоја примене МРС 2 приликом формирања структуре цене коштања залиха. Претходно наведеним тестовима, *доказана је појединачна хипотеза* да развијеност контног плана класе 9, заједно са рачуноводственим стандардима обрачуна цене коштања залиха недовршене производње умањују могућност утицаја менаџмента на резултат, за разлику од неразвијеног система.

Hi-kvadrat тест независности је коришћен како би се утврдило да ли постоји веза оних предузећа у којима су општим актом регулисана питања залиха недовршене производње и оних у којима није регулисано ово питање са захтевом да се приликом пописа залиха недовршене производње на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње. Резултати теста нису статистички значајни, у случају овог питања, па је показано да не постоји статистички значајна веза оних предузећа у којима су општим актом регулисана питања залиха недовршене производње и оних у којима није регулисано ово питање са захтевом да се приликом пописа залиха недовршене производње на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње. Hi-kvadrat тест независности, је коришћен и у наставку како би се сагледало да ли постоји веза између утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и пописа недовршене производње у смислу захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње. Спроведеном анализом утврђено је да постоји статистички значајна веза између оних предузећа у којима се врши утврђивање трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и оних у којима се не врши са захтевом да се приликом пописа недовршене производње захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње. Претходно наведеним тестовима *делимично је потврђена појединачна хипотеза* да развијеност или неразвијеност обрачуна процента степена довршености учинака представља фактор утицаја на финансијски резултат предузећа као целине.

Корелационом анализом, конкретно Спирмановим коефицијентом ранга корелације, сагледало је да ли утврђивање трошкова по фазама производног циклуса у предузећу утиче на да ли су општим актом – рачуноводственим политикама обухваћени начин одобравања: директних трошкова израде; општих трошкова производње; и начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе. Из спроведене корелационе анализе, утврђено је да постоји повезаност између варијабли, и на овај начин је доказано да постоји повезаност између утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и обухваћености начина одобравања директних трошкова израде општим актом – рачуноводственим

политикама предузећа, затим, између утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и обухваћености начина одобравања општих трошкова производње општим актом – рачуноводственим политикама предузећа, као и између утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и обухваћености начина распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова-недовршене производње и готове производе општим актом – рачуноводственим политикама предузећа. Претходно наведеним *доказана је појединачна хипотеза* да развијеност обрачуна цене коштања учинака након неког степена довршености представља фактор могућег утицаја на резултат.

Тестирање четврте појединачне хипотезе извршено је, на почетку уз помоћ корелационе анализе, и доказано је да постоји повезаност између степена развоја обрачуна трошкова и контног плана класе 9 и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс стања, као и између степена развоја обрачуна трошкова и контног плана класе 9 и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс успеха. Такође, утврђено је да постоји повезаност између утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс стања, као и између утврђивања трошкова по фазама производног циклуса у предузећу и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс успеха. Након ове анализе, примењена је вишеструка регресија, како би се испитао утицај развијености система обрачуна трошкова и контног плана класе 9, обрачуна процента степена довршености и обрачуна цене коштања учинака након неког степена довршености на повећање или смањење вредности недовршене производње на биланс стања и на биланс успеха, односно на резултат предузећа. Сагледавајући резултате вишеструке регресије може се истаћи да развијеност обрачуна трошкова и учинака и контног плана класе 9, као и обрачун цене коштања учинака након неког степена довршености доприносе објашњењу степена утицаја залиха недовршене производње на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа. На основу резултата исте примењене анализе може се закључити да обрачун цене коштања учинака након неког степена довршености доприноси објашњењу степена утицаја залиха недовршене производње на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа. Коришћеним статистичким техникама *делимично је потврђена појединачна хипотеза* да се комбинацијом степена развоја обрачуна трошкова и контног плана класе 9 и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс стања, као и између степена развоја обрачуна трошкова и контног плана класе 9 може утицати на повећање или смањење вредности недовршене производње и тиме утицати на резултат предузећа.

Применом упоредне анализе студија случаја одређених пољопривредних предузећа, великих и средњих, која се баве биљном и животињском производњом, може се закључити да посматрана велика предузећа и из области биљне и из области животињске производње примењују фер вредност за залихе која је умањена за трошкове продаје у моменту убирања, за разлику од посматраних средњих предузећа, која не примењују у потпуности МСФИ/МРС. У складу са полазним истраживањима приликом развоја хипотеза, сагледано је да ли примена МСФИ/МРС утиче на поједине ратио показатеље и тиме сагледано да ли утиче на финансијски положај и резултат пољопривредних предузећа. Посматрајући ратио опште ликвидности, и редуцирани ратио ликвидности ових предузећа од 2010. до 2013. године, уочава се да велика предузећа која примењују МСФИ/МРС показују више износе ових коефицијената. И у случају износа нето обртних средстава посматраних предузећа, ситуација је иста, сем у случају предузећа које примењује МСФИ/МРС у 2010. и 2011. години када су утврђена негативна нето обртна средства. Сва посматрана предузећа у периоду од 2010. до 2013.

године карактерише веће просечно учешће сталних у односу на обртна средства. У случају биљне производње предузеће које не примењују у потпуности МСФИ/МРС од 2010. до 2013. године има исказано веће учешће залиха недовршене производње у структури залиха, у структури обртних средстава и структури укупних средстава, као и веће учешће залиха у структури обртних средстава и структури укупних средстава у односу на предузеће које примењује МСФИ/МРС. У истом периоду у случају животињске производње, предузеће које примењују МСФИ/МРС има исказано веће учешће залиха недовршене производње у структури залиха, у структури обртних средстава и структури укупних средстава, као и веће учешће залиха у структури обртних средстава и структури укупних средстава у односу на предузеће које не примењује у потпуности МСФИ/МРС. Показатељи обрта пословне и обртне имовине показују више износе у случају великог предузећа које примењује у потпуности МСФИ/МРС из области животињске производње у односу на средње предузеће из ове области које не примењује у потпуности МСФИ/МРС, док је обрнута ситуација присутна код биљне производње, односно више показатеље је остварило средње предузеће. Сагледавајући коефицијент обрта залиха, може се увидети да су присутне више вредности у случају великог предузећа из области биљне производње у односу на средње предузеће из ове области, док је обрнута ситуација присутна код животињске производње, односно више показатеље је остварило средње предузеће. Анализом коефицијента обрта залиха недовршене производње уочава се да су присутне више вредности у случају средњег предузећа из области биљне производње у односу на велико предузеће из ове области, као и код животињске производње, сем у 2012. години коју карактерише виши износ коефицијента обрта залиха недовршене производње средњег предузећа у односу на велико. Структура просечних износа врста које чине укупне приходе и укупне расходе посматраних предузећа пољопривредне производње од 2010. до 2013. године показује да у свим предузећима преовладава учешће пословних прихода и пословних расхода у односу на финансијске и остале приходе и расходе, сем у случају предузећа које се бави животињском производњом, а не примењује стандарде у потпуности, код кога је уочено далеко веће учешће осталих прихода у односу на пословне и финансијске приходе. Предузећа која примењују МСФИ/МРС су од 2010. до 2013. године исказала више просечног добитка у односу на просечни губитак и то у случају и биљне и животињске производње, док су средња предузећа која не примењују у потпуности стандарде исказала виши просечни нето губитак и у случају биљне и животињске производње. Упоредном анализом различитих студија случаја средњих и великих предузећа из области пољопривреде, која примењују/не примењују МСФИ/МРС у потпуности, *делимично је потврђена хипотеза* да примена фер вредности за залихе у пољопривреди има утицај на финансијски положај и резултат пословања пољопривредних предузећа.

Потврђивањем и делимичним потврђивањем појединачних хипотеза, уз помоћ приказаних статистичких техника, **делимично је потврђена посебна хипотеза** да постоји више могућих фактора уз помоћ којих се може сагледати утицај залиха недовршене производње на резултат предузећа.

У наставку је коришћењем Ни-квадрат тест независности, како би био дат одговор на следећа питања:

- да ли постоји веза оних предузећа у којима се користи обрачун по стварним трошковима и оних у којима се користи обрачун по планским (потпуним или делимичним) трошковима са захтевом да се приликом пописа залиха недовршене производње на пописним листама јасно истакне степен

завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње.

- да ли постоји веза оних предузећа у којима се користи обрачун по стварним трошковима и оних у којима се користи обрачун по планским (потпуним или делимичним) са висином цене коштања залиха недовршене производње, односно трошкова производње по јединици производа.

Резултати H_1 -квадрат теста независности по претходно наведеним питањима и појединачним хипотезама формулисаним на основу њих, нису статистички значајни, те се закључује да **посебна хипотеза** да системи обрачуна трошкова примењени у предузећима у Републици Србији дају могућност менаџменту да утиче на висину цене коштања залиха недовршене производње и обрачун степена завршености учинака, **није потврђена**.

Даљом анализом секундарних података кроз анализу кретања динамике, структуре и утицаја појединих позиција финансијских извештаја предузећа у којима су запослени испитаници (110 предузећа) од 2010. до 2013. године, добијен је одговор на питање: да ли степен учешћа недовршене производње у активи биланса стања указује на могући утицај те позиције на финансијски положај предузећа односно да ли виши или нижи износ залиха недовршене производње у билансу стања даје могућност менаџменту предузећа да утиче на финансијски положај. Приказом просечних вредности посматраних група истраживања предузећа која послују у оквиру прерађивачке индустрије од 2010. до 2013. године, закључује се да је највећи просечан удео залиха недовршене производње у структури просечних пословних средстава, просечних обртних средстава, као и просечних залиха остварила Група 3, која је у структури просечног резултата остварила и највеће учешће просечног износа нето губитка у односу на остале групе истраживања, док је Група 1 остварила најмањи просечан износ залиха недовршене производње у структури просечних пословних средстава, просечних обртних средстава, као и просечних залиха, која је у структури просечног резултата остварила и највеће учешће просечног износа нето добитка у односу на остале групе истраживања. Показатељи ликвидности, и то: редуцирани ратио ликвидности, општи ратио ликвидности и нето обртна средства, као и показатељи активности и то: коефицијент обрта пословне имовине, коефицијент обрта обртне имовине, коефицијент обрта залиха и коефицијент обрта залиха недовршене производње показују ниже износе свих коефицијената Групе 3 у односу на Групу 1. Претходно приказаном анализом и закључцима у оквиру доказа, *потврђена је појединачна* хипотеза да виши или нижи износ залиха недовршене производње у билансу стања даје могућност менаџменту предузећа да утиче на финансијски положај. У наставку је применом корелационе анализе добијен одговор на питање: да ли степен утицаја залиха недовршене производње на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа указује на могући утицај на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа, односно да ли предузећа са вишим/нижим залихама недовршене производње имају већу склоност да прецењују/потцењују резултат или успешност пословања. Утврђено је да постоји велика повезаност између степена утицаја залиха недовршене производње на биланс стања, односно на финансијски положај предузећа и степена утицаја залиха недовршене производње на биланс успеха, односно на успешност пословања предузећа. Тиме је *потврђена појединачна хипотеза* да предузећа са вишим/нижим залихама недовршене производње имају већу склоност да прецењују/потцењују резултат или успешност пословања

Приказаном анализом извршено је потврђивање појединачних хипотеза, и тако **потврђена посебна хипотеза** да вредновање залиха недовршене прооизводње има значајан утицај на финансијски положај и успешност пословања предузећа.

Постављена *генерална хипотеза* да вредновање залиха утиче на финансијски положај и успешност пословања предузећа, је уз помоћ претходно приказаних посебних и појединачних хипотеза делимично потврђена, односно теоријским и емпиријским истраживањима у оквиру докторске дисертације делимично је потврђено да рачуноводствени третман залиха недовршене производње има импликације на успешност и финансијски положај предузећа као целине.

Предмет истраживања дисертације отвара могућност даљег развоја многих анализа и могућих истраживачких питања повезаних, пре свега, са применом вредновања залиха недовршене производње са једне стране, али и на питања развијености обрачуна трошкова и његове везе са залихама недовршене производње са друге стране, у предузећима у Републици Србији.

Прилог

УПИТНИК О ВРЕДНОВАЊУ ЗАЛИХА НЕДОВРШЕНЕ ПРОИЗВОДЊЕ И УТИЦАЈУ НА ФИНАНСИЈСКИ ПОЛОЖАЈ И УСПЕШНОСТ ПОСЛОВАЊА

Поштовани/а,

хвала Вам што ћете издвојити неколико минута да попуните овај упитник. Упитник је АНОНИМАН, а резултати ће бити коришћени искључиво у научне сврхе, за потребе израде докторске дисертације.

Хвала Вам на помоћи и сарадњи.

I ОПШТА ПИТАЊА

1. Пол испитаника:

*Обавезно

- a) мушки;
- b) женски;

2. Старост испитаника:

*Обавезно

- a) Мање од 30 година;
- b) 31 – 40 година;
- c) 41 – 50 година;
- d) Више од 50 година;

3. Ниво образовања испитаника:

*Обавезно

- a) Средња школа;
- b) Виша/Висока школа;
- c) Факултет –основне студије;
- d) Факултет-мастер студије;
- e) Магистар;
- f) Доктор наука;

4. У ком сектору сте запослени:

*Обавезно

- a) Набавном;
- b) Производном;
- c) Продајном;
- d) Финансијском;
- e) Рачуноводственом;
- f) Маркетинг;
- g) Истраживачко-развојном;
- h) Људских ресурса;
- i) ИТ;
- j) _____

5. Пословно-правна самосталност предузећа је:

*Обавезно

- a) Самостално послује;
- b) У оквиру холдинг групе;
- c) У оквиру мултинационалне компаније;

6. Година оснивања предузећа је: _____

*Обавезно

8. Број запослених у предузећу је: _____

*Обавезно

II ОБРАЧУН ТРОШКОВА

1. Да ли су у Вашем предузећу организовани обрачун трошкова (рачуноводство трошкова) и контни план класе 9?

*Обавезно

- a) уопште нису;
- b) делимично јесу;
- c) јесу;
- d) углавном јесу;
- e) у потпуности јесу;

2. Систем обрачуна који се користи за обрачун трошкова и учинака је:

*Обавезно

- a) обрачун по стварним трошковима;
- b) обрачун по планским (потпуним или делимичним) трошковима;

3. Да ли је у Вашем предузећу развијено извештавање по сегментима пословања или центрима одговорности ?

*Обавезно

- a) уопште није;
- b) делимично јесте;
- c) јесте;
- d) углавном јесте,
- e) у потпуности јесте;

4. Да ли се у Вашем предузећу утврђују трошкови по фазама производног циклуса:

*Обавезно

- a) да;
- b) не;

5. Да ли се у Вашем предузећу приликом формирања структуре цене коштања залиха поштује МРС 2 (Међународни рачуноводствени стандард 2):

***Обавезно**

- a) Никада;
- b) Недовољно;
- c) У скромној мери;
- d) Често;
- e) У потпуности;

6. Да ли структуру цене коштања у Вашем предузећу чине следећи трошкови: трошкови директног материјала израде, трошкови директних зарада, општи трошкови производње, остали трошкови у оној мери у којој су настали приликом довођења залиха на њихово садашње место и садашње стање (као на пример, непроизводни режијски трошкови, трошкови пројектовања производа за посебне купце и друго) и трошкови финансирања (позајмљивања)-што је неопходно предвидети рачуноводственом политиком о мерењу и процењивању залиха:

***Обавезно**

- a) Никада;
- b) Недовољно;
- c) У скромној мери
- d) Често;
- e) У потпуности;

7. Да ли постоји јасна подела (раздвајање) трошкова на фиксне и варијабилне:

***Обавезно**

- a) да;
- b) не;

8. Да ли је у Вашем предузећу формирана извештајна база свих врста трошкова који настају у предузећу:

***Обавезно**

- a) да;
- b) не;

9. Да ли се у Вашем предузећу врши утврђивање фактора који утичу на рационализацију поступака и активности у циљу снижења трошкова:

***Обавезно**

- a) Никада;
- b) Недовољно;
- c) У скромној мери;
- d) Често;
- e) У потпуности;

10. Ако се претходни поступак примењује, на које трошкове се највише утиче приликом рационализације поступака и њихове могућности смањења:

- a) на трошкове директног материјала израде;
- b) на трошкове директних зарада;
- c) на опште трошкови производње;
- d) на остале трошкове у оној мери у којој су настали приликом довођења залиха на њихово садашње место и садашње стање;
- e) на трошкове финансирања (позајмљивања);
- f) на остале врсте трошкова;

III ЗАЛИХЕ НЕДОВРШЕНЕ ПРОИЗВОДЊЕ

1. Да ли је управљање залихама независна функција у Вашем предузећу:

*Обавезно

- a) да;
- b) не;

2. Који софтвер се користи у предузећу за потребе рачуноводственог евидентирања залиха?

*Обавезно

- a) индивидуални ;
- b) софтвер који је део великих система (SAP, Baan, Oracle, Microsoft Dynamics итд.);

3. Каква је диверсификованост производног програма предузећа:

*Обавезно

- a) различити, али међусобно повезани производи;
- b) различити међусобно неповезани производи;

4. Да ли попис недовршене производње у Вашем предузећу захтева да се на пописним листама јасно истакне степен завршености производње, који се односи на трошкове материјала за израду и опште трошкове производње.

*Обавезно

- a) да;
- b) не;

5. Вредновање залиха недовршене производње приликом њиховог трошења, обавља се коришћењем методе:

*Обавезно

- a) ФИФО;
- b) ЛИФО;
- c) просечне цене;
- d) стандардног трошка;

6. У Вашем предузећу се вредновање залиха недовршене производње на датум биланса врши најчешће употребом:

***Обавезно**

- a) цене коштања;
- b) нето продајне цене која је нижа од цене коштања;

7. Да ли у Вашем предузећу постоји интерни општи акт којим се регулишу питања залиха недовршене производње (као посебан акт или део неког другог акта):

***Обавезно**

- a) да;
- b) не;

8. Да ли су у оквиру Напомена уз финансијске извештаје у Вашем предузећу посебно сагледане рачуноводствене политике које се односе на недовршену производњу:

***Обавезно**

- a) да;
- b) не;

9. Да ли је у Вашем предузећу општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања директних трошкова израде:

***Обавезно**

- a) Никада;
- b) Недовољно;
- c) У скромној мери;
- d) Често;
- e) У потпуности;

10. Да ли је у Вашем предузећу општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин одобравања општих трошкова производње:

***Обавезно**

- a) Никада;
- b) Недовољно;
- c) У скромној мери;
- d) Често;
- e) У потпуности;

11. Да ли је у Вашем предузећу општим актом – рачуноводственим политикама обухваћен начин распоређивања општих трошкова на носиоце трошкова – недовршене производе и готове производе:

***Обавезно**

- a) Никада;
- b) Недовољно;
- c) У скромној мери;
- d) Често;
- e) У потпуности;

12. Да ли се у Вашем предузећу врши планирање и рационализација у смислу смањење цене коштања залиха недовршене производње:

***Обавезно**

- a) Никада;
- b) Недовољно;
- c) У скромној мери;
- d) Често;
- e) У потпуности;

IV УТИЦАЈ НА ФИНАНСИЈСКИ ПОЛОЖАЈ И УСПЕШНОСТ ПОСЛОВАЊА

1. Да ли је у Вашем предузећу развијено праћење резултата пословања по сегментима пословања?

***Обавезно**

- a) да;
- b) не;

2. Који показатељи успешности пословања се прате у пословању Вашег предузећа:

***Обавезно**

- a) праћење искључиво апсолутних резултата пословања;
- b) традиционални рацио показатељи;
- c) савремени рацио показатељи;

3. У којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс стања, односно утичу на финансијски положај предузећа:

***Обавезно**

- a) Никада;
- b) Недовољно;
- c) У скромној мери;
- d) Често;
- e) У потпуности;

4. У којој мери залихе недовршене производње утичу на биланс успеха, односно утичу на успешност пословања предузећа:

***Обавезно**

- a) Никада;
- b) Недовољно;
- c) У скромној мери;
- d) Често;
- e) У потпуности;

5. Оцените по важности за Ваше предузеће, оценама од 1 до 5, 1-у потпуности нетачно, 2-мало тачно, 3-делимично тачно, 4- углавном тачно, 5-у потпуности тачно, следеће тврдње:

***Обавезно**

- Скривени губици се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу имати утицај, даље, на финансијски положај и успешност пословања предузећа.
1 2 3 4 5
- Скривени добици се јављају на позицијама залиха, а код залиха недовршене производње могу имати утицај, даље, на финансијски положај и успешност пословања предузећа.
1 2 3 4 5
- Недовршена производња се отписује испод своје цене коштања, односно своди на ниво продајне цене ако је продајна цена нижа у односу на цену коштања.
1 2 3 4 5
- Крајњим и почетним вредностима залиха односно повећањем или смањењем залиха у току године се утиче на повећање или смањење прихода и самим тим на финансијски резултат предузећа.
1 2 3 4 5

Литература

Научни радови, књиге и зборници радова

- 1) Aleksander, D. & Nobes C. (2011). *Finansijsko računovodstvo, međunarodni uvod*. Pearson Education / Mate d.o.o. (ISBN 978-953-246-121-3).
- 2) Алексић, М. и Вујновић-Глигорић, Б. (2013). Проблеми прикупљања доказа у ревизији материјалне имовине. *Актуелности, часопис за друштвена питања*, Banja Luka College, 22, 33-63. (ISSN 0354-9852).
- 3) Арак, S., Erol, M., Elagöz, İ., & Atmaca, M. (2012). The Use of Contemporary Developments in Cost Accounting in Strategic Cost Management. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 41, 528-534. (ISSN 1877-0428).
- 4) Argilés, J.M. & Slof, E.J. (2001). New opportunities for farm accounting. *European Accounting Review*, 10(2), 361-383. (ISSN 0963-8180).
- 5) Balakrishnan, R. & Sivaramakrishnan, K. (2002). A critical overview of the use of full-cost data for planning and pricing. *Journal of Management Accounting Research*, 14(1), 3–31. (ISSN 1049-2127).
- 6) Banker, R. D. & Hughes, J. S. (1994). Product costing and pricing. *The Accounting Review*, 69(3), 479–494. (ISSN 0001-4826).
- 7) Barlev, B. & Haddad, J.R. (2003). Fair Value Accounting and the Management of the Firm. *Critical Perspectives on Accounting*, 14(4), 383–415. (ISSN 1045-2354).
- 8) Beasley, M. S. (1996). An empirical analysis of the relation between the board of director composition and financial statement fraud. *Accounting Review*, 71(4), 443-465. (ISSN 0001-4826).
- 9) Blocher, E.J. Stout, D.E. & Cokins. G. (2010). *Cost Management: a strategic emphasis*. New York: McGraw-Hill Companies, Inc. (ISBN 978-0-07-352694-2).
- 10) Bose, C.D. (2006). *Inventory Management*. New Delhi: Prentice-Hall of India Private Limited. (ISBN-81-203-2853-1).
- 11) Brabec, Z. (2012). The influence of accounting evidence of self-manufactured goods inventories on the informative value of selected financial ratios. *Social Sciences and Economy*, XVIII(3), 39-47. (ISSN 1803-9782).
- 12) Bragg, S.M. (2005). *Inventory accounting : a comprehensive guide*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., Hoboken. (ISBN 0-471-35642-5).
- 13) Bragg., S.M. (2009). *Controllershhip, the work of the managerial accountant*. 8th ed. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., Hoboken. (ISBN 978-0-470-48198-1).
- 14) Bragg, S.M. (2010). *Cost reduction analysis : tools and strategies*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., Hoboken. (ISBN 978-0-470-58726-3).
- 15) Brignall, T. J., Fitzgerald, L., Johnston, R., & Silvestro, R. (1991). Product costing in service organizations. *Management Accounting Research*, 2(4), 227-248. (ISSN 1044-5005).
- 16) Bruns, W. J. (1965). Inventory valuation and management decisions. *Accounting Review*, 40(2), 345-357. (ISSN 0001-4826).
- 17) Bushova, H. & Svoboda, P. (2013). What does the Implementation of IFRS for SME bring for Viticulture. *The Journal of American Academy of Business, Cambridge* 18(2), 326-335. (ISSN 1540-1200).
- 18) Vaassen, E.H.J. (2002). *Accounting Information Systems – A Managerial Approach*. John Wiley & Sons Ltd. (ISBN 0-471-49928-5).
- 19) Васиљевић, К. (1958). *Теорија и анализа биланса*, Београд: Економика предузећа. (COBISS.SR-ID 136541447).

- 20) Verma, M. (2015). Inventory Management Accounting for Obsolete Inventory. *The IUP Journal of Accounting Research & Audit Practices*, XIV(1), 55-60. (ISSN 0972-690X).
- 21) Вукоје, В. (2009). Основне детерминанте рачуноводства трошкова пољопривредних предузећа, *Агроекономика*, 41-42, 95-106. (ISSN 0350-5928).
- 22) García, J., Rivera, D.G. & Iniesta, A.A. (2013). Critical success factors for Kaizen implementation in manufacturing industries in Mexico. *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 68, 537–545. (ISSN 0268-3768, ISSN 1433-3015-Online).
- 23) Gonedes, N. (1969). *A test of the equivalent risk class hypothesis*. *Journal of Financial & Quantitative Analysis*, 4(2), 159-177. (ISSN 0022-1090).
- 24) Gordon, D. (1949). The solution of proces cost problemse. *The Accounting Review*, Jul49, 24(3), 296-303. (ISSN 0001-4826).
- 25) Govindarajan, V. & R. Anthony. (1983). How firms use cost data in price decisions. *Management Accounting*, 64(7), 30-36.
- 26) Gowthorpe, C. (2008). *Management Accounting*. Cengage Learning EMEA, (ISBN 978-1-84480-204-3), redaktori prevoda Stanišić, M. & Knežević, G. (2009). *Upravljačko računovodstvo*. Beograd: DATASTATUS. (ISBN 978-86-7478-105-0).
- 27) Група аутора. (2010). *Приручник о примени контног оквира у складу са МРС/МСФИ-за привредна друштва, задруге, друга правна лица и предузетнике*. Београд: Привредни саветник. (ISBN 978-86-7323-063-4).
- 28) Guilding, C., Drury, C. & Tayles, M. (2005). An empirical investigation of the importance of cost-plus pricing. *Managerial Auditing Journal*, 20(2), 125–137. (ISSN 0268-6902).
- 29) Gunasekaran, A. & McGaughey, R., Editorial. (2002). Information technology/ information systems in 21st century manufacturing. *International Journal of Production Economics*, 75 (2002), 1–6. (ISSN 0925-52739).
- 30) Gunny, K.A. (2010). The relation between earnings management using real activities manipulation and future performance: Evidence from meetings earnings benchmarks. *Contemporary Accounting Research*, 27 (3), 855-888. (ISSN1911-3846).
- 31) Gupta, M., Pevzner, M. & Seethamraju, C. (2010). The implications of absorption cost accounting and production decisions for future firm performance and valuation. *Contemporary Accounting Research*, 27 (3), 889-922. (ISSN 1911-3846).
- 32) Davies, T. & Crawford, I. (2011). *Business Accounting and Finance*. Financial Times Press. (ISBN-10: 027372312X, ISBN-13: 9780273723127).
- 33) Ding, Y., Entwistle, G.M. & Stolowy, H. (2007). Identifying and Coping with Balance Sheet Differences: A Comparative Analysis of U.S., Chinese, and French Oil and Gas Firms Using the “Statement of Financial Structure”. *Issues in Accounting Education*, 22(4), 591-606. (ISSN 0739-3172).
- 34) Dominicus, R. & Anantadjaya, S.P. (2012). Inventory Valuation: A Study of Practicality in Indonesian Publishing Firms. *Jurnal Riset Akuntansi dan Perbankan*, 3(3), 1-11. (ISSN 2088-5008).
- 35) Dowling, C. & Godfrey, J. (2001). AASB 1037 sows the seeds of change: a survey of SGARA measurement methods. *Australian Accounting Review*, 11(23), 45-51. (1835-2561).
- 36) Drury, C. & Tayles, M. (1994). Product costing in UK manufacturing organisations. *European Accounting Review*, 3(3), 443–469. (ISSN 0963-8180).
- 37) Dugdale, D., Jones, T C. & Green, S. (2006). *Contemporary Management Practices in UK Manufacturing*. London: Chartered Institute of Management Accountants, Elsevier. 108-114. (ISBN-10: 0-7506-6871-7).

- 38) Ђорђевић, Б. (1966). *Погонско књиговодство*. Београд: Удружење књиговођа Србије. (COBISS.SR.ID 96640519).
- 39) Elad, C. (2004). Fair Value Accounting in the Agricultural Sector: Some Implications for International Accounting Harmonization. *European Accounting Review*, 13(4), 621–641. (ISSN 0963-8180).
- 40) Zimmerman, J. (2011). *Accounting for decision making and control*. 7th ed. McGraw-Hill Companies, Inc. (ISBN 978-0-07-813672-6).
- 41) Јаблан Стефановић, Р. (2006). *Интерни обрачун*. Београд: Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду. (ISBN 86-403-0735-0).
- 42) Јаблан Стефановић, Р. (2008). Додатна калкулација цене коштања учинака. *Економске теме*, XLVI (2), 95-109. (ISSN 0353-8648).
- 43) Jasinski, D., J. Meredith, & K. Kirwan. (2015). A comprehensive review of full cost accounting methods and their applicability to the automotive industry. *Journal of Cleaner Production*, 108(A), 1123-1139. (ISSN 0959-6526).
- 44) Jambalvo, J., Noreen, E. & Shevlin, T. (1997). Incremental information content of the change in percent of production added to inventory. *Contemporary Accounting Research* 14 (1), 69-97. (ISSN 1911-3846).
- 45) Јовановић, Д., Јањић, В. и Јанковић, М. (2014). Утицај величине предузећа на имплементацију савремених система обрачуна трошкова: случај Србије. *Теме*, Год. XXXVIII, бр.3, 1095-1111. (ISSN 0353-7919).
- 46) Johnson, H.T. & Kaplan, R.S. (1987). The rise and fall of management accounting. *IEEE Engineering Management Review*, 3(15), 36-44. (ISSN 0360-8581).
- 47) Kane, E. J. (2004). Continuing dangers of disinformation in corporate accounting reports. *Review of Financial Economics* 13(1), 149-164. (ISSN 1058-3300).
- 48) Kaplan, R. S. (1983). Measuring manufacturing performance: A new challenge for managerial accounting research. *The Accounting Review*, 58(4), 686-705. (ISSN 0001-4826).
- 49) Kaplan, R. S. (1984a). The evolution of management accounting. *The Accounting Review*, 59(3), 390-418. (ISSN 0001-4826).
- 50) Kaplan, R. S. (1984b). Yesterdays accounting undermines production. *Harvard Business Review*, 62(4), 95-101. (ISSN 0017-8012).
- 51) Kaplan, R. S. (1990). The Four-Stage Model of Cost Systems Design, *Management Accounting*, 22–27.
- 52) Kaplan, R. S. & Cooper. R. (1998). *Cost & effect: Using integrated cost systems to drive profitability and performance*. Harvard Business Press. (ISBN 0-87584-788-9).
- 53) Kennedy, T. & Affleck-Graves, J. (2001). The Impact of Activity-Based Costing Techniques on Firm Performance. *Journal of Management Accounting Research*, Vol. 13, 19-45. (ISSN 1049-2127).
- 54) Кисић, Д. (2000). *Управљачко рачуноводство*. Београд: Савез рачуновођа и ревизора Србије. (ISBN 86-475-0060-1).
- 55) Kljenak, Vojteški, D., Lukić, R. & Kvrđić, G. (2013). The inventory management efficiency impact on the performance of trade in Serbia. *Metalurgia International*, 18(2). (ISSN 1582-2214).
- 56) Кнежевић, Г. & Миздраковић, В. (2010). Exploratory research of activity-based costing method implementation in Serbia. *Економска истраживања*, 23(3), 68–81. (ISSN 1331-677X).
- 57) Кнежевић, Г., Миздраковић, В. и Арџина, Н. (2012). Менаџмент компаније као узрок и инструмент сузбијања примене креативног рачуноводства. *Менаџмент – Часопис за теорију и праксу менаџмента*, 62, Факултет организационих наука, Београд, 103-110. (ISSN 1820-0222).

- 58) Knežević, G., Mizdraković, V. & Stanković, A. (2012). *Accounting concepts of income: evidence from Serbia*, The 1st Virtual International Conference on Advanced Research in Scientific Areas (ARSA-2012) Slovakia, December, 2012, (CD format), 619-623. (ISSN 1338-9831, ISBN 978-80-554-0606-0).
- 59) Кнежевић, Г., Станишић, Н. и Миздраковић, В. (2013). *Анализа финансијских извештаја*. Београд: Универзитет Сингидунум. (ISBN 978-86-7912-511-8).
- 60) Knežević, S., Dmitrović, V., Stanković, A. & Mitrić, M. (2012). *Poslovno-finansijsko odlučivanje na osnovu dobiti ili gotovine*, 13. Međunarodna znanstvena i stručna konferencija „Računovodstvo i Menadžment” Hrvatski računovođa, Zagreb, Hrvatska, 258-270. (ISBN 978-953-7828-02-8).
- 61) Knežević, S. & Stanković, A. (2013). *Business software in support of management accounting functions*, The 13rd „Research and Development in Mechanical Industry“ RaDMI 2013, Koraonik, 124-129. (ISBN 978-86-6075-042-8).
- 62) Кнежевић, С., Станковић, А. и Тепавац, Р. (2012). Рачуноводствени информациони систем као платформа за пословно-финансијско одлучивање у предузећу. *Менаџмент – Часопис за теорију и праксу менаџмента*, 65, Факултет организационих наука, Београд, 63-69. (ISSN1820-0222).
- 63) Кнежевић, С., Станковић, А. и Вукчевић Зеца, А. (2014). *Финансијско предвиђање, планирање и буџетирање у организацијама*, XVIII Интернационални симпозијум из пројектног менаџмента, YUPMA 2014, "Управљање пројектима у ИТ окружењу", Београд, 12-13.05.2014. године, 92-96. (ISBN 978-86-86385-11-6).
- 64) Кнежевић, С. и Фабрис, М. (2010). Управљања обртним средствима и и краткорочним обавезама. *Рачуноводство*, 54(11-12), 61-72. (ISSN 1450-6114).
- 65) Коларић, В. и Секулић, Р. (1989). *Управљање трошковима-теорије и модели анализе динамике трошкова у пословној и развојној политици предузећа*. Београд: БИГЗ. (COBISS.SR-ID 281356).
- 66) Kumar, A. (1985). Standards for comparison under Ratio Analysis. *The Management Reporter*, Tribhuvan University, Nepal. 2(2).
- 67) Laitinen, E. K. (2014). Influence of cost accounting change on performance of manufacturing firms. *Advances in Accounting* 30(1), 230-240. (ISSN 0882-6110).
- 68) Lakićević, A., Knežević, S., Stanković, A. & Dmitrović, V. (2012). *Internal control in the function of raising of management quality in banks*, 15. Toulon-Verona Conference „Excellence in Services”, The College of Management – Academic Studies, Rishon Lezion – Israel, September 2012, (CD format). (ISBN 978-88-904327-2-9).
- 69) Lantto, A.M. & Sahlström, P. (2009). Impact of International Financial Reporting Standard adoption on key financial ratios. *Accounting & Finance*, 49(2), 341-361. (ISSN 1467-629X).
- 70) Leinonen, J. (1994). A study of inventories in Finnish manufacturing industry. *International Journal of Production Economics*, 35, 29-32. (ISSN 0925-5273).
- 71) Леко, В. (2007). *Рачуноводство и финансијски извештаји*, Правне основе пореског саветовања, ур. Гордана Илић-Попов. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 605-650. (ISBN 978-86-7630-069-3).
- 72) Lev, B. & Thiagarajan, S.R. (1993). Fundamental information analysis. *Journal of Accounting Research*, 31(2), 190-215. (ISSN 0021-8456).
- 73) Lieberman, M. & Demeester, L. (1999). Inventory Reduction and Productivity Growth: Linkages in the Japanese Automotive Industry. *Management Science*, 45, 466–485. (ISSN 0025-1909).

- 74) Lukić, R., Hanić, A. & Hanić, A. (2012). Target Costs as a Factor in Retail Price. *TTEM-Technics Technologies Education Management*, 7(4), 1822-1830. (ISSN 1840-1503).
- 75) Lukić, R. (2014a). The Analysis of the Efficiency of Trade Costs Management in Serbia. *Economia. Seria Management*, 17(2), 1-15. (ISSN 1454-0320).
- 76) Лукић, Р. (2014б). *Управљање трошковима у пољопривредном предузећу*. Београд: Економски факултет. (ISBN 978-86-403-1357-5).
- 77) Lucas, M. & Rafferty, J. (2008). Cost analysis for pricing: Exploring the gap between theory and practice. *British Accounting Review*, 40(2), 148–160. (ISSN 0890-8389).
- 78) Малинић, Д. (2009а). Савремени изазови интегралног истраживања квалитета финансијских извештаја. *Економика предузећа*, 57(3-4), 138-155. (ISSN 0353-443X).
- 79) Малинић, Д. (2009б). Препознавање билансних ризика. *Економика предузећа*, 57(3-4). 156-174. (ISSN 0353-443X).
- 80) Малинић, Д. (2011). Етичка димензија квалитета финансијског извештавања. *Економика предузећа*, 59(5-6), 243-261. (ISSN 0353-443X).
- 81) Малинић, Д., Милићевић, В. и Стевановић, Н. (2013). *Управљачко рачуноводство*. Београд: Центар за издавачку делатност економског факултета у Београду, Економски факултет. (ISBN 978-86-403-1283-7).
- 82) Малинић, Д. (2015). *Критички осврт на садржину и структуру званичних финансијских извештаја*, 46. Симпозијум Рачуноводство и пословне финансије у савременим условима пословања: „Актуелни проблем и перспективе рачуноводства и финансија”, 28-30. мај 2015. године, Златибор.
- 83) Malíková, O. & Brabec, Z. (2012). The influence of a different accounting system on informative value of selected financial ratios. *Technological and Economic Development of Economy*, 18(1), 149-163. (ISSN 2029-4913).
- 84) Mamić-Sačar, I. & Žager, K. (2008). *Računovodstveni informacijski sustavi*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižica Zagreb. (ISBN 978-953-277-003-2).
- 85) Марјановић, В. (2010а). Стање и перспективе система обрачуна трошкова у привредним друштвима. *Рачуноводство*, 54 (5-6), 42–49. (ISSN 1450-6114)
- 86) Марјановић, В. (2010б). *Процесни и обрачун планских делимичних трошковау активностима комплетирања коначног производа*, 6. Научни скуп са међународним учешћем Синергија 2010, 75-82. (ISBN 978-99955-26-20-7).
- 87) Marjanović Dragić, Z. & Mitrović, A. (2015). *Key ratios for measurement of hotel financial performance and financial decision making*, IV Scientific-professional conference with international participation Jahorina business days (JBD 2015): Tourism in function of economic development, Jahorina, 25-27 ferbruary 2015. (ISSN 2303-6168).
- 88) Марковски, С. (1991). *Трошкови у пословном одлучивању*. Београд: Научна књига. (ISBN 86-23-04070-8).
- 89) Marshall, D., McManus, W. & Viele, D. (2014). *Accounting: What the numbers mean*. New York: McGraw-Hill Companies, Inc. (ISBN 978-0-07-802529-7).
- 90) Matan, F. & Libman, A. (2007). *Crash course in accounting and financial statement analysis*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., Hoboken. (ISBN-13: 978-0-470-04701-9, ISBN-10: 0-470-04701-1).
- 91) Мартић, С. (1998). *Упоредни рачуноводствени системи*. Београд: Економски факултет. (ISBN 86-403-0262-6).
- 92) Maurer, R. (2004). *One small step can change your life: the kaizen way*. New York: Workman Publishing. (ISBN 0-7611-2923-5).

- 93) Meigs, R. & Meigs, W. (1999). *Računovodstvo: temelj poslovnog odlučivanja*. Zagreb: MATE d.o.o. (ISBN 953-6070-36-7).
- 94) Mercado, C. (2008). *Hands-on inventory management*. Taylor & Francis Group, LLC. (ISBN 978-0-8493-8326-7).
- 95) Milne, A. & Whalley, E. (2001). Time to build and aggregate work-in-progress. *International Journal of Production Economics*, 71, 165-175. (ISSN 0925-5273).
- 96) Митрић, М., Станковић, А. и Лакићевић, А. (2012). Форензичко рачуноводство – карика која недостаје у образовању и пракси. *Менаџмент – Часопис за теорију и праксу менаџмента*, 65, Факултет организационих наука, Београд. 41-50. (ISSN 1820-0222).
- 97) Митровић, А. и Вучић, В. (2015). Рачуноводствено информисање у функцији подршке пословном одлучивању у предузећу. *Менаџмент у хотелијерству и туризму*, Факултет за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, 89-95. (ISSN 2334-8267).
- 98) Mittal, R.K. (2010). *Management Accounting and Financial Management*. FK Publications. (ISBN 978-81-89611-90-3).
- 99) Modaress, B., Ansari, A. & Lockwood, D.L. (2005). Kaizen costing for lean manufacturing: a case study. *International Journal of Production Research*, 43(9), 1751–1760. (ISSN 0020-7543).
- 100) Monden, Y. & Hamada, K. (1991). Target Costing and Kaizen Costing in Japanese Automobile Companies. *Journal of Management Accounting Research*, 3, 16-34. (ISSN 1049-2127).
- 101) Muller, M. (2011). *Essentials of inventory management*. AMACOM, American Management Association. (ISBN-13: 978-0-8144-1655-6, ISBN-10: 0-8144-1655-1).
- 102) Muckstadt, J. & Sapra, A. (2010). *Principles of Inventory Management*. Springer. (ISSN 1431-8598, ISBN 978-0-387-24492-1, e-ISBN 978-0-387-68948-7).
- 103) McLaney, E. & Atrill, P. (2008). *Accounting an introduction*. Pearson Education Limited. (ISBN 978-0-273-71136-0).
- 104) Нешић, В., Митровић-Вучетић, С., Петровић, П., Стојановић, Р., Чанак, Ј. и Шкобић, З. (2011). *Рачуноводствене политике*. Београд: Савез рачуновођа и ревизора Србије. (ISBN 978-86-7690-059-6).
- 105) Oliver, L. (2004). *Designing strategic cost systems: how to unleash the power of cost information*. John Wiley & Sons. (ISBN ISBN 0-471-65358-6).
- 106) Otley, D. T. & Berry, A. J. (1994). Case study research in management accounting and control. *Management Accounting Research*, 5(1), 45-65. (ISSN 1044-5005).
- 107) Pallant, J. (2009). *SPSS: priručnik za preživljavanje*, (Prevod 3.izdanja-Šućur, M.). Mikroknjiga. (ISBN 978-86-7555-341-0).
- 108) Partington, G. H. (1984). Teaching Process Costing. *Issues in Accounting Education*, 2, 75-80. (ISSN 0739-3172).
- 109) Перовић, Д. (1946). *Основи теорије трошкова и индустријске калкулације*. Београд: Међународна књижарница. (COBISS.SR-ID 41714439).
- 110) Perčević, H. (2006). Metode obračuna troškova u proizvodnom sektoru Republike Hrvatske, *Ekonomski pregled*, 57(9-10), 647-667. (ISSN 0424-7558).
- 111) Петровић, З. (1999). *Организација обрачуна трошкова-погонско књиговодство*, Рачуноводствена пракса, Посебно издање, Савез рачуновођа и ревизора Србије. (ISSN 1450-6106).
- 112) Петровић, З. (2011). *Рачуноводство*, Београд: Универзитет Сингидунум. (ISBN 978-86-7912-376-3).

- 113) Петровић, З., Вићентијевић, К., Арежина, Н. и Миздраковић, В. (2013). *Значај форензичког рачуноводства у управљању правним лицима*, V Научни скуп УСПОН 2013. Ваљево, 8-15. (ISBN 978-86-7912-512-5).
- 114) Петровић, З. Вићентијевић, К. и Јовић, З. (2015). *Традиционални vs. компјутеризовани (аутоматизовани) начин пописа материјалне имовине*, VII научни скуп Мрежа 2015. Универзитет Сингудунум, Пословни факултет Ваљево, 151-156. (ISBN 978-86-7912-592-7).
- 115) Pong, C. & Mitchell, F. (2006). Full costing versus variable costing: Does the choice still matter? An empirical exploration of UK manufacturing companies 1988–2002. *British Accounting Review*, 38(2), 131-148. (ISSN 0890-8389).
- 116) Поповић, Д. (2007). *Системи пореза на доходак правних лица*, ур. Илић-Попов, Г., Правне основе пореског саветовања. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду. (ISBN 978-86-7630-069-3).
- 117) Rajagopalan, S. & Malhotra, A. (2001). Have U.S. Manufacturing Inventories Really Decreased? An Empirical Study. *Manufacturing and Service Operations Management*, 3(1), 14-24. (eISSN 1526-5498).
- 118) Ранковић, Ј. М. (2005). *Теорија биланса*. Београд: Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду. (ISBN 86-403-0641-9).
- 119) Reilly, F., & Keith, B. (2012). *Investment analysis and portfolio management*. Cengage Learning. (ISBN 978-0-538-48238-7).
- 120) Родић, Ј., Вукелић, Г. и Андрић, М. (2007). *Теорија политика и анализа биланса*. Београд: Пољопривредни факултет Универзитета у Београду. (ISBN 978-86-7834-040-6).
- 121) Родић, Ј. и Филиповић, М. (2003). *Примена MPC 14-Извештавање по сегментима предузећа*. Београд: Савез рачуновођа и ревизора Србије. (ISBN 86-7622-006-9).
- 122) Roychowdhury, S. (2006). Management of earnings through the manipulation of real activities that affect cash flow from operations. *Journal of Accounting and Economics*, 42(3), 335–370. (ISSN 0165-4101)
- 123) Sarngadharan, M. & Rajitha, Kumar, S. (2011). *Financial Analysis for Management Decisions*. New Delhi: PHI Learning Private Limited. (ISBN 978-81-203-4247-7).
- 124) Son, Y. (1993). Simulation-based manufacturing accounting for modern management. *Journal of Manufacturing Systems*, 12(5), 417-427. (ISSN 0278-6125).
- 125) Станишић, М. (1992). *Организација интерног обрачуна у предузећу-погонско књиговодство*. Београд: Центар за унапређење пословања. (COBISS.SR-ID 3902476).
- 126) Stanišić, N. & Knežević, G. (2014). *Break-even: just another academic amusement or useful addition to the financial practitioners toolbox*, Financial reporting Function of the corporate governance, Finiz 2014 - Corporate finance, Beograd, 45-47. (ISBN 978-86-7912-569-9).
- 127) Stanković, A., Knežević, S. & Mitrić, M. (2013). *Accounting Information System as the central point of a modern organization*. The 3rd International Conference “Economics and Management-Based on New Technologies“ EmoNT 2013, Vrnjačka Banja, 461-465. (ISBN 978-86-6075-039-8).
- 128) Stanković, A., Mitrić, M. & Knežević, S. (2012). *Business and financial decisions based on information provided by Accounting Information Systems*, The 1st Virtual International Conference on Advanced Research in Scientific Areas (ARSA-2012) Slovakia, (CD format), 660-663. (ISSN 1338-9831, ISBN 978-80-554-0606-0).
- 129) Стевановић, Н. (1995). *Обрачун трошкова*, Београд: Универзитет у Београду. Економски факултет. (ISBN 86-403-0124-7).

- 130) Стевановић, Н. (2009а). Концепти, улога и конвенционална анализа добитка. *Економика предузећа, спец. бр. Тајне биланса, Савез економиста Србије, Београд*, 57(3-4), 90-108. (ISSN 0353-443X).
- 131) Стевановић, Н. (2009б). Билансно-политичке импликације по квалитет добитка. *Економика предузећа, спец. бр. Тајне биланса, Савез економиста Србије, Београд*, 57(3-4), 109-137. (ISSN 0353-443X).
- 132) Стевановић, Н. и Малинић, Д. (2009). Феноменологија биланса - информационо моћ, ризици и последице. *Економика предузећа*, 57(3-4), 63-89. (ISSN 0353-443X).
- 133) Стевановић, Т. (2010). Информациона основа за доношење одлука у предузећима са ЈИТ системом. *Економске теме*, XLVIII(3), 355-368. (ISSN 0353-8648).
- 134) Stickney, C. & Weil, R. (2000). *Financial accounting, an introduction to concepts, methods and uses*. Ninth edition, The dryden press, Harcourt, Inc. (ISBN: 0-03-025962-2).
- 135) Stickney, C., Weil, R., Schipper, K. & Francis, J. (2010). *Financial accounting, an introduction to concepts, methods and uses*. South-Western, Cengage Learning. (ISBN-13: 978-0-324-65114-0, ISBN-10: 0-324-65114-7).
- 136) Стјепановић, Ж. (2011). *Утицај информациононих технологија на планирање и управљање трошковима предузећа*, Зборник радова Економског факултета, 6, 351 – 363.
- 137) Shim, E. & Sudit, E. F. (1995). How manufacturers price products. *Management Accounting: Official Magazine of Institute of Management Accountants*, 8(1), 37–39. (ISSN 1524-833X).
- 138) Schildbach, T. (1997). Cost accounting in Germany. *Management Accounting Research*, 8(3), 261–276. (ISSN 1044-5005).
- 139) Schmalenbach, E. (1963). *Kostenrechnung und Preispolitik*, Köln: Opladen. (COBISS.SR-ID 512957020).
- 140) Swenson, D., Ansari, S., Bell, J. & Kimm, I.W. (2003). Best Practices in Target Costing. *Management Accounting Quarterly*, 4(1), 12-17. (ISSN 1528-5359).
- 141) Swenson, D. (1995). The Benefits of Activity-Based Cost Management to the Manufacturing Industry. *Journal of Management Accounting Research*, 7, 167-180. (ISSN 1049-2127).
- 142) Tintor, J. (2009). *Poslovna analiza*. Zagreb: Masmmedia. (ISBN 978-953-157-528-7).
- 143) Тодоровић, М. (2008). Конципирање аналитичког контног плана рачуноводства трошкова у складу са МРС/МСФИ и Законом о рачуноводству и ревизији. *Економски хоризонти*, 10(1-2), 131-158. (ISSN 1450-863X).
- 144) Тодоровић, М. (2013). *Обрачун трошкова по активностима базиран на времену-инструмент интегрисаног управљања lean пословним процесима*. Крагујевац, Србија: Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, Докторска дисертација.
- 145) Toomey, J.W. (2000). *Inventory management: principles, concepts and techniques*. Springer Science+Business Media, LLC. (ISBN: 978-1-4613-6961-5, ISBN: 978-1-4615-4363-3 (eBook)).
- 146) Трнинић, Н. (2013). Значај рачуноводственог евидентирања залиха у производном привредном друштву. *Актуелности, часопис за друштвена питања*, Ванја Лука College, 22, 151-170. (ISSN 0354-9852).
- 147) Туšek, В. (2010). Računovodstveno praćenje zaliha nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda. *Računovodstvo i financije*, br. 11/2010., HZRFD, Zagreb, 44-52. (ISSN 0350-4506).

- 148) FASB. (1997). *SFAS No.130 Reporting Comprehensive Income*. Norwalk, Connecticut.
- 149) Feleagă, L., Feleagă, N. & Răileany, V. (2012). Theoretical considerations about implementation of IAS 41 in Romania. *Theoretical and Applied Economics*, XIX(2), 31-38. (ISSN 1841-8678).
- 150) Fleischman, R. K., & Tyson, T. N. (1993). Cost accounting during the industrial revolution. the present state of historical knowledge. *The Economic History Review*, 46(3), 503-517. (ISSN 1468-0289).
- 151) Friedl, G. Hammer, C., Pedell, B. & Uldrich Küpper, H. (2009). How Do German Companies Run Their Cost Accounting Systems?. *Management Accounting Quarterly*, Institute of Management Accountants, Montvale, NJ, Winter, 10(2). (ISSN 1528-5359).
- 152) Harrison, W. & Horngren, C. (2008). *Financial accounting*. New Jersey: Pearson Education, Inc., Upper Saddle River. (ISBN-13: 978-0-13-612934-9, ISBN-10: 0-13-612934-X).
- 153) Healy, P. M. & Palepu, K. G. (2001), Information asymmetry, corporate disclosure, and the capital markets: A review of the empirical disclosure literature. *Journal of accounting and economics*, 31(1), 405-440. (ISSN 0165-4101).
- 154) Hermanson, R., Edwards, J., Maher, M. & Ivancevich, J. (2011). *Accounting Principles: Managerial Accounting*. A Textbook Equity Open College Textbook originally by Hermanson, Edwards, and Ivancevich. (ISBN-13: 978-1461130239, ISBN -10: 1461130239).
- 155) Hope, O.K., Jin, J. & Kang, T. (2006). Empirical evidence on jurisdictions that adopt IFRS. *Journal of International Accounting Research*, 5(2), 1–20. (ISSN 1542-6297).
- 156) Horngren, C. T. (1989). Cost and management accounting: yesterday and today. *Journal of Management Accounting Research*, 1(1), 21-32. (ISSN 1049-2127).
- 157) Horngren, C., Datar, S. & Rajan, M. (2012). *Cost Accounting: a managerial emphasis*. Pearson Education Limited. (ISBN-13 978-0-273-75387-2).
- 158) Horngren, C., Harrison, W.T. & Oliver, M.S. (2012). *Financial & managerial accounting*. New Jersey: Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River. (ISBN-13: 978-0-13-256905-7, ISBN-10: 0-13-256905-1).
- 159) Houmes, R, Dickins, D. & O'Keefe, R. (2012). New evidence on the incremental information content of earnings reported using the LIFO inventory method. *Advances in Accounting*, 28, 235–242. (ISSN 0882-6110).
- 160) Цветановић, М. (2007). *Обрачун пореза на добит*, ур. Илић-Попов, Г., Правне основе пореског саветовања. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду. (ISBN 978-86-7630-069-3).
- 161) Collier, P. (2003). *Accounting for Managers: Interpreting accounting information for decision-making*. John Wiley & Sons Ltd. (ISBN 0-470-84502-3).
- 162) Cook, K.A., Huston, G.R., & Kinney, M. (2012). Managing Earnings by Manipulating Inventory: The Effects of Cost Structure and Valuation Method. dostupno na: *SSRN 997437*.
- 163) Cooper, R. & Kaplan, R. S. (1988). Measure costs right: make the right decisions. *Harvard Business Review*, 66(5), 96-103. (ISSN 0017-8012).
- 164) Cooper, R. (1989). You need a new cost system when. *Harvard Business Review*, 67(1), 77-82. (ISSN 0017-8012).
- 165) Cooper, R. & Slagmulder, R. (1997). *Target costing and value engineering*. Productivity Press, Portland, Oregon, USA. (ISBN 1-56327-172-9).

- 166) Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. Second Edition. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale. (ISBN 0-8058-0283-5).
- 167) Cohen, S., & Kaimenaki, E. (2011). Cost accounting systems structure and information quality properties: An empirical analysis. *Journal of Applied Accounting Research*, 12(1), 5-25. (ISSN 0967-5426).
- 168) Chen, H., Frank, M. & Wu, O. (2005). What Actually Happened to the Inventories of American Companies Between 1981 and 2000?. *Management Science*, 51(7), 1015-1031. (ISSN 0025-1909).
- 169) Yang, H. L. & Wu, W. P. (2009). The effect of moral intensity on ethical decision making in accounting. *Journal of Moral Education*, 38(3), 335-351. (ISSN 0305-7240).
- 170) Walsh, C. (2006). *Key management ratios*. Prentice Hall, Pearson Education. (ISBN 0-273-66345-3).
- 171) Waters, D. (2003). *Inventory control and management*. John Wiley & Sons Ltd. (ISBN 0-470-85876-1).
- 172) Weygandt, J., Kimmel, P. & Kieso, D. (2008). *Accounting Principles*. 9th Edition. International Edition. New Jersey: USA: John Wiley & Son. (ISBN 978-0-470-31754-9).
- 173) Weygandt, J., Kimmel, P. & Kieso, D. (2014). *Financial Accounting*. John Wiley & Sons, Inc. (ISBN-13 978-1-118-33432-4, ISBN 978-1-118-33843-8).
- 174) Weygandt, J., Kimmel, P. & Kieso, D. (2012). *Managerial Accounting: Tools for Business Decision Making*. Sixth Edition, John Wiley & Sons, Inc. (ISBN-13: 978-1-118-09689-5).
- 175) Wild, T. (2002). *Best Practice in Inventory Management*. Elsevier Science. (ISBN 0-7506-5458-9).

Законски прописи

- 1) Закон о рачуноводству, „Службени гласник РС” бр. 62/2013
- 2) Закон о порезу на добит правних лица, „Службени гласник РС” бр.25/2001, 80/2002, 80/2002 – др.закон, 43/2003, 84/2004, 18/2010, 101/2011, 119/2012, 47/2013, 108/2013, и 68/2014 – др.закон, 142/2014
- 3) Правилник о контном оквиру и садржини рачуна у контном оквиру за привредна друштва, задруге и предузетнике, „Службени гласник РС” бр. 95/2014
- 4) Правилник о начину и роковима вршења пописа и усклађивања књиговодственог стања са стварним стањем, „Службени гласник РС” бр. 106/2006
- 5) Правилник о начину и роковима вршења пописа и усклађивања књиговодственог стања са стварним стањем, „Службени гласник РС” бр. 118/2013, 137/2014
- 6) Правилник о начину признавања, вредновања, презентације и обелодањивања позиција у појединачним финансијским извештајима микро и других правних лица, „Службени гласник РС” бр. 118/2013 и 95/2014
- 7) Правилник о начину признавања и процењивања имовине, обавеза, прихода и расхода малих правних лица и предузетника, „Службени гласник РС”, бр. 106/2006 и 111/2006 - испр.

- 8) Правилник о начину разврставања сталних средстава по групама и начину утврђивања амортизације за пореске сврхе, „Службени гласник РС” бр. 116/04, 99/10
- 9) Правилник о садржини и форми образаца финансијских извештаја за привредна друштва, задруге, друга правна лица и предузетнике, „Службени гласник РС” бр. 114/2006, 5/2007-испр. и 119/2008
- 10) Правилник о садржини и форми образаца финансијских извештаја за привредна друштва, задруге и предузетнике, „Службени гласник РС” бр. 95/2014, 144/2014
- 11) Правилник о облику и садржини Статистичког извештаја за привредна друштва, задруге и предузетнике, „Службени гласник РС” бр.127/2014
- 12) Уредба о класификацији делатности, „Службени гласник” РС бр. 54/2010

Електронски радови и странице

- 1) Агенција за привредне регистре, <http://www.apr.gov.rs/>, приступ 15.10.2014. године
- 2) Association of Certified Fraud Examiners, (2014), Report to the nations on occupational fraud and abuse, 2014 Global, Fraud Study, <http://www.acfe.com/>, приступ 22.10.2015. године
- 3) Београдска берза, Састав индексне корпе на датум последње ревизије 30.06.2015. године, <http://www.belex.rs/trgovanje/indeksi/belex15/korpa>, приступ 26.07.2015. године
- 4) Borgernas, H. & Fridh, G. (2003). *The use of target costing in Swedish manufacturing firms*. D-thesis in management accounting, Göteborg University, School of Economics and Commercial Law, доступно на <https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/1839/1/03-04-3D.pdf>, приступ 25.01.2015. године
- 5) Директива 2013/34/EУ, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32013L0034>, приступ 30.10.2015.године
- 6) International Federation of Accountants, IFAC-ов Етички кодекс за професионалне рачуновође, <http://www.ifac.org/auditing-assurance/clarity-center/clarified-standards>, приступ 10.10.2014. године
- 7) IFRS Foundation, <http://www.ifrs.org/IFRSs/Documents/Technical-summaries-2014/IAS%202.pdf>, приступ 25.11.2014. године
- 8) IFRS Foundation, <http://www.ifrs.org/IFRSs/Pages/IAS.aspx>, приступ 10.10.2014. године
- 9) IFRS Foundation, <http://www.ifrs.org/IFRSs/Pages/IFRICs.aspx>, приступ 11.10.2014. године
- 10) IFRS Foundation, <http://www.ifrs.org/IFRSs/Pages/SICs.aspx>, приступ 10.10.2014. године
- 11) IFRS Foundation, <http://www.ifrs.org/IFRS-for-SMEs/Pages/IFRS-for-SMEs-and-related-material.aspx>, приступ 05.04.2015. године
- 12) IFRS Foundation, <http://www.ifrs.org/Current-Projects/IASB-Projects/Conceptual-Framework/EDMar10/Pages/Exposure-draft-and-comment-letters.aspx>, приступ 10.10.2014. године
- 13) Министарство финансија, Концептуални оквир за финансијско извештавање , <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/Konceptualni%20okvir.pdf>, приступ 10.10.2014. године
- 14) Министарство финансија, Међународни рачуноводствени стандарди <http://www.mfin.gov.rs/pages/article.php?id=10262>, приступ 10.10.2014. године

- 15) Министарство финансија, Међународни стандарди финансијског извештавања, <http://www.mfin.gov.rs/pages/article.php?id=10266>, приступ 10.10.2014. године
- 16) Министарство финансија, Међународни стандарди финансијског извештавања (МСФИ) за мале и средње ентитете (МСП), <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/MSFI%20ZA%20MSP.pdf>, приступ 05.04.2015. године
- 17) Министарство финансија, MPC 2, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IAS/IAS%202.pdf>, приступ 11.10.2014. године
- 18) Министарство финансија, MPC 8, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IAS/IAS%208.pdf>, приступ 12.10.2014. године
- 19) Министарство финансија, MPC 11, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IAS/IAS%2011.pdf>, приступ 12.10.2014. године
- 20) Министарство финансија, MPC 18, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IAS/IAS%2018.pdf>, приступ 03.12.2015. године
- 21) Министарство финансија, MPC 34, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IAS/IAS%2034.pdf>, приступ дана 25.10.2015. године
- 22) Министарство финансија, MPC 36, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IAS/IAS%2036.pdf>, приступ 25.10.2015. године
- 23) Министарство финансија, MPC 41, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IAS/IAS%2041.pdf>, приступ 12.10.2014. године
- 24) Министарство финансија, МСФИ 8, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IFRS/IFRS%208.pdf>, приступ 29.11.2014. године
- 25) Министарство финансија, Решење о утврђивању превода Концептуалног оквира за финансијско извештавање и основних текстова Међународних рачуноводствених стандарда (МРС), односно Међународних стандарда финансијског извештавања (МСФИ) број: 401-00-896/2014-16 од 13.03.2014. године, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/Resenje%20-%20konceptualni%20okvir.pdf>, приступ 10.10.2014. године
- 26) Министарство финансија, Решење о утврђивању превода Међународног стандарда финансијског извештавања за малу и средња правна лица (МСФИ за МСП) број: 401-00-1304/2013-16 од 25.12.2013. године, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/Resenje%20MSP.pdf>, приступ 10.10.2014. године
- 27) Министарство финансија, Тумачења која прате стандарде, <http://www.mfin.gov.rs/pages/article.php?id=10264><http://www.mfin.gov.rs/pages/article.php?id=10268>, приступ 10.10.2014. године
- 28) Министарство финансија, Тумачења која прате стандарде, IFRIC Тумачење 15- Споразуми за изградњу некретнина, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IFRIC/IFRIC%2015.pdf>, приступ 03.12.2015. године
- 29) Радуловић, Б. и Драгутиновић, С. (новембар, 2014), *Студија случаја: Приватизација у Србији*, Национална алијанса за локални економски развој

- (NALED), Београд, доступно на http://www.naled-serbia.org/upload/Document/File/2014_11/Studija_slucaja_Privatizacija_u_Srbiji.pdf
- 30) Републички завод за статистику, Класификација делатности, <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Klasifikacija%20delatnosti/Klasifikacija.pdf>, приступ 05.02.2015. године.
- 31) CliffsNotes.com, Houghton Mifflin Harcourt, <http://www.cliffsnotes.com/more-subjects/accounting/accounting-principles-i/inventory/inventory-errors-and-financial-statements>, приступ 09.04.2015.године
- 32) Cokins, G. (2013). Movie Sequel -- 'Accountant Pirates of the Caribbean', SmartPros Accounting, <http://accounting.smartpros.com/x74920.xml>, приступ 24.01.2015.године